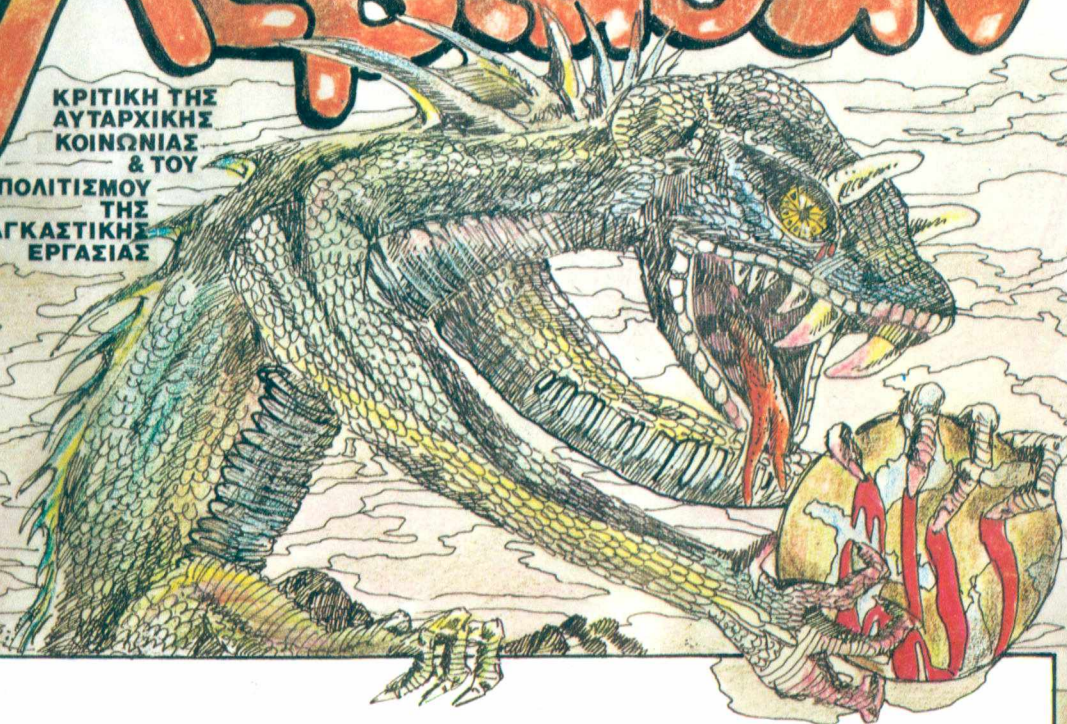
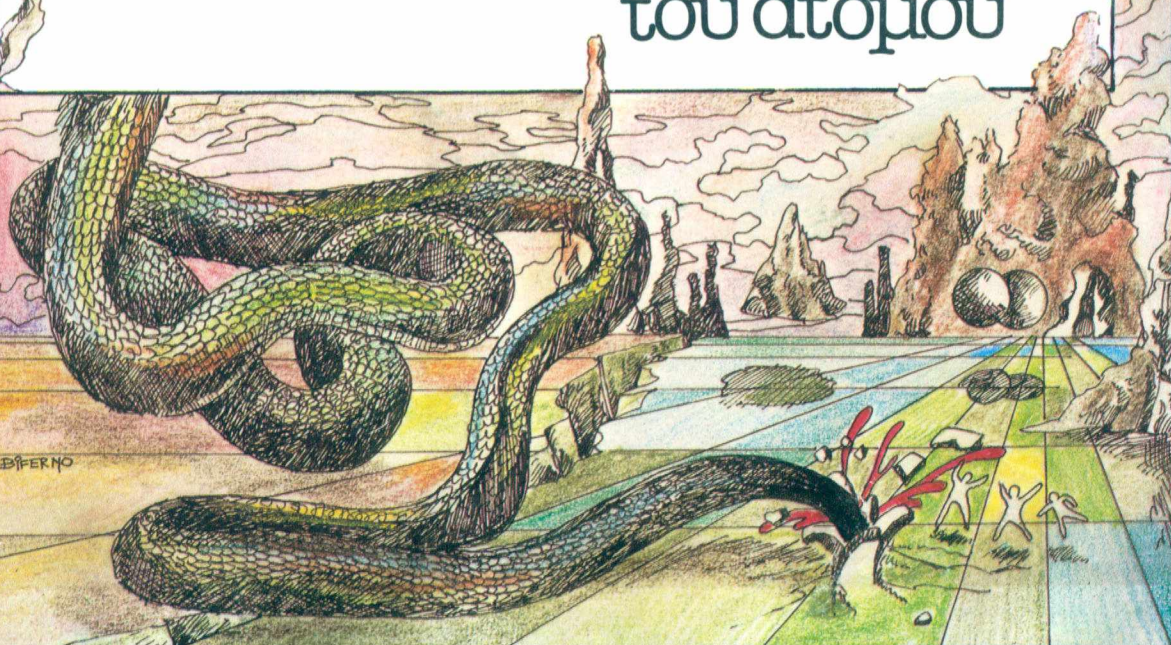

ΛΕΒΙΘΑΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ
ΑΥΤΑΡΧΙΚΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
& ΤΟΥ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ
ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗΣ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ

• ΚΡΑΤΟΣ • ΑΝΑΓΚΕΣ
• ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ
• ΔΡΑΜΜΟΣ & ΠΩΣΗ
του ατομου

1 ΤΕΥΧΟΣ · ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 84 · ΔΡΧ. 150

Λεβιαθάν

Διμηνιαίο περιοδικό

κριτικής της αυταρχικής κοινωνίας

και του πολιτισμού της αναγκαστικής εργασίας

Έτος I, τεύχος 1,

Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1984 — Δραχ. 150

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

3 Κοινωνικές επιστήμες: η μηχανή που σκοτώνει «ανώδυνα»	Γιώργος Ν. Ρουσσέας
6 Οι νέες κοινωνικές συγκρούσεις	Alain Touraine
17 Μητροπολή και αντιπροσωπεύση	Κώστας Λυσικράτης
22 Μια πόλη που τελειώνει ή το χρονικό ενός εφιαλτή της εξουσίας	Ατίλας - Λέξιπος Ματεριάδης
34 Τò Κρατος εναντία στις ανάγκες	Federico Stame
40 Η σκιά της μπαλάντα μιας επιτροπής και (η περίπτωση του Μήνα Κοντού)	Γιώργος Ν. Ρουσσέας
44 Κρίση, Αριστερά και αντιπροσωπεύση στην αυταρχική δημοκρατία	Κωνστ. Άντ. Κατσουρός
57 Το αστυνομικό μυθιστόρημα	Γιώργος Μερτίκας
66 Θρίαμβος και πτώση του ατόμου	Max Horkheimer

Τὰ κείμενα τῶν Touraine, Stame, Horkheimer μετέφρασε ἀπὸ τὰ ἰταλικά, ὁ Κ. Α. Κατσουρός. Τὸ ἐξώφυλλο εἶναι τοῦ Biferno.

Εκδίδεται ἀπο συντακτικὴ ἐπιτροπὴ. Κάθε ἀρθρὸ ἐκφράζει τὸ συγγραφεὶ τοῦ ποὺ ἔχει τὴν οὐσιαστικὴ εὐθύνη. Ὑπεύθυνος σύμφωνα με τὸ νόμο: Γιώργος Μερτίκας, Μηθόμνης 48, Πλ. Ἀμερικῆς, Ἀθῆνα, τηλ. 86.74.040.

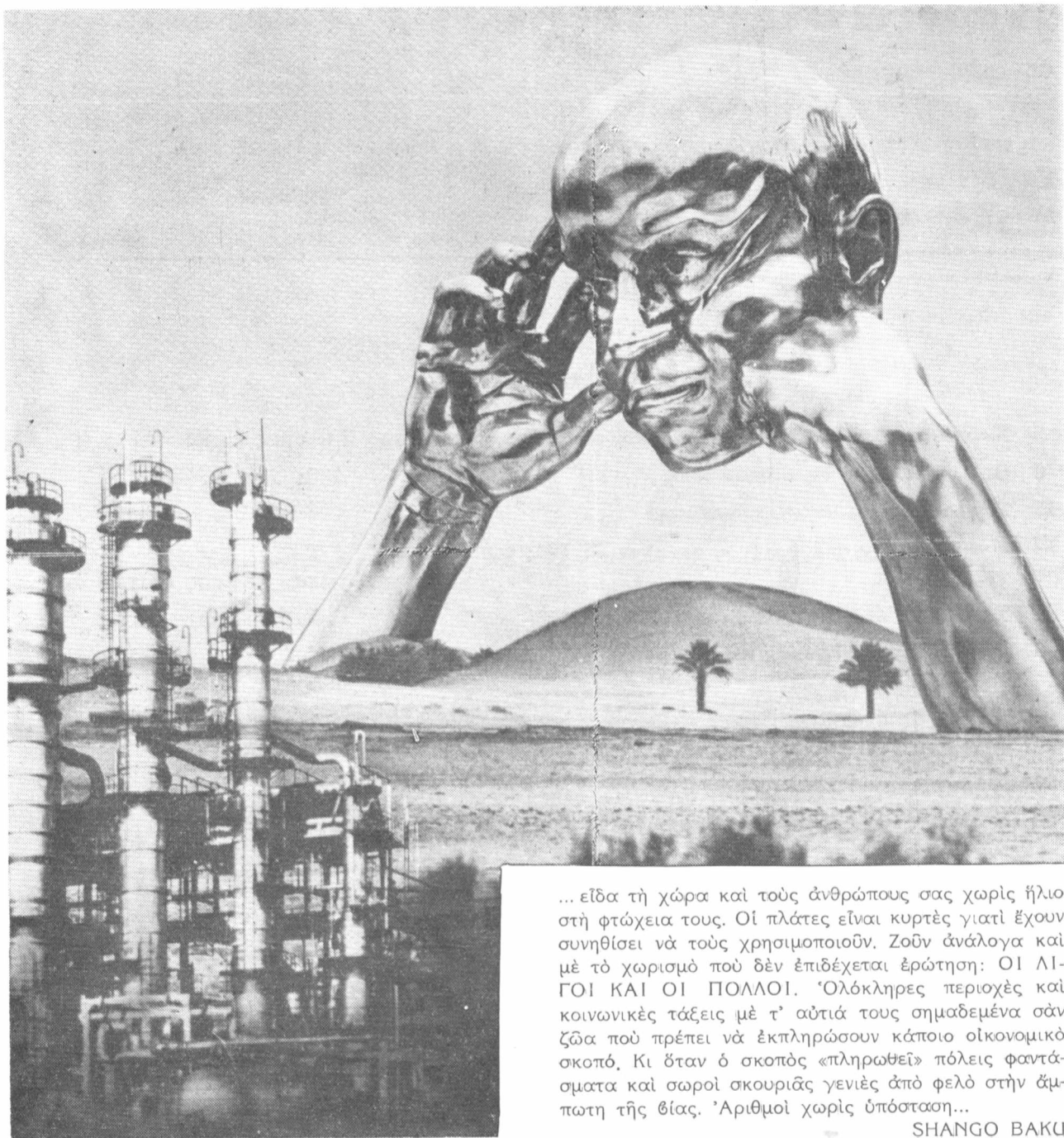
Συνδρομὲς ἐσωτερικοῦ δρχ. 1000

Συνδρομὲς ἐξωτερικοῦ δρχ. 1200

Ταχυδρομικὲς ἐπιταγές: Γ. Μερτίκας, Μηθόμνης 48, Πλ. Ἀμερικῆς, Ἀθῆνα.

Στοιχειοθεσία — Ἐκτύπωση: Γ. Μπρουζιώτης - Γ. Κατσάρος, Κωλεττὴ 4, τηλ. 360.38.20,

... είδα τη χώρα και τούς ανθρώπους σας χωρίς ήλιο στη φτώχεια τους. Οί πλάτες είναι κυρτές γιατί έχουν συνηθίσει να τούς χρησιμοποιούν. Ζούν ανάλογα και με το χωρισμό που δεν επιδέχεται έρώτηση: ΟΙ ΛΙΓΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΛΟΙ. Όλόκληρες περιοχές και κοινωνικές τάξεις με τ' αὐτιά τους σημαδεμένα σάν ζῶα που πρέπει να εκπληρώσουν κάποιο οικονομικό σκοπό. Κι όταν ο σκοπός «πληρωθεῖ» πόλεις φαντάσματα και σωροὶ σκουριάς γενιές ἀπὸ φελοὶ στήν ἄμπωτη τῆς βίας. Ἀριθμοὶ χωρίς ὑπόσταση...

SHANGO BAKU

Κοινωνικές έπιστῆμες: ἡ μηχανὴ ποὺ σκοτώνει «άνώδυνα»

Κι οἱ ποιητὲς μὲ χέρι ὑγρὸ
ὕμνουνε τῆς πατρίδας τὸ χαμὸ
κάνουν μὲ θέρμη τὰ στοιχεῖα στιχάκια
μὲ τοὺς σοφοὺς τοῦ κράτους τὰ ἔχουνε πλακάκια,
σὰν χέλια γλοιώδικα ἔχουν πούληθεῖ
τοὺς ἔχω σιχαθεῖ...

B. MIPMAN

Οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες σ' ὅλη τὴν διάρ-
κεια τῆς ἔντονης παρουσίας τους ἀποτέλεσαν
ἐκεῖνο τὸ κανάλι μέσω τοῦ ὁποῖου οἱ κοινω-
νίες γνωρίζουν τὸν ἑαυτό τους· τὸ κομβικὸ ση-
μεῖο τῆς αὐτοσυνείδησής τους. Αὐτὸ ἴσχυε καὶ
γιὰ τοὺς δύο κοινωνικά ἀνταγωνιστικοὺς πό-
λους. Αὐτὴ ἡ λειτουργία τῶν κοινωνικῶν ἐπι-
στημῶν ἔκανε ἐκφραστικὰ ὁρατὰ καὶ ἀναγ-
καῖα μίᾳ ἰντελιγκέντσια διαμεσολαβητικὴ κά-
τοχο τῆς πληροφορίας νὰ ἐφάπτεται τῶν κυρι-
αρχούμενων στρωμάτων μὲ τὸ ἐξ οὐρανοῦ μά-
να τῶν ἰδεολογιῶν. Στὴ πραγματικότητα ἦταν
ὁ προσεγγιστικὸς κρίκος κράτους-ἐκμεταλ-
λευομένων. Ἀκαδημαϊκὴ ἢ πολιτικὴ ἢ ἰντελιγ-
κέντσια ὀριοθετοῦσε τὴν ἀντίθεση στὰ πλαί-
σια τοῦ πολιτικοῦ, δηλαδὴ τοῦ κράτους. Διχα-
σμένη ἀπὸ τὴ λειτουργία της σὰν εἰδικευμέ-
νος κάτοχος γνώσης καὶ ἀντιπρόσωπος, στρῶ-
μα διευθυντικὸ καὶ μὴ αὐτοαναιρούμενο καθ'
ἑαυτὸ, τοποθετεῖτο στὸν κόμβο τῆς κοινωνι-
κῆς ἀλυσίδας, ὑφαίνοντας τοὺς ὅρους τῆς
σύγκρουσης καὶ τοὺς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ,
μέσα ἀπ' τὴν ἀστική του φύση στὰ πλαίσια
τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐξουσίας. Παράλληλα,
ἡ ἡγεμονία τῆς ἰντελιγκέντσias στὶς ἐξεγερ-
μένες τάξεις, προσδιόριζε τὸ ἀντιπολιτευτικὸ
τους περιεχόμενο σὰν διαδοχὴ κρατικοκοινω-
νικῶν ἐξουσιῶν, διαφοροποιημένων ὅχι ὡς
πρὸς τὸ περιεχόμενο τῆς δραστηριότητος, ἀλ-
λὰ ὡς πρὸς τὴ διεύρυνση τοῦ κυρίαρχου συ-
νασπισμοῦ στὴ σφαῖρα τῆς διανομῆς, ποὺ κα-
θιστοῦσε δυνατὴ ἡ αὐξηση τῆς παραγωγικῆς
ικανότητος. Στὸ τέλος, ἡ ἰδεολογικὴ ἰντελιγ-
κέντσια, μπροστὰ στὴ ραγδαία ἀνάπτυξη τῆς

τεχνολογίας καὶ τοῦ νέου καταμερισμοῦ ποὺ
αὐτὴ ἐπιβάλλει, τὶς νέες οἰκονομικὲς ἐξαρτή-
σεις, μὲ τὴν ἀναδιαμόρφωση τῆς ἐπαγγελμα-
τικότητος στὰ πλαίσια ἐνὸς τεράστιου μηχαν-
ισμού, ποὺ κινεῖται ὀρθολογικὰ γιὰ τὴν ἐπί-
τευξη τῶν ἐπιλεγμένων στόχων ἐνὸς σύνθετου
οἰκονομικοκοινωνικοῦ προγραμματισμοῦ, ὅ-
που οἱ ἐπιμέρους δραστηριότητες ἀνάγονται
σὲ ἐξειδικεύσεις καὶ ἱεραρχημένα τεχνικὰ κα-
κοντα, χάνει κάθε λόγο ὑπαρξῆς καὶ περιθω-
ριοποιεῖται. Ἀναπαράγεται μίᾳ τεχνοκρατι-
κῇ γραφειοκρατικῇ νομεκλατούρα, ἐνσωματω-
μένη στὸν κρατικὸ τομέα καὶ νέα οἰκονομικο-
τεχνικὰ διευθυντικὰ στρώματα ποὺ μποροῦν
νὰ σταθμίσουν ὀρθολογικὰ τὸ σύστημα πλη-
ροφοριῶν, κινητοποιώντας τὴ νέα ἐργατικὴ
δύναμη, στὸν ἰδιωτικὸ τομέα. Οἱ πρώην οἰκο-
νομολόγοι βρίσκουν τὴ βεβαιότητά τους μό-
νο στὴ λειτουργία τοῦ ὑπολογιστῆ καὶ τοῦ
συμβούλου τοῦ ὀργανισμοῦ. Οἱ κοινωνιολό-
γοι, φιλόσοφοι, ἱστορικοί, πολιτειολόγοι, σὰν
σύμβουλοι κι ἐρευνητὲς τοῦ παρελθόντος, πα-
ραγωγοὶ πολιτικῆς συναίνεσης στὸ κράτος
καὶ τοὺς θεσμοὺς σὰν παραγωγοὶ τεχνικῆς
κοινωνικῆς κινητικότητος στοὺς ὀργανισμοὺς
καὶ τὶς μεγάλες παραγωγικὲς μονάδες, καὶ
μόνο μ' αὐτὲς τὶς λειτουργίες εἶναι παραδε-
κτὴ κοινωνικά ἢ ὑπαρξή τους, ἀφοῦ οἱ σύνθε-
τες ἐνοποιημένες κοινωνίες καθορίζουν τὶς
σχέσεις τους μὲ τοὺς ὑπηκόους μ' ἓνα ὑπε-
ρανταπτυγμένο ἐπικοινωνιακὸ δίκτυο, ἐπιτυγ-
χάνοντας τὴν κινητοποίηση τοῦ πληθυσμοῦ
μὲ τὴν παραγωγή πληροφοριῶν, ἐνσωματώ-

νοντας τις αντιθέσεις σάν αναγκαίες συνιστώσες του προγράμματος.

Οί παλιοί ασυμβίβαστοι νατουραλιστικοί ανταγωνισμοί, Λαός - Έθνος - Φυλή - Παράδοση, έσωτερικεύονται σάν στοιχεία επίτευξης του προγράμματος με την τοποθέτησή τους σάν έκφρασμένες επιλογές στις όψεις των θετικών αποτελεσμάτων. Μοναδική δυνατή αντιπολίτευση — χωρίς ν' αποκλείονται οί δξύνσεις παλαιών και νέων πολιτικών έλιτ που έχουν αποκλειστεί από την εξέλιξη — ή πολιτική αντιπολίτευση που σάν τέτοια θεωρείται παραγωγική, γιατί μέσα απ' τη διαμεσολαβητική δραστηριότητά της παραπέμπει τη λύση των προβλημάτων στους θεσμούς — έκλογές, κοινοβούλιο κλπ. — ένοποιώντας τελικά τὸ κοινωνικό δυναμικό σάν στοιχείο ανάπτυξης και πραγματοποίησης του προγράμματος, διαφοροποιημένο μόνο κατά τη διανομή των αποτελεσμάτων του ή κατά τις διαδικασίες, κατά βάση τεχνικές, που όφείλουν νά επιλεγούν, ή σὸν τρόπο εκπλήρωσής τους.

Αυτή ή εξέλιξη της κυριαρχίας και της ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχηματισμών, πρακτική 20ετίας, στις πιό ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες και την Β. Αμερική, είναι όρατή με τη δική της ιδιαιτερότητα, τὰ τελευταία χρόνια και στην καπιταλιστική Έλλάδα, ή καρδιά της όποιας κτυπά ταχύτερα στους μητροπολιτικούς παλμούς.

Οί θεσμοποιημένες και λειτουργικοποιημένες κοινωνικές και οικονομικές έπιστήμες βρίσκουν την αλήθεια και την θεματολογία τους στις διαρθρωτικές δυσαρμονίες σέ σχέση με τὰ συγκριτικά ιδεατά ή πραγματικά μοντέλα. "Οντας λειτουργικές και αναγκαίες για τὸ σύστημα συμπεριφορών και κυριαρχίας, οί κοινωνικές έπιστήμες τεχνικοποιήθηκαν, περαιτέρω, αναδιοργανωμένες σέ μία κλίμακα πιό όρθολογική, δημιούργησαν περισσότερους και πιό εξειδικευμένους κλάδους, που συνδέονται μέσω της τεχνικής και της πληροφορικής διανθισμένη έτσι σέ μερικούς ρόλους και συμπεριφορές υπερεπαγγελματικές, ή ανάπτυξη των όποιων έφάπτεται του κρατικού κοινωνικού προγραμματισμού.

Οί έπιστημονικο-έπαγγελματικές σχέσεις και συμπεριφορές άπολήγουν τελικά σέ σχέσεις ύπαλληλίας και αυτές οί σχέσεις τελικά συνιστούν άλλοτε αυστηρά άλλοτε με μικρές άποδεκτές και αναγκαίες άποκλίσεις για τὸ «γόητρο», τὸ έπιστημονικό περιεχόμενο, τη θεματολογία και τις έκφορές της. Αυτό που κάποτε είπώθηκε περιγράφοντας τη διεγερμένη αναπαραγωγή, ότι τὸ περιεχόμενό της δηλαδή ήταν «παραγωγή περισσότερων κεφαλαιοκρατών σὸν ένα πόλο και περισσότερων

προλετάρων σὸν άλλο, έχασε πλέον τὸ παλιό της περιεχόμενο και μετασχηματίστηκε ριζικά με τὸν «έξισωτισμό» ή την τάση για έξισωτισμό της δραστηριότητας, καθ' έαυτήν, σὸν όρθολογικό ύπολογισμό για την επίτευξη των επιλεγόμενων στόχων, τὸ βάρος των όποιων δέν ανήκει στην οίκονομία της κοινωνίας αλλά περισσότερο στην «κοινωνικοποιημένη» οίκονομία που έσωτερικεύεται σὸ «κοινωνικό» και γι' αυτό περισσότερο από άλλοτε πολιτικοποιημένο κράτος, ή όρθολογική αναγκαία λειτουργία του όποιου έξαρτά τη σταθερή και άποτελεσματικότερη δραστηριότητα της όλιγοπωλιακά έκτεινόμενης αγοράς και των τεράστιων όλιγοπωλιακών μονάδων που άποδίδουν μέσω του προγράμματος και του ύπολογισμού.

"Όλα τὰ μεγέθη έγιναν άλληλεπιδρώμενα και μακροκοινωνικά. Τὸ έπιμέρους τοποθετείται σὸ γενικό συμφέρον, αναπόφευκτα ή οίκονομία κυκλώνεται και άλλοιώνεται απ' τη πληροφορία και τη συμπεριφορά τὸ κράτος γίνεται μονοπωλιακά ό παραγωγός και κτήτορας των πληροφοριών και των συμπεριφορών, όργανώνει τους ρόλους σέ ένιαίες συμπεριφορές κατανέμοντάς τες μέσω του και με τὸν προγραμματισμό, αναδιαρθρώνοντας τη σφαίρα έπικοινωνίας σ' έξουσία μοναδικά άποτελεσματική. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας συρρικνώνει και μετατρέπει την παραδοσιακή έργατική τάξη. Τὸ πλεονάζον δυναμικό έγκαθίσταται σιγά - σιγά στὰ ύπαλληλοποιημένα στρώματα παραγωγής συναίνεσης, συμπεριφοράς. "Ετσι στις σύγχρονες κοινωνίες καθοριστικό βάρος καταλαμβάνει ή αναπαραγωγή όλων των όρων που άφορούν τη δομή της κοινωνικής συμβίωσης, που άπολήγουν στην όρισμένη μορφή του κοινωνικού ύποκειμένου, τὸ όποιο όφείλει νά είναι στοιχείο καταλυτικό της ανάπτυξης και γι' αυτό έσωτερικευμένο σ' αυτήν.

"Ετσι θα έλεγα ότι ή διεγερμένη αναπαραγωγή πολὺ απέχει από τὸ νά είναι παραγωγή περισσότερων προλετάρων και κεφαλαιοκρατών, αλλά πολιτικοποιημένων πολιτών, που μ' αυτή τους τη μορφή άπαλλοτριωμένοι και αντιπροσωπευόμενοι συμμετέχουν στην ανάπτυξη και άξιοποίηση του κοινωνικού κεφάλαιου, που δέν είναι μόνο οί παραγωγικές δυνάμεις αλλά και οί ήθικές και λογικές άξίες που τις περιβάλλουν. Ό τρόπος παραγωγής που ανάλυσται σὸν τρόπο ζωής και έκφρασης τὸ τεράστιο έποικοδόμημα που θέτει άμείλικτα τους όρους του σά σύνολο και άπόσπασμα.

"Ενα τεράστιο πλεονάζον απ' την τεχνολογία δυναμικό εξειδικεύεται στὰ πανεπιστήμια σάν έπικοινωνιακό ύλικό — πέρα απ' τὸ τεχνικό δυναμικό που έπενδύεται στὰ μέσα

μετάδοσης πληροφοριών τὰ Mass Media — καὶ ἐνσαρκωτῆς κυρίαρχων ἀξιῶν. Χιλιάδες νέοι κινούνται στ' ἀνώτατα ἰδρύματα παραγωγῆς τίτλων — ἄρα κοινωνικῶν ἀξιῶν — ὅπου συμπληρώνουν τὸ πολυετὲς πρόγραμμα κοινωνικοποίησής τους, πού τοὺς παραθέτει ἡ ἀποσπασματικὴ, καὶ ἐξειδικευμένη γνώση σφυρηλατημένο ἀνάγλυφα κι ἀπ' τὸ φάσμα τῆς ἀνεργίας πού ὄλο καὶ περισσότερο ἀποτελοῦν τὶς ἱεραποστολὲς ἀνασύνθεσης τῆς κοινωνικῆς προσδοκόμενης ἐπικοινωνίας σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς κοινωνίας.

Οἱ νέοι κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες, κοινωνιολόγοι — οἰκονομολόγοι — ψυχολόγοι — ἱστορικοὶ — πολιτειολόγοι, παρόντες στὸ ἔργο τῆς ὕφανσης τῆς νέας ταυτότητας τοῦ πολίτη, τοῦ συμμετόχου ἀλλὰ παθητικοῦ θεατῆ. Ἐγκλεισμένοι στ' ἀκαδημαϊκὰ ἰδρύματα ἢ στὶς ἀποστολὲς τῆς κρατικῆς ἡγεμονίας ἐξυφαίνουν τὸν ἐντοχισμένο τοὺς διάλογο, σὰν θλιβερό περιεχόμενο τῆς ἐπιστήμης μὲ τὴν ἀνασκευὴ τῶν βιβλιογραφιῶν, χαμένοι στὶς θεματολογίες πού προκύπτουν ἀπ' αὐτές, ὀργώνοντας τὴν σκέψη μὲ τὸν ἱστορικισμό πού τυποποιεῖται σὲ ἠθικοὺς κώδικες. Ἀναγκαῖοι καὶ προκύπτοντες ἀπ' τὴ νέα κοινωνικὴ ὁργάνωση οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες τιτλοῦχοι ἐπαγγελματίες, πρᾶγμα πού πιστοποιεῖ τὴν ἀποδοχή τους, ὀργανώνουν τὴν ἱστορία στὴ θάση ἰδεολογικῶν μοντέλων, δομώντας τὶς συνιστώσες τῆς σκέψης στὰ θεμέλια ἀντικειμενικῶν νόμων, προδιαγράφοντας ἢ ἐκθειάζοντας ἐξ ὀρισμοῦ ἀξίες καὶ συμπεριφορές. Ἡ ἐπίκληση τῆς ἐπιστήμης, τῶν κανόνων τῆς, τῆς ἀποκλειστικῆς ἰσχύος τῶν μεθόδων μὲ τὶς ὁποῖες ἐξελίχθηκε — καὶ εἶναι αὐτὲς πού τῆς ἐπιβλήθηκαν ἀπ' τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τοῦ πολιτισμοῦ — ἔγινε πιά ἐλεγκτικὴ ἀρχὴ πού ἐπιτιμᾷ τὴν ἐλεύθερη, ἀδέσμευτη, ὄχι ἀκόμη ντρεσσαρισμένη σκέψη — σκέψη αὐτόνομη καὶ ἀνατρεπτικὴ — καὶ δὲν ἀνέχεται τίποτε ἄλλο ἀπ' τὸ πνεῦμα παρὰ μεθοδολογικὰ ἐκεῖνο πού εἶναι παραδεγμένο.

Ἡ ἐπιστῆμη ἀπὸ μέσο αὐτονομίας καὶ αὐτοπροσδιορισμοῦ ἐκφυλίστηκε σὲ μέσο ἑτερονομίας καὶ ἀποξένωσης. Τὸ οὐσιαστικὸ ἐρώτημα ἔχει ἀποκοπεί, παραδοθεῖ στὸ τυχαῖο τῆς περιφρονημένης ἐπισκόπησης, ἔχει σὰ μεμονωμένο ὑποτιμηθεῖ σὲ κοσμοθεωρησιακὴ φλυαρία. Ἡ σκέψη, ἡ δομὴ δηλαδὴ κάθε ἐπιστήμης ἢ ἡ ἐπιστῆμη τῆς σκέψης, ὑπαγορευμένη καὶ ὑπαγορευτικὴ, ὁργανώθηκε στὴν ἑτερονομία τῆς οὐσιαστικῆς καὶ τυποποιήθηκε θεσμικά. Ὅλο καὶ πὺλὸ πολὺ παραπαεῖ ἐξαρτημένη ἀπ' τὶς παρεμβάσεις τοῦ κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς του ἀλληλουχίας. Ἀπὸ νησίδα κριτικῆς καὶ ἄρνησης τῶν θεσμῶν κατάντησε ἡ θλιβερὴ καταφατικὴ ἐκσυγχρονιστικὴ μηχανή τους.

Ὁ καταμερισμός, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς ἐπιστῆμες, προσδιορίζεται ἀναγκαῖα ἀπ' τὶς προσδοκίες ἀνάπτυξης τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας — κι ὄχι ἀπ' τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο καὶ σύνθεση — ἀναγορεύεται σὲ μέτρο τῆς ἀλήθειας καὶ δὲν ἀνέχεται καμιά θεωρία πού ὑποδεικνύει ὅτι αὐτὸς ὁ καταμερισμός, εἶναι τὸ ἴδιο παράγωγος καὶ ἑτερόνομος καὶ τοῦ ἀφαιρεῖ τὴν ψευτικὴ αὐθεντικότητά του. Μ' αὐτὸν τοῦ τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸ Ἐμπραγματομένο, ὁ θετικισμὸς ἀποτελεῖ Ἐμπράγματὴ συνείδηση (Th. Adorno). Ἡ σκέψη ἐγκλωβίζεται στὰ γεγονότα καὶ ἀφομοιώνεται στὴν φετιχισμένη πραγματικότητα χωρὶς ὑπόλοιπο, χωρὶς νὰ ἐγείρεται πάνω ἀπ' αὐτή. Ἡ αὐτονομία τοῦ Λόγου ἐξαφανίζεται. Χάνεται κάθε στοιχεῖο τοῦ πού δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἀνάπλαση ἐνὸς δεδομένου ἀπὸ πρὶν καὶ πρὸς τὸ ὁποῖο προσμετράται. Μαζὶ ὅμως ἐξαφανίζεται καὶ ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας καὶ συνεπῶς κι ὁ αὐτοκαθορισμὸς τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. (Th. Adorno).

Ἔτσι οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες κατέληξαν σὲ κατευναστικὸ μηχανισμό τοῦ κράτους, οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες σ' ἐξειδικευμένους ὑπαλλήλους καὶ κομισάριους τοῦ τρόμου καὶ δημιουργοὺς πολιτικῆς συναίνεσης. Ἡ ἀπουσία δημιουργίας νέων ἐννοιῶν πού κάνει δυνατὴ τὴ γνώση τῆς κοινωνίας καὶ τῶν σχέσεων πού διέπουν τὴ διανθρώπινη συμπεριφορά, ἐπικυρώνει τὴν φτώχεια, τὸ ἄγονο ἔδαφος, τὴν πραγματικὴ κατάσταση. Ἡ συνακόλουθη καταφυγὴ στὸν τεχνοκρατικὸ φετιχισμό καὶ στὴ γοητεία τῆς μυθολογίας τεκμηριώνει τὴν ὑποταγὴ καὶ τὴν ἐξάντλησή τους.

Ἡ ἀνασύνθεσή τους μπορεῖ νὰ γίνεи στὸ ἐλεύθερο ἔδαφος τῆς κριτικῆς καὶ τῆς σύγκρουσης, στὴ κατεύθυνση τῆς αὐτονομίας, κι αὐτὸ ὄχι σὰν ἀπλὴ προσθήκη. Μιλῶ γιὰ ἓνα γλωσσικὸ ἰδίωμα μὲ ἀντιμυθολογικὴ διάθεση πού θέλει νὰ ξεσκεπάσει ὅτι εἶναι ἀνθρώπινο, ἐπαναφέροντάς το στὸ ἀνθρώπινό του μέτρο. Σὰν κριτικὴ, σὰν ἀντίσταση στὴν αὐξανόμενη ἑτερονομία τῆς ὁργανωμένης ἐπιστήμης, σὰν προσπάθεια τῆς σκέψης νὰ παραμείνει κύρια τοῦ ἑαυτοῦ τῆς ἐλέγχοντας τὴν ἀντεστραμμένη μυθολογία ὅσο καὶ τὴν τυφλὰ ἡττοπαθῆ προσαρμογὴ μὲ τὸ μέτρο τῆς ἴδιας τους τῆς ἀναλήθειας. Μιὰ κριτικὴ θεωρία πού ἀντλεῖ τὴν ἀλήθεια τῆς ἀπ' τὴν κριτικὴ. Αὐτὴ, σὰν ἐνότητα προβλήματος καὶ ἐπιχειρημάτων, καὶ ὄχι σὰν ἀποδοχὴ θέσεων, μπορεῖ ν' ἀποτελέσει τὴν στάση τῆς μὴ ὑποταγμένης καὶ δημιουργικῆς σκέψης, νὰ προσφέρει καταφύγιο στὴν ἐλευθερία.

ΟΙ ΝΕΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

Κάθε μελέτη που ασχολείται με τις τάσεις του παρόντος οφείλει βασικά να επιλέξει ανάμεσα σε δυο προοπτικές. Ή να περιγράψει τη σημερινή συγκυρία, επιχειρώντας να ξεακριθώσει βραχυπρόθεσμα την πιθανή εξέλιξή της, ή να ξεκινήσει από την υπόθεση πως μπροστά στα μάτια μας διαμορφώνεται ένας νέος τύπος κοινωνίας, που προφανώς συγχέεται ακόμα μ' άλλους. Πρόκειται λοιπόν να μιλήσουμε για ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, ή για τη μετα-βιομηχανική κοινωνία. Οι δυο απόψεις δε συμπίπτουν.

Μπορούμε να δούμε πως οί πιο νέες και ενεργητικές μορφές του έργατικού κινήματος είναι δεμένες με τους ήμι-εϊδικευμένους εργαζόμενους των περιφερειακών ζωνών, δηλαδή με κατηγορίες ελάχιστα «μοντέρνες» και εξαιρετικά απομακρυσμένες από κείνη που συγχρόνως ονομάστηκε νέα εργατική τάξη, περισσότερο τεχνική. Αυτό το απλό παράδειγμα δείχνει την ανάγκη να διαχωριστεί μια ιστορική ανάλυση, που μπορεί να δείξει ότι οί πιο κινητοποιημένες κατηγορίες είναι οί λιγότερο μοντέρνες, από μιάν ανάλυση που τείνει ν' απομονώσει ένα τύπο παραγωγής, κοινωνικών σχέσεων ή πολιτικών καταστάσεων.

Προτίθεται να κρατηθώ στη μεγαλύτερη δυνατή απόσταση από μια σφαιρική ιστορική συνθήκη ώστε ν' ανοιχτώ στα γεγονότα που είναι «φορείς του μέλλοντος». Ο κίνδυνος μιας θέσης σαν κι αυτής είναι φανερός. Κανείς δεν μπορεί να σκεφτεί πως μια οποιαδήποτε κοινωνία τοποθετείται πράγματι σε μια μετα-βιομηχανική κοινωνία. Ο δισταγμός για το πως πρέπει να την ονομάσουμε δείχνει κυρίως πως δε μπορούμε ακόμα να την προσδιορίσουμε άμεσα ανιχνεύοντάς την από τα μέσα. Μερικοί μπορεί να φοβούνται ότι ριχνάμε στη sociologie-fiction. Ο κίνδυνος στην πραγματικότητα είναι αντίθετος. Όλοι εκείνοι που ενδιαφέρονται για το μετασχηματισμό των βιομηχανικών κοινωνιών γνωρίζουν

καλά πως γενικά είναι κοντόφθαλμοι: για να μην πέσουν στα μαγανοπήγαδα της φαντασίας παραμένουν πάρα πολύ προσκολλημένοι στη βιομηχανική πραγματικότητα. Ένα μόνο παράδειγμα αρκεί για να κατανοήσουμε τον κίνδυνο: από κάθε πλευρά μιλούν για τον όλο και περισσότερο κυρίαρχο ρόλο των πολυεθνικών εταιρειών. Άλλα ή παρατήρηση αυτή δε μπορεί να μάς βοηθήσει ώστε να προσδιορίσουμε μια μετα-βιομηχανική κοινωνία, κι αυτό που την αντιθέτει από μια βιομηχανική κοινωνία, έπειδή οί ενέργειες αυτές ανήκουν σε εξαιρετικά διαφορετικούς ιστορικούς τύπους, από τις εταιρείες πετρελαίου, που ακόμα είναι αποικιακές εταιρείες κληρονόμοι της Έταιρείας των Ανατολικών Ινδιών, ως την IBM που θεμελιώνεται στη σύγχρονη τεχνολογία πληροφόρησης.

Άνάγκη λοιπόν ν' αποδεχτούμε μερικούς κινδύνους για ν' αποφύγουμε άλλους. Δεν πρέπει να προσπαθούμε ν' απομονώσουμε, σ' ένα ξεχωριστό πεδίο της κοινωνικής πραγματικότητας, για παράδειγμα, εκείνο των συγκρούσεων, όρισμένες «τάσεις» που θεωρούνται σύγχρονες. Αφροισιωνόμαστε λοιπόν σε μια πολύ ιδιαίτερη άσκηση: απομακρυνόμαστε το δυνατότερο από την κοινωνική οργάνωση, από τη λειτουργία της και από τους συγκεκριμένους δρώντες, για να οικοδομήσουμε ένα σχήμα ανάλυσης που έχει όρισμένες συνέπειες για ένα ξεχωριστό πεδίο της κοινωνικής πραγματικότητας. Στη συνέχεια άλλοι θα αντιπαραβάλουν τις υποθέσεις αυτές με την πραγματικότητα, προσπαθώντας ν' αποδείξουν την ασυνέχεια και την ανανέωση στο έσωτερικό μιας σύνθετης κατάστασης και κατά τρόπο μερικό - ολοκληρωμένης με θεσμικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς. Γι' αυτό το κείμενο θα περιοριστεί να παρουσιάσει τέσσερεις γενικές υποθέσεις που καθορίζουν τη φύση των κοινωνικών συγκρούσεων σε μια κοινωνία.

Πρώτη υπόθεση: σέ μιὰ μετα-βιομηχανική κοινωνία οί συγκρούσεις γενικεύονται.

Ἡ κοινωνία αὐτὴ βλέπει τὴν ἐξαφάνιση τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς παράδοσης. Τὸ θέμα αὐτὸ δὲν εἶναι καινούργιο καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ κάνουμε. Τὸ θέμα τῆς μετα-βιομηχανικῆς κοινωνίας ὑπαισθύνεται ἐδῶ μόνο σὰν ἀνανεωμένη καὶ πιὸ συνειδητὴ μορφή τοῦ παλίου θέματος τῆς βιομηχανοποίησης ἢ ἂν θέλετε τοῦ ἑκσυγχρονισμοῦ.

α. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὰ κοινωνικὰ γεγονότα δὲν ἐξετάζονται πλέον σὰν ἐξαρτημένα ἀπὸ ἄλλες κατηγορίες γεγονότων, ποὺ θὰ ἦσαν «μετακοινωνικά» καὶ γι' αὐτὸ πέρα ἀπὸ τὶς σχέσεις, τὶς συγκρούσεις, τὶς συζητήσεις μιᾶς κοινωνίας. Δὲ μπορούμε πιά νὰ σκεφτόμαστε ὅτι ἡ ἱστορία ἐγγράφεται στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀποφάσεων τῆς πρόνοιας, τῆς ὑπαρξης τῶν πολιτικῶν καθεστώτων ἢ τῶν νόμων τῆς οἰκονομίας. Οἱ κοινωνικὲς διεκδικήσεις στὸ παρελθὸν ἀποδιαθρήβηκαν ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς ἀγωνίζονταν πάντα ἐνάντια σ' ἓνα πραγματικὸ κοινωνικὸ ἀντίπαλο, μὰ ἀναφέρονταν ἐπίσης στὴν ἀντιπροσώπευση μιᾶς μετα-κοινωνικῆς τάξης. Ὁ ἐξαρτημένος ἐργαζόμενος πολέμουσε τὸ ἀφεντικὸ του, τὸν κύριο τῆς γῆς ἢ τὸν ἔμπορο, ἀλλὰ ἐπικαλεῖτο τὴ δικαιοσύνη τοῦ ἱερέα ἢ τοῦ βασιλιά. Ὁ ἐργάτης πολέμα τὸν καπιταλιστὴ, μὰ ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι ἐπίσης ἡ ἀναφορὰ σ' ἓνα ἐθνικὸ κράτος, σχεδὸν φυσικὸ δράστη τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης. Ἀκόμη περισσότερο, κάθε κοινωνικὸ κίνημα, δράστης τῆς σύγκρουσης, συνδέει πάντοτε τὴ δράση τῆς πάλης του μὲ τὴν εἰκόνα μιᾶς ἐνοποιημένης κοινότητας, ποὺ θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐπιβεβαίωση τῶν ἀνθρώπινων ἱκανοτήτων, τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, τὴν υπεράσπιση τοῦ κοινοῦ καλοῦ, κλπ. Οἱ συγκρούσεις, τουλάχιστον οἱ πιὸ θεμελιώδεις καὶ οἱ λιγότερο διαπραγματεύσιμες, ἐνώνονται γενικὰ μὲ τὴν εἰκόνα μιᾶς φύσης ἀπελευθερωμένης ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς κοινωνικὲς συγκρούσεις. Δὲν ζοῦμε ἴσως ἀκόμα τὸ ἱερὸ θέμα τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ὑπῆρξε ὁ προστατευόμενος χώρος τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, στὴν ὁποία ἡ δεξιὰ καὶ ἡ ἀριστερά, οἱ καπιταλιστὲς καὶ οἱ σοσιαλιστὲς ὅμοια ἀναφέρονταν;

Ὅχι μονάχα τὸ ἱερὸ αὐτὸ ἐξαφανίζεται, ἀλλὰ διαπερνιέται ἀπὸ θαθύτερες συγκρούσεις: στὴ θέση ἑνὸς ἀνώτερου κόσμου τῆς ἐνότητας διαμορφώνεται μιὰ κεντρικὴ πραγματικότητα ποὺ παίζεται μὲ τὶς κοινωνικὲς συγκρούσεις. (...).

Μιὰ συμβολικὴ ὄψη αὐτῆς τῆς γενικοποίησης τῶν συγκρούσεων εἶναι ἡ ἐξαφάνιση τοῦ

ὄνειρου τῆς κοινωνίας δίχως τάξεις καὶ δίχως συγκρούσεις. Στους κόλπους τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόσμου κάθε βῆμα πρὸς τὰ μπρὸς φαίνεται ν' αὐξάνει τὴν ἀπόσταση πρὸς τὴν κεντρικὴ κοινότητα. Οἱ ταξικὲς συγκρούσεις, λένε στὴν Κίνα, διατηροῦνται στὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία: μιᾶνε γιὰ κοινωνίες μετὰβάσης πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ. Ἡ ἰδέα μιᾶς κοινωνίας δίχως τάξεις ἐπανεμφανίζεται, εἶναι ἀλήθεια, μὰ μὲ ἄμεσα οὐτοπικὸ τρόπο, σὰ στοιχεῖο μιᾶς ἰσορροπούσας κοινωνίας. Κι αὐτὸ εἶναι συναφές: ἂν δημιουργεῖ μιὰ κοινωνία στὴν ὁποία ἡ καθαρὴ παραγωγή καὶ ἡ κατανάλωση θρῖσκονται σ' ἀντιστοιχία, στὴν ὁποία, κατανάλωση καὶ ἀνάπτυξη ἐξαφανίζονται, οἱ κοινωνικὲς τάξεις παύουν νὰ ὑπάρχουν. Ἀλλὰ ἡ κρίση τοῦ σημερινοῦ κόσμου ὅπως μᾶς παρουσιάζεται μὲ τὴν ἀνάπτυξη σημαίνει πὼς οἱ κοινωνίες μας προσανατολίζονται πρὸς τὴν ἰσορροπία, πρὸς τὴ μὴ-ἀνάπτυξη; Πιθανότατα ὄχι. Στὶς καταστάσεις αὐτὲς θέλουμε τὶς κοινωνικὲς συγκρούσεις, καὶ ἰδιαίτερα τὶς πιὸ θεμελιώδεις, ὅπως εἶναι οἱ ταξικὲς συγκρούσεις, νὰ εἰσورμοῦν σ' ὅλη τὴν κοινωνικὴ σκηνή: αὐτὲς ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ ἐξαφανιστοῦν μὲ μιὰ ἐπιστροφή στὴ «φύση», ἐνασχολούμενη ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ἰσορροπία της κι ὄχι μὲ τὴν ἀνάπτυξή της.

β. Ἡ ἄλλη ὄψη αὐτῆς τῆς ἐξαφάνισης τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἡ ἐξαφάνιση τῆς παράδοσης, δηλαδή, πέρα ἀπ' αὐτὸ ποὺ μεταδίδεται ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἡ ἐξαφάνιση τῶν κανόνων τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ὀργάνωσης ποὺ θεμελιώνονται μὲ τὴ διατήρηση ἢ τὴν ἐπιβίωση τῆς συλλογικότητας. Ἐξαφάνιση τῶν συστημάτων ἀνταλλαγῆς, ἀποσύνθεση τῶν συστημάτων συγγένειας, διάλυση τῶν κοινοτήτων, ἀδυναμία ἢ κρίση τῶν μηχανισμῶν κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς. Ἡ διδασκαλία ἦταν γνωστὴ σὰν ὁ δράστης τῆς μεταβίβασης μιᾶς ὀρισμένης πολιτιστικῆς κληρονομίας καὶ τὴν ἴδια στιγμή σὰ μηχανισμὸς προσαρμογῆς στὶς ἐπαγγελματικὲς καὶ κοινωνικὲς μεταβολές. Ἡ πρώτη τῶν λειτουργιῶν τῆς ἐξασθενίζει ἐξοργιστικά, ἐνῶ πολλαπλασιάζονται οἱ διεκδικήσεις ἐνάντια σὲ μιὰ διδασκαλία ποὺ παρουσιάζεται ἀρχαϊκὴ καὶ ποὺ λειτουργεῖ τὴν ἴδια στιγμή σὰν ἓνας δράστης μεταβίβασης τῶν κυρίαρχων κανόνων. Τὸ παράδειγμα αὐτό, πολὺ γνωστὸ γιὰ νὰ χρειάζεται ν' ἀναπτυχθεῖ, εἶναι σημαντικὸ ἐπεὶδὴ δείχνει τὴ διεύθυνση τῶν συγκρούσεων σ' ἓνα ἀχανὲς πεδίο, ποὺ ὥς μιὰ κάποια στιγμή φαινόταν ξένο πρὸς τὶς κοινωνικὲς συγκρούσεις, τὸ πεδίο τῆς «ιδιωτικῆς ζωῆς»: οἰκογένεια, ἐκπαίδευση, σεξουαλικὲς σχέσεις. Ὁ παραδοσιακὸς διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὴ δημόσια ζωὴ καὶ στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ ἐξαφανίζεται: παράλληλα οἱ κοινωνικὲς συγκρούσεις, παραδοσια-

κά περιορισμένες στο πεδίο της δημόσιας ζωής, εισβάλλουν σε κείνη που έθεωρείτο ιδιωτική ζωή. Αυτή είναι η κύρια σημασία των προβλημάτων και των κινημάτων που ήσαν δεμένα με την οικογενειακή κατάσταση. Ένω ή γονιμοποίηση και ή γέννηση ρυθμίζονταν στο παρελθόν από τους νόμους της φύσης ή από κυρίως πολιτιστικούς έλέγχους, σήμερα οί έπεμβάσεις στο πεδίο της αναπαραγωγής πολλαπλασιάστηκαν. Αυτό δημιουργεί συγκρούσεις (πέρα από την αντίσταση των παραδοσιακών που ξεπερνιέται παραδοσιακά) ανάμεσα σε κείνους που θέλουν να έλέγξουν ένα νέο τομέα συμπεριφοράς και να δημιουργήσουν την εικόνα μιās γυναίκας καταναάλτριας αντί παραγωγού, και σε κείνους ή σε κείνες που αντίθετα έντάσσουν τά γυναικεία προβλήματα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινω-

νικών διεκδικήσεων. Η σεξουαλικότητα, κατ' έξοχήν ιδιωτική ζώνη, εισέρχεται στο δημόσιο χώρο και γι' αυτό γίνεται σιγά - σιγά τó αντικείμενο των συζητήσεων και των κοινωνικών συγκρούσεων. Τό γεγονός αυτό δέν έκδηλώνεται ακόμα σ' όλη την καθαρότητά του και πολύ συχνά άρεσκόμαστε με την άποδοχή της «προοδευτικής» ιδεολογίας που μιλά για άπελευθέρωση από τους παραδοσιακούς δεσμούς. Πώς δέν σκεφτόμαστε, για τό θέμα αυτό, την ιδεολογία της άστικής τάξης που στίς άρχές του περασμένου αιώνα διεκήρυσσε την άπελευθέρωση των εργαζομένων από τους κορπορατιβίστικους δεσμούς, ξεχνώντας να συγκεκριμενοποιήσει πώς έπρόκειτο να τους έντάξει στην καπιταλιστική αγορά εργασίας που έλέγχονταν από τους εργοδότες;

Από τη στιγμή που οί ρόλοι άποσυντίθενται, εμφανίζονται έντάσεις που φαίνεται να προέρχονται από τό γεγονός πώς κανείς πιά δέ γνωρίζει ποιά συμπεριφορά περιμένουν οί άλλοι. Έτσι γίνεται λόγος για συγκρούσεις

γενεών, πόλεμο των φύλων, μά επίσης και για κρίση της αυτορिता στα σχολεία, κλπ. Πολύ περιορισμένη έρμηνεία αυτή, έπειδή δέ βλέπει ότι μιá κοινωνία σ' άταξία άντिकाθίσταται από μιá τακτοποιημένη κοινωνία.

Ο προσδιορισμός των ρόλων, ρυθμισμένων από τις άπαιτήσεις της επίβίωσης ή της άναπαραγωγής της κοινωνίας, τείνει να έξαφανιστεί, μά άντिकाθίσταται από μιá γενική αντίθεση ανάμεσα στην ύποταγή σε κατηγορίες που τίθενται από την έξουσία, και σ' όρισμένες κατευθύνσεις που άντιτίθενται σ' αυτή την έτερόνομη ένταξη.

γ. Αυτή ή πτώση του ίερού και της παράδοσης, αυτή ή γενίκευση των συγκρούσεων, άδυνατίζει προοδευτικά και συχνά με τρόπο θεαματικό τό ρόλο της ίντελλιγκέντσας, που όρίζεται σαν τό σύνολο των ομάδων των εκπαιδευμένων προσώπων που χρησιμεύουν σá μεσολαβητές ανάμεσα στο πολιτικό σύστημα και τις κοινωνικές κατηγορίες που άποκλείονται άπ' αυτό.

Μιá μετα-βιομηχανική κοινωνία τείνει να είναι μιá μαζική κοινωνία, δηλαδή να πραγματοποιεί μιá γενικευμένη «κινητοποίηση» του πληθυσμού. Η γρήγορη άνάπτυξη των πληροφοριών και των έπικοινωνιών, που άποτελεί χαρακτηριστικό της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας, ένω δέν είναι στην περίπτωση της βιομηχανικής, έμποδίζει τό ρόλο των ένδιαμέσων. Η ιδέα, διαδεδομένη από τόν λεβινισμό και με τρόπο πολύ πιό έξτρεμιστικό από τό μεγαλύτερο μέρος των έθνικιστικών και έπαναστατικών κινημάτων του τρίτου κόσμου, όπου τις πολιτικές και κοινωνικές διεκδικήσεις πρέπει να τις αναλάβει ένα πολιτικό κόμμα για να βγούν από την έξάρτηση στην όποιá έχουν έγκλωβιστεί. Μολονότι τά κινήματα θάσης και ή έκκληση στον αύθορητισμό προέρχονται από άλλες αίτίες και μπορεί για τό λόγο αυτό να είναι φαινόμενα μικρής διάρκειας, αυτά φαίνεται να παριστούν ένα από τά σημάδια ένός μακροχρόνιου μετασχηματισμού: την έπανασυμφιλίωση ανάμεσα στην κοινωνική θάση μιās συλλογικής δράσης και στα μέσα της δράσης της στο κοινωνικό επίπεδο. Η παρατήρηση αυτή δέ ζημιώνει έντελώς τις μορφές του πολιτικού συστήματος, μά δείχνει την παρακμή του κόμματος μεσολαβητή. Η διεκδίκηση θέτει άμεσα τό αίτιο των γενικών προσανατολισμών της κοινωνίας, είτε όταν αυτή προωθείται από μιá ρεφορμιστική ομάδα συμφέροντος, είτε όταν άποτελεί τη δράση μιās έπαναστατικής δύναμης. Αυτό έξηγεί τό γιατί ή έξουσία είναι όλο και πιό ευαίσθητη στη «δημόσια γνώμη»: αυτή ή άρκετά άσαφής λέξη δείχνει στην πραγματικότητα ένα σύνολο ομάδων πί-

εσης, συμφερόντων, συγκρούσεων, που διαρκώς οικοδομούνται με τους σκοπούς τους.

Η ευαισθησία αυτή μπορεί να προκαλέσει στην έξουσία μια εξαιρετική δυσπιστία και επομένως την ταχύτερη ανάπτυξη μορφών προπαγάνδας, καταστολής ή ιδεολογικών «λέγγων» μάλιστα μπορεί επίσης να οδηγήσει στο αυξανόμενο άνοιγμα του πολιτικού συστήματος και στην αποκέντρωση στη λήψη των αποφάσεων.

Η κατάσταση αυτή που θέτει πρόσωπο με πρόσωπο την κεντρική έξουσία και το κίνημα θάσης, δε συνεπάγεται καθ' έαυτήν την αποδυνάμωση ή την ένδυνάμωση του πολιτικού συστήματος. Έχει σημασία καθ' έαυτή, έπειδή δείχνει τη γενικευμένη εμφάνιση κοινωνικών κινήματων, που δε διαμορφώνονται στο επίπεδο μιας πολιτικής συλλογικότητας, αλλά ξεκινούν από τα ίδια τα κοινωνικά προβλήματα. Το γεγονός αυτό είχε ήδη υποδειχτεί από το διεθνισμό του εργατικού κινήματος, μάλιστα για αυτονομία των κοινωνικών κινήματων σ' ό,τι αφορά την πολιτική τους έκφραση αποκτά μια αυξανόμενη σπουδαιότητα και ενισχύεται από το ρόλο των mass-media. Ο ρόλος αυτός μελετήθηκε ευρύτατα και αντικαθιστά το ρόλο της ιντελιγκέντσας και των κυρίως πολιτικών μεσολαβητών.

Δεύτερη υπόθεση: μπροστά σ' ένα όλο και πιο ολοκληρωμένο μηχανισμό έξουσίας, η αντιπολίτευση προωθείται όλο και περισσότερο από πιο σφαιρικές ομάδες, και ιδιαίτερα από έδαφικές συλλογικότητες.

Η υπόθεση αυτή επεκτείνει την προηγούμενη. Οί κύριες συγκρούσεις δένονται όλο και περισσότερο με το «μετα-κοινωνικό» πεδίο που φαινόταν να κατευθύνει την κοινωνία. Η ιδέα πως η κοινωνία έκυριαρχείτο από την οικονομία τοποθετούσε τις θεμελιώδεις συγκρούσεις στο πεδίο της εργασίας, ακριβώς όπως στην προ-βιομηχανική κοινωνία ο πρωταρχικός ρόλος της πολιτικής απέδιδε κεντρική σπουδαιότητα στις συγκρούσεις για την εθνικότητα και τα άστικά δικαιώματα. Σε κάθε κοινωνία φαίνεται να υπάρχει ένας πρωτομouχος κοινωνικός ρόλος στον οποίο ανταποκρίνονται οί θεμελιώδεις συγκρούσεις.

Η κατάσταση αυτή εξαφανίζεται στην κοινωνία που καθορίζεται όχι πια από την ύποταγή της σε μια μετα-κοινωνική τάξη, μάλιστα από τους τρόπους και τις ιδιότητες της δράσης πάνω σ' αυτή την ίδια. Βλέπουμε αντίθετα την κοινωνική κυριαρχία να θγαίνει από έναν ιδιαίτερο χώρο, για να τους ενσωματώσει όλους. Η βιομηχανική κοι-

νωνία θεμελιώνεται στην έκμετάλλευση των φυσικών πηγών και στην οργάνωση της εργασίας. Η μετα-βιομηχανική κοινωνία θεμελιώνεται στη διαχείριση των τεχνικών και ανθρώπινων συστημάτων, που μεταδίδουν και μετασχηματίζουν πληροφορίες. Η αντίθεση ανάμεσα στο παραγωγικό και στο μη παραγωγικό δεν έχει πια καμιά σημασία: η αποτελεσματικότητα μιας οργάνωσης εξαρτάται από το τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται ή διαχείριση των επικοινωνιών της και των ανταλλαγών της.

Σχηματισμός, πληροφόρηση, μεταφορές, κατανάλωση μπαίνουν στον κόσμο της παραγωγής ισάξια προς την επιστημονική και τεχνική ανανέωση, το management, τον ύπολογισμό και την οικονομική πρόβλεψη. Σ' αυτό το τύπο κοινωνίας ένα αυταρχικό καθεστώς μπορεί να γίνει ολοκληρωτικό, μάλιστα δεν υπάρχει τίποτα στα φανερά που να επιβάλλει σε μια τέτοιου είδους κοινωνία να έχει ένα αυταρχικό καθεστώς. Ωστόσο παντού οικοδομείται μάλλον με ταχύ ρυθμό ένας αρκετά συνεκτικός τρόπος διαχείρισης, που δε μπορεί να περιοριστεί σε μια οικονομική πολιτική. Οί χώρες που σκέφτονται ότι μπορούν να μετασχηματιστούν οικονομικά συντηρώντας μορφές κοινωνικής οργάνωσης κληρονομημένες από το παρελθόν, κινδυνεύουν να γίνουν ανάκανες να διεισδύσουν βαθιά στη μετα-βιομηχανική κοινωνία.

Είναι αυτό που συμβαίνει στη δυτική Ευρώπη, που είναι καλά προετοιμασμένη για να γίνει ένα φέουδο της αμερικάνικης κοινωνίας, μάλιστα πολύ λίγο για να αποτελέσει ένα αυτόνομο κέντρο ανάπτυξης.

Κοινωνική διαχείριση και κοινωνικός έλεγχος προσεγγίζουν, έπειδή πρόκειται όλο και περισσότερο για τη διοίκηση των ανθρώπων. Οί κοινωνικές επιστήμες ήδη από τώρα δίνουν ζωή στις τεχνολογίες. Αυτό είναι όρατο προπάντων στο οικονομικό πεδίο, όπου η πρόβλεψη και η σχεδιοποίηση θεμελιώνονται σε μια πολύ καλύτερη οικονομική πληροφόρηση, σε θέση να προσανατολίζει τις αποφάσεις, που ένιοτε μπορεί να είναι και επίπλαστες. Μάλιστα αληθεύει επίσης στο κυρίως κοινωνικό πεδίο, στο οποίο οί σχέσεις διδασκαλίας και autorita μετασχηματίζονται χάρη στην περισσότερο ή λιγότερο άμεση επιρροή των κοινωνικών επιστημών. Το γεγονός πως οί μεγάλες επιχειρήσεις συχνά καταφεύγουν σε καρικατούρες ψυχο-κοινωνιολογικής επέμβασης δεν πρέπει να μας κάνει να σκεπτόμαστε πως οί πρωτοβουλίες αυτές είναι ανενεργείς κι αποτελούν μόνο ένα προπέτασμα ιδεολογικού καπνού. Μία από τις πιο καθαρές γραμμές διοθέτησης μεταξύ της βιομηχανικής κοι-

νίας και της μετα-βιομηχανικής είναι κείνη που σηματοδεύει το πέρασμα από ένα διαχωρισμό ανάμεσα στην τεχνική, που θεωρείται παραγωγική, και στην κουλτούρα που θεωρείται μη παραγωγική, σε μια κατάσταση αλληλεξάρτησης μεταξύ των τεχνικών «παραγόντων» και των ανθρώπινων παραγόντων. Η κριτική ενάντια στην ορθολογικοποίηση ταιηλοριστικού τύπου, που προωθήθηκε ήδη από την αρχή του ΧΧ αιώνα, και η ανάπτυξη της κοινωνιολογίας της εργασίας είχαν κι έχουν ακόμα μια εξαιρετική σπουδαιότητα, έπειδή έθεσαν σιγά - σιγά μια ανάλυση με τους δρους της οργάνωσης, κι όχι απλώς με τους δρους της επιχείρησης ή με τους δρους των τεχνικών μορφών της παραγωγής.

Πέρα από τον παραγωγικό τομέα, είναι το σύνολο του οικονομικού κύκλου που τίθεται άμεσα υπό εξέταση. Δεν παράγουμε πλέον για να πουλήσουμε· μελετάται ή αγορά και ή επίδρασή της για να καθοριστούν οι στόχοι της παραγωγής· ή χειραγώγηση του αιτήματος γίνεται αδιαχώριστη από την οργάνωση της παραγωγής κι αυτό επιβάλλει τον έλεγχο στις πολιτικές αποφάσεις και στα μέσα επικοινωνίας. Πρόκειται για μια ριζική αλλαγή σε σχέση με την περίοδο της οικοδόμησης της βιομηχανικής *infrastruttura*, που είναι όρατη στη φάση της προωθημένης βιομηχανοποίησης κι ακόμα πιο όρατη στον «τριτογενή» τομέα, εκείνο των μεγάλων οργανώσεων παραγωγής και διανομής υπηρεσιών.

Αυτές οι λίγες παρατηρήσεις είναι πολύ σύντομες και δεν έχουν άλλο σκοπό από το να εξηγήσουν τον κεντρικό μετασχηματισμό των κοινωνικών συγκρούσεων. Πλέον οι μεγάλοι διεκδικητικοί άγώνες δέ γίνονται στ' όνομα του πολίτη ή στ' όνομα του εργαζόμενου. 'Ενάντια σ' ένα μηχανισμό κυριάρχησης που διαχειρίζεται όλο και περισσότερο το σύνολο της κοινωνίας για να την προσανατολίσει σ' ένα όρισμένο τύπο ανάπτυξης, λαμβάνει χώρα ή αντίσταση των συνόλων, που καθορίζονται περισσότερο από το είναι τους παρά από τη δραστηριότητά τους. 'Η ανατροπή σε σχέση με τις κοινωνίες του παρελθόντος είναι φανερή. Το *negotium* ήταν ή διεκδικητική βάση των λαϊκών κατηγοριών ενάντια στο *otium* της άρχουσας τάξης· αυτή αντίθετα είναι σήμερα *negotium*, τεχνοκρατία κι όχι πλέον *leisure class*. 'Αντίστροφα, οι ομάδες που υφίστανται την κοινωνική κυριάρχηση προσδιορίζονται πριν απ' όλα με μια σφαιρική αντίσταση ενάντια στη χειραγώγηση. 'Ενάντια στη σφαιρική κυριάρχηση, ή αντίσταση δέ μπορεί να περιοριστεί σ' ένα κοινωνικό ρόλο· αυτή έχει σπουδαιότητα μόνο αν κινητοποιεί ολόκληρη τη συλλογικότητα. Είτε πρόκειται για ένα εργοστάσιο που κλείνει, στο

πλαίσιο της διεθνούς στρατηγικής μιάς επιχείρησης, είτε για μιά περιοχή που θυσιάζεται από τη συγκέντρωση των επενδύσεων, ή για τόν τρίτο κόσμο που συνθλίβεται από τις κυρίαρχες οικονομικές δυνάμεις, ο χώρος διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο σε πολλά από τα μεγάλα διεκδικητικά κινήματα. Δεδομένου ότι οι βιομηχανοποιημένες κοινωνίες χαρακτηρίζονται επίσης από μιά προοδευτική γενικοποίηση της δόμησης των πόλεων, ή πόλη, θα είναι ο χώρος της σύγκρουσης, όπως το εργοστάσιο υπήρξε στην περίοδο που έκλεισε. Μά δεν πρέπει να ξεετάζουμε το χώρο μ' άφηρημένο τρόπο, πρόκειται για το χώρο μιάς συλλογικότητας. 'Απ' εδώ προκύπτει ή φανερή σπουδαιότητα των «μειοψηφιών», των συλλογικότητων και των κατηγοριών που δεν ορίζονται από ένα κοινωνικό ρόλο. 'Εκπλήσσει το γεγονός πως το πρόβλημα έκδηλώνεται με δύναμη τόσο στη Σοβιετική 'Ενωση όσο και στις 'Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι φοιτητές διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο όχι μόνο έπειδή ή αύξηση του αριθμού τους και ή διάρκεια των σπουδών τους δημιούργησαν τις φοιτητικές συλλογικότητες που καταλάμβαναν ένα δικό τους χώρο· οι φοιτητές αντιτάσσουν την αντίσταση της κουλτούρας τους και των προσωπικών ένασχολήσεων τους στο χώρο των μεγάλων οργανώσεων που τους επιβάλλεται με τρόπο όλο και πιο άμεσο.

Τα προβλήματα της εργασίας δεν εξαφανίζονται, αλλά εντάσσονται σ' ένα ευρύτερο σύνολο. Σαν τέτοια παύουν να παίζουν ένα κεντρικό ρόλο. Είναι άνωφelo να αναζητήσουμε τις ένδείξεις μιάς επαναστατικής ανανέωσης κυρίως εργατικής.

Όπου είναι πιο αγωνιστικό, όπως στην 'Ιταλία και στη Γαλλία, το εργατικό κίνημα, μέσα από συγκρούσεις και κρίσεις που μπορεί να είναι βίαιες, πετυχαίνει σιγά-σιγά μιά επέκταση των δικαιωμάτων και της ικανότητας για διαπραγμάτευση, στο έσωτερικό μιάς όρισμένης θεσμοποίησης των συγκρούσεων της εργασίας. Τα κομμουνιστικά κόμματα στις χώρες αυτές γίνονται προοδευτικά, «ρεπουμπλικάνικα» ή «δημοκρατικά» κινήματα, ανάλογα με το ριζοσπαστισμό στα τέλη του ΧΙΧ αιώνα, και τείνουν σε μιά ένσωμάτωση στο πολιτικό σύστημα κοινωνικών κατηγοριών σχετικά θυσιασμένων. 'Ο Goldthorpe και οι συνεργάτες του απέδειξαν πως αυτό δέ σημαίνει μιά άστικοποίηση της εργατικής τάξης· αλλά αυτό δέ δείχνει καν τη διατήρηση και την ανανέωση του εργατικού κινήματος. Αυτό παύει να είναι ή κεντρική φυσιογνωμία της κοινωνικής ιστορίας, καθώς πλησιάζουμε στη μετα-βιομηχανική κοινωνία.

Παρατηρούμε πως το μεγάλο μέρος των

κοινωνικῶν κινήματων πού καταλαμβάνουν σήμερα τὴ σκηνὴ τῆς ἱστορίας θεμελιώνονται σ' ἓνα «μεταδιδόμενο status» κι ὄχι πιά σ' ἓνα κατακτημένο status» ἀπ' αὐτὸν πού ἐνεργεῖ. Γίνεται λόγος γιὰ κίνημα τῶν γυναικῶν ἢ τῶν νέων, γιὰ νέγρους ἢ γιὰ ἀμερικάνους ἰνδιάνους, γιὰ τοὺς κατοίκους μιᾶς περιοχῆς, μιᾶς χώρας ἢ μιᾶς ἡπείρου. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν παγκόσμιων ἀνταλλαγῶν, ὁ σχηματισμός ἀπείρων ἐπικρατειῶν, ὁ ἀμερικάνικος καὶ ὁ σοβιετικὸς πρὶν ἀπ' ὅλα, προσέδωσαν τὴν πιὸ μεγάλη σπουδαιότητα στὴν ἐθνικὴ ἀντίσταση. Τὸ Βιετνάμ καὶ ἡ Τσεχοσλοβακία δὲ γνώρισαν μόνο τις ἰδιαίτερες μορφές τοῦ σοσιαλισμοῦ: οἱ χῶρες αὐτὲς ἐμψυχώθηκαν ἀπὸ μιὰ θέληση γιὰ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ ἀμερικάνικο κίνημα τῶν νέγων δὲν εἶναι μονάχα ἡ ἐξέγερση ἑνὸς ὑποπρολεταριάτου, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή κι ἴσως ἀκόμα περισσότερο εἶναι ἓνα κίνημα ὑπεράσπισης μιᾶς ἐθνικῆς συλλογικότητος. Ὅσο περισσότερο ἐνδυναμώνουν τὰ μεγάλα κέντρα τῶν οἰκονομικῶν ἀποφάσεων, τόσο περισσότερο χαμηλώνουν τὰ φράγματα πού διαχωρίζουν τὰ κοινωνικά κινήματα τῶν κυρίαρχων χωρῶν ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν κυριαρχουμένων. Κι αὐτὸ τὸ κατάλαβαν, καλύτερα ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους, τὰ φοιτητικὰ κινήματα, πού συνέδεσαν τὴν ἀμφισβήτησή τους μὲ κείνη τῶν ἐξαρτημένων χωρῶν.

Θὰ ἦταν λάθος νὰ πιστεύουμε πὼς περνᾶμε ἀπὸ κοινωνικά κινήματα σὲ κινήματα κυρίως πολιτιστικά. Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀρκετὰ ἀσαφὴς ἔκφραση, πού θεμελιώνεται σὲ μιὰ ἔρμηνεία, κατὰ τὴν ἀποψή μου ψεύτικη, γεγονότων ὅπως ὁ Μάης τοῦ 1968. Δὲν πρέπει νὰ συγχέουμε τὴ διαμόρφωση οὐτοπιῶν νέου τύπου μὲ τὰ κοινωνικά κινήματα. Μὰ αὐτὲς οἱ νέες οὐτοπίες εἶναι σημαντικὲς ἐπειδὴ σχεδιάζουν τὴν κατεύθυνση στὴν ὁποία θὰ διαμορφωθοῦν τὰ νέα κοινωνικά κινήματα. Ὁ οὐτοπικὸς σοσιαλισμὸς θεμελιώθηκε σὲ προβλήματα τῆς προλεταριοποίησης τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας, ὁ οὐτοπικὸς κομμουνισμὸς ἢ οἱ νεο-κοινωνικὲς οὐτοπίες, οἱ οἰκολογικὲς κλπ. δείχνουν τὴν ἐνσωμάτωση ὅλων τῶν ὅψεων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς στὸ πεδίο τῶν κοινωνικῶν κινήματων.

Παρά τὴν ἀσάφειά της, ἡ λέξη πού δείχνει καλύτερα τὴ φύση τῶν κινήματων αὐτῶν εἶναι ἡ αὐτοδιαχείριση. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ πρέπει νὰ ληφθεῖ μὲ πολὺ σύνεση, ἐπειδὴ εἶναι φορτωμένη μὲ τὴν οὐτοπία τῆς κοινότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, σὲ μιὰ κοινωνία κατασκευασμένη ἀπὸ ρήξεις καὶ ἀλλαγές: δὲ μπορεῖ νὰ σημαίνει πὼς κάθε ὁμάδα ἐργαζομένων ἢ κάθε τοπικὴ συλλογικότητα μπορεῖ νὰ εἶναι διαχειριζόμενη μὲ τρόπο ἀνεξάρτητο. Μὰ αὐ-

τὴ σημαίνει πὼς ἡ κύρια δύναμη ἀντιπολίτευσης στὴν ὄλο καὶ πιὸ ὁλοκληρωμένη οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ διαχείριση τῆς ἐξουσίας, εἶναι τὸ κάλεσμα γιὰ αὐτο-καθορισμὸ τῆς συγκεκριμένης συλλογικότητος. Ὁ σχηματισμὸς αὐτοῦ τοῦ διπλοῦ κινήματος, τῆς σφαιρικῆς διαχείρισης καὶ τῆς κοινοτικῆς ἀντιπολίτευσης, γενικεύει τις συγκρούσεις συντελώντας στὴν ἐξαφάνιση τοῦ Κράτους-ἔθνους, δηλαδὴ τῆς ἐνότητος μιᾶς ἰθύνουσας ἐξουσίας καὶ μιᾶς συλλογικότητος. Κράτος καὶ ἔθνος διαχωρίζονται καὶ πλέον ἀνταγωνίζονται μεταξύ τους, στὸ μέτρο πού τὸ Κράτος γίνεται ὄλο καὶ περισσότερο οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καὶ τὸ ἔθνος κομματιάζεται σὲ ξεχωριστὲς συλλογικότητες, τοπικὲς ὁμάδες καὶ περιφερειακὲς, ἐθνικὲς συλλογικότητες, ὁμάδες ἡλικίας κι ἴσως καὶ φύλου.

Τρίτη ὑπόθεση: οἱ κοινωνικὲς συγκρούσεις καὶ οἱ κατευθύνσεις τῆς περιθωριακότητος ἢ τῆς ἀπόκλισης καλύπτονται.

Ὅσο περισσότερο ὁ γενικὸς μηχανισμὸς τῆς διαχείρισης τείνει νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν κοινωνία στὸ σύνολό της, τόσο περισσότερο οἱ δυνάμεις τῆς ἀντιπολίτευσης ἐμφανίζονται σὰ μειοψηφίες. Ἀναφερόμαστε στὴ σιωπηλὴ πλειοψηφία ὅχι μόνο στὶς χῶρες στὶς ὁποῖες ἡ ἀντιπολίτευση ὑπόκειται σ' ἄμεσες κατασταλτικὲς χαλιναγωγήσεις, ὅπως στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωση, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὶς πολιτικὰ φιλελεύθερες καπιταλιστικὲς χῶρες. Παράλληλα, κυρίως στὶς Η.Π.Α., καταγράφονται διαρκῶς καὶ περισσότερο οἱ δυνάμεις τῆς ἀντιπολίτευσης ἢ τῆς ἀντίστασης μὲ τ' ὄνομα τῆς μειοψηφίας, ὅρος πού ὑποδηλώνει τοὺς μαύρους, τοὺς ἀμερικάνους μεξικανούς, τοὺς ἰνδιάνους, τοὺς ὁμοφυλόφιλους καὶ τις γυναῖκες ἐπίσης πού ἐπίσημα εἶναι μιὰ μειοψηφία καὶ θρίσκονται σὲ μειονεκτικὴ κατάσταση στὶς ἀνώτερες καὶ καλύτερα ἀμοιβόμενες κοινωνικὲς θέσεις. Παράξενη ἀνατροπὴ, πού εἶναι τουλάχιστον ἄλλο τόσο θεαματικὴ ἀπὸ κείνη μεταξύ *otium* καὶ *negotium*. Μέχρι πρὶν λίγο καιρὸ ἀκόμα οἱ κάτοχοι τῆς ἐξουσίας ὑποδηλώνονταν σὰ μονάρχες ἢ ὀλιγαρχίες. Γινόταν λόγος γιὰ πενήντα ἢ γιὰ διακόσιες οἰκογενεῖες. Καὶ ἡ πρόσφατη συγκέντρωση τῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας εἶναι μιὰ πραγματικότητα ἀναμφίβολη, ἀπὸ τὴ στιγμή πού οἱ ἰθύνοντες τῶν μεγάλων πολυεθνικῶν ἐπιχειρήσεων κατέχουν μιὰ ἐξουσία ὄλο καὶ πιὸ ἀξιόλογη. Ὡστόσο τὸ θέμα τῆς πλειοψηφίας στὴν ἐξουσία εἶναι σημαντικότερο καὶ τροφὸς δόθηκε γιὰ ἀρκετὸ διάστημα, ἰδιαίτερα μετὰ τὸν Tocqueville, μιὰν ἄλλη γραμμὴ ἀνάλυσης. Ὅσο περισσότερο ἡ διαχείριση τῶν τεχνικο-

κοινωνικῶν συστημάτων ἀποκτᾶ σπουδαιότη-
τα, τόσο περισσότερο ἢ κοινωνικὴ ἐνσωμάτω-
ση γίνεται οὐσιαστικὸ ἐργαλεῖο τῆς ἐξου-
σίας. Δὲν ἐξετάζω ἐδῶ τὶς κοινωνίες πού κι-
νητοποιοῦνται γιὰ ν' ἀνακτήσουν τὸ χαμένο
ἔδαφος καὶ νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν ἐξάρτησή τους.
Περιορίζομαι ἀντίθετα στὶς πιὸ ἀνεπτυγμέ-
νες, δυτικῆς τύπου, πού δὲν ὀφείλουν νὰ πρα-
γματοποιήσουν μιὰ τέτοιου εἴδους ιδεολογι-
κὴ καὶ πολιτικὴ κινητοποίηση. Στὴν περίπτω-
σή τους ἡ ἐνσωμάτωση δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ πᾶ-
νω, ἀπὸ τὰ κέντρα ἀποφάσεων, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ
κάτω: ἡ κατανάλωση δημιουργεῖ τὴν ἱεραρ-
χία καὶ ἐνσωματώνει, πολλαπλασιάζοντας τὰ
σύμβολα στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο. Στὶς ἴδιες
τὶς ὁργανώσεις δραστηριοποιοῦνται ἄλλες ду-
νάμεις ἐνσωμάτωσης. "Ὅλα τὰ μέλη τῶν συ-
νολῶν αὐτῶν θρῖσκονται στὸ κέντρο τῆς κοι-
ωνίας, συμμετέχουν στὴ δύναμη τοῦ συστή-
ματος, ὄχι μονάχα χάρις στοὺς ὑψηλότερους
μισθοὺς, μὰ καὶ χάρις στὴ μεγαλύτερη ἀσφά-
λεια τῆς ἀπασχόλησης, στὶς προοπτικὲς καρ-
ριέρας, στὰ καλύτερα κοινωνικὰ πλεονεκτή-
ματα. Μερικοὶ ἐξεγείρονται ἐνάντια σ' αὐτὴ
τὴν ἐνσωμάτωση, ἰδιαίτερα στ' ὄνομα τῆς ἀ-
τομικῆς πρωτοβουλίας ἢ τοῦ τεχνικοῦ ὀρθο-
λογισμοῦ ὅταν πρόκειται γιὰ ἐνδιάμεσα στε-
λέχη, μὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος εἶναι πολὺ

εὐαίσθητο γιὰ τὴν προστασία πού παρέχεται
ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐπιχείρηση ἢ ἀπὸ τὸ ἰσοδύνα-
μό της. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι δὲν εἶναι λοι-
πὸν ἐκεῖνοι, κυρίως, πού ἀπεφάσισαν νὰ δια-
κόψουν τὶς σχέσεις τους μὲ τὶς μεγάλες αὐ-
τὲς ὁργανώσεις καὶ τὰ πλεονεκτήματά τους,
μὰ ἀντίθετα ἐκεῖνοι πού συνθλίβονται ἀπὸ
τὴν δύναμη τῶν ὁργανώσεων ἢ πού ὑποθα-
σάζουν τὸ θάρος τῆς κυριαρχίας τους. Σὲ
πολλὲς περιπτώσεις ἡ μεγάλη ὁργάνωση ἐ-
πιβάλλει μιὰ εἰκόνα ὁμαλότητας, κεντρικό-
τητας, καὶ οἰκοδομεῖ ἔτσι περιθωριακὲς ὁμά-
δες μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῶν κανόνων της. "Ἐνα ἀ-
πὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ παραδείγματα εἶναι αὐ-
τὸ τῆς υἱείας. Παντοῦ ὑπάρχει μιὰ πολὺ ἰ-
σχυρὴ τάση γιὰ «θεραπεία» τῶν κοινωνικῶν
προβλημάτων. Οἱ ἐκπαιδευτικὲς δυσχέρειες
ἐνὸς παιδιοῦ θὰ μπορούσαν νὰ ἐξηγηθοῦν ἀ-
πὸ τὴν κοινωνικὴ καταγωγὴ του ἢ ἀπὸ τὸ χα-
ραχτήρα τῶν ἐκπαιδευτικῶν κανόνων. Τώρα
ἀντίθετα, ἰσχυρὲς δυνάμεις δροῦν ὥστε νὰ
ἐμφανίσουν τὸ παιδί αὐτὸ σὰν ἀσθενή. Αὐτὸ
μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται σὰν πρόοδος σὲ σχέ-
ση μὲ χοντροειδέστατες ἀντιδράσεις, ὅπως
ἐκεῖνη πού κατηγορεῖ τὸ παιδί γιὰ τεμπελιά,
ἢ τὸ χαραχτηρίζει ἀνόητο, μὰ πρόκειται πάν-
τα γιὰ ἓνα μηχανισμό περιορισμοῦ τῶν κοι-
νωνικῶν προβλημάτων σὲ προβλήματα περι-
θωριακά. "Αν ὁδηγήσουμε ὡς τὰ ἄκρα τὴ τά-
ση αὐτή, οἱ πολιτικοὶ ἀντιπολιτευόμενοι θὰ
κλειστοῦν σὲ ψυχιατρικὰ νοσοκομεῖα. "Ὅπως
βλέπουμε ἡ ἀντι-ψυχιατρικὴ θέτει σὲ συζήτη-
ση τὸν ὁρισμὸ τῆς τρέλας σὰν ἀπόκλιση· με-
ρικὲς ἐρμηνεῖες φθάνουν ὡς τὸ σημεῖο νὰ ταυ-
τίζουν τὴ τρέλα μὲ τὴν ἐπιθυμία, τὴ λίμπιντο,
πού ἔχουν κατασταλεῖ καὶ κομματιαστεῖ ἀπὸ
τὴν κοινωνικὴ ὁργάνωση. "Ακόμα πιὸ ἐνδια-
φέρον εἶναι τὸ γεγονὸς πὼς ἡ διεκδίκηση καὶ
ἡ σύγκρουση ἐμφανίζονται ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑ-
πῆρχε παρὰ ἡ καταστολὴ τῆς ἀπόκλισης. Οἱ
ἐξεγέρσεις στὶς φυλακὲς, σὲ πολλὲς χώρες,
καὶ ἡ σημασία πού ἀποκτᾷ γιὰ παράδειγμα
στὴ Γαλλία ἓνα κίνημα ὑποστήριξης τῶν διεκ-
δικήσεων τῶν φυλακισμένων, ξεπερνοῦν τὴν
ἀπλὴ διεκδίκηση ἐνάντια στὴν κατάσταση
τῶν φυλακῶν.

Ἡ γνώση τῆς κοινωνικῆς τάξης, πού τεί-
νει νὰ ἐπιβληθεῖ παντοῦ, ἀποκαλύπτεται ταυ-
τόχρονα νὰ εἶναι δεμένη ἄμεσα μὲ τὴν ἄρ-
χουσα ιδεολογία. Αὐτὴ τίθεται καὶ πάλι σὲ
συζήτηση. Αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ ξανά στὸ προη-
γούμενο θέμα : ἡ σύγκρουση δὲ συνδέεται
πλέον μὲ τομέα πού θεωρεῖται θεμελιώδης
γιὰ τὴν κοινωνικὴ δραστηριότητα, τὴν infra-
struttura τῆς κοινωνίας, καὶ μὲ τὴν ἐργασία ἰ-
διαίτερα· ἡ σύγκρουση ὑπάρχει παντοῦ. "Ὅ-
πως ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸ παραγωγικὸ
καὶ στὸ μὴ παραγωγικὸ δὲν ἔχει πιά σημα-
σία, ἔτσι καὶ ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὰ διά-

φορα «αίτήματα» (οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό) χάνει κάθε χρησιμότητα. Η κοινωνιολογία οφείλει να καλλιεργεί το διαχωρισμό αυτό των κοινωνικών γεγονότων σε κατηγορίες, που στην πραγματικότητα είναι αδιαχώριστη από τις μετα-κοινωνικές ἐγγυήσεις της κοινωνικής τάξης. Μά αν ἀληθεύει ότι οί θεμελιώδεις συγκρούσεις τείνουν να ἐμφανίζονται παντού, σ' ὅλα τὰ πεδία της κοινωνικής ζωής, ἡ συνέπεια θὰ εἶναι νὰ μὴν ὑπάρχει πιά ἕνας πρακτικὸς διαχωρισμὸς, ἄμεσα παρατηρήσιμος, ἀνάμεσα στὶς συγκρούσεις καὶ στοὺς ἄλλους τύπους μὴ συμμορφωμένης κατεύθυνσης. Ἴσως ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς νὰ συνδέοταν μὲ τὴ φάση τῆς διαπραγματεύσεως τῶν ἐργατικῶν συγκρούσεων καὶ μὲ τὴν «ὀπεύθυνη» στάση τῶν συνδικάτων καὶ τῶν κομμάτων. Ὅσο περισσότερο πηγαίνουμε στὸ παρελθόν, τόσο περισσότερο αὐξάνεται ἡ ἀπόσταση μεταξύ τῶν δυνάμεων τῆς ἀντιπολίτευσης, πού ἀντίθετα εἶναι οἱ νέες ἰθύνουσες τάξεις πού θρῖσκονται σὲ ἄνοδο, καὶ οἱ ἀποκλεισμένες δυνάμεις, θεωρούμενες σὰν *impure*, ἐγκληματικές, *out groups*. Ζοῦμε ἀντίθετα τὴ στιγμή αὐτὴ μιὰ ἀντίθετη κίνηση, τὴν ὀπεροχὴ καὶ τὸ μίγμα ἐκείνου πού ἀντιπολιτεύεται καὶ κείνου πού ἀποκλίνει: εἶναι λογικὸ νὰ εἶναι ἔτσι, τὴ στιγμή πού ἡ κυριαρχία ἐπιβάλλει σ' ὅλη τὴν κοινωνία μιὰ τάξη καὶ ἕνα σύστημα κανόνων.

Ἀλλάζει λοιπὸν βαθιὰ ἡ συνηθισμένη εἰκόνα τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων. Κληρονομήσαμε ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς βιομηχανοποίησης τὴν εἰκόνα δυὸ ἀντιπάλων, τῆς καπιταλιστικῆς τάξης καὶ τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού συγκρούονται πρόσωπο μὲ πρόσωπο σ' ἀνοικτὸ πεδίο μὲ ὅπλα πού ἐπελέγησαν φυσικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχουσα τάξη, μὰ πού δὲν ἐμποδίζουν τὴν ἄμεση σύγκρουση. Σήμερα ἀντίθετα ἡ εἰκόνα πού ἐπιβάλλεται εἶναι ἡ εἰκόνα ἑνὸς κεντρικοῦ μηχανισμοῦ, ἀπρόσωπου καὶ ὀλοκληρωτικοῦ, πού κρατᾷ κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό του μιὰ ἀληθινὴ σιωπηρὴ πλειοψηφία: στὰ ὄριά προβάλλονται οἱ ἀποκλεισμένες μειοψηφίες, κλειστές, ὅταν δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀρνημένες. Μποροῦμε ἀκόμα νὰ φανταστοῦμε τὴ διαμόρφωση γκέττο στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν νὰ κλειστοῦν οἱ κατηγορίες πού πετιοῦνται ἔξω ἔξ' αἰτίας τῆς ἀπομόνωσης καὶ τοῦ διαχωρισμοῦ: αὐτὲς θὰ ἀνέπτυσαν τὶς ὑποκουλτοῦρες ἢ τὶς ἀντι-κουλτοῦρες, ἐξαρτώμενες ὅμως ἀπὸ τὸν κεντρικὸ πυρῆνα. Οἱ κοινότητες τῶν νέων πού πολλαπλασιάστηκαν στὴν πρόσφατη περίοδο, μαρτυροῦν τὴν ἀσάφεια αὐτῶν τῶν «περιθωρίων»: οἱ κοινοτικές ἐμπειρίες τους ἀποτελοῦν χώρους σφαιρικῆς ἀμφισβήτησης, μὰ ἐπίσης χώρους ἑνὸς τελετουργικοῦ πού εἶναι θολονταριστικὸ καὶ ἐξαρτημένο ἀπὸ κάποιον χρόνο. Νέοι καὶ γέροι, ὀ-

ριοθετημένοι ἀπὸ τὴ μὴ συμμετοχὴ τους στὶς μεγάλες ὀργανώσεις, ὀργανώνονται σὲ περιθωριακὲς πόλεις τοῦ τύπου αὐτοῦ. Οἱ διανοούμενοι, στερημένοι ἀπὸ τὸ ρόλο τους σὰν ἰντελλιγκέντσια, τείνουν κι αὐτοὶ ἐπίσης ν' ἀμφισβητοῦν τὰ πάντα, συμβάλλοντας μὲ τὴν περιθωριακότητά τους στὸ νὰ διατηρεῖται ἡ ἀμφισβήτηση. Φαίνεται ὅλο καὶ πιὸ δύσκολο νὰ κατανοήσουμε τὶς «καθαρές» θεμελιώδεις συγκρούσεις. Ὅλα ἀνακατεύονται, περιθωριακότητα καὶ ἐκμετάλλευση, ὑπεράσπιση τοῦ παρελθόντος καὶ διεκδίκηση τοῦ μέλλοντος.

Τέταρτη ὑπόθεση: οἱ δομικὲς συγκρούσεις διαχωρίζονται ἀπὸ τὶς συγκρούσεις πού εἶναι δεμένες μὲ τὴν ἀλλαγὴ.

Ἡ κοινωνικὴ ἱστορία παρουσιάστηκε ἀπὸ τὸ Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο σὰν ἱστορία τῆς πάλης τῶν τάξεων, αὐτὴ ὅμως στὴν πραγματικότητα εἶναι κατὰ τρόπο πολὺ πιὸ ἄμεσο πάλι μεταξύ παλιῶν καὶ νέων ἰθυνουσῶν τάξεων: ἡ ἀστικὴ τάξη ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀριστοκρατία τῆς γῆς, ἡ ὁ ἐπαναστατικὸς πολιτικὸς μηχανισμὸς διαδέχεται μιὰ παλιά ἀρχουσα τάξη καὶ τὸν ὑπὸ διάλυση κρατικὸ μηχανισμό της. Οἱ συγκρούσεις κατανοοῦνται ἔτσι σὰν οἱ δράστες τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀνταποκρίνεται πολὺ καλὰ σ' αὐτὸ πού συμβαίνει στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κόσμου. Τὰ προβλήματα τῆς ἀνάπτυξης ὀρίζουν ὅλα τ' ἄλλα: οἱ κοινωνίες ὀρίζονται γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο περνοῦν ἀπὸ τὸν ἕνα τύπο δομῆς στὸν ἄλλο, παρὰ γιὰ τὰ εἰδικὰ κάθε εἴδους προβλήματα. Ἀλλὰ στὶς βιομηχανικὲς κοινωνίες ἡ πραγματικότητα εἶναι διαφορετικὴ. Μολονότι θρῖσκονται σὲ γρήγορο μετασχηματισμὸ, οἱ κοινωνίες αὐτὲς ζοῦν ὅλο καὶ περισσότερο σ' ἕνα συγχρονισμένο ἐπίπεδο. Αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἔνταση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς κοινωνίας καὶ μιᾶς μαζικῆς κουλτούρας. Τελικὰ ὑπάρχουν ὅλο καὶ λιγότερες «διαφυλασσόμενες» τάξεις ἰθυνόντων ἢ διαδοχὴ τῶν ἰθυνόντων τάξεων ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ συνασπισμὸ, δίχως ν' ἀπουσιάζουν οἱ ἐντάσεις, διαφόρων ἐλίτ, πολιτικῶν, οικονομικῶν, τεχνικῶν. Ἡ ἴδια ἡ ἰδέα τῆς ἀνάπτυξης μεταμορφώθηκε. Ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπανάπτυκτα ἔθνη σημαίνει φυσικὰ τὸ πέρασμα στὴ βιομηχανοποίηση, τὴν εἴσοδο σ' ἕνα τύπο οἰκονομίας πού ἄλλες χῶρες ἤδη γνωρίζουν, γιὰ τὶς βιομηχανοποιημένες κοινωνίες δὲν σχεδιάζεται πλέον μιὰ νέα ἱστορικὴ περίοδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἕνας μετασχηματισμὸς τῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας τους. Αὐτὸ ὁδηγεῖ στὴν ἀναγνώριση τῶν ὀρίων τῆς ἀνάπτυξης. Πρόκειται γιὰ ἕνα οὐσιαστικὸ θέμα ἐπειδὴ σπάει

τις σχέσεις με τὸν ἱστορικισμό καὶ με τὸν ἐξελικτικισμό τοῦ περασμένου αἰώνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀκόμα ἐξαρτιόμαστε. Μᾶς εἶναι ὅλο καὶ πιὸ δύσκολο λοιπὸν νὰ ὀρίσουμε τίς δυνάμεις τῆς ἀντιπολίτευσης σὰν φορεῖς μιᾶς νέας ἐξουσίας. Ἡ λαϊκὴ τάξη δὲ μπορεῖ πιά νὰ ταυτίζεται μ' ἓνα νέο τύπο ἰθυνόντων. Ἀνιχνεύουμε τίς ταξικὲς συγκρούσεις καθ' ἑαυτὲς κι ὄχι σὰν ἐργαλεῖα ἱστορικῆς ἀλλαγῆς. Ἐξηγεῖται λοιπὸν γιατί συναντήσαμε στὶς δυνάμεις ἀντίστασης καὶ ἄμυνας, περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἱκανότητα ἀντεπίθεσης, μιὰ συγκρουσιακὴ κατάσταση μᾶλλον παρὰ ἐκείνη τῶν συγκρούσεων. Συνήθως οἱ ὁμάδες ἄμυνας παρσύρονταν στὴν ἐπίθεση ἢ σὲ μιὰ νέα ἰθύνουσα τάξη, ἢ σὲ μιὰ πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ἐλίτ. Ὑποθέτουμε ὅτι αὐτὲς οἱ ἐνοποιημένες δυνάμεις δὲν ὑπάρχουν πιά: αὐτὸ δὲ σημαίνει νὰ κατακυλᾶμε διαρκῶς σὲ συγκρούσεις καθαρὰ ἀμυντικές, ἐνῶ ὁ μηχανισμὸς τῆς ἐξουσίας θὰ βασιλεύει ὅπως ὁ ἥλιος στὸ κέντρο τῆς κοινωνίας; Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἰδέα μιᾶς ἀντιεξουσίας, μιᾶς γενικῆς κινητοποίησης ἐνάντια στὴν ἐξουσία; Αὐτὸ εἶναι τὸ κυριότερο ἐρώτημα ποὺ μᾶς τίθεται τῇ στιγμῇ ποὺ γεννιέται ἡ μετα-βιομηχανικὴ κοινωνία: ἂν ἀποδεχτοῦμε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴν ἰδέα πὼς ἡ σημερινὴ κατάσταση ὑποδηλώνει τίς τάσεις μακροπρόθεσμα, ἐκπλησόμεθα ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς σὲ μεγάλο μέρος τοῦ κόσμου ἡ ἀντιπολίτευση ἔχει καταπνιγεῖ ἢ ἀπουσιάζει, καὶ πὼς στὶς πλούσιες χώρες ἔχει κομματιαστεῖ, δίχως νὰ ἐμφανίζεται ἓνα γενικὸ κοινωνικὸ κίνημα, ἀνάλογο μὲ τὴ σημασίαν ποὺ εἶχε τὸ ἐργατικὸ κίνημα στὴν προηγούμενη περίοδο.

Ἄν ἐξετάσουμε τὸ προτσέσσο τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, βλέπουμε ὅτι οἱ δυνάμεις ὑπεράσπισης ἐνοποιοῦνται σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπὸ ἓνα Κράτος. Τὸ καινούργιο γεγονὸς συνίσταται στὸ ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων πάνω σὲ μεγάλο μέρος τοῦ κόσμου γενίκευσε τὴν ἀναγκαίαν ἐπίδραση τοῦ Κράτους, σὰ δρᾶστη τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης καὶ ἀνάπτυξης. Τὸ Κράτος αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀμυντικὸ καὶ ν' ἀντιταχθεῖ στὴν ἐξουσία μιᾶς κυρίαρχης δυνάμεως μὲ τὴ διπλωματία, ὅπως πάντα ἔκαναν τὰ μικρὰ Κράτη· μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι ἀνανεωτὴς, ἂν ἐπικυριαρχηθεῖ ἀπὸ νέες κοινωνικὲς δυνάμεις, καὶ προσδιορίσει γι' αὐτὸ ἓνα πρωτότυπο δρόμο ἀνάπτυξης ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ εἰδικὲς μορφὲς λαϊκῆς συμμετοχῆς. Τὸ Κράτος γίνεται ὅλο ἀντίθεσης ὅταν ἡ συλλογικότητα εἶναι ἐξαρτημένη. Οἱ εὐρωπαϊκὲς χώρες ἀνακαλύπτουν σιγὰ - σιγὰ πὼς ἡ κατάσταση τοὺς δὲν εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη, γιὰ παράδειγμα, τῶν λατινο-ἀμερικάνικων χωρῶν. Παντοῦ πρέπει νὰ γίνῃ ἐπιλογὴ

ἀνάμεσα σὲ μιὰ περιθωριακὴ ἔνταξη στὴν κεντρικὴ αὐτοκρατορία, ὅπως ἐκείνη τοῦ Καναδά, ἢ σὲ μιὰ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία ποὺ ὑποθέτει μιὰ ἱκανότητα τῆς κρατικῆς δράσης. Τίποτα δὲν ἐπιφέρει περισσότερὴ σύγχυση σὲ κείνους ποὺ μεγάλωσαν μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ δυτικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἀπὸ τὸ ρόλο αὐτοῦ τοῦ Κράτους σὰν ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῶν κοινωνικῶν κινήματων.

Ἡ ἐνοποίηση αὐτὴ, ἔργο μιᾶς κρατικῆς δραστηριότητος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη, ὑποθέτει τὴν ὅλο καὶ πιὸ καθαρὴ ὑπαταγὴ τῶν δυνάμεων ἀντιπολίτευσης καὶ τῶν ἐργαλείων διαχείρισης, ποὺ φορτώνονται τὸ σύνολο τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καὶ τῶν δεσμῶν του. Ἡ εἰκόνα μιᾶς λαϊκῆς δυνάμεως, ποὺ ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ τῆς ἀπελευθέρωσης καὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου, ἐμφανίζεται ὅλο καὶ πιὸ καθαρὰ σὰν ὄνειρο τοῦ παρελθόντος. Τὰ «ἐθνικά» κινήματα θέτουν τίς κοινωνικὲς δυνάμεις στὴν ὑπηρεσία τῆς οἰκοδόμησής ἑνὸς Κράτους, κι ὄχι ἀντίθετα. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς ἐνοποίησης ἀποτελεῖ τὸν ὁρο γιὰ τὴν «ἀνάπτυξη» τῆς συλλογικῆς κινητοποίησης, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἐπιτρέψει σὲ μιὰ χώρα νὰ ξεπεράσει ἓνα σταθμὸ τῆς προόδου τῆς, παρὰ τὰ ἐμπόδια ποὺ ἀντιτίθενται, καὶ ἰδιαίτερα παρὰ τὴν ἐξάρτηση στὴν ὁποία ὑπόκειται· ὁ τύπος αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ συγχέεται ἀπολύτως μὲ τὴ διαμόρφωση κοινωνικῶν κινήματων ἐνταγμένων στοὺς κόλπους μιᾶς κοινωνίας μετα-βιομηχανικοῦ τύπου. Ἔτσι, δὲ μποροῦμε νὰ συγχέουμε τὸ ἐργατικὸ κίνημα, δομικὴ ἀντίθεση στὸν καπιταλισμὸ, μὲ τὴν κρατικὴ δράση, ἐπαναστατικὴ ἢ συντηρητικὴ, ποὺ τείνει στὴ βιομηχανοποίηση μιᾶς χώρας ἐξαρτημένης ἢ ὑπανάπτουκας.

Ὑπάρχει λοιπὸν ἓνας ἐσωτερικὸς παράγοντας ποὺ ἐπιχειρεῖ τὴν ἐνοποίηση τῶν κινήματων ὑπεράσπισης καὶ ἀντίστασης, μιὰ ἀρχὴ ἀντεπίθεσης; Ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι ἀπλή. Ἡ ἀπάντηση εἶναι θετικὴ μὲ τὴν ἔννοια πὼς τὸ σύνολο τῶν κινήματων ποὺ ὑποδείξαμε ἔχουν κοινὸ μιὰ θέληση συλλογικῆς ἐπανοικειοποίησης τῶν ἐργαλείων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διαχείρισης. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τοῦ θέματος τῆς αὐτοδιαχείρισης. Μὰ εἶπα ἐπίσης πὼς γιὰ πρώτη φορὰ τὰ κινήματα ἀντιπολίτευσης δὲ μποροῦν νὰ προσκολληθοῦν στὴν αὐταπάτη ἑνὸς σκοποῦ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φυσικῆς ἀρμονίας ποὺ ἔχει ἐπανευρεθεῖ. Στὶς συνθήκες αὐτὲς ἓνα συναφὲς ἰδεολογικὸ σύνολο κοινωνικῶν κινήματων δὲ μπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ μιὰ ἀρχὴ ἐνότητας ποὺ νὰ συντελέσει ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ διαχειριστοῦν τὴν κοινωνία. Αὐτὸ ποὺ ἐνώνει τὰ κοινωνικὰ κινήματα εἶναι μονάχα ἡ ἀντιπολιτευτικὴ στάση τοὺς. Δὲ θέτω κανένα ἐπαναστατικὸ ρομαντισμὸ στὴ φόρμουλα αὐτὴ.

Ἡ ἀντιπολίτευση εἶναι μιὰ δραστηριότητα πολὺ συγκεκριμένη, μιὰ ἀντιπολίτευση τῆς θάσης, κοινοτική, στοὺς κεντρικοὺς μηχανισμούς, καὶ ταυτόχρονα μιὰ δύναμη ξεπεράσματος.

Ξεπέρασμα τῆς τάξης καὶ τῆς θετικότητάς της ὅχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστροφῆς σὲ μιὰν ἄλλη τάξη, ἀλλὰ σὰ διαρκὲς κάλεσμα στὴν πραγματικότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Αὐτὴ ἡ κριτικὴ δράση, ποὺ ἀναζητᾷ διαρκῶς νὰ σπάσει τὴν κρούστα τῶν ιδεολογιῶν, τῶν κατηγοριῶν τῆς πρακτικῆς, τῶν ρόλων, γιὰ νὰ ξαναθερθεῖ ὅχι τὸν αὐθορμητισμὸ ἢ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἀλλὰ τὴν πραγματικότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, εἶναι ἡ μόνη ἀρχὴ ἐνότητάς τῶν δυνάμεων ἀντιπολίτευσης καὶ ἀντίστασης, στὸν τύπο τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία εἰσήλαμε. Οἱ κοινωνίες αὐτὲς εἶναι καταδικασμένες νὰ εἶναι αὐταρχικὲς, νὰ εἶναι μηχανισμοὶ ἐξουσίας, ἐφ' ὅσον δὲ θὰ διαπεράστουν ἀπὸ αὐτὴ τὴν κριτικὴ δραστηριότητα ποὺ θραύει τὴν ἐνότητα καὶ ἀποτελεῖ ὄρο στοιχειώδη τῆς δημοκρατίας. Μπροστὰ στὸ βασιλιά ἢ δημοκρατία ὑπῆρξε πολιτικὴ· μπροστὰ στὸν καπιταλισμὸ, ὀφείλει νὰ γίνῃ «κοινωνική», νὰ περάσῃ δηλαδὴ στὸ χῶρο τῆς ἐργασίας, νὰ γίνῃ βιομηχανικὴ δημοκρατία. Μπροστὰ στοὺς μηχανισμοὺς διεύθυνσης ποὺ ἐλέγχουν ὅλο καὶ περισσότερο ὅλες τὶς ὀψεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ δημοκρατία δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ καθολικὴ, πολιτιστικὴ, μὲ τὴν ἔννοια μὲ τὴν ὁποία μίλησαν γιὰ πολιτιστικὴ ἐπανάσταση. Ἡ σύγκρουση λοιπὸν πρέπει νὰ εἰσαχθεῖ καὶ νὰ γίνῃ ἀναγνωρίσιμη σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ ἰδιαίτερα στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ὀργάνωσης, δηλαδὴ στὸ πεδίο τῆς θεσμισμένης τάξης. Ὅσο ὑπάρχει μιὰ τάξη πρέπει νὰ ὑπάρχει μιὰ ἀμφισβήτησις τῆς τάξης· αὐτὴ θὰ ἦταν ἀπατηλὴ ἂν ἤθελε νὰ δημιουργήσῃ μιὰ παράλληλη ἀντι-τάξη, ὅπως στὸ θάθος κάνουν τὰ κριτικὰ πανεπιστήμια, περισσότερο δογματικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα· μὰ ἀντίθετα εἶναι θεμελιώδης ἂν χρησιμεύει γιὰ νὰ θυμίζει πὼς ἡ τάξη κρύβει τὰ συμφέροντα, τὶς συγκρούσεις, κι αὐτὸ ποὺ μ' αὐτὲς διαδραματίζεται. Τὰ κοινωνικὰ πρακτορεῖα, παραδοσιακὰ δεμένα μὲ τὴ μεταβίβαση τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς τάξης, ὅπως τὸ σχολεῖο, ἡ ἐκκλησία κι ἀκόμα ἡ οἰκογένεια, γίνονται σήμερὰ κάποτε χῶροι καταφύγιου καὶ, ὅλο καὶ συχνότερα, χῶροι ἀμφισβήτησης. Ἐπικαλούμαστε τὶς εἰκόνες αὐτὲς γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι οἱ συγκρούσεις ποὺ διαμορφώνονται θὰ στρέφονται ὅλο καὶ πιὸ ἄμεσα ἐνάντια στὶς «ὑπερδομές» ἢ ἀπλούστατα ἐνάντια στὴ τάξη, δεδομένου ὅτι ἡ νέα ἐξουσία κατέχει τὴν ἀγνωστὴ ὥς σήμερὰ ἰκανότητα νὰ δώσει τὴν ἐπίφαση μιᾶς τάξης, νὰ κυριαρχήσῃ στὸ σύ-

νολο τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης καὶ τῶν κατηγοριῶν τῆς πρακτικῆς, ἀντὶ νὰ παραμείνῃ κλεισμένη σ' ἓνα κάστρο ἢ σ' ἓνα παλάτι. Μπαίνουμε σ' ἓνα τύπο κοινωνίας στὸν ὁποῖο δὲ μπορούμε νὰ «ἔχουμε» συγκρούσεις : ἡ αὐτὲς καταστέλονται στὸ πλαίσιο μιᾶς αὐταρχικῆς τάξης, ἢ ἡ κοινωνία ἀναγνωρίζεται σὰ σύγκρουση, εἶναι σύγκρουση, ἐπειδὴ αὐτὴ ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἡ πάλῃ τῶν ἀντιτιθεμένων συμφερόντων γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς ἰκανότητάς γιὰ δράση καὶ γιὰ μετασχηματισμὸ πάνω σ' αὐτήν.

Ὅμως στὴν ἐνότητα αὐτὴ ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἀντιπολίτευση, προστίθεται ἓνας πιὸ θετικὸς παράγοντας· ἡ δραστηριότητά του ἐν τούτοις δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ περιορισμένη καὶ ἔμμεση. Πρόκειται κυρίως γιὰ τὴν πολιτικὴ δράση, κι εἶναι αὐτὴ μιὰ ἄμεση συνέπεια τοῦ διαχωρισμοῦ μεταξὺ κοινωνικοῦ κινήματος καὶ κόμματος. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ τὸ κίνημα δὲν εἶναι πιά ἡ θάση ἢ ἡ πρώτη ὕλη γιὰ τὴ δράση ἐνὸς κόμματος, μοναδικὸς φορέας τῆς γνώσης, ἀνάγκη ν' ἀναποδογυρίσουμε τὴ σχέση καὶ ν' ἀναγνωρίσουμε πὼς τὰ κοινωνικὰ κινήματα οἰκοδομοῦνται καὶ ὁλοκληρώνονται μόνον στὸ μέτρο στὸ ὁποῖο θρίσκονται σὲ σχέση μὲ πολιτικὲς δυνάμεις, ποὺ δὲν εἶναι ἐντελῶς οἱ ἀντιπρόσωποί τους, ἀλλὰ ποὺ θεμελιώνουν πάνω σ' αὐτὰ τὴ στρατηγικὴ τους. Μὲ κλασσικοὺς εὐρωπαϊκοὺς ὅρους, τὰ λαϊκὰ κοινωνικὰ κινήματα μποροῦν νὰ ὀργανώνονται μόνον στὸ πλαίσιο μιᾶς στρατηγικῆς πολιτικῆς τῆς «ἀριστερᾶς», μὰ τὰ κινήματα αὐτὰ εἶναι καὶ θὰ εἶναι πιὸ ἐξαρτημένα ἀπὸ τὰ πολιτικὰ κόμματα. Αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἀποτυγχάνουν, ἂν εἶναι ιδεολογικά: τὰ πρῶτα διαίρουνται, κομματιάζονται ἂν δὲν εἶναι ἐνοποιημένα στρατηγικά, δηλαδὴ ἀπὸ σκοποὺς κυρίως πολιτικούς· οἱ σκοποὶ αὐτοὶ παραμένουν ὅμως σὲ μεγάλη ἔκταση ἐργαλειοὶ καὶ σὲ σχέση μ' αὐτοὺς τὰ κινήματα διατηροῦν τὴν ἐλευθερίαν τους, διατηρώντας παράλληλα ἓνα ρόλο ἀντιπολίτευσης καὶ ξεπεράσματος. Κατὰ συνέπεια, ἡ μορφή δράσης τῶν κοινωνικῶν κινήματων θὰ ἐξαρτᾶται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Σὲ σχέση μὲ τὸ ἐργατικὸ κίνημα, μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ κοινωνικὴ θάση του εἶναι καθορισμένη, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐπέμβασή του, καὶ ταυτόχρονα πὼς μόνον ἡ πολιτικὴ δράση τοῦ δίνει ὅλη τὴ σημασία του: ὁ ἀναρχο-συνδικαλισμὸς καὶ ὁ λενινισμὸς ἀντιτίθενται δίχως ἀληθινὰ νὰ ἔρχονται σὲ σύγκρουση, καὶ ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ τοποθετεῖται στὸ κέντρο τῶν ἐντάσεων, ποὺ δὲν εἶναι συγκρούσεις, ἀνάμεσα στὴν τάξη καὶ στὸ κόμμα.

Τὰ νέα κοινωνικὰ κινήματα θὰ βρεθοῦν σὲ

μιά κατάσταση άκριβώς αντίθετη. Η συγκεκριμένη ένότητά τους, ή όργάνωσή τους μπορούν νά προέλθουν μόνο από τó δεσμό τους με τις πολιτικές δυνάμεις: στο μέτρο που είναι τεμαχισμένα και διασκορπισμένα, αποτελούν φορείς μιάς σφαιρικής γνώσης, μιάς είκόνας της κοινωνίας, και δέν είναι έντελώς κλεισμένα στον περιορισμένο κόσμο τών διεκδικήσεων και τών μεταρρυθμίσεων. Έπομένως άν τó πολιτικό σύστημα είναι κλειστό, ύποκειμενο σέ μιά δεσποτική έξουσία, τά κοινωνικά κινήματα άπογοητεύονται και υπερδεύονται με κατευθύνσεις περιθωριακότητας ή άπόκλισης.

Είναι μιά παράξενη κατάσταση αυτή τών κοινωνικών κινήματων: αυτά έξαρτώνται άπό πολιτικές δυνάμεις και ταυτόχρονα προβάλλουν σ' αυτές αντίσταση. «Η άριστερή άντιπολίτευση» καταστράφηκε πάντοτε ή άπό τη δεξιά ή άπό την άριστερά. Μιά κοινωνία μπορεί σήμερα ν' άναγνωρίζει τις συγκρούσεις μόνον άν ή άριστερά έχει την ίκανότητα νά διαχειρίζεται τις σχέσεις άνάμεσα στην πολιτική άριστερά και στην άντιπολίτευση της «άκρας άριστεράς».

Η σπουδαιότητα τών κοινωνικών κινήματων θάσης και της όλοκλήρωσής τους σέ πολιτικό κυρίως επίπεδο έξαρτάται άπό τó θαθμό του διαχωρισμού άνάμεσα στα προβλήματα της άνάπτυξης και στα προβλήματα της λειτουργίας μιάς μετα-βιομηχανικής κοινωνίας. Έπομένως όσο περισσότερο δίχως δυσκολίες διαπερνιέται μιά κοινωνία άπό τó νέο τύπο του συστήματος, τόσο πιο σημαντικός είναι ό ρόλος του πολιτικού συστήματος και τών στοιχείων του· αυτό εύνοεί μιά ισχυρή διαφοροποίηση τών κινήματων θάσης, με τó πνεύμα μιάς «grass-roots democracy». Όταν τά έμπόδια για την είσοδο στη μετα-βιομηχανική κοινωνία είναι μεγάλα, οί πολιτικοί θεσμοί είναι λιγότερο αυτόνομοι σέ σχέση με τó Κράτος, ή σέ σχέση με τη ξένη άστική τάξη που διευθύνει την άνάπτυξη· τότε τά κινήματα άντιπολίτευσης ένοποιούνται περισσότερο άπό μιά ιδεολογία κοινωνικής άμφισβή-

τησης, παρά άπό μιά στρατηγική πολιτική. Οί δύο περιπτώσεις άντίστοιχούν ίσως στην κλασσική άντίθεση μεταξύ σύγχρονων κοινωνιών όπως ή Σουηδία, οί ΗΠΑ, ή Γερμανία κι ίσως ή Μ. Βρετανία, και κοινωνιών που άκόμα είναι πολύ έτερογενείς με άρχαίους τομείς, όπως ή Γαλλία ή ή Ίταλία.

Η κεντρική ιδέα τών διαφόρων ύποθέσεων που διετύπωσα μπορεί νά έξαχθεί εύκολα. Μιά μετα-βιομηχανική κοινωνία δέν είναι τίποτα' άλλο άπ' αυτό που κάνει· άπελευθερωμένη άπό κάθε προσφυγή στις ύπάρξεις, γίνεται έξ όλοκλήρου πεδίο συγκρούσεων. Αυτές μπορεί νά είναι ή όχι διαπραγματεύσιμες και περιορισμένες, άνάλογα με την κατάσταση της πολιτικής συλλογικότητας που έξετάζεται και τών θεσμών της.

Αυτή ή ιδέα έρχεται καταφανώς σ' άντίθεση με τόν ισχυρισμό ότι ό πλουτισμός θά έξαφάνιζε τις συγκρούσεις, κι άκόμα περισσότερο με τη θέση που άναγγέλλει την άπορόφηση τών «μεγάλων συγκρούσεων» σ' ένα πλήθος έντάσεων, στρατηγικών, διαπραγματεύσεων πολύ έμπειρικών και προσανατολισμένων στη διαχείριση της άλλαγής.

Είναι ουσιαστικό νά θέσουμε την ύπαρξη ένός κοινοτικού τύπου και ν' αναλύσουμε τις δομικές συγκρούσεις. Μπορούμε ν' άρνηθούμε τó διαχωρισμό άνάμεσα σέ βιομηχανικές και μετα-βιομηχανικές κοινωνίες· δέ μπορούμε όμως νά θεωρήσουμε πώς τó μόνο πρόβλημα τών πιο βιομηχανοποιημένων κοινωνιών είναι ή διαχείριση της άλλαγής. Τά προβλήματα έξουσίας και κοινωνικής κυριαρχίας δέν έχουν έξαφανιστεί και οί ταξικές συγκρούσεις θά διευρυνθούν, στην έκταση που οί επενδύσεις παίζουν έναν αυξανόμενο ρόλο και ή κυριαρχία του ίερού θεμελιώνεται στον πυρετό τών σχεδιασμένων ή όργανωμένων μετασχηματισμών. Η μετα-βιομηχανική κοινωνία δέν έχει άλλη φύση έχτός άπό τó ότι είναι τó προϊόν τών συγκρούσεων που διαδραματίζονται στους κόπλους της· αυτό που παίζεται είναι ό έλεγχος της ίκανότητας νά δρᾷ ή κοινωνία πάνω στον έαυτό της.

Μητρόπολη καὶ ἀντιπροσώπηση

Νοέμβρης 1973—ἀδιαφάνεια. Στὴ συνείδηση τοῦ νεο-έλληνα δὲν ὑπάρχει πλέον χώρος γιὰ τὸ Λόγο τῆς πόλης σὰ Λόγο ἀδιαχώριστο ἀπὸ τὸ φιλοσοφικό. Ἡ σύγχρονη Ἀθήνα δὲν ἔχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὴν ἀρχαία ὁμώνυμη πόλη. Κερδοσκοπία πάνω στὸ χῶρο, παραγωγή κεφαλαίων, ἐπένδυση τῶν κεφαλαίων αὐτῶν στὴν οἰκοδόμηση, κλπ. Μιὰ γιγαντιαία, ἄμορφη, συγκεντρωμένη μάζα, ὅπου ὁ κάτοικος - πολίτης ἀλυσσοδένεται ἀπὸ τὰ προβλήματα τοῦ καθημερινοῦ καὶ δυναστεύεται ἀπὸ τοὺς ρυθμούς τῆς κατανάλωσης. Τσιμέντο, σίδερο, γυαλί, ἐμπορεύματα, ἀνθρώπινη μάζα. Ἡ «πόλη προβάλει τὴν κοινωνία πάνω στὸ ἔδαφος» καὶ ἡ κοινωνία, μὲ τὴ σειρά της, ἀντανακλᾶται σ' αὐτήν. Περιέχει τοὺς θεσμούς καὶ τὰ «θέσμια», τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἰδεολογίες, ἐκθέτοντάς τὰ ὅλ' αὐτὰ μὲ τὰ κτίρια, μὲ τὰ μνημεῖα, τοὺς δρόμους, τὶς πλατεῖες. Εἶναι ὁ τόπος στὸν ὁποῖο περιβάλλεται κι ἀναπτύσσεται ἡ «ιδιωτικὴ ζωή», ὁ χώρος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ξεκινοῦν καὶ στὸν ὁποῖο καταλήγουν δίκτυα καὶ κανάλια πληροφοριῶν κι ἐντολῶν. Χώρος τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς ἀξιῶν, τῆς συσσώρευσης γνώσεων καὶ κεφαλαίων, τῆς κεντροποίησης κεφαλαίων καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης ἐργασιακῆς δύναμης, παράγει ὑπερ-ἀξία καὶ μιὰ διαφανὴ ἀπὸ τὴ θία κοινωνία — τὴ μόνη διαφάνεια ποὺ γνωρίζει. Ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα τοῦ μεγάλου κεφαλαίου καὶ τῆς πολιτικο-οικονομικῆς ἐλίτ, μεσαῖα καὶ μικρο-μεσαῖα στρώματα τῶν μισθωμάτων καὶ τοῦ τριτογενῆ τομέα, τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχείρησης, τοῦ κάθε εἵδους ἐμπορίου, τεχνίτες, διανοούμενοι, τεχνοκράτες καὶ γραφειοκράτες, προλετᾶριοι, οἱ πολίτες-κάτοικοι της. Ἡ πόλη — συγκέντρωση κέντρων ἀποφάσεων καὶ ἡ ἴδια κέντρο ἀποφάσεων — ὀργανώνει τὴν ἐκμετάλλευση ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας.

Νοέμβρης 1973—Ἡ πόλη - χῶρος τῆς ἐξέγερσης. Στὴν ἱστορία τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας ἡ Ἀθήνα κατεῖχε πάντοτε μητροπολιτικὴ διάσταση ἀπέναντι ὅτις ἄλλες πόλεις καὶ στὴν ἐλληνικὴ ὑπαιθρο. Ἀλλὰ στὶς 17 Νοεμβρίου 1973 παίζεται ἓνα παιχνίδι ἀνάμεσα σὲ παίκτες μ' ἓκ διαμέτρου ἀντίθετα χαρακτηριστικά: ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἐκεῖνοι ποὺ θέλουν τὴ διατήρηση τῆς ἐξουσίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐκεῖνοι ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς καὶ τὴν ἀνάδυση μιᾶς νέας ἡγεμονίας. Ἡ ἐκβῶση τοῦ παιχνιδιοῦ, ποὺ παίζεται στὴν αὐλὴ μιᾶς Σχολῆς, στοὺς δρόμους καὶ στὶς πλατεῖες, δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴν Ἀθήνα: θὰ καθορίσει κυριολεκτικὰ τὴν πορεία ὁλόκληρης τῆς χώρας. Στὴν Ἀθήνα ἐν τούτοις θὰ κριθεῖ ἡ σχέση τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐξουσίας μὲ τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Στὴν πύλη τοῦ Πολυτεχνείου γεννιέται ἡ μητρόπολη.

Οἱ ἀναλογίες μὲ τὸ Δεκέμβρη τοῦ '44 εἶναι μόνο ἐπιφανειακές. Δὲν πρόκειται γιὰ τὸ πέρασμα σ' ἓναν ἄλλο κοινωνικὸ σχηματισμό, «ἀνατολικοῦ τύπου». Ἡ σύγκρουση διεξάγεται μέσα στὰ ὅρια τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, στὴ δυτικὴ Πόλη, ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ στὸ δυτικὸ πολιτισμὸ ἀνοίγει ὅλες τὶς πόρτες, ἀλλὰ οἱ πόρτες αὐτὲς «θγαίνουν σ' ἓνα κυκλικὸ διάδρομο» ὅπως ἔλεγε ὁ Ἀντρέ Μπρεντόν, Σὲ μιὰ συγκροτημένη καὶ λειτουργοῦσα δυτικὴ Πόλη, στὴν Ἀθήνα, ἐκφράζεται μιὰ σύγκρουση· σ' αὐτὴ τὴν πόλη, ὅπου τὸ χάος εἶναι ἡ μοναδικὴ ὁμοιομορφία της, ὅπου ἡ κάθε πράξη δὲν ἔχει μόνο μιὰ διάσταση καὶ μιὰ σημασία ἀλλὰ πολλαπλές, ὅπου ἡ ἐξέγερση εἶναι τὸ σύγχρονο δράμα κι ἡ γλώσσα ὑποχρεώνεται νὰ ἐκφράζει τὰ νέα αἰτήματα καὶ τὶς νέες ἀνάγκες μὲ τὴν παλιὰ ἀκόμα γλώσσα, μὲ τὸ ἀδιαφοροποίητο τῶν ὄρων.

Ἡ πόλη-μητρόπολη εἶναι ἡ μορφή ποὺ προσλαμβάνει τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ὀργάνωση τῆς ἐξουσίας καὶ στὴν κοι-

νωνία τῶν πολιτῶν. Εἶναι ὁ χῶρος τῆς κρίσης, τῆς κουλτούρας τῆς κρίσης· εἶναι τὸ κέντρο τῆς ἐξουσίας ἀλλὰ καὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ «διαφορετικοῦ»· ὁ χῶρος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀπουσιάζει ἡ δυνατότητα τῆς σύνθεσης ἀλλὰ καὶ τὸ ἔδαφος τῆς πάλης τοῦ σύγχρονου ἀτόμου-μάζας, ἡ ταυτότητα τοῦ ὁποῖου δὲν παρέχεται ἀπὸ τὴ θέση ποὺ κατέχει στὶς σχέσεις παραγωγῆς — ὅπως τὶς καθόριζε ἡ παράδοση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος — καὶ δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ κάποιο κοινωνικὸ ὑπο-σύστημα ἢ πολιτικὴ ὁργάνωση.

Δὲν ὑπάρχουν ἀναλογίες μὲ τὴν κρίση τοῦ '65. Ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν θ' ἀναζητήσει τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἀνάπτυξή της στὸ κατακερματισμένο, στὸ μοριακὸ, κι ἀπὸ κεῖ θὰ ξεκινήσει γιὰ νὰ συναντηθεῖ μὲ τὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ καιροῦ της. Πρόκειται γιὰ μιὰ νοοτροπία τοποθετημένη στὴν ἱστορία καὶ στὴν κουλτούρα τῆς Δύσης· αὐτὴ θὰ προσφέρει στὸ ἄτομο-μάζα τὴν ταυτότητά του. Ἡ νοοτροπία καὶ ἡ νοημοσύνη τῆς μητρόπολης, σὰν ὑποκειμενικὴ στάση καὶ συμπεριφορά, σὰ ζωντανὸς κι αὐθόρμητος προσανατολισμὸς καὶ σὰ θέληση γιὰ ἄμεση ἱκανοποίηση ἀναγκῶν κι ἐπιθυμιῶν, σὰ βιαστικὴ ἀπάντηση στὴ διαρκὴ ἐκσπερμάτωση σημείων ζωῆς τῆς μητρόπολης, σὰν αὐξανόμενη δυνατότητα γιὰ κατανάλωση τῶν σημείων αὐτῶν, σὰν ἀλύγιστη στάση ἀπέναντι στὴν πειθαρχία ποὺ ὑπαγορεύει ἡ ἐργασία, σὰν ἐξύμνηση τῆς αὐθόρμητης κινητικότητος τοῦ ἀτόμου, σὰ δυνατότητα ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὸ κάθε τι, σὰν ὁργάνωση τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὸ κάθε τι ποὺ ἐμφανίζεται νὰ εἶναι ἀμετάβλητο.

Στὰ 1973 κύριο χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς νέας κοινωνικῆς ταυτότητας εἶναι ἡ ἱκανότητά της νὰ δημιουργεῖ μιὰν ἄλλη ἐξουσία, ποὺ ἐπιβάλλεται ἄμεσα κι ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς, μὲ ποικίλους τρόπους καὶ μορφές, τὴν ἀνυπακοή καὶ τὴν ἀντίθεσή της στὴ θεσμικὴ ἐξουσία, ἐπικυρώνοντάς το μὴ διαπραγματεύσιμο χαρακτήρα της καὶ τὴ δυνατότητα του ν' ἀρνεῖται τὴν ἐνοποιητικὴ ἰδεολογία τῆς ἐξουσίας. Μιὰ ἐξουσία ποὺ δὲ δίδεται ἀπὸ τὸ συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων μὲ τὸν ἐχθρὸ ἀλλὰ αὐτο-οικοδομεῖται, ποὺ γίνεται αὐτὴ-νόμος, αὐτό-νομος. Μιὰ ἐξουσία δίχως τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐνοποιητικῆς ἰδεολογίας, πολυ-κέφαλη καὶ πολυ-δομικὴ, ἐκφράζει τὴν ιδέα τοῦ διαχωρισμοῦ σὰν ὅρο γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ ἡ ἐξουσία τοῦ κοινωνικοῦ. Δυὸ ἐξουσίες, κράτος καὶ κοινωνία, σὲ καθαρὴ ἀντίθεση μεταξύ τους, ἐχθροὶ καὶ αὐτόνομοι.

Ἡ μητρόπολη εἶναι ὁ χῶρος αὐτῆς τῆς νοοτροπίας. Κέντρο της δὲν εἶναι ἡ κοινωνία τῶν περιθωριοποιημένων, τῶν ἀποκλεισμένων, ἀλλὰ μιὰ κοινωνία ποὺ δὲν παράγει. Σ' αὐτὴν,

δὲν ὑπάρχει μιὰ καθολικὴ ἀναφορά, ἡ ἐργατικὴ τάξη γιὰ παράδειγμα, ἀλλὰ, στὴν καλύτερη περίπτωση, τὸ κοινωνικὰ ἀφηρημένο τοῦ λαϊκοῦ κινήματος. Καὶ τὸ μοριακὸ πού, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, σὲ καθορισμένους χώρους καὶ γιὰ σύντομες χρονικὲς περιόδους, φθάνει στὸ ἐπίπεδο τοῦ πολιτικοῦ καὶ τῆς ἐξουσίας, κι ἐπομένως ἐκφράζει ἡγεμονία.

Μιὰ ἀπαίτηση γιὰ ἐξουσία· μιὰ στάση ζωῆς ποὺ διαπερνᾷ δυσδιάκριτα ἐργαζομένους καὶ ἀνέργους, προνομιοῦχους καὶ μὴ προνομιοῦχους, «βολεμένους» καὶ περιθωριακοὺς, ἐργάτες καὶ φοιτητές, ἄστους καὶ ὑπο-προλετάριους. Τὸ χάος τῆς μητρόπολης ἐνάντια στὸν ἀμετάβλητο προσανατολισμὸ τοῦ Κράτους. Ὁ κοινωνικὸς λαβύρινθος τῆς μητρόπολης ἐνάντια στὸ πολιτικὸ σύστημα ὅπως εἶχε οἰκοδομηθεῖ μέχρι στὶς 17 Νοεμβρίου 1973.

Ὅχτῳ μῆνες μετὰ ἡ κατάσταση στὴ μητρόπολη ἀλλάζει φάση. Καὶ τὴ νέα αὐτὴ φάση δὲ μπορούμε νὰ τὴ διαβάσουμε χρησιμοποιώντας τὰ ματογυᾶλια τοῦ Μάρξ. Ἡ συζήτηση δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ στὴ θέση ποὺ ἐξέφαιζε ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ταξικὴ σύγκρουση, γιατί ἡ φύση τοῦ κοινωνικοῦ ὑποκειμένου δὲν εἶναι μόνο ἐργατικὴ, γιατί δὲ διαθέτουμε ἀκόμα μιὰ θεωρία γιὰ τὴ νέα κοινωνικὴ καὶ ταξικὴ σύνθεση, γιατί μοχλὸς καὶ κινητήρας τῶν κινητοποιήσεων καὶ τῶν ἀγώνων δὲν εἶναι μόνο οἱ σχέσεις ζωῆς στὸ ἐργοστάσιο ἀλλὰ καὶ ὁ χῶρος καὶ οἱ «καταστάσεις ζωῆς»· γιατί ἡ ἄμεση καὶ ριζικὴ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν, ποὺ συνδέεται μὲ τὶς νέες μορφές συλλογικῆς ταυτότητας καὶ δράσης, δὲν ἀπέκτησε προνομιοῦχα θέση στὴν οἰκονομικὴ πάλη καὶ δὲ ζήτησε νὰ θέσει σὲ κρίση ἢ νὰ συζητήσει μὲ τρόπο ἄμεσο τὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς.

Ἡ νέα φάση προσέλαβε μιὰ λειτουργία πολιτικὴ. Ἐδρασε ἄμεσα στὸ χῶρο τῆς σύγκρουσης, ἀλλὰ σὰ θεωρία ποὺ ὑποσχόταν τὴν ἀπελευθέρωση χώρων γιὰ τὴν οἰκοδόμηση μιᾶς ἄλλης ἐξουσίας. Ὅσο περισσότερο ἀναπτυσσόταν ἡ προσπάθεια τοῦ πολιτικο-ἰδεολογικοῦ μηχανισμοῦ (σύστημα τῶν κομμάτων ἢ τῶν ὁμάδων ποὺ συνδέονται μὲ τὴ διευθυντιστικὴ παράδοση τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ) νὰ ὀνομάσει τὶς νέες κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ τὰ νέα αἰτήματα, νὰ τοὺς δώσει φωνή, νὰ τὶς ἐκφράσει, νὰ τὶς ἀρθρώσει σὲ σκοπούς, νὰ τὶς ὁργανώσει, τόσο περισσότερο οἱ ἀνάγκες αὐτὲς γίνονται πιὸ ἐλεύθερες καὶ πιὸ ἐπιθυμητές — «νομαδικὴ ἀπελευθέρωση τῆς καταπιεσμένης ἀνθρώπινης φύσης», «ἐπιθυμητὲς μηχανές» — ὁ σκοπὸς τῶν ὁποίων δὲν περιεῖχε, μέχρι τότε, καμιὰ ἰδιαίτερη πο-

λιτική σπουδαιότητα και δεν έθεωρείτο έπωφελής ή πολιτική επένδυση σ' αυτόν—μέ την παραδοσιακή έννοια. Κι αντίθετα, ή από μέρους του απαιτήση για εξουσία, βάθυνε την κοινωνική ιδιαιτερότητά του και γινόταν ό άξονας γύρω από τον όποιο άρχισε νά δραστηριοποιείται μιá νέα κοινωνική σχέση, που έρχεται σέ ρήξη με τά καθιερωμένα κοινωνικά παραδείγματα, θέτοντας σέ κρίση τά μοντέλα, τις τεχνικές, τις γλώσσες, τις συμπεριφορές και τις νοοτροπίες τών περασμένων κοινωνικών αγώνων.

«Ό Λαός στους δρόμους» — δεν ήθελε μόνα νά δηλώσει ότι πρέπει νά ξαναβρεθεί ή ένότητα του λαού. — «Κάτω ή Χούντα» — δεν άρνιόταν μόνο μιá ιδιαίτερη όψη του πολιτικού. — «114» — δεν ήθελε νά δείξει μόνο ότι ή πηγή της εξουσίας βρίσκεται στο λαό, αλλά, προπάντων, ήθελαν ν' άποκαλύψουν τη ρήξη με κάθε υπάρχουσα δυνατότητα για σύνθεση. Άλλά και «Κάτω τό Κεφάλαιο» και «Έργατικές Έπιτροπές Πάλης» υποδήλωναν άμεσα την άδυνατότητα πολιτικο-ιδεολογικού έλέγχου και παλινόρθωσης της προγενέστερης κοινωνικής ισορροπίας.

Η πόλη-μητρόπολη — τό «πολιτικό» και τό κόμμα «πού τά καταβροχθίζει όλα». Δέκα χρόνια μετά διαπιστώνουμε ότι ή κρίση ταυτότητας, νομιμότητας και ή παντελής άδυναμία σύνδεσης με τις ιστορικές διαδικασίες μεσουρανούν και κυριαρχούν στους μικρό-κοσμούς που συγκεντρώθηκαν στο Πολυτεχνείο και στους κληρονόμους τους, στους χώρους του μοριακού που γέννησαν και γεννήθηκαν από την εξέγερση του 1973. Γιατί;

Έξακολουθεί πάντα νά μάς ενδιαφέρει ή πορεία και τό μέλλον τών έπωνυμων και τών άνωνυμων εκείνης της εξέγερσης. Ποιοι λόγοι τούς υπαγόρευαν ν' άκολουθήσουν τον ένα κι όχι τον άλλο δρόμο; γιατί οί πολυφωνίες τών νέων μορφών συλλογικής δράσης δέ μπόρεσαν νά συγκροτήσουν μιάν ένιαία και δυναμική κοινωνική παρουσία - αντιπροσώπευση τών κοινωνικών άναγκών στα χρόνια που άκολούθησαν. Πρίν άπ' όλα γιατί υπήρξαν θέβαια πολυφωνίες, πολυ-κέφαλες δομές, με τη δική τους λογική και λειτουργία, άντανάκλαση της κοινωνίας από την όποία ξεπήδησαν, και σάν τέτοιες ούτε εύκολο ήταν ούτε δυνατό νά συγκροτήσουν ένιαία λογική και πρακτική δράση.

Μας άπασχολεί ιδιαίτερα ή τύχη αυτής της «άλλης εξουσίας», της «διαφωνούσας έπιθυμίας», σέ διαρκή αντίθεση με τη θεσμική, ικανή ν' αυτο-οικοδομείται, νά εκφράζει την ιδέα του διαχωρισμού σάν όρο για νά

έκδηλωθεί ή εξουσία του κοινωνικού, που παρέσυρε στο διάβα της όχι μόνο τις θεσμικές μορφές εξουσίας αλλά και τις αντίπαλες της ιδεολογίες και κινητοποιήσεις, που τις ξεπερνούσε ή τουλάχιστο τις άφομοίωνε και τις έμπεριείχε σάν τμήμα τών αίτημάτων της και τών διεκδικήσεών της. Γιατί δέ στάθηκε ικανή νά εκπροσωπήσει ή ίδια τις διεκδικήσεις της στη μεταπολιτευτική περίοδο;

Υπήρξε ένα αντικειμενικό δεδομένο στη συγκρουσιακή σχέση μεταξύ όργάνωσης της εξουσίας και κοινωνίας τών πολιτών, που γέννησε τη μητρόπολη κι εκφράστηκε με τη μητροπολιτική νοημοσύνη και νοοτροπία. Κι αυτό τό αντικειμενικό δεδομένο συνίσταται στο ότι τό πέρασμα από την εξέγερση στην εξουσία δεν είναι της ίδιας φύσης με την πάλη για την άνατροπή μιáς από τις όψεις της εξουσίας. Τό πέρασμα αυτό, στο χώρο της μητρόπολης, άντιστοιχεί σέ μιá μορφή όργάνωσης που σάν ταυτότητα, σά νομιμότητα, σάν ήγεμονία καταφάσκει στη μητροπολιτική νοοτροπία και νοημοσύνη. Τό χάος δεν έπαψε νά είναι χάος κι ό λαβύρινθος έξακολουθεί νά είναι λαβύρινθος και οί κρίσεις, έπομένως, θ' άναπαράγονται. Η όργάνωση αυτή, με την κομματική φυσιογνωμία, υπήρξε μιá όργάνωση νέου τύπου, που δεν άντιστοιχούσε στις έμπειρίες του παρελθόντος. Τό καινούργιο που καθόριζε τό χαρακτήρα της και προσδιόριζε την ταυτότητά της, συνίστατο στην ικανότητά της νά ρουφά, νά καταβροχθίζει τά πάντα: έπρόκειτο για την εμφάνιση του catch all-party. Περιέχει αίτήματα που αίτούν τον έκσυγχρονισμό του συστήματος και αίτήματα που άνταγωνίζονται τό ίδιο τό σύστημα: δεν άντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα όταν εκφράζει και διακηρύσσει νέες αξίες ενώ όργανώνεται και δραστηριοποιείται με τις παλιές τεχνικές και μεθοδεύσεις πάλης: τό κυριότερο, διαθέτει την ικανότητα νά παράγει εξουσία στο επίπεδο του Κράτους και στο επίπεδο της Κοινωνίας. Δεν είναι πλέον ταξικό, αλλά τό κόμμα όλων τών ανθρώπων που έχουν καλή θέληση, όλων όσων άγαπούν την πατρίδα τους κι είναι δημοκράτες, όλων όσων δεν αισθάνονται προνομιοϋχοι: αλλά και κείνων που όνειρεύονται αυτοδιοχείριση, διαφάνεια και συμμετοχή στους θεσμούς λήψης τών άποφάσεων, δημοκρατικό προγραμματισμό κι άποκεντρωμένες μορφές οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής όργάνωσης. Κι ενώ οί νέες μορφές συλλογικής δράσης άκολουθούσαν τό δρόμο που όδηγούσε από την εξέγερση στην όργάνωση, και μάλιστα «άριστερή», «προλεταριακή», ή μητρόπολη, ή μητροπολιτική νοημοσύνη και νοοτροπία, κατασκεύαζε με τις παλιές και δοκιμασμένες συνταγές, τό μηχανισμό που θά κρατούσε στα

χέρια του τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἐξέγερση στὴν ἐξουσία. Τὸ χάος δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι χάος κι ὁ λαθῦρινθος λαθῦρινθος, μόνο πού αὐτὴ τὴ φορὰ παρήγαγαν.

Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὶς δυὸ πορεῖες ὑπῆρξε τρομακτική. Ἡ μητρόπολη δὲν ἐνοποιεῖ, διαχωρίζει. Ὅ,τι προηγουμένως φαίνεται ἐνιαῖο κι ὁμοιογενὲς διαχωρίζεται κι ἀκολουθεῖ πορεῖες ἀπρόβλεπτες καὶ δρόμους δυσδιάκριτους· ὅ,τι ἐμφανίζεται πλέον σὰν ξεπερασμένο καὶ μάλιστα ἡ ἀπουσία του συντελεῖ στὴν ἀνάδυση κι ἔκρηξη τοῦ κοινωνικοῦ, ἐπανεμφανίζεται μὲ τὸ παλιὸ σχῆμα καὶ μὲ νέα ταυτότητα. Ἡ κριτικὴ πού ἀπευθύνθηκε ἐνάντια στὰ κόμματα ἀπὸ τίς νέες μορφές συλλογικῆς δράσης ἀνταποκρινόταν σ' ἄλλες ἐποχές καὶ σ' ἄλλες ἱστορικὲς διαδικασίες· κατηγορίες ὅπως αὐτὲς τοῦ «ρεβιζιονισμοῦ» καὶ τοῦ «ρεφορμισμού», ἀναλογίες καὶ συγκρίσεις μὲ ποπουλιστικὰ κινήματα, δὲν ἀνταποκρινόταν σὲ καμιὰ πραγματικότητα καί, κυρίως, δὲν ἀντιστοιχοῦσαν μὲ τὸν «αὐθόρμητο προσανατολισμό» καὶ τὴ «θέληση γιὰ ἄμεση ἱκανοποίηση ἀναγκῶν κι ἐπιθυμιῶν». Οἱ νέες μορφές συλλογικῆς δράσης θρέθηκαν μακριὰ ἀπὸ τὸ χῶρο πού γέννησε αὐτὴ τὴ νοοτροπία καὶ νοημοσύνη καί, μὲ τὴ σειρά τους, φόρεσαν τὰ ἀκρο-ἀριστερὰ ἰδεολογικὰ κοστούμια τους, τίς ἀριστεριστικές φαντασιώσεις τους, τοὺς ἀναρχικοὺς μύθους τους κι ἐξύμνησαν τὴν περιθωριακότητα σὰ στάση πού ἀπὸ τὴ φύση της εἶναι ἐξεγερσιακή. Σὲ μιὰ κοινωνία διαμελισμένη σὲ σύνθετα συστήματα καὶ δομές, μὲ δική τους λογικὴ καὶ λειτουργία, πού ἀνεκάλυψε τὴν ἐνοποιητικὴ στιγμή της στὴν ἀδιαφανή καὶ ψευδῆ ἰδεολογία τῆς ἀντιδικτατορικῆς, ἀντιιμπεριαλιστικῆς ἐθνικῆς ἢ λαϊκῆς ἐνότητας καὶ πάλης· πού ὀφείλε ν' ἀνασυσταθεῖ γύρω ἀπὸ ἓνα νέο πολιτικο-κοινωνικὸ συνασπισμὸ θεμελιωμένο ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν ἀδιαφάνεια· ὅπου ἡ μικρο-φυσικὴ τῆς ἐξουσίας γίνεται ὁ ρυθμιστὴς ὅλων τῶν συμπεριφορῶν καὶ τῶν σχέσεων καὶ διευκολύνει μιὰ κατάσταση πραγμάτων πού ὁδηγεῖ στὴν «ἀπο-πολιτικοποίηση» τῶν ἀποφάσεων, — κάνοντας σαφές ὅτι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἱκανότητα γιὰ λήψη τῶν ἀποφάσεων καὶ στὴν κυβερνητικὴ ἱκανότητα δὲν εἶναι ἄμεση —, στὸ μέτρο πού ἐξαπλώνονται τὰ σύνθετα συστήματα καὶ οἱ δομές στερώνοντας κάθε σχέση — ἀκόμα καὶ κριτικὴ — μὲ τὴ συνολικὴ πολιτικὴ αἰτιολόγηση τοῦ σύνθετου κοινωνικοῦ συστήματος· σὲ μιὰ κοινωνία σὰν κι αὐτήν, δὲ μπορούσε ν' ἀναπτυχθεῖ μιὰ ἄλλου εἶδους ἰδέα γιὰ τὴν ἐξουσία καὶ δὲ μπορούσε, ἐπομένως, νὰ οἰκοδομηθεῖ μιὰ ἄλλου εἶδους ὀργάνωση ἀντιπροσώπευσης τῶν κοινωνικῶν αἰτημάτων καὶ συμφερόντων, καὶ νὰ κυβερνηθεῖ ὁ κοινωνικὸς μη-

χανισμὸς πού παρήγαγε ἡ μητρόπολη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ κόμματος.

Τὸ Κόμμα, καὶ πολὺ περισσότερο τὸ catch-all party, ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ συσπειρώνει, νὰ συναθροίζει γύρω του τάξεις καὶ κοινωνικά στρώματα, ν' ἀρθρώνει συμφέροντα πού θρίσκονται ἀκόμα καὶ σ' ἀντιπαράθεση μετὰξὺ τους. Διαθέτει τὴν ἱκανότητα νὰ παράγει καὶ νὰ διανέμει ἐξουσία — εἶναι ἡ πρακτικὴ του. Ἡ πάλι, μόνον ἡ πάλι, δὲν παράγει οὔτε πολιτικὴ οὔτε ἐξουσία — «τὴ νίκη τὴ φέρνει ὁ ἀγώνας» ὑποδήλωνε μιὰν ἀκόμα αὐταπάτη στὴν πράξη, ἀφοῦ μόνον ὁ «ἀγώνας» δὲ μπορούσε νὰ προσφέρει ἄλλο ἀπὸ τὸ ν' ἀπελευθερώνει ἢ νὰ προσφέρει χώρους γιὰ τὴ χρῆση πολὺμορφων τεχνικῶν καὶ γλωσσικῶν κατασκευῶν πού χρησίμευαν μόνο στὴν πάλι, στὴ διαιώνιση τῆς πάλι.

Τὸ πρόβλημα τῶν νέων μορφῶν συλλογικῆς δράσης, ὁλόκληρη τὴ δεκαετία αὐτή, — ὅποια κι ἂν ἦταν τὰ στάδια πὸ τὰ ὁποῖα πέρασαν, τοῦ ἀριστερισμοῦ, τοῦ ἀναρχισμοῦ, τῆς αὐτονομίας —, συνίστατο στὸ ξεπέρασμα τῆς «ἀντιστασιατικῆς» φύσης πού χαραχτήριζε τὴ δράση τους· στὴν ἐπινόηση μεθόδων καὶ σχημάτων πού θὰ τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ ξεπεραστοῦν ὁ μεμονωμένος, περιθωριακὸς χαραχτήρας τῶν αὐτοδύναμων σχηματισμῶν, οἱ πειθαρχίες κι οἱ ἰεολογικὲς προλήψεις καὶ προκαταλήψεις τους, οἱ λειτουργίες καὶ οἱ συμπεριφορές ζωῆς πού υἱοθετοῦσαν τὴν κάθε φορὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἰδεολογιῶν μὲ τίς ὁποῖες ντύνονταν δίχως, συγχρόνως, νὰ χαθεῖ ὁ ἀνεξάρτητος χαραχτήρας κι ἡ ἰδιαιτερότητά τους. Τὸ πρόβλημα συνίστατο στὸ πῶς θὰ γινόταν δυνατὸ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς σύγκρουσης καὶ τῆς ἀντιπαράθεσης τεχνικῶν καὶ μεθόδων κριτικῆς καὶ πάλης, στὸ ἐπίπεδο τοῦ πολιτικοῦ, στὸ ἐπίπεδο τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ πολιτικοῦ.

Ἰδιαιτερότητα τοῦ πολιτικοῦ δὲ σημαίνει μιὰ ἰδιαίτερη γλώσσα πού ἡ λειτουργία της εἶναι νὰ ἐξακριβώνει μὲ ποῖο τρόπο παίζεται τὸ παιχνίδι τῶν ἄλλων· δὲν ἐπβάλλει τὴ διαρκὴ ἀντιπαράθεση μετὰξὺ μορφῶν καὶ μεθόδων κριτικῆς καὶ πάλης· ὑποδεικνύει ἀντίθετα τὸ βαθμὸ τοῦ πάθους στὸ ὁποῖο φθάνει ἡ γλώσσα πού ἀπευθύνει τὰ μηνύματα, τὴν ἱκανότητά της νὰ συνθέτει καὶ νὰ ἐνοποιεῖ τίς ἄλλες γλώσσες σὲ «φιλικές» καὶ σ' «ἐχθρικές» ἔχοντας καθαρὴ γνώση τῆς πραγματικῆς κατάστασης.

Τὸ πολιτικὸ ὅμως δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἐξουσία. Στὴ δεκαετία '74-'84 γνωρίσαμε μιὰ μεγάλη διάχυση τῆς πολιτικῆς στοὺς χώρους τῶν νέων μορφῶν συλλογικῆς δράσης, σὰ θέληση νὰ ἐπιτευχθεῖ μιὰ ἄμεση προσέγγιση καὶ συνένωση ἐπιθυμίας κι ἱκανοποίησης, σὰ γνώρισμα αὐτοῦ πού ἐμποδίζει τὴν προσέγ-

γηση αυτή· αλλά τὸ πάντρεμα πολιτικῆς κι ἐξουσίας δὲν εἶναι εὐκόλο. Ἡ ἐξουσία τῶν νέων μορφῶν συλλογικῆς δράσης ἔπαψε, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν ιδεολογημάτων της, ν' αὐτο-οικοδομεῖται· ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἐξουσία δὲ συνιστοῦσε πλέον τὸ διαχωρισμὸ πού ὀριζε τὴν ἀνάδυση τῆς ἐξουσίας τοῦ κοινωνικοῦ· ἀντίθετα, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, ἔπεσε στὴν παγίδα τῆς πολιτικῆς. Ἡ «πολιτικὴ» δὲν ἀλλάξε τὰ ἐργαλεῖα της. Οἱ νέες μορφές συλλογικῆς δράσης δὲν ἐπινόησαν οὔτε τροποποίησαν τὰ ἐργαλεῖα αὐτὰ ἀνάλογα μὲ τὰ δικά τους χαρακτηριστικά, ἀλλὰ συνέχισαν νὰ σκέπτονται καὶ νὰ δροῦν μὲ τοὺς ὁρους τοῦ συμφέροντος τῆς ὁργάνωσής τους, τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων, τῆς ἡγεμονίας καὶ τῆς μεσολάβησης. Μπαίνουντας στὸ παιχνίδι τῆς ὑπερ-πολιτικοποίησης τῶν αἰτημάτων παρήγαγαν πολιτικὸ πληθωρισμὸ, προσφέροντας τὶς δυνατότητες καὶ τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ νομιμοποίηση τῆς συγκέντρωσης κι ὁργάνωσης τῶν αἰτημάτων ἀπὸ τὸ catch-all party, δείχνοντας πόσο σημαντικές εἶναι οἱ μάζες «πολιτικά», δηλαδὴ πρόσφορες γιὰ χρῆση, ἐνῶ ὁ δικὸς τους σκοπὸς συνίστατο στὸ νὰ σταθεροποιήσουν καὶ νὰ ἐνισχύσουν περισσότερο τὰ κοινωνικά περιεχόμενα τῆς κινητοποίησης, ἀποδείχνοντας τὴν «κοινωνικὴ» σπουδαιότητα τῶν μαζῶν κι ἐπομένως τὴν ἀδυνατότητα τῆς χρήσης τους ἀπὸ τὸ πολιτικὸ σύστημα.

Γιὰ νὰ μπορεῖ ἡ πολιτικὴ νὰ παράγει ἐξουσία πρέπει νὰ συντρέχουν τρεῖς θεμελιώδεις διαδικασίες: συγκέντρωση τῶν σκορπισμένων πολιτικῶν δυνάμεων, ὁργάνωση αὐτῶν τῶν δυνάμεων, ἐξακρίβωση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ὁργάνωση καὶ στοὺς κρατικούς θεσμούς. Οἱ διαδικασίες τὶς ὁποῖες ἔθεσαν σὲ κίνηση κι οἱ ἄγωνες πού πραγματοποιήσαν οἱ νέες μορφές συλλογικῆς δράσης δὲ συγκεντρώθηκαν, δὲν ὁργανώθηκαν καὶ δὲ συγκρούστηκαν στὸ ἔδαφος πού παρήγαγε τὴν ἐξουσία. Αὐτὲς οἱ τρεῖς διαδικασίες - προϋποθέσεις γιὰ τὴν παραγωγή τῆς ἐξουσίας μποροῦν νὰ βρισκονται μόνο στὰ χέρια τοῦ Κόμματος, σὰν ὁργάνωσης ἱκανῆς νὰ συγκεντρώνει πολιτικές δυνάμεις. Οἱ διαδικασίες αὐτὲς εἶναι δυνατό ν' ἀλλάζουν μορφή καὶ περιεχόμενο ἀνάλογα μὲ τὸ χῶρο ἢ τοὺς χώρους πού ἐπιλέγει ἕνα Κόμμα γιὰ νὰ δρᾷ καὶ νὰ πραγματοποιεῖ ἐξουσία. Ἡ ἀναδιάρθρωση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας στὴ δεκαετία 1974—

1984 δὲν πραγματοποιήθηκε ἀπὸ αὐθόρμητες κι ἄτυπα ὁργανωμένες μάζες, ἀλλὰ ἀπὸ μάζες ὁργανωμένες καὶ καθοδηγημένες ἀπ' αὐτὴ τὴ νέα μορφή κομματικῆς ὁργάνωσης, τὸ catch-all party, ὀριοθετημένο στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο, κατάλληλο γιὰ τοὺς μετασχηματισμοὺς στοὺς ὁποίους ἡ κοινωνία καὶ οἱ μάζες μποροῦσαν νὰ φθάσουν. Καὶ παρὰ τὶς κριτικές, πού στόχευαν τὰ περιεχόμενα πού ἐξέφραζε καὶ τὰ ἐργαλεῖα πάλης πού χρησιμοποιοῦσε, αὐτὲς στάθηκαν ἀνίκανες νὰ προκαλέσουν κινητοποίηση γιὰ μιὰν ἄλλη, ἐναλλακτικὴ, ὁργάνωση — ἡ κριτικὴ, μόνον ἡ κριτικὴ, δὲ συγκεντρώνει καὶ δὲν ὁργανώνει, ἐνῶ τὸ «κόμμα πού τὰ καταβροχθίζει ὅλα» συγκέντρωνε αἰτήματα κι ὁργάνωνε πολιτικὲς δυνάμεις· στάθηκαν ἐπίσης ἀνίκανες νὰ σταματήσουν ἢ ν' ἀλλάξουν τὸν πολιτικὸ κινήτρου τῶν διαδικασιῶν - προϋποθέσεων γιὰ τὴν παραγωγή ἐξουσίας — τὸ catch-all party εἶναι τοποθετημένο τόσο μέσα στὸ Κράτος ὅσο καὶ μέσα στὴν Κοινωνία. Ὁ ἄγωνας δὲν ἔφερνε τὴ νίκη, τὸ δίκαιο τοῦ ἐργάτη δὲ γινόταν νόμος ἀφοῦ γιὰ νὰ γίνῃ θεσμὸς χρειάζοταν ἡ μεσολάβηση ἑνὸς τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους, τοῦ κόμματος δηλαδὴ ἢ τοῦ Κράτους. Ὁ λαὸς δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἐνωμένος κι ἄρα διαρκῶς νικημένος, στὸ περιθώριο τῶν ἐξελίξεων. Ὁ στόχος δὲν ἦταν ποτὲ ὁρατὸς ἢ σχεδὸν πάντα χανόταν μὲ τρόπο πού ἔμοιαζε ταχυδαχτυλουργικός. Ἡ πάλη, μόνον ἡ πάλη, συντηροῦσε στὴ ζωὴ τοὺς σχηματισμοὺς τῶν νέων μορφῶν συλλογικῆς δράσης. Ὁταν ζήτημα χρόνου...

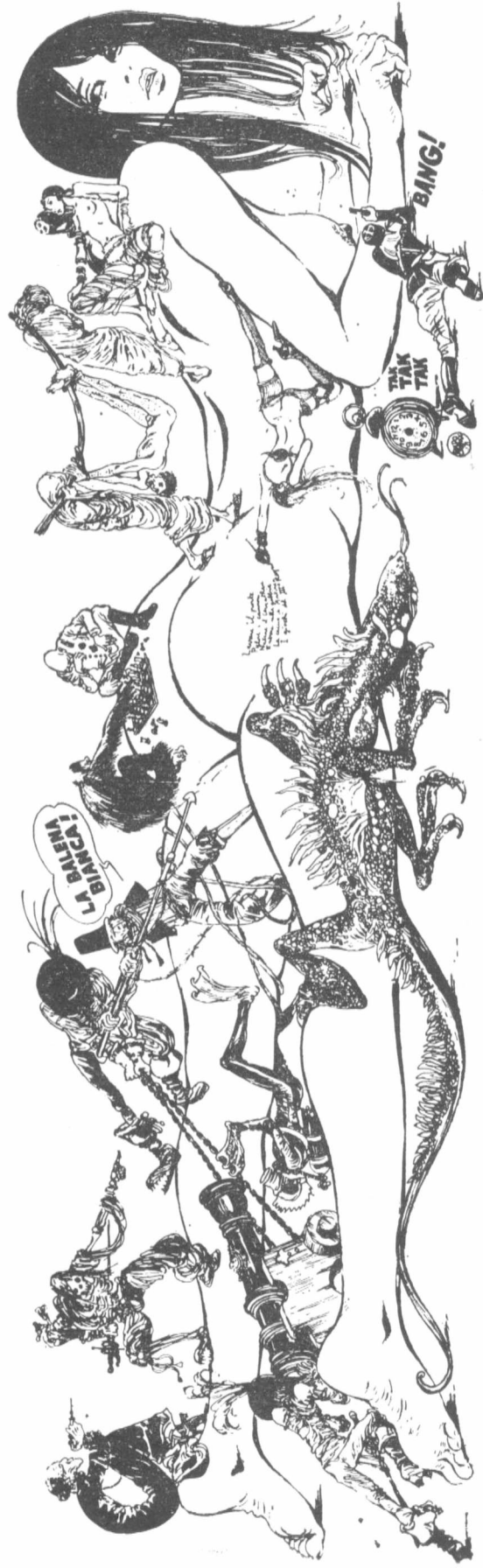
Ἡ κατάσταση γινόταν δεῦτερη γιὰ τοὺς σχηματισμοὺς καὶ τοὺς χώρους τῶν νέων μορφῶν συλλογικῆς δράσης καθὼς τὸ catch-all party ἀποδεικνυόταν ἱκανὸ νὰ μετασχηματίζει μάζες πού εἶχαν διαχωρίσει τὴ θέση τους ἀπὸ τὶς παλιές ἀξίες καὶ τὶς παλιές ἀντιλήψεις γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴ, καὶ πού ἡ πολιτικο-κοινωνικὴ κρίση τοὺς εἶχε ἀποδώσει κοινωνικὴ σπουδαιότητα, σὲ μάζες μὲ πολιτικὴ σπουδαιότητα. Ἰκανὸ νὰ συγκεντρώνει καὶ νὰ προσανατολίζει τὴ δυναμικὴ καὶ διάχυτὴ ἑτερογένεια τῶν συμπεριφορῶν, τῶν πρακτικῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀτόμου - μάζα, τὸ catch-all party βρῆκε τὸ χῶρο τῆς νομιμότητάς του σ' αὐτὴ τὴ μητροπολιτικὴ νοοτροπία καὶ νοημοσύνη, πού γίνεται πλέον κοινὴ σ' ὅλη τὴν κοινωνία.

ΑΤΙΛΑΣ - ΛΕΞΗΠΟΣ ΜΑΤΕΡΙΑΔΗΣ

Μια πολη που τελειωνει ᾗ το χρονικο ενος εφιαλτη της εξουσιας

«...τὸ θέαμα εἶναι ἡ τεχνικὴ πραγμάτωσις τῆς ἐξορίας τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων σ' ἓνα ὑπερπέραν» εἶναι τὸ ὁλοκληρωμένο σχίσμα μέσα στὸν ἄνθρωπο».

GUY DEBORD

Ἐνα φάντασμα πλανιέται πάνω ἀπὸ τὴν πόλη. Δὲν πρόκειται φυσικὰ γιὰ τὸν κομήτη τοῦ Χάλεϋ καὶ δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ τὸ νέφος. Οὕτε καὶ γιὰ τὸ στοιχεῖο τῆς «Ἐθνικῆς Ἀντίστασης», ποῦ ἐπιτέλους θὰ τοῦ φιάξουν μαισωλεῖο. Πρόκειται γιὰ τὴν πανταχοῦ παρούσα ἀπειλὴ καὶ διάχυτη αἰσθησιὴ τῆς διάλυσης, γιὰ τὴν χρεωκοπία ὅλης τῆς κοινωνίας. Τὸ κυνηγᾶνε οἱ διαχειριστὲς τῆς ὀργανωμένης ἀπουσίας καὶ οἱ παπᾶδες τῆς ἰδεολογίας. Οἱ σχολιαστὲς καὶ τὰ δημόσια πρόσωπα τὸ ξορκίζουν στὸν ἡμερήσιο τύπο. Ψυχίατροι καὶ ψυχαναλυτὲς ἀναζητοῦν ἀπεγνωσμένα τὸ φάρμακο. Στὰ βιομηχανικὰ συνέδρια εἶναι τὸ φλέγον θέμα συζήτησης. Κοινωνιόμετρες καὶ τὸ management προγραμματίζουν στοὺς κομπιούτερς τὴν ἐξόντωσή του. Διπλοσκοπιὲς μπαίνουν στὰ κομματικὰ γραφεῖα γιὰ νὰ σωθοῦν οἱ λίστες καὶ οἱ γραφές. Ἐπιτέλους, κυρίες καὶ κύριοι, ἀναπνεύστε ἐλεύθερα! Ζοῦμε στὴν ἀκυβέρνηση πολιτεία. Ἀρχίζουνε τὰ θαύματα.

1. Ἡ χαρτογράφηση τοῦ «ἀδιέξοδου».

Ἡ τελευταία δεκαετία μᾶς προειδοποιοῦσε μὲ ρυθμὸ πολλαπλασιαστικό. «Ἡ Ἀθήνα κινδυνεύει», «συνωστισμὸς στὴν Ἀττική», «ἀπρογραμμάτιστη ἡ ἀύξεση τῆς πρωτεύουσας», «ἀνεξέλεγκτες οἱ εἰσαγωγές τῶν Ι.Χ.», «ρύπανση στὶς ἀττικές παραλίες», «αὐξημένη ἡ μόλυνση τῆς ἀτμόσφαιρας», ὡς τὸ σύνθημα τῶν ἡμερῶν μᾶς «σκοτώσε τὸ νέφος πρὶν σὲ σκοτώσει», ἐφεύρημα μιᾶς δημοφιλοῦς φυλλάδας, ἀπ' αὐτὲς ποὺ δὲ ρυπαίνουν λιγότερο τὴν καθημερινὴ ζωὴ μᾶς. «Ὅλοι οἱ ὑπηρετὲς τοῦ σύγχρονου θεάματος καὶ οἱ διαχειριστὲς τῆς μη-ζωῆς, διαιοθάνθησαν μ' ἱερὴ φρίκη ὅτι «κάτι» ἀπειλητικὸ πλησιάζει σ' αὐτὴ τὴν πρωτεύουσα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπαρχίας. Στὰ παγωμένα μυαλά τους, ὅμως, ποῦ μόνο ἡ ὁμίχλη κατοικεῖ, ἡ διαίσθησις αὐτὴ πῆρε τὴ μορφή ὅλης αὐτῆς τῆς ἀηδίας, ποὺ μόστραρε στὶς καθημερινὲς ἐφημερίδες, μὲ τίτλους καὶ περιεχόμενα σὰν τὰ παραπάνω.

Παρ' ὅλο ποῦ ἀρχικὰ μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε μιὰ κοινὴ πίστη γιὰ τὴν ἔλλειψη ὀρθολογισμοῦ ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ βασιλεύει στὴν πόλη, μιὰ ὁμοφωνία γιὰ τὴν ἔλλειψη προγραμματισμοῦ ἀνάμεσα στὶς τάξεις τῆς ἰντελλιγκέντσας (δημοσιογραφικῆς κι ἐπιστημονικῆς), δὲ μπορεῖ στὴ συνέχεια ν' ἀποφύγουμε τὰ ρωτήματα γι' αὐτὴν τὴν ὁμολογουμένως ἐντυπωσιακὴ στὸ βάθος συμφωνία τῶν κομμάτων, τοῦ τύπου καὶ τῆς καθημερι-

νῆς προπαγάνδας γενικὰ. Κατὰ βάθος πρόκειται γιὰ κάτι ἄλλο ποῦ τοὺς ἐνοποιεῖ: τρέμουν στὴν ἰδέα ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλης μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ στὴ μισοσυγχισμένη διαπίστωσή τους, νὰ κατανοήσῃ δηλαδή ὅτι ἡ «καθημερινὴ ζωὴ» δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἐπιβίωση, ἀπλὴ παρατήρηση, ὀλοκληρωτικὴ ἀπουσία δράσης, χειραγωγημένη ὑπόθεση, θάνατος μὲ δόσεις. Οἱ πιὸ ἐξυπνοὶ θεωρητικοὶ ἀνάμεσα στοὺς ὑποστηρικτὲς τῆς σύγχρονης ἐπιβίωσης, γνωρίζουν καλὰ σήμερὰ ὅτι «ἡ διεύθυνση τῆς τρέχουσας ζωῆς, ποῦ ἡ κριτικὴ ἐκβάλλει μπροστὰ στὶς ἀντλίες τοῦ θεάματος, μαρτυρᾷ τὴν ἀπόπειρά της νὰ ἐξεγερθεῖ ἀπέναντι στὶς οὐδετεροποιημένες ἐπιφάνειες τῆς φαινομενικῆς ζωῆς. Στὴν «ἀποξένωση». Γνωρίζουν καλὰ ὅτι ὅταν ἡ κριτικὴ κινεῖται πρὸς αὐτὸ «ποῦ ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὴν τρέχουσα ζωὴ γνωστοποιεῖ ἐπίσης καὶ καταγγέλλει αὐτὸ ποῦ χάθηκε». Γνωρίζουν καλὰ λοιπὸν πὼς ὁ κίνδυνος δὲν προέρχεται ἀπὸ ἐπιμέρους κριτικές. Μποροῦν ν' ἀφήνουν ἀνενόχλητους τοὺς κάθε λογῆς κοινωνιολόγους, τεχνο-ψυχολόγους, πολιτειολόγους, «ριζοσπάστες» πολεοδόμους, κι ὅλη τὴ νεόκοπη στρατιά τῶν εὐρωποθρεμένων «εὐσημούχων» συμπατριωτῶν καὶ συμπολιτῶν μᾶς (κομματικὰ ἐνταγμένων ἢ ἀνένταχτων δὲν ἔχει σημασία), νὰ χάνεται σὲ ἡλίθιες ἐξειδικευμένες ἀναλύσεις. Ἐπαγρυπνοῦν ὅμως γιὰ νὰ συντρίψουν τὴν κριτικὴ τῆς ὁλότητας, τὴν κριτικὴ πάνω στὶς συνολικὲς συνθήκες ὑπαρξης, ὅπου καὶ μ' ὅποιο τρόπο εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκδήλωσή της. Κι ἀφοῦ ἡ κριτικὴ «δὲν εἶναι ἓνα κίνημα, μιὰ ὀργάνωση, ἓνας νόμος», «πρέπει νὰ συνηθίσουμε στὴν ἰδέα τῆς θεντέας: τὴ μοναδικὴ λησμονιά τῶν ἀποκληρωμένων». Τὸ ἀληθινὸ καθημερινὸ «ἔργο» ποῦ παράγει τὸ Κράτος, εἰδικὰ γιὰ τὴν πόλιν μᾶς, εἶναι ἡ ἀποτροπὴ τῶν ὄρων τῆς «ἐκρηξης». Στὴν κοινωνία τῆς πόλης, ποῦ ἀπὸ καιρὸ ἔχει γίνῃ ἀνυπόφορη, τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας ἀποκαλύπτουν ὁλοζώντανη τὴν πραγματικότητα: τὸ ψεῦδος τοῦ θεάματος, μετατρέπεται στὸ θέαμα τοῦ ψεύδους.

Ἡ σημερινὴ μέριμνα γιὰ τὴν πόλιν τῆς Ἀθῆνας, ἀπὸ τὴ μεριά τῆς ἐξουσίας, εἶναι μιὰ καὶ μοναδική: ν' ἀποτρέψουν τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴ διατύπωση τοῦ ΜΟΝΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΑΙΤΗΜΑΤΟΣ σήμερὰ, τοῦ «τὰ θέλουμε ὅλα». Γιατί ἂν ὁ κόσμος ὀδηγηθεῖ ὡς αὐτὸ τὸ σημεῖο, τὸ ὀργανωμένο ψέμα καὶ ἡ κομπανία του θὰ ψάχνουν γιὰ προστάτη θεό. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ μυστικὸ, τὸ ἀδιάκοπο κίνητρο τῆς πολυδιαλαλούμενης κρίσης τῆς πόλης τῆς Ἀθῆνας, ἡ κοινὴ πλατφόρμα ποῦ συσπειρώνει πολιτικούς, τεχνοκράτες, «καλλιεργημένους» διανοουμένους, συν-

δικαλιστές ήγέτες, βιομήχανους και κρατικούς σοφούς.

Είναι σχεδόν σ' όλους γνωστή ή ιστορία: μιὰ φορά κι έναν καιρό υπήρχε μιὰ πόλη με καλές κλιματολογικές συνθήκες. Κοντά της ή θάλασσα κι ένα σπουδαίο λιμάνι. Ήταν από καιρό πρωτεύουσα. Τò τοπίο του μεταπολέμου δέν ήταν τίποτ' άλλο παρεκτός ερείπια, τò μίσος ενός ανισόμετρου διχασμού οί παλίοι λογαριασμοί. Συγχρόνως κυριαρχούσε κι ή άμετάκλητη άποφασιστικότητα νά οργανωθεί τò Κράτος κεντρικά. Για νά μὴν άδικήσουμε όμως τόν έλληνικό σταλινισμό και νά μὴ μειώσουμε τò μέγεθος τής συνεισφοράς του, πρέπει νά θυμόμαστε πώς στη δεκαετία του '40 ήταν αυτός πού διαφύλαξε και προστάτεψε τὴν ιδεολογία του κρατισμού (είτε σαν κυβέρνηση του βουνου είτε σαν «λαϊκό» κράτος). Ή αναδιοργάνωση όμως έμελε νά πραγματοποιηθεί με διαφορετικό τρόπο κι από άλλους διαχειριστές. Έπρεπε λοιπόν ν' άνοικοδομηθεί ή πρωτεύουσα και κατ' έπέκταση ή χώρα: νά οργανωθεί και πάλι ή παραγωγή με τò μοναδικό τρόπο πού γνωρίζει ή καπιταλιστική κοινωνία, κι οί άνθρωποι ν' αναλάβουν τούς ρόλους τους.

Τò πράγμα λοιπόν μπορούσε νά πάει μπροστά. Τά ξένα δάνεια, ή ντόπια δωρεά τής ζωής στο έμπόρευμα, οί παπάδες και οί οικονομολόγοι, οί συμπιλιωμένοι ιδεολόγοι τής «προόδου», ή δημοκρατία, τò έμπόριο, τὰ ίσοζύγια, οί ψευδομάχες στο κοινοβούλιο και στο δρόμο. Κι ακόμα ή «κουλτούρα για τò λαό», ό Θεοδωράκης, ή Ε.Δ.Α. και τò Κούπου - Κούπου - Ε, ό Σεφέρης και τò Νόμπελ, τò έλληνικό κάλλος, τὰ μπουτία άνοιχτά, «welcome to Greece», τόποι φωτός και μυστήρια τής νύχτας, ό Τσαρούχης κι ό Χατζηδάκης. Κακόμοιρε Σαβόπουλε, πόσο έχεις σήμερα μετανιώσει, πού με τὰ έκπληκτα μάτια του έφηβου, έντρομος, είδες τò τεράστιο μπουρδέλο και τò τραγούδησες σε κείνη τὴν άξέχαστη «παράγκα». Σήμερα, σὰ γνήσιος οίκολόγος ζεις στο Ψυχικό και σαν άδιάλακτος ριζοσπάστης ανακάλυψες τὴν όρθόδοξη κοινότητα στο Κολωνάκι!

Τὴν ξένη μετανάστευση πρὸς τὶς μητροπόλεις (Γερμανία, Αύστραλία, Αμερική), τὴν ξεπέρασε δεκάδες φορές ή έσωτερική. Μπουλούκια έπαρχιώτες συρέανε σὴν «Ιερουσαλήμ» τής Εὐρωπαϊκῆς έπαρχίας. Στεγάζονταν όπου έβρισκαν, δούλευαν για νά «προκόψουν», στέλναν τὰ παιδιά τους νά μάθουν γράμματα, μερικοί απ' αυτούς άγόραζαν μετὰ από καιρό τò οίκοπεδάκι τους και κατέφερναν τέλος νά φτιάξουν τò δικό τους σπίτι. Και βέβαια τὰ Σαββατόβραδα γλεντούσαν σὶς ταβέρνες, μυσταγωγούσαν με τόν Καζαντζίδη, αυτό τò φωνακλᾶ θάρδο τής κακο-

μοιριάς και μάθαιναν απ' τόν Θεοδωράκη ότι «φεύγουν τὰ νειάτα σαν άστραπή». Ή γὴ μοιράστηκε, ξαναμοιράστηκε και πουλήθηκε από τούς λωποδύτες και τούς τοκογλύφους τής κατοχής: χαράχτηκαν δρόμοι, βγήκαν οί καινούργιοι μηχανικοί κι αρχιτέκτονες απ' τὰ Πολυτεχνεία για νά εφαρμόσουν τὴ γεωμετρία του μπετόν.

Στò μεταξύ υπήρξε τέτοια φρενίτιδα χαράς κι έργασίας, ώστε μπορούμε νά πούμε ότι ως τò 1970 οί άνθρωποι σὴν Αθήνα ζούσαν κυριολεκτικά για νά δουλεύουν. Έφτιαξαν πολλοί τὰ σπίτια τους, δημιουργήθηκε ή «κοινωνική διαστρωμάτωση» όπως λένε οί κοινωνιολόγοι, άγόρασαν αρκετοί αυτοκίνητο, παραχθήκανε μαζικά οί έπιστήμονες, έπανδρώθηκε ή δημόσια και ή ιδιωτική μηχανή. Ή πόλη κυκλώθηκε από βιομηχανίες, διότι, ως γνωστόν, «άλλο λιμάνι στὸν κόσμο δέν υπάρχει όπως στὸν Πειραιᾶ», πού μᾶς τραγούδαγε ή Μελίνα και τò τελικό αποτέλεσμα ήταν ή δημιουργία μιᾶς πολεοδομικῆς διάταξης, με τὶς εργατικές συνοικίες κοντά σὴν βιομηχανία, τὶς μεσοστρωματικές και αστικές σε μιάν άλλη κατεύθυνση και γύρω από τò «κλεινὸν άστυ», τὶς δὲ συνοικίες τῶν παλαιῶν άριστοκρατῶν κι εισοδηματιῶν κάπως άπομακρυσμένες και κρυμένες στο πράσινο.

Όμως ή προσέλευση σὴν πρωτεύουσα συνεχιζόταν σὴν δεκαετία του '70. Τò «λίκνο τῶν Βαλκανίων», «τῆς γῆς τò δαχτυλίδι» άσκοῦσε έναν ισχυρό μαγνητισμό, όμως είχε ήδη άρχίσει νά παραφορτώνεται. Οί διόπτρες και οί τοπογραφικοί φακοί ξαναβγήκαν απ' τὶς θήκες. Τοποθετήθηκαν και σκόπευσαν σταθερά έξω από τὴ «συμβατική ζώνη». «Ναι έτσι είναι» άποφάνθηκαν, «θα διευρύνουμε τὴν παλιά με τὴ νέα Βαθυλώνα». Ή Αθήνα συνέχιζε νά μεγαλώνει, νά χτίζεται. Ή γὴ μοιράστηκε και ξαναμοιράστηκε, οί λωποδύτες και οί τοκογλύφοι τής κατοχής και νῦν εταιρειάρχες και βιομήχανοι, ξαναπλούτισαν.

Δημιουργήθηκαν οί νέες συνοικίες πὸ «οργανωμένα», ήδη είχαν φτάσει οί πρώτοι πολεοδόμοι, αυτοί οί ήλίθιοι ειδικοί του μπετόν, χαράχτηκαν περισσότεροι δρόμοι, άρχισαν νά φυτεύονται δέντρα, έτσι όπως ήθελε ή προδικτατορική Ε.Δ.Α. και τò Κούπου - Κούπου - Ε. Βέβαια, όποιος έχει λίγο μυαλό και παρατηρήσει προσεχτικά αυτές τὶς νέες συνοικίες, θ' ανακαλύψει τέτοια κακογουστιά, τέτοια άπάνθρωπα, ένα είδος υπνωτήριων πού μοναδικό σκοπό έχουν νά κρατήσουν διαχωρισμένους τούς ανθρώπους, υποβάλλοντάς τους τὴν ψευδαίσθηση ότι γύρω τους υπάρχει «ή φύση». Σήμερα, ή παρουσία του «νέφους», δίνει τὴν εύκαιρία σὰ ήλίθια μεσοστρώματα, κατοίκους τῶν «υπνωτηρίων», νά καυχῶνται για τὶς προνομιοῦχες συνοικίες τους. Μέσα

στη γενική κατάρευση της πόλης που επέρχεται, όπως επιχειρεί το κείμενο αυτό να δείξει, θα πληρώσουν ακριβώς για τις αυταπάτες τους. Ο θρίαμβος του αυτοκινήτου και η επακόλουθη συμφόρηση των κεντρικών συνοικιών, η αύξηση της ρύπανσης, έντυπωσιακή μετά το '70, οδήγησε στην εγκατάλειψη των κεντρικών συνοικιών από την αστική τάξη. Μεταφερθήκανε στις πιο καλές από τις νέες συνοικίες και πολλοί από αυτούς διεισδύσανε στις παλιές καταπράσινες αριστοκρατικές. Το κενό που προέκυψε στις κεντρικές συνοικίες, καλύφθηκε από φετιχισμένα μεσοστρώματα. Η πόλη φτιάχτηκε και διορθώθηκε με τη χαρισματική δουλειά των προλετάρων· τ' αυτοκίνητα αγοράστηκαν κι αυτά από την εξασφαλισμένη δωρεά της εργατικής τάξης και, τέλος, το μπετόν δεν είναι μόνο δείγμα της οικολογικής φτώχειας, αλλά αδιάφευκτη μαρτυρία της καθαγιασμένης σπατάλης της εργασίας των προλετάρων από τη δεξιά αλλά και την αριστερά.

«...ν' αντικατασταθούν οι σκάλες σ' όλα τα σημεία της πόλης με ασανσέρ, να γίνουν οι τάφοι κτίρια, να φυτευτούν πλατάνια πλάι στους θόθρους, να γίνουν οι σκουπιδότοποι έστιες ζωής, να συσσωρευτούν οι τρώγλες και να χτιστούν όλες οι συνοικίες με τη μορφή μουσείου. Να βγει κέρδος από όλα, ακόμα κι από το τίποτα», να η προτροπή των ύμνων της πολεοδομίας και των ανθρώπων της έξουσας, όπως την έδωσε πετυχημένα ένας αλληθινός έχθρος τους.

Ένας ανεπανόληπτος άνθρωπος του αιώνα μας, μελετώντας κι αναλύοντας τις σύγχρονες συνθήκες ύπαρξης, έφτασε στο σημείο να πει, ότι η σημερινή ζωή δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια «κοινωνική σχέση μεταξύ προσώπων, διά μέσου των εικόνων». Οι άνθρωποι σήμερα καταναλώνουν σημεία, που είναι τα θεμελιώδη συστατικά των εικόνων. Βρισκόμαστε στην εποχή του θριάμβου της μετάγλωσσας και των κωδικοποιημένων μηνυμάτων. Σε κάθε τομέα και για κάθε αντικείμενο, όπου υπάρχουν δυσκολίες και πρέπει να δοθούν εξηγήσεις, η σημερινή κοινωνία επιβάλλει τη δημιουργία και τη δράση μιας ομάδας κριτικών που θα δημιουργήσει την ψευδοκριτική - σχόλια, εισάγοντας διαφοροποιημένες εικόνες προς κατανάλωση από τη μεριά του πληθυσμού. Το κύριο μέρος του ρόλου αυτού το επωμίζεται η ιντελλιγκέντσια της αριστεράς σ' όλα σχεδόν τα «ανάπτυγμένα» κράτη της Δύσης. Έτσι κι εδώ λοιπόν, η τελευταία δεκαετία είναι το διάστημα στο οποίο συγκροτήθηκε το σώμα των ψευδοκριτικών εικόνων που προσφέρθηκαν και προσφέρονται από την έλληνική αριστερή (ή γενικότερα «προοδευτική») ιντελλιγκέντσια.

Όλοι τους έχουν μια γνώμη σε σχέση με την υπερτροφική ανάπτυξη της Αθήνας και τα συσσωρευμένα προβλήματα. Μας λένε ότι φταίει η έλλειψη προγράμματος, ή απουσία πολεοδομικής πολιτικής, οι κυβερνήσεις της δεξιάς, το ξένο κεφάλαιο, οι Αμερικάνοι, ή χούντα και η Ζωζώ Σπουντζάκη, ο Βασιλιάς κι η Ραφαέλα Καρά, ο Ίμπν Σαούντ κι ο Άνιέλι, ο Ολυμπιακός, ο Παναθηναϊκός και δε συμμαζεύεται. Με τί μαλάκες έχουμε μπλέξει! Κόμματα και ιδεολόγοι, ποιητές και πλαστογράφοι του λεξιλογίου, δημοσιογράφοι και γκομενούλες της ραδιοτηλεόρασης, σπεύδουν να υπερθεματίσουν τις τερατώδεις κριτικές των πολεοδόμων, των κοινωνιολόγων, ψυχολόγων κι όλων αυτών των «ειδικών του τίποτε».

Η ιστορία του καπιταλισμού μπορεί να όριστεί σά μια διπλή διαδικασία: βιομηχανική ανάπτυξη κι επέκταση της παραγωγής από τη μία, και ίδρυση των πόλεων από την άλλη. Πρόκειται για τις αλληλένδετες όψεις ενός φαινομένου, αν και η βιομηχανική ανάπτυξη προηγήθηκε. Όποια πόλη του κόσμου κι αν παρατηρήσετε, ή πολεοδομική διάταξη, ή σύνθεση των κατοίκων των συνοικιών, ακόμα κι η οδική σήμανση, φέρνουν τη σφραγίδα της κατάφωρης σκοπιμότητας και της ταξικής στρατηγικής. Οι μάζες των προλετάρων συνωθούνται στις βιομηχανικές ζώνες, οι προλεταριοποιημένες υπαλληλικές μάζες συσσωρεύονται γύρω από τα εμπορικά κέντρα, οι ελιγμελείς αστικές τάξεις και οι συνοδοιπορούσες κουστωδίες των έπιφανών στελεχών και τεχνοκρατών καταλαμβάνουν τις πιο φροντισμένες νέες συνοικίες, όπου μπορεί να διαπιστώσει κανείς τη ματαιόδοξη σπατάλη, προσωποποιημένη στα νεόχτιστα σπίτια που φαντάζουν σάν πολυτελείς τάφοι μέσα στις συνοικίες - ύπνωτρία.

Έκείνο που πάντα φταίει δε δηλώνεται ποτέ. Κανείς δε μπορεί να πιστεύει άφελως πως η ιντελλιγκέντσια και οι δημοσιογραφίσκοι, που διαρκώς προσεγγίζουν την κατάσταση μιας μηχανικής μαριονέτας, μπορούν να λένε την αλήθεια. Από τη μία, γιατί για να θρείς την αλήθεια πρέπει να υπάρχει μια θεμελιώδης ανυπόφορη κοινωνίας της πόλης. Από την άλλη, ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι κάποιοι από αυτούς διαισθάνονται την αλήθεια, πρέπει να υπερασπιστούν τους ρόλους τους και τη σταθερότητα της ψευδο-καρριέρας τους.

Σε μια κοινωνία που απουσιάζει το πάθος κι η περιπέτεια είναι από καιρό νεκρή, που η «κουλτούρα» είναι το άλλοθι της έξουσας και της νεκρόφιλης διανόησης, που το παιχνίδι έχει καταστραφεί κι οι χειρονομίες δε φιλοδο-

ξοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη, κι οἱ συναντήσεις μοιάζουν νὰ μὴ συμβαίνουν, ἂν πάρουμε στὰ σοβαρὰ αὐτὰ ποὺ μᾶς λένε οἱ καλλιεργημένοι μαλάκες τῆς πόλης μας, τὸ μόνο ποὺ θὰ καταφέρουμε εἶναι νὰ καταντήσουμε περιφερόμενοι ὑπνοβάτες σὲ μιὰ πόλη ποὺ αὐτοκαταναλώνεται μ' ἐπιδόσεις πολὺ κατώτερες κι ἀπὸ πληκτικές.

Στὸ βάθος, καὶ πίσω ἀπ' τὶς κουρτίνες τῆς φαινομενικότητας, ἀνακαλύπτει κανεὶς τὸ «φταίχτη» κι ὅλους μας σὰ «συνυπεύθυνους»: τὸ ἐμπόρευμα, οἱ καταναγκασμοί, τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας καὶ τὸ φάντασμα τῆς «προόδου», ἡ δουλικὴ προσήλωση στὴν τεχνολογία καὶ στὶς ἀσήμαντες προσφορές της, ἡ ὑστερία τῆς ἐξειδίκευσης καὶ τὸ σκοτάδι τῶν ρόλων, ἡ ἐξουσία καὶ τὸ Κράτος.

Δὲν ὑπάρχουν «καλὲς» πόλεις ἔξω ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων. Δὲν εἶναι τὸ «μετρὸ» ποὺ λείπει καὶ τὸ «νέφος» ποὺ περισσεύει, οἱ πληγὲς τῆς Ἀθήνας. Δὲν εἶναι τὰ 4 ἑκατομμύρια τὸ πρόβλημά της. Εἶναι τὸ ὀργανωμένο ψέμα καὶ τὸ καθεστὼς τῆς ἐπιβίωσης ποὺ τὴν τυραννᾶνε. Εἶναι ἡ τρομοκρατημένη καθημερινὴ ζωὴ, ἡ ἀνούσια κι «ὑποβιθασμένη» σὲ θεωρητικὸ σχῆμα, ἡ πλήξη κι ἡ ἀνυπαρξία, ἡ τέλεια ἀνικανότητα γιὰ ἐπικοινωνία καὶ συμμετοχή, ἡ φρίκη τῆς μὴ-ζωῆς καὶ τοῦ ΘΕΑΜΑΤΟΣ!

Ὅμως οἱ προφασίσεις τῆς ἀριστερᾶς κι οἱ κρατικοὶ σοσιαλιστὲς ποὺ μᾶς κυβερνοῦν, μᾶς λένε ὅτι τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ δημοκρατικὴ κατανομή τῆς μιζέριας. Πολὺ ὠραία! Μοιράστε λοιπὸν ἀκριβοδίκαια τὴν ἀθλιότητα! Βρεῖτε καὶ τὸν τύπο τῆς ζυγαριᾶς ποὺ ἀρμόζει. Ἀπὸ τὴ μαζικὴ κατασκευὴ της — ποῦ ξέρετε; — ἴσως λυθεῖ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας. Νά μιὰ πρόφαση γιὰ τὴ διευρυμένη σπατάλη τῆς δουλειᾶς. Μὲ τὴν ἴδια πρόφοση ὁμως, μπορῶ νὰ σᾶς ὑποσχεθῶ τὴν αὐγὴ τῶν ὁδοφραγμάτων.

2. Ὁ μῦθος τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ» καὶ τὸ πρόβλημα τῆς «συναίνεσης».

Εἶναι δημοφιλέστατη ἡ θεωρία ἐκεῖνη γιὰ τὴν Ψωροκώσταινα καὶ τὰ συναφή. «Εἴμαστε φτωχὸ κράτος, ἀλλὰ ἔθνικὰ ὑπερήφανο (sic!) καὶ μὲ μεγάλες δυνατότητες», διατείνεται ὅλο τὸ σκυλλοῖ τῆς «προοδευτικῆς» ἰντελλιγκέντσιας. Λαϊκοὶ παπάδες, δημοκράτες ἀξ)κοί, καλλιεργημένες κυρίες καὶ δεσποινίδες τῆς ἀριστερᾶς, τὸ συγκρότημα Λαμπράκη κι ὁ «Ριζοσπάστης», ὁμονοοῦν πάνω στὸ ζήτημα αὐτό. «Εἴμαστε φτωχὸ κράτος, μ' ἔνδοξες παραδόσεις κι ἀνήκουμε στὴ μεγάλη οἰκογένεια τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Δύσης», διορθώνει ἡ δεξιὰ «πεφωτισμένη» «Καθημερινή». Καὶ σὰν εὐλογο συμπέρασμα προκύπτει γιὰ ὅλους ἡ

ἀνάγκη τῆς βελτίωσης τῆς θέσης τῆς Ἑλλάδας. Τὸ ἂν ὁ «Ριζοσπάστης» ἐπιθυμεῖ σφόδρα τὴν Ψωροκώσταινα γιὰ πασαρέλα τῶν ρωσικῶν τάνκς καὶ τὸ συγκρότημα Λαμπράκη ὀνειρεύεται μιὰ κοινὴ ἔκδοση μὲ τὴν «Μόντ», αὐτὸ δὲ μεταβάλλει τὸν κοινὸ παρονομαστή. Ὅλοι διακαῶς ἐπιθυμοῦν νὰ βελτιωθοῦν τὰ ἰσοζύγια, νὰ ἐγκατασταθεῖ ἐπιτέλους μιὰ σοβαρὴ ἔθνικὴ βιομηχανία, νὰ σκληρύνει τὸ ἔθνικὸ νόμισμα καί, φυσικὰ, ὁ καθένας, γιὰ τὴν πάρτη του, νὰ ἀποκομίσει ἰδιαίτερα ὀφέλη. Ἡ διαφάνεια τῶν ρόλων ποὺ διεκδικοῦν προαγωγή, εἶναι ἐντυπωσιακὴ. Κατὰ βάθος, ἡ εὐθυγράμμιση δὲ σημαίνει τίποτ' ἄλλο παρὰ τὴ διατήρηση τῆς «κοινωνικῆς εἰρήνης», τῶν παγιοποιημένων προνομίων, τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς ἐμφάνισης τῆς ριζοσπαστικῆς κριτικῆς «ἐπὶ τῷ ἔργῳ». Κι αὐτὸ τὸ πιθανολογοῦν σὰν ἀποτέλεσμα ἐνὸς εὐνοϊκότερου πλαισίου, ὅπως τὸ παραπάνω, στὸ ὁποῖο θὰ βελτιωθεῖ ἡ ἐπιβίωση.

Ὅταν ἡ «σκέψη» τῆς σημερινῆς κοινωνίας, ἀντιμετωπίζει τὴ ζωὴ σὰν κάποια ἀπόρροια τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζεται σὰν ὑπηρετὴς τοῦ σύγχρονου Θεοῦ, τῆς οἰκονομίας, ὅταν τὰ ἀντικείμενα, ποὺ εἶναι ἔργα αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου, ἐκλαμβάνονται σὰν ἡ οὐσία καὶ τὸ τελευταῖο νόημα τῆς ψευδο-ἱστορίας, τότε δὲν πρέπει νὰ ἐκπλησσεταὶ κανεὶς γι' αὐτὴ τὴ «συμφωνικὴ» τῆς μαλακίας» ποὺ καθημερινὰ γεμίζει σελίδες ἐπὶ σελίδων, ἄρθρα ἐπὶ ἄρθρων, μιλώντας γι' αὐτὰ ποὺ δὲν ἀξίζουν οὔτε τὴν περιφρόνηση.

Ὁ θρίαμβος τοῦ ἐμπορεύματος, ἀφοῦ πρῶτα ὑποβίβασε τὴν ἀξία χ ρ ῆ σ ης τὴν ὁποία οἱ ἀγροτικὲς κοινωνίες αἰῶνες χρησιμοποίησαν σὰν ὑποστήλωμα τῆς συνοχῆς τους κι ἀντιστάθμισμα τῆς σπάνης καὶ τῆς πενιχρότητας τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἐπιτέθηκε στὴ συνέχεια καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἀ ν τ α λ λ α κ τ ι κ ῆ ἀξία, ποῦ, ὡς γνωστόν, εἶναι ἡ κατάληξη καὶ ἡ συνθήκη λειτουργίας τῆς ἄθλιας καπιταλιστικῆς οἰκονομίας! Ὁ παραγκωνισμὸς ἔχει ἤδη συντελεστεῖ. Ὁ νέος πρωταγωνιστὴς λέγεται ἀξία ἀ ν α π α ρ ὁ σ τ α σ ης καὶ στὴ σύγχρονη αἴγλη του δὲν εἶναι παρὰ ἡ θλιβερὴ ἀνταύγεια ἐκεῖνης τῆς σκληρῆς ἀκαρδῆς φιγούρας τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας. Ἀπ' ὅτὸ «εἶναι» στὸ «ἔχειν» κι ἀπ' ἐκεῖ στὸ «φαίνεσθαι». Νά τὸ μεγαλειώδες σενάριο τῆς κοινωνίας, ἀποδιδόμενο μ' ὀρους φιλοσοφικούς. Πρόκειται γι' αὐτὸ ἀκριβῶς.

Κύριοι φιλόσοφοι καὶ φιλοσοφίζοντες, κοινωνιολόγοι καὶ ὑπο-διανοούμενοι τῆς σημειολογίας, σπουδαιοφανεῖς κρεττίνοι τῆς ψυχονάλυσης κι ὑστερικοὶ γέροι τῆς οἰκονομίας! Ἐπειδὴ ποτὲ σὰς δὲν τὸ καταλάβατε αὐ-

τό, κι ἄς εἶναι φαεινότερο τοῦ ἡλίου στὴν καθημερινή μιζέρια, γι' αὐτὸ εἴστε προγραμματισμένοι ὅλοι σας γιὰ τὰ μπάζα!

Αὐτὸ πού μᾶς κυκλώνει καὶ μᾶς πολιορκεῖ καθημερινά, δὲν εἶναι πιά ὁ κόσμος τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλὰ ὁ «μαγικός» κόσμος τῆς ἀναπαράστασής του. Ἔχει πλέον συντελεστεῖ ἕνας θαυὺς μετασχηματισμός. Δὲν ζοῦμε ἀπλὰ στὴν καπιταλιστικὴ-ἐμπορευματοικὴ κοινωνία, ἀλλὰ στὴν ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΘΕΑΜΑΤΟΣ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ζεῖ, ἐπιβιώνει μέσα στὸ θέαμα καὶ γιὰ χάρη του. Εἶναι ἡ στιγμή πού τὸ «ἐμπόρευμα πέτυχε τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατοχὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς», διέλυσε σχεδὸν ἀκόμα καὶ τὶς ψευδαισθήσεις τῆς συμμετοχῆς, ἐγκαινίασε τὴν ἐποχὴ τῆς «στέρησης μέσα στὴν ἀφθονία», δημιούργησε τὴ γενικευμένη δυσφορία σὰ μιὰ ἀπολύτως φυσιολογικὴ κατάσταση, ἀνακήρυξε θεμελιώδεις τὶς ψευδο-ἀνάγκες πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν καταπελτικὴ χρῆση τῆς διαφήμισης καὶ τῆς εἰκόνας. Εἶναι ἡ στιγμή πού ὑποκριτικὰ δέχτηκε ὅλα τὰ «στὺλ ζωῆς» προσδιορίζοντας μιὰ ὑποθετικὴ ποικιλία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔχει γίνῃ τόσο φτωχὴ ἡ ζωὴ, καὶ τὸ μοναδικὸ στὺλ πού ὑπάρχει εἶναι αὐτὸ τῆς θλιβερῆς ἐπιβίωσης. Τὸ θέαμα δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὴν ψευτο-χρῆση τῆς ζωῆς.

Ἔτσι λοιπόν, ὅλοι οἱ ὑπηρέτες τοῦ θεάματος καὶ οἱ ἐγγυητὲς τῆς ἐπιβίωσης, ἔχουν κάθε λόγο νὰ ὀργανώσουν τὴ γελοία προπαγάνδα τους, τὰ ἀνύπαρκτα τεκμήριά τους, τὴν ἀνυπόφορη θλακεία τους καὶ νὰ μᾶς τὴ σερβίρουν καθημερινά, ἀδιάκοπα, μ' ὀργὴ ἀλλὰ καὶ νηφάλια: θὰ σώσουμε τὶς ψυχές σας, φωνάζουν, δὲν σᾶς περιμένει παρὰ μόνο ἡ εὐημερία, ἰσχυρίζονται. Ὅμως πρέπει ὅλοι νὰ δοῦλ ἔψομε, νὰ δείξουμε ὑπομονὴ καὶ ἐμπιστοσύνη στὴν κυβέρνησι, στὸ κόμμα, στοὺς ἀρχηγούς, νὰ μὴν ἔχουμε παράλογα αἰτήματα. Πρόκειται γιὰ τὸ «δεκάλογο τοῦ ρεαλισμοῦ», τὸν «τρίτο δρόμο», οἱ σοσιαλιστὲς κυβερνήτες μας γυρνᾶνε στοὺς δρόμους μὲ λυμένες τὶς μεζούρες: εἴμαστε μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ε.Ο.Κ., ἀγαπᾶμε τὸ ΝΑΤΟ, ἀλλὰ «δὲν σηκώνουμε μύγα στὸ σπαθί μας», ἡ ἰδεολογία μας εἶναι ὁ «σοσιαλισμός» ἀλλὰ ὁ ρεαλισμός μᾶς ἐπιβάλλει τὸν καπιταλισμό.

Ἐξω οἱ Ἀμερικάνοι, ἔξω οἱ θάσεις, μέσα οἱ Ρῶσοι κι ἄς χειροκροτήσῃ ὁ λαός, κάπως ἔτσι μᾶς τὰ λέει τὸ Κούπου - Κούπου-Ε καὶ ἡ φυλλάδα του. Διότι ἔτσι ὁ λαός θὰ «νικήσῃ», ὁ λαός θὰ δουλέψῃ, ὁ λαός θὰ προκόψῃ, κι οἱ κανόνες τῆς γραφειοκρατίας, ἂν ποτὲ οἱ ὑπουργοὶ πόθοι τους γινόταν πραγματικότητα, θὰ στρογγυλοκαθήσουν στὶς πλάτες μας, γιὰ νὰ μᾶς γαμήσουν «σοσιαλιστικά», ἐν χορῶ καὶ ὑπὸ τὶς εὐλογίες τῆς μεγάλης ρώσικης πατρίδας.

Τὸ καθαρόαιμο ἀστικὸ κόμμα, πού ἔφαγε πλέον τὰ ψωμιὰ τοῦ κυβερνώντος δεκαετίες, εὐλογεῖ κι αὐτό, θεβαιότατα, τὴν ἐργασία, διακηρύσσει κι ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς πῶς ἕνας εἶναι ὁ δρόμος, ἡ σύσφιξη τῶν δεσμῶν μὲ τὴ μητέρα Εὐρώπη, ὅπως τὸν δίδαξε ὁ ἱδρυτὴς του, «ἐθνικὸς σωτήρας» μας καὶ τέως μεγιστάνας τῶν κοινοβουλίων.

Πέρα ἀπὸ τὶς φαινομενικὲς διαφορὲς καὶ «διαφωνίες» ὅλοι συμφωνοῦν πῶς ἡ κρατικὴ μηχανὴ χρειάζεται ἀναμόρφωση, διεύρυνση τοῦ ρόλου τοῦ Κράτους, ἐξυγίανση κι ὀρθολογικοποίηση τῆς δημόσιας διοίκησης, πάταξη τῆς φαυλότητος, τόνωση τῆς οἰκονομίας μέσα ἀπὸ ἕνα σύστημα κινήτρων, δανείων, συνέτης διαχείρισης καὶ ὅπωςδήποτε «δουλειά».

«Δουλέψτε! δουλέψτε! Ἴδου ὁ Μωῦσῆς καὶ οἱ προφῆτες!» — ὑποψιάζομαι ὅτι θὰ στήσουν ἀγάλμα τοῦ Στάχανοφ στὴ πλατεία Συντάγματος καὶ θὰ πέσουν χοντρά γέλια.

Ὅμως, αὐτὸ τὸ καιρὸ, οἱ σοφοὶ μας οἰκονομολόγοι, εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχουν μεγάλες σκοτοῦρες. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας. Στατιστικὲς, ἄρθρα, σχόλια, πολεμικὲς καὶ ρητορικὲς. Ἡ «σοσιαλιστικὴ» κυβέρνησι στριμώχτηκε γιὰ τὰ καλὰ. Οἱ σύλλογοι, τὰ συνδικάτα, τὰ κόμματα, οἱ νέοι ἐπιστήμονες, οἱ νεολαῖοι ζητοῦν δουλειά. Καταστρώνει μεγαλεπήβολα σχέδια, ἀνακοινώνει δάνεια, δημοσιεύει τὶς προσδοκίες της γιὰ τὰ νούμερα τῶν ἀνέργων πού θ' ἀπορροφήσῃ. Ἡ πόλη φαίνεται ν' ἀγωνιᾷ γιὰ τὸ μέλλον. Ἔτσι, πρέπει νὰ ἐπιστρατευτεῖ ἡ ἀπάτη, οἱ ὑποσχέσεις, ἡ ἐπερχόμενη ἀνάκαμψη σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ σύγχρονη «ἐπιστημονικὴ» ἀνάλυση τῆς γενικῆς φύσης τῆς διεθνούς κρίσης, τῶν κληρονομημένων ἁμαρτιῶν τῆς «δεξιᾶς», τῶν εἰδικῶν ἀδυναμιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ οἰκονομικοῦ μοντέλου καὶ πάει λέγοντας. Συμβουλὴ πρὸς ὅλους τοὺς ἐνδιαφερομένους: ἀπαιτεῖται αὐτοσυγκράτηση, λογικότητα, ἀποδοτικότητα, θυσία μέχρις ὅτου ξεπεραστεῖ ἡ κρίσις. Πόσες χιλιάδες φορὲς σ' ὅλα τὰ μήκη καὶ τὰ πλάτη τοῦ πλανήτη δὲν ἔχουν ἀκουστεῖ αὐτὰ τὰ λόγια ἀπὸ πολιτικούς τῆς δεξιᾶς καὶ τῆς ἀριστερᾶς στὴν ἐξουσία! Ἰὸ ἴδιο τροπάριο. Ἡ ζωὴ ἀναβάλλεται γιὰ κάποιον μέλλον, τὸ «τώρα» θεωρεῖται παράνομο καὶ μόνο τὸ παρελθὸν μπορεῖ νὰ μνημονεύεται καὶ νὰ ἱεροποιεῖται. Ὅμως τὸ «μέλλον» δὲν εἶναι παρὰ μιὰ κατοπινὴ στιγμή τοῦ «τώρα» κι ἔτσι ἡ ἐξουσία μόνιμα καταστρέφει τὴ δυνατότητα νὰ βιωθεῖ ὁ χρόνος παραπέμποντας σ' ἕνα «ἐπείκεινα», πού ἐξωραΐζεται καὶ δημιουργεῖ τὴ μυθολογία τῆς προσδοκίας καὶ τὴν ἀπάτη τῆς «προόδου».

Σχεδὸν ἕναν αἰῶνα πρίν, ἕνας ἔντιμος καὶ

γενναίος άνθρωπος, δημοσίεψε μιὰ τολμηρή μπροσούρα με τὸν εἰρωνικό τίτλο «τὸ δικαίωμα στὴν τεμπελιά». Ἐκεῖ, μ' ἰσχυρὰ ντοκουμέντα, ἀπέδειξε ὅτι τρεῖς ὥρες ἐργασίας ἦσαν ἄρκετὲς γιὰ νὰ ζήσει ἡ κοινωνία τότε. Κι ὑπερασπιζόταν φυσικὰ κι ἐγκωμίαζε τὸ δικαίωμα τῶν ἀνθρώπων γιὰ ἐλεύθερο χρόνο καὶ τὴ δημιουργικὴ καὶ χαρούμενη χρήση του. Σήμερα, μὲ μιὰ τεχνολογία γιὰ τὴν ὁποία καυχσιολογεῖ ἡ σύγχρονη κοινωνία, οἱ δυνατότητες εἶναι τεράστιες. Τόσο μεγάλες ὥστε μιὰ ἄλλη χρήση τῆς τεχνολογίας ἦ ἔστω μέρους της, θὰ προσδιόριζε μιὰ παύση ἢ ἡμέρη σὴ τῶν μέσων παραγωγῆς, μὲ τὴν ὁποία θὰ ἐξασφαλιζόνταν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα ἀγαθὰ γιὰ τὶς ἀληθινὲς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Ὑπάρχουν θέβαια ἐρωτηματικά γύρω ἀπὸ τὴ φύση τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν, τὸν καθορισμὸ τους, ὅπως καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὶς ἔννοιες «ἀληθινές» καὶ «ψεύτικες» ἀνάγκες, κλπ. Δὲν εἶναι πρόθεση τοῦ κειμένου αὐτοῦ νὰ θίξει τὸ ζήτημα διεξοδικά· μπορῶ ὅμως νὰ ἰσχυριστῶ κάτι πολὺ γενικό: κάθε σοβαρὴ προβληματικὴ γιὰ τὶς ἀνάγκες, μπορεῖ νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἐπιθυμίας σὰν οὐσιώδες συστατικὸ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, τοῦ παιχνιδιοῦ σὰ θεμελιακὸ, σύμφυτο, στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ἰδιοσυγκρασίας, τῆς πραγματώσεως τοῦ ατόμου μέσω τῆς δημιουργικῆς πράξης πού εἶναι ἡ ἐκφρασμένη ἐπιθυμία πὺ γίνεταί συγκεκριμένη μέ τὸ παιχνίδι. Κάθε ἄλλη προβληματικὴ πού, ἐπικαλούμενη τὴν «ἐπιστήμη», προσπαθεῖ, μὲ μιὰ πληθώρα ἐννοιολογικῶν, ἀνθρωπολογικῶν, κοινωνιολογικῶν, κλπ., δεδομένων, νὰ διαλογιστεῖ τὴν «ἀνθρώπινη φύση», ν' ἀνακαλύψει τὰ «ἐλαττώματα» καὶ τὰ «προτερήματα», τὶς «ἀδυναμίες» καὶ τὶς «δυνατότητες», συνήθως μ' ἓναν ἀντι-ἱστορικό καὶ φλύαρο τρόπο, ἀξίζει τὴν περιφρόνηση κάθε ἀνθρώπου πού βασανίζεται πραγματικὰ ἀπὸ τὴν πλήξη τῆς ἐπιβίωσης. Ἐξ ἴσου ἀνόητες εἶναι κι ὅλες ἐκεῖνες οἱ προσπάθειες τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀναγκῶν πάνω σὶς μεταφυσικὲς ἀνησυχίες, σὺν διαλογισμό τῶν ἀνατολικῶν θρησκείων, καὶ σ' ἓνα σωρὸ ἄλλες ἀπλοϊκότητες πού σήμερα εἶναι τῆς μόδας.

Ἐτσι λοιπόν, σήμερα, μὲ τὴν πρώτη σοβαρὴ ἐπιδείνωση τῆς οἰκονομικῆς κρίσης, ὁ καθημερινὸς ἄνθρωπος παγιδεύεται γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ σὰ γρανάζια τῆς ἐπιβίωσης, ἐκλιπαρώντας γιὰ τὸ δικαίωμα τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας ἐνῶ, συγχρόνως, σαστίζει ἀνάμεσα σὶς ἀηδιαστικὲς ρητορείες τῆς ἐξουσίας καὶ σὰ γελοῖα ἀναμασήματα τῶν ψευδο-ἀντιπολιτευσῶν, ἀληθινῶν συνεργατῶν καὶ φίλων τῆς ἐξουσίας.

Ἐνα βαρὺ καὶ ἀθέβαιο κλίμα πλανιέται πάνω ἀπὸ τὴν πόλη. Χοροστατοῦν σὶς ἱέσεις τῆς ἐξουσίας πρὸς τὸ Θεὸ τοῦ ἐμπορεύματος οἱ οἰκονομολόγοι, κι ἀκολουθεῖ ἡ θλιβερὴ κουστωδία ψυχολόγων, κοινωνιομετρῶν, τεχνοκρατῶν πού ξορκίζουν τὸ κακό. Ὁ πληθυσμὸς πρέπει νὰ πειστεῖ, γιὰ τὶς προθέσεις καὶ τὶς προσπάθειες τῶν διαχειριστῶν τῆς «ζωῆς» τῆς πόλης.

Δὲν εἶναι ὅμως ἡ οἰκονομικὴ κρίση καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας οἱ βαθύτερες μέριμνες πού σκοτίζουν τοὺς ἄρχοντες τῆς πόλης μας. Πίσω ἀπὸ τὸ σκηνικὸ τῆς κρίσης πού οἱ ἴδιοι ὀνομάζουν «οἰκονομική», ὑποθόσκει ἡ ἀληθινὴ κρίση. Τὸ πνεῦμα τῆς ἀταξίας σὰ πανεπιστήμια, ἡ βαθιὰ ἀδιαφορία μπροστὰ στὴν ρομποτοποίηση τῆς ἐργασίας, μεταξὺ τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν ἡ ἐφηβικὴ ἀνταρσία σὰ γυμνάσια καὶ σὰ λύκεια ἡ δυσφορία καὶ κάποιον ἀντι-ἱεραρχικὸ πνεῦμα πού ἐκδηλώνεται ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ δημοσίου κι ἰδιωτικοῦ τομέα. Καὶ φυσικὰ ἡ αὐξανόμενη κατηγορία τῆς ἀνεργῆς νεολαίας, πού ἀποτελεῖ τὸ πιὸ ἐκρηκτικὸ συστατικὸ τοῦ μίγματος. Πρόκειται γιὰ τὴν κρίση πού προκαλεῖται ἀπὸ τὴν πλήξη καὶ τὴν ἐπιβίωση, γιὰ τὴν κρίση τῆς ἀξιοπιστίας τῶν θεσμῶν καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἐλέγχων.

Βέβαια ὁ καθημερινὸς τύπος κι ὅλη ἡ συνοδοιποροῦσα ἀσήμαντὴ φιλολογία, ρίχνουν ἐκτυφλωτικὰ τοὺς προβολεῖς στὴν ἀνῶδυνη ὄψη τοῦ ζητήματος: οἰκονομικὴ κρίση κι ἀνεργία. Οἱ νέοι ἐπιστήμονες κι ἡ ἀνασφάλειά τους μπρὸς σὸ μέλλον. Μελοδραματικὰ σεναρία γεμίζουν κάθε τόσο τὶς σελίδες τῶν ἐφημερίδων, πού δὲν ἀξίζουν οὔτε γιὰ τὰ σκουπίδια. Πάνω σ' αὐτὸν τὸν ἄξονα - παγίδα, ξετυλίγεται ἡ πολιτικὴ τῶν κομμάτων, ἀποδεικνύοντας λαμπρὰ τὴν ἀποψη κάποιου εὐφυῆ σχολιστῆ γιὰ τὴν πολιτικὴ, σὰν «ἐπιστήμη τῆς ἐξαπάτησης τοῦ πληθυσμοῦ». Ἐτσι, οἱ βάσεις, τὸ ΝΑΤΟ, ἡ ΕΟΚ φτάνει γιὰ τὴν ἀνεργία, ὑποστηρίζουν οἱ ἀποκρουστικοὶ κρεττίνοι τοῦ Κούπου - Κούπου - Ἐ· τὸ «ἀμαρτωλὸ» παρελθὸν τῆς δεξιᾶς καὶ ὅπωςδήποτε ἡ «παγκόσμια συγκυρία» εἶναι οἱ αἰτίες κατὰ τοὺς σοσιαλ-κυβερνητικούς, καὶ τέλος, ἡ παγκόσμια κρίση δικαιολογεῖ τὶς γενικὲς δυσχέρειες τοῦ προβλήματος κατὰ τὴ Ν. Δημοκρατία. Οἱ ἐπιδόσεις στὴν ἀνοησία εἶναι ὑψηλοῦ ἐπιπέδου.

Ὅμως πίσω ἀπ' αὐτὴν τὴν εὐτράπελη ὄψη τοῦ ζητήματος θρῖσκεται ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς μετατόπισης τοῦ προβλήματος, τῆς ἀπόκρυψης τῆς ἀλήθειας, τῆς συνειδητῆς συγκάλυψης τῶν οὐσιαστικῶν ἀνησυχιῶν τῆς ἐξουσίας. Ὅλη αὐτὴ ἡ τεράστια κινητοποίηση τῶν ἀδυναμιῶν καὶ τῶν δυνάμεων πού διαθέτει ἡ θεαματικὴ κοινωνία τῆς πόλης μας,

σκοπεύει νά εξασφαλίσει τή συνάινεση, δηλαδή τήν ψευδαίσθησιν τῆς συνειδητῆς συμφωνίας, τήν ψευδαίσθησιν τῆς συμμετοχῆς ὅλων τῶν τάξεων καί τῶν στρωμάτων στή σταυροφορίαν τῆς γιά τή σωτηρίαν. Καί ποιά σωτηρία; Τῇ σωτηρίᾳ τῆς κοινωνίας σάν αὐτό πού εἶναι: Εἰκονοποίημεν, Θεαματική, ὁργανωμένη ἔξω κι ἐνάντια στούς ἀνθρώπους — αὐτό τὸ εἶδος πού διανύει ἴσως (κι ἂν ἡ κατεύθυνση ἐκληφθεῖ σά μιὰ καί μόνο) τὸ τελευταῖο στάδιό του (μὲ ὑπολείμμα-τα βούλησης, σκέψης, συνείδησης καί φανσίας).

Αὐτὴ ἡ Θεαματικὴ κοινωνία τῆς πόλης μας, ζητάει νά συνυπογράψουμε τὸ τέλος μας σάν Ἀνθρωπῶν μὲ συναισθήματα, ἐπιθυμίες, ὄνειρα, ἐλαττώματα, θέληση καί ἀπόφαση. Μᾶς ζητᾷ νά συμφωνήσουμε γιά τὴ μεγάλη μέρα πού τὸ νούμερό μας στὸ γενικὸ κώδικα θὰ μπεῖ στὶς ἐντολές εἰσόδου τῶν τερματικῶν σταθμῶν καί τῆς μετα-γλώσσας FORTRAN! Αὐτὴ τὴν κοινωνία πού ζητάει νά μᾶς ἐξαφανίσει τόσο φρικιαστικά, πρέπει νά τὴν ἀφανίσουμε!

Δὲν ὑπάρχει πρόβλημα «συνάινης», πρόβλημα ἐξασφάλισης τῆς συμφωνίας τοῦ πληθυσμοῦ γύρω ἀπὸ τὶς διαρθρωτικὲς ἢ τὶς γενικότερες ἀλλαγές πού θὰ πραγματοποιήσῃ τὸ Κράτος, ὅπως μᾶς ἔλεγαν τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ ἡλίθιοι διανοούμενοι τῆς ἔξω-κοινοβουλευτικῆς ἀριστερᾶς. Ἀπεναντίας, ὅπως σ' ὅλες τὶς θεματικὲς κοινωνίες, ὑπάρχει τὸ ἄλλο ἢ τὸ πρόβλημα ζωῆς καί θανάτου γιά τὴν κοινωνία τῆς πόλης μας. Πρέπει διαρκῶς νά διατυμπανίζεται ἕως ὅτου γίνῃ βίωμα ὅτι φταῖνε οἱ ἀναπόφευκτες ἐλλείψεις, ὁ χρόνιος ἀνορθολογισμὸς ἢ ἡ στενότητα προσανατολισμῶν, κλπ. Τὸ θέαμα ἀπαιτεῖ κι ἐπιδιώκει ὅλες αὐτὲς οἱ φρικαλεότητες νά γίνουν κοινὴ ὑπόθεση ὅλων νά οἰκειοποιηθεῖ ὁ καθεὶς τὴν ὑπόθεση τῆς σταυροφορίας τῆς κοινωνίας. Γιά τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἐπιστρατεύονται «προοδευτικοὶ» οἰκονομολόγοι, ἀρτίστες καί παιδαγωγοί, πορνοβόσκοι καί ποιητές, κληρὸς καί ἀκαδημαϊκοί, ὠδεῖα καί κυρίες γιά τὴν κρεαταγορά. «Ὅλοι στὸν ἀγῶνα! Ὅλα γιά τὸν ἀγῶνα! Νά ἡ εὐκαιρία νά «προσφέρει» καί νά ἐργαστεῖ ὁ καθεὶς! Ὁ «ἐκσυγχρονισμὸς» τοῦ Κράτους δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς ἐπιβίωσης.

3. Ὁ «ἐκσυγχρονισμὸς» τοῦ Κράτους καί τὰ «γιατρικὰ» γιά τὴν πόλη.

Ἡ δεκαετία τοῦ '70, δεκαετία τῆς γέννησης, ἀνάπτυξης ἀλλὰ καί τοῦ ἐντυπωσιακοῦ καταποντισμοῦ ὅλων ἐκείνων τῶν ὁμάδων, τύπου «ἀνεμομαζώματα - διαβολοσκορπίσματα», πού ὀνομάστηκε «ἔξω-κοινοβουλευτικὴ

ἀριστερά», μᾶς πρόσφερε τὸ φολκλορικὸ θέαμα μιᾶς ἀνεκδιήγητης μάχης γύρω ἀπ' τὸν «χαρακτήρα τῆς ἐπανάστασης». Ἀνάμεσα στοὺς αὐτοσχέδιους ἀκροβάτες τοῦ ἰδεολογικοῦ τοῖρκου τὸ μεγάλο ἐρώτημα ἦταν: «σοσιαλισμὸς» ἢ «λαϊκὴ δημοκρατία»; — στὸ θέαθος, διατυπωμένο μὲ περισσότερη σοβαρότητα, τὸ ἐρώτημα ἀφοροῦσε τὸ ἂν ἢ ὄχι τὸ Κράτος ἦταν ἐκσυγχρονισμένο. Εἶδαμε λοιπὸν στὰ διάφορα ἐντυπα νά φιγουράρουν οἰκονομικὲς στατιστικὲς, κοινωνιομετρικὲς ἀηδίες, μέχρι πού μάθαμε καί τοὺς μετόχους τῶν πλεον ἄσημων ἐταιριῶν. Τέτοια πρωτοφανὴ κουτάμαρα εἶναι δύσκολο νά ἀνακαλύψῃ κανεὶς ὅσο κι ἂν ψάξῃ στοὺς σκονισμένους πάγκους τῆς ἀγορᾶς πού πουλᾶνε τὰ βιβλία μὲ τὸ κιλό. Ἐπιστρατεύτηκαν τὰ πάντα γιά ν' ἀποδειχτεῖ τὸ τίποτε. Μόνον ἡ σκανδαλώδης ἄγνοια μποροῦσε νά νομιμοποιεῖ τέτοιου εἴδους ἰδεοληψίες, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ἐκρηγνύονταν ἀπὸ τὴν πληθυσμιακὴ αὐξησιν καί τὴν ἐμπορευματικὴν ἐξάπλωσιν. Ἡ ἀξία χρήσης ὑποβαθμιζόταν σταθερά, ἀλλὰ ἡ παραγωγὴ κέρδους συνέχιζε τὴν ἀδιάτακτῃ πορείαν της. Ὅμως ἡ ἀξία ἀναπαράστασης ἔβγαλλε διαρκῶς κερδισμένη. Ὅλοι πλέον εἶχαν παραδοθεῖ στὸ ἐμπορευματικὸ ντεκόρ. Ἀκόμα καί τὰ στρώματα ἐκεῖνα μὲ τὴν ὑποτιθέμενη διαφορετικὴ κουλτούρα παραδόθηκαν, στὴν Ἀθήνα τοῦ '70, στὴ μαζικὴ ἐμπορευματικὴ καί καταναλωτικὴ ἀνάπλυσή τους μέσω τῶν πολυκαταστημάτων τύπου MINI-ON, ATENE, ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ, κλπ.

Ἡ πόλη ὁλόκληρη παραδόθηκε ἄνευ ὄρων στὸ θέαμα. Κανεὶς πλέον δὲ μποροῦσε νά ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ γρανάζια τῶν ἀξιών πού ἐπέβαλε ἡ οἰκονομία: ἡ θεματικο-ἐμπορευματικὴ παραγωγὴ διέλυσε ὀριστικά καί τὴν παρὰμικρὴ ἀντίσταση. Τὸ θέαμα, μολοντὶ ἐφιάλτης τῆς ἀλυσσοδεμένης κοινωνίας, «δὲν ἐκφράζει παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν της νά κοιμηθεῖ. «Τὸ θέαμα εἶναι ὁ φρουρὸς τοῦ ὕπνου» ὅπως λέει ὁ G. Debord. Ὑπερσυγκέντρωση ἐμπορευμάτων, κτίρια καί σπιτία δίπλα στοὺς ὑπὸ νόμους, ἀγκαλιὰ μὲ τὶς θιομηχανίες, «λεωφόροι» πού μόνο πεζοὺς σηκώνουν, μαγαζιά, ἀποθήκες, βιτρίνες, στέκια πλαστικῆς τροφῆς καί μη-ἐπικοινωνίας, αὐτοκίνητα, μηχανές, μπουφάν, τουρισμὸς καί εἶδη κάμπινγκ, χαρτοβασίλειο ἀπὸ ἀσήμαντα βιβλία κι «εὐκαιρίες», γὰρ νά χτίσῃ, ὁ ἀποχαυνωμένος κάτοικος - πολίτης, μισο-παράνομο τὸ σπιτάκι του, κάτω ἀπὸ τὶς παροχές τῆς ἀποξένωσης καί τοῦ ἀφιλόξενου ἀκόμα κι αὐτοῦ τοῦ «ἀττικοῦ οὐρανοῦ», ἐπισωρεύοντας χιλιάδες νέα ὑποζύγια στὰ ἄμορφα γκέτο πού ἀντικατέστησαν τὶς παλιὲς παραδοσιακὲς γειτονίες. Τὸ θέαμα μετατρέπῃ τὴ ζωὴ σὲ παρατήρησιν, μὲ τὶς ἡμερήσιες φυλλάδες καί τὴν τηλεόρασιν.

«Νά θγεί κέρδος απ' όλα ακόμα κι απ' τὸ τίποτε» — πόσο ωραία τὸ εἶπε ὁ Vaneigem!

Ὅμως ἐδῶ ἐπεμβαίνει τὸ θέαμα καὶ κινητοποιεῖ τὶς δυνάμεις καὶ τὶς ἀδυναμίες του. Πρέπει μὲ κάθε θυσία νὰ πειστοῦν ὅλοι ὅτι αὕτῃ ἡ «ἀβίωτῃ ζωῇ» ἐπιδέχεται μεταρρυθμίσεις κι ἀλλαγές: κλείστε τὰ μάτια κι ὄνειρευτεῖτε μιὰν ὁμορφότερη, καλύτερη πόλη. Ἡ «ποιότητα τῆς ζωῆς»... Ὁ Δήμαρχος ταχυδρομεῖ κάρτες, ἐξηγώντας ὅτι τὸ 2000 μ.Χ. θὰ κάνει τὴν Ἀθήνα μιὰ ἀνθρώπινη πόλῃ· φτιάχνει κάθε χρόνο 5—10 πλατείες τῶν τριάντα τετραγωνικῶν, μέχρι «καὶ καρναβάλι καθ' ἐκάστην»... «Νὰ μάθουμε νὰ ζοῦμε μὲ τὸ νέφος» μᾶς λέει τὸ «συγκρότημα Λαμπράκη», «τὸ 2000 ὑπάρχουν ἐλπίδες ὅτι ἡ Ἀθήνα θὰ ἔχει γίνῃ ἀνθρώπινη», δηλώνει ὁ ὑπουργὸς Χωροταξίας.

Συμβουλὴ στοὺς κατοίκους τῆς Ἀθήνας: Ζεῖστε μὲ τὸ νέφος, μαλακιστεῖτε μὲ τὴν τηλεόραση, πάρτε σύνταξη στὰ ἑσπασ, περιμένετε τὸ ἡμερολόγιό σας νὰ γράφει 1 Ἰανουαρίου 2000, ψηφίστε τὸ κόμμα σας κι ἔχετε ἐμπιστοσύνη στὸ σωματεῖο καὶ στὸ συνδικάτο σας: ἂν ἀνακαλύψετε ὅτι σᾶς κοροϊδεύαν γιὰ μιὰν ἀκόμα φορὰ δὲν πειράζει· ἴσως ὁ τάφος σας νὰ ἔχει μάρμαρο πρῶτης ποιότη-
τας.

Ἔτσι λοιπόν, μακριὰ ἀπὸ τὸ ἀνύπαρκτο δίλημμα «σοσιαλισμός» ἢ «λαϊκὴ δημοκρατία», καὶ μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ καπιταλισμοῦ σὲ «κοινωνία τοῦ θεάματος», δημιουργήθηκε ὅλη ἐκείνη ἡ βλακώδης αὐλόδουλη στρατιὰ τῶν «διανοομένων» (συμπεριλαμβανομένων καὶ πολλῶν ἀπὸ τοὺς συνομιλητές στὸ πρόβλημα τοῦ «τί νὰ κάνουμε;», σοσιαλισμὸ ἢ λαϊκὴ δημοκρατία;), ποὺ συζητᾷ, ἀρθρογραφεῖ, ἐμφανίζεται μὲ τὸ κατάλληλο σέξ-ἀπὴλ στὴν τηλεόραση — ἀλήθεια, δὲ μάθαμε ποτὲ τὸ ἄρωμα ποὺ χρησιμοποιοῦν — ἀναλύοντας τὶς καθυστερήσεις, τὶς δυσμορφίες τῆς νόθας ἀστικο-ποίησης — οὔτε καὶ κάθε πότε κάνουν ἔρωτα μάθαμε — ἐνῶ προτείνουν μέτρα καὶ «δέσμες» ἐκσυγχρονισμοῦ γιὰ τὸ Κράτος καὶ τὴν δημόσια διοίκηση, τὰ ὁποῖα, ἀναπόφευκτα, θὰ ὀδηγήσουν στὴν «ὀλοκλήρωση» τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς στὴν πόλῃ, ποὺ εἶτε τὸ θέλει εἶτε ὄχι, θ' ἀλλάξει, μακροπρόθεσμα βέβαια, ὅψη. Νὰ γινώριζαν τουλάχιστον τὸ νόημα τῶν μισῶν λέξεων ἀπ' αὐτὲς ποὺ χρησιμοποιοῦν...

4. Ἡ ὀργάνωση τοῦ ψεύδους κι ἡ ἐπιβίωση στὴν κοινωνία τῆς πόλης.

Ἄν σᾶς ρωτήσω, ποῖο εἶναι τὸ πλέον ἐπιτυχημένο ἐπάγγελμα τῆς ἐποχῆς δὲ θὰ δυσκολευτεῖτε ν' ἀπαντήσετε: διαφημιστής. Θὰ συμπληρώσω ὅτι ὄχι μόνο εἶναι τὸ πιὸ ἐπιτυ-

χημένο, ἀλλὰ καὶ τὸ μοναδικὸ «ἐπάγγελμα» τῆς ἐποχῆς.

Ἡ πρωτοφανὴς κινητοποίηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στὴ μεταπολεμικὴ ἐποχῇ, ἀπογείωσε μ' ἓνα τρομακτικὸ ρυθμὸ τὴ συσσωρευμένη ποσότητα ἐμπορευμάτων. Παρὰ τὸ ὅτι ἐνσωμάτωσε καὶ τὴ φθορὰ σὰν ἀπαραίτητο γνώρισμα στὴν παραγωγή, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ ἀδιάκοπη ἐπανάληψή της, προέκυψε τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς τους. Ἔτσι, μ' ἓναν ἐντελῶς ἀπαραίτητο καὶ πιεστικὸ τρόπο ἐμφανίστηκε ἡ ἀνάγκη τῆς διεύρυνσης τῆς κατανάλωσης. Ἀκόμη καὶ οἱ προλετάριοι προσκλήθηκαν στὸ «μεγάλο φαγοπότι».

«Ὅ,τι γυαλίζει εἶναι χρυσός». Γιὰ νὰ μποῦν σ' ὅλα τὰ σπίτια τ' «ἀγαθὰ μέσης διάρκειας», κινητοποιήθηκε ἓνας ὀλόκληρος στρατὸς ἀπὸ προφειδόμενους, παραμυθάδες, ἀπατεῶνες, καλὸνές, νταβάδες καὶ ποιητές, μαέστρους κι ὀρχηστρες. «Περάστε κόσμε!», «τὸ μεγαλύτερο σῶμα τῶν ἐποχῶν!», «ἡ ἐπανάσταση τῶν κουμπιῶν»!

Πέρα ἀπὸ τὶς ὅποιες συνέπειες στὸν κύκλο τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζήτησης ἡ ἐπένδυση καὶ κατανάλωση, ποὺ ἐγκαταλείπουμε ἐφησυχασμένοι στοὺς λογιστὲς καὶ στοὺς οἰκονομολόγους, τὸ φοβερὸ καὶ τρομερὸ ἀποτέλεσμα τῆς κινητοποίησης αὐτῆς ὑπῆρξε ἡ ἐγκατάσταση τῆς διαφήμισης στὴν καθημερινὴ ζωῇ. Ὁ χρόνος τοῦ καθενὸς κατοικήθηκε ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀπρόσκλητο ἐπισκέπτη. Στὸ ἐξῆς αὐτὸς εἶναι ὁ διπλωμάτης τῆς καρδιάς καὶ τοῦ γούστου σας, ὁ νέος ἀστυνόμος τῆς ψυχῆς: ἢ διαλέγετε μαζί του ἢ ἐξορίζεστε ἀπὸ τὴ μόδα καὶ τὴν ἐποχῇ.

Μέσα ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν οἰκοσῆμων τοῦ ἐμπορίου, οἱ ἄνθρωποι ἀντικρύζονται στὴ μεγάλη πασαρέλα σὰν εἰκόνες προσαρμοσμένες λιγότερο ἢ περισσότερο στὰ πρότυπα τῆς ἐποχῆς. Διαφημιστὲς ἐξ ἐπαγγέλματος ἢ διαφημιζόμενοι σὰν «σκιδῶεις εἰκόνες» τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἀναδεικνύονται γνήσια τέκνα τῆς τερατώδους εἰκόνας τῆς θεαματικῆς κοινωνίας. Ἡ μεγάλη δεξαμενὴ τῶν ψεύτικων ἀναγκῶν εἶναι πάντοτε ξεχειλισμένη. Τὰ κίνητρα τοῦ θεάματος εἶναι ἐξασφαλισμένα: «τὸ θέαμα εἶναι ἡ κύρια παραγωγή τῆς σύγχρονης κοινωνίας». Ἡ διαιρεμένη σὲ τάξεις κοινωνία πρέπει νὰ ὀργανώσει ὀρθολογικότερα τοὺς ρόλους. Ὁ διαχωρισμὸς πρέπει νὰ θαθύνει. Τὸ θέαμα θὰ συνενώνει ὅ,τι οἱ συνθήκες τῆς σύγχρονης κοινωνίας διαχωρίζουν.

Τὸ ὅτι οἱ ἀποξενωμένοι μεταξὺ τους κι ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τους παραγωγοὶ δημιουργοὺν σχεδὸν τὸ σύνολο τῶν ἀγαθῶν ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα στὴν κοινωνία, δὲν εἶ-

ναι καινούργιο. Καινούργιο όμως είναι το ότι ή κοινωνία αφιερώνει και δαπανά π ο λ ύ π ε ρ ι σ σ ό τ ε ρ η έ ρ γ α σ ί α για να προωθήσει και να καταναλώσει τα αγαθά αυτά. Έντελώς άνορθολογική, σε διαρκή γραφειοκρατικοποίηση, μοναδική της πλέον μέριμνα είναι το πώς θα σ υ ν τ η ρ ή σ ε ι τη δυσκίνητη άπάνθρωπη κοινωνική διάρθρωση. Έχοντας κατανείμει άχρηστους ρόλους, που όμως άπαιτούν κι άμύνονται για την ύπαρξή τους, τρέχει και δέ φτάνει. Όργανωμένο σ' αυτό το άνοσιούργημα, το σύγχρονο Κράτος δέν έχει άλλη διέξοδο από το να ψεύδεται διαρκώς γι' αυτό που είναι και να διαψεύδει συγχρόνως τούς κατήγορους του γι' αυτό που δέν είναι.

Δημιουργεί λοιπόν έκατοντάδες οργανισμούς, παρασιτικούς 100%, στους όποιους οί εργαζόμενοι, ακολουθώντας τη βασική ιδέα του Κέϋνς, θγάζουν τὰ χαρτιά από τόν ένα φάκελο για να τὰ θάλουν στόν άλλο. «Ράβε, ξήλωνε, δουλειά να μη σου λείπει!». Κατασκευάζει νόμους και συνθήκες με τούς όποιους όσοι «θέλουν και μπορούν» ιδρύουν τις επιχειρήσεις τους, στην προσπάθειά τους να κινηθεί ό όχετός της διανομής τών άχρηστων προϊόντων. Έκατοντάδες έπαγγελματίες και ύπο-άπασχολούμενοι συγκροτούν την κρατική πελατεία, τη σύγχρονη μικρο-άστική τάξη τών πόλεων. Συντεχνίες της άπάτης και της άσημαντότητας, οργανώνονται, όμαδοποιούνται και ζητούν από το Κράτος να έγγυηθούν την ύπαρξή τους. Το Κράτος λέει ψέμματα σ' όλους, δηλώνοντας στόν καθένα ότι τόν θεωρεί χρήσιμο κι άπαραίτητο, πασχίζοντας ν' άποφύγει την όλική διάλυσή τους, ώστε να μην έπιδεινωθούν οί όροι της φαινομενικής κοινωνικής ειρήνης.

Τὰ συνδικάτα, ό τύπος, οί σοφοί του Κράτους, οί εκπρόσωποι της κουλτούρας — του «λαού» ή τών άστών δέν έχει σημασία — σπεύδουν να βοηθήσουν το Κράτος στο ήράκλειο έργο του. Τὰ προβλήματα όμως συσσωρεύονται κι οί περιπέτειες της οίκονομίας στενεύουν τὰ περιθώρια, ενώ ή κοινωνία δέ μπορεί να έγγυηθεί ούτε αυτό που ύπηρεξε βασικό της σύνθημα: την ψευδο-εύφορία της κατανάλωσης.

Στο μεταξύ, οί άνθρωποι άνακυκλώνονται άνάμεσα στη δουλειά και στόν ύπνο, περνώντας από τόν «ελεύθερο χρόνο» που δέν είναι τίποτε άλλο από το «χρόνο της άναμονής» τη έπόμενης εργάσιμης ήμέρας. Οί άργίες, οί γιορτές, οί διακοπές δέν όδηγούν πουθενά άλλου παρά μόνο στην άμφίβολη μικρο-έκτόνωση της δυσaréσκειας. Καταναλώνουν ή πιό σωστά κατανάλωναν, έπειδή πιστεύουν ότι μέσω της κατανάλωσης ιδιοποιούνται και άπο-

λαμβάνουν. Η μοναδική όμως ιδιοποίηση είναι ή άπογοήτευση από την άσημαντότητα τών «άγαθών» κι ή άπόλαυση της μίζερης άνάπαυλας ως τις έπόμενες άγορές.

Αυτά τὰ γενικά χαρακτηριστικά της θεαματικής κοινωνίας, συναντούν στη χώρα μας κάποια ειδικά χαρακτηριστικά που φορτίζουν ύπερβολικά την κατάσταση. Η Έλλάδα — για ν' άναφερθεί αυτό το κείμενο και λίγο στην «οίκονομία» προς χαρά τών άνύπαρκτων οίκονομολόγων μας — δέ στήριξε την ανάπτυξη στη μεγάλη έθνική βιομηχανία και στις διευρυμένες έξαγωγές. Στηρίχτηκε όμως σε πολύ άποτελεσματικά «δεκανίκια»: έμβάσματα μεταναστών, ναυτικών, τουριστικό συνάλλαγμα. Διαρκώς όμως πάσχιζε να έγκαταστήσει την «έθνοσωτήρια» βιομηχανία κι άκόμα συνεχίζει άπτότη. Φυσικά δέ λείπουν οί έκατοντάδες μεγάλες βιομηχανικές μονάδες. Οί συμπολίτες μας λοιπόν έδειξαν μιá έκπληκτική «έπιχειρηματική» ικανότητα. Όργάνωσαν, κυρίως στα δυο μεγάλα κέντρα, Άθήνα και Θεσσαλονίκη, μ' έκπληκτική εύρύτητα το δίκτυο τών έμπορικών επιχειρήσεων. Κάποτε, ένας ύπουργός όμολόγησε ότι σε σχέση με την Άγγλία, στην Έλλάδα παρατηρείται για το ίδιο ποσοστό κατοίκων έξαπλάσια άναλογία καταστημάτων διανομής. Οί εύρωπαϊκές κοινωνίες του θεάματος άναμφισβήτητα μäs ζηλεύουν σ' αυτό. Γιατί έτσι, πολύ μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού συμμετέχουν με μεγαλύτερη «όρεξη» στο θέαμα. Από την άλλη, όμως, αυτός ό ι-διαίτερος παριστιτισμός έπιδεινώνει την κρίση του θεάματος. Η δυσκινησία της κοινωνικής διάρθρωσης αυξάνεται. Τὰ όμαδοποιημένα μικρο-συμφέροντα πιέζουν και περισσότερο τόν έγγυητή τους, το Κράτος. «Όλοι ζητάνε «γιατρικό».

Φτάσαμε έ π ι τ έ λ ο υ ς στην έποχή όπου και το παραμικρότερο πρόβλημα δέ μπορεί να λυθεί, άν δέν λυθούν όλα! Κι έπειδή λύση όλων τών προβλημάτων σημαίνει έ π α ν ά σ τ α σ η δ ί χ ω ς τ έ λ ο ς, ό θούρκος μέσα στόν όποιο σαπίζει ή σημερινή κοινωνία, του θεάματος θα μäs συντροφεύει ως τη στιγμή που κι αυτοί που δέν έλέγχουν τη ζωή τους, οί προλετάριοι, θα ξεκινήσουν την «όλοκληρωτική επίθεση». Η «όλότητα» επανέρχεται! Η ιστορία διεκδικεί τὰ δικαιώματά της!

Άπό τη μεταπολίτευση ως τὰ τέλη του '78 κράτησε το μεγάλο σώου της πολιτικής, του άντιφασισμού και του άντι-ιμπεριαλισμού. Στο επίπεδο της κορυφής προετοιμάστηκε κι ύλοποιήθηκε ή άλλαγή στη διαχείριση του Κράτους· στο επίπεδο της θάσης οργανώθηκε

μιά κοινής αποδοχής πειθαρχημένη διεκδίκηση αιτημάτων. Καθαρόαιμοι σταλινικοί, γελοίοι ποπουλιστές κι άνεκδιήγητοι νερόβραστοι σταλινικοί της «άνανέωσης», πλασιώνουν όλα τα επίπεδα δεύτερης κατηγορίας, αφού η κεντρική διεύθυνση ανήκει στους πράσινους γραφειοκράτες.

Η αποπνικτική κατάσταση της πόλης των Αθηνών ζητά διέξοδο. Το ανάθεμα έχει βρεθεί από καιρό: οί κυβερνήσεις της δεξιάς. Η έθνικη αντίσταση δικαιώθηκε και τα φαντάσματα των ήρώων του σταλινισμού μπορούν να έπιστρέψουν στους τάφους τους. Οί δικαστές δικάζουν στη δημοτική και σύντομα η άνεργία θα πλήξει τους παπάδες: παραχωρήθηκε και ο πολιτικός γάμος. Η «οικολογική συνείδηση» ξεσπαθώνει: ο θάνατος πάνω από την πόλη μας, το νέφος. Άλλά το θέαμα έχει πιο γερό χαρτί: το «έθνικό ζήτημα». Οί έχθροί, η έπεκτατικότητα της Τουρκίας, ο κίνδυνος του πολέμου. Και το «δακρύβρεκτο» δράμα: η Κύπρος. Θυμάμαι το 1975 στη Θεσσαλονίκη εκείνη την άπερίγραπτη νυχτερινή διαδήλωση, που το πάλαι ποτέ κραταιό Ε.Κ. Κ.Ε. φώναζε: «θα πάμε στην Κύπρο έθελοντές». Δεν υπάρχει πιο καλοστημένη παγίδα από την άσotική τάξη για τους ύποδιανοούμενους του άριστερισμού.

Και το σώου συμπληρώνεται μ' αυτό τον άνευ προϋομένου διεθνικό πατσιφισμό και την ήλίθια ύποκρισία για τους δοκιμαζόμενους ανά τον κόσμο που τόσο καλό-σκηνοθετημένα έστησε η σημερινή κυβέρνηση: πολλοί εργάτες, ο Λαός του Σαλβαντόρ, Παλαιστίνιοι, Λατινική Άμερική, κλπ. Υπάρχει όμως και η «πίσω πλευρά» της πόλης: μερικές «άνορθόδοξες άπεργίες», αυτοκτονίες, ληστείες, ναρκωτικά, άνεργη νεολαία, οί χούλιγκανς. Αυτά τα φαινόμενα παρερμηνεύονται, συκοφαντούνται κι έξορίζονται στο περιθώριο.

5. Η πόλη δεν έχει άλλη εύκαιρία εκτός από το τέλος της.

Μιά πόλη λοιπόν, άπλωμένη όριζοντίως και καθέτως στο άπτικό σταυρόλεξο, με κουρελιασμένους τους παλιούς μύθους, στεφανωμένη άπ' τη γκριζοκίτρινη όμπρέλα που άπελπίζει τους νεόκοπους οικολόγους μας, άναζητώντας μάταια τα δάνεια ενός νέου θεού που θα την σώσει, θουλιάζει στα έλη ενός χρόνου, τερατωδώς άκινήτου, που ξεχασε το παρελθόν του και που ντρέπεται να μιλήσει για το μέλλον του.

Ευτυχισμένοι συμπολίτες! άν ξέρατε τι γιορτές μπορούν να ξεκινήσουν σύντομα, και μάλιστα «δίχως αίτία κι άφορμή», δεν θα 'πρεπε ν' άνησυχείτε. Πίσω από τις ψεύτικες κουρ-

τίνες της καθημερινής του «ζωής», ο άνθρωπος κυττάζει προσεχτικά κι άνακαλύπτει την γύμνια του. Άντικρύζει το μεγάλο «τίποτα» στο όποιο οδηγείται. Άναγνωρίζει τον θρίαμβο του μηδενός. Διαισθάνεται ότι οί νομιμότητες της κοινωνίας είναι οί τουρμπίνες, που τον οδηγούν ξέφρενα στο «πουθενά», στην «ιστορική άπουσία».

Μέσα του, καθημερινά κερδίζει έδαφος μια αλήθεια σ υ γ κ λ ο ν ι σ τ ι κ ή! Αισθάνεται δέος, προσπαθεί να διώξει τις κακές σκέψεις, να βρει άλλοι τις αίτίες, όμως τίποτα! Ο καθημερινός άνθρωπάκος, άδέξια, θολά, δειλά, δίχως να θέλει να το πιστέψει, διαισθάνεται ότι η ο ι κ ο ν ο μ ί α ε ί ν α ι τ ο σ α μ π ο τ ά ζ τ η ς ζ ω η ς!, όπως λέει ο Τζανφράνκο Σαγκουϊνέτι.

Είναι όμως άδιανόητο για την τεράστια πλειοψηφία των «σκιδων ύάρξεων» ν' άποκτήσουν πλήρη συνείδηση του γεγονότος. Προτιμούν να καταστείλουν την άυθεντική διαπίστωση, ν' άποσυρθούν στο μίζερο σκηνικό τους, και να ψάξουν άκόμα μια φορά για το «γιατρικό» στο παλιό έδαφος. Όμως σε μερικούς άπ' αυτούς, το φως της αλήθειας ύπήρξε έκτυφλωτικό, δεν μπορούν να ξεχάσουν αυτό που είδαν.

Στα εργοστάσια, χτυπημένοι άπ' αυτό το φως, οί «τεμπέληδες» εργάτες, γίνονται πραγματική άπειλή, και στην πρώτη εύκαιρία, είναι αυτοί που καταφέρνουν τις «άγριες άπεργίες». Μερικές άπ' αυτές, γνώρισε τα τελευταία χρόνια η πόλη μας. Ταραγμένοι έσωτερικά, άπελπισμένοι και άνίκανοι να ψάξουν για μια «νέα άγρια ποίηση» που θα γκρεμίσει την πόλη, οί ύπερβολικά ευαίσθητοι νεολαίοι, φακελώνονται σάν αυτόκτόνοι σtς άθλιες φυλλάδες. Φαρσέρ και χιουμουρίστες νεολαίοι, προσβλημένοι όμως άπ' την άρρώστια της κατανάλωσης, περνάνε στον αντίποδα της συμπεριφοράς, και δημιουργούν καρικατούρες της «άπαλλοτρίωσης των άπαλλοτριωτών», αντιμετωπίζοντας την όργη των διευθυντών του «σύγχρονου τίποτα» και των δουλικών κοντυλοφόρων τους.

Στιγματίζονται σε έμετικές έπικεφαλίδες σάν «ληστες» κι «άντάρτες» της καθωσπρέπει κοινωνίας μας. Άλλοι πάλι νεολαίοι, ταξιδεύουν σύντομα ταξίδια για την ούτοπία, με όχημα τα ναρκωτικά, προσφέροντας μια «σπουδαία εύκαιρία» να ξεσπαθώσουν οί σταυροφόροι του καθωσπρεπισμού.

Στα έλάχιστα πάρκα της πόλης μας, στα καφενεία, στα παντοειδή στέκια πλαστικής τροφής, στα pubs, γυροφέρνει με άγρια ματιά η άνεργη νεολαία και η «στρατιά των τεμπέληδων». Συζητώντας η κάνοντας πλάκα, καπνίζοντας η φλερτάροντας, η άνεργη νεολαία και οί «τεμπέληδες», δεν ξεγελιέμαι, ύπόσχο-

ται τὸ μερίδιό τους στὸ «μεγάλο πανηγύρι».

Τέλος, ὅ,τι αὐτὴ ἡ ἄθλια κοινωνία, φυλά-
κισε καὶ κατὰστρεψε στοὺς πιὸ νέους ἀνθρώ-
πους, ἔρχεται ἡ ὥρα νὰ τὸ εἰσπράξει δίκαια.
Αὐτοὶ οἱ ἔφηβοι ποὺ στρίμωξε στὸ τσιμέντο,
στὰ γυμνάσια - στρατῶνες, καὶ στὴν ἀπειλὴ
τῆς βαθμολογίας - ἱερᾶς ἐξέτασης, καὶ ποὺ
νιώθουνε τὴν παιδικότητά τους καὶ τὴν ἐφη-
βεία τους, ἥδη καταδικασμένη, ξεσπᾶνε: στὰ
γῆπεδα, στὰ κοντσέρτα, τὶς νύχτες γιὰ πλά-
κα! Ἱερὴ φρίκη πιάνει τοὺς «σοσιαλιστὲς κυ-
βερνήτες» μας μὲ τὴν μανία τῆς καταστρο-
φῆς. Βλέπουν σχέδια ἀποσταθεροποίησης τῆς
δημοκρατίας, μυρίζονται τὴν προετοιμασίαν
μιάς «νέας πορείας γιὰ τὴ Ρώμη», καὶ μαζί
μὲ τὴν ὑπόλοιπη κρετίνικη ὀάριστερά, ρητο-
ρεύουν νεκρανασταίνοντας γιὰ μιὰ ἀκόμη φο-
ρὰ τὸ πτώμα τοῦ φασισμού.

«Τεμπέληδες ἐργάτες», αὐτοεκπαθαυρω-
μένοι, νέοι, πρεζάκηδες, ληστὲς τσαντάκη-
δες, χούλιγκανς, ἀτίθαση γυμνασιακὴ νεο-
λαΐα! κλείνω τὰ μάτια, καὶ σκέφτομαι μὲ ἡ-
δονή, ἔχει νὰ γίνῃ μεγάλο γλέντι στὴν πόλη
μας, ὅταν «δίχως αἰτία κι' ἀφορμὴ» θὰ ξε-
σπάσει ἡ ζωογόνος ἀταξία τοῦ πλήθους!

Ἔρχονται νέοι καιροί! Στὴν τερατώδη ἐ-
πιθυμία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ποὺ κον-
τενεὶ νὰ ἀποτελειώσῃ τὴν καταστροφή τοῦ
ἀνθρώπου, ἄργα, ἀλλὰ σταθερά, ἀντιτάσσε-
ται μιὰ νέα διαλεκτικὴ: ἡ πολιτικὴ οἰκονομία
τῆς ἐπιθυμίας! Εἶναι πλέον κρετῖνοι μὲ δι-
πλώμα καὶ μεταπτυχιακὸ ὅσοι δὲν βλέπουν
ποὺ πηγαίνει τὸ πράγμα.

Μακριὰ ἀπὸ τὰ διεκδικούμενα ἰσοζύγια,
τὴν διεγερμένη τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, τὸν «τρί-
το» δρόμο τοῦ σοσιαλισμοῦ, καὶ τὶς «τέταρ-
τες» ἐπιδιώξεις ἐνὸς ἄγριου πογκρόμ σὲ ὅ-
σους *διαφωνοῦν μὲ ριζοσπά-
στικὸ τρόπο*, ἀπέναντι στὸ ἀνεκδιήγη-
το «σοσιαλιστικὸ τύπου» ποπουλίστικο ἀνε-
μομάζωμα ποὺ μᾶς κυβερνᾷ, ἡ ἱστορία θὰ ἀ-
ποδώσῃ «τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι».

Ἀναγγέλω λοιπόν, τὶς νέες ἄγριες ἀπερ-
γίες, τὴν πύκνωση τῶν κρουσμάτων καὶ τὴν
αὔξηση τῆς ἔντασης τῆς ἀταξίας τῶν νέων γε-
νεῶν, τὴν αὔξηση τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς δια-
λυτικῆς κατάστασης τῶν πανεπιστημίων.

Διαβεβαιώνω γιὰ τὴν ραγδαία αὔξηση τῆς
παθητικότητας καὶ τῆς ἀδιαφορίας νέων τμη-
μάτων τοῦ πληθυσμοῦ, γύρω ἀπ' τὴν πολιτικὴ
καὶ τὰ κόμματα.

Προειδοποιῶ γιὰ τὶς ἐξαιρετικὲς δυνατό-
τητες τοῦ «τυχαίου ξεσπάσματος» τῆς ἀτα-
ξίας σὲ κάποιο σημεῖο τῆς πόλης. Τὰ γεγονό-

τα θὰ ἐπακολουθήσουν μὲ τρομακτικὴ ταχύ-
τητα. Δὲν μπορῶ νὰ ξέρω τὴν ἔκτασή τους
καὶ τὴν κατεύθυνσή τους. Θὰ ἀποφασίσει γι'
αὐτὰ ἡ ὑπόγεια δυσφορία ποὺ συστηματικὰ
καλλιεργοῦν οἱ ὀργανωτὲς τοῦ θεάματος κι
ὅλοι αὐτοὶ ποὺ λεηλατοῦν τὴ ζωὴ μας καθη-
μερινά.

Εἶναι σίγουρο ὅτι ἡ πόλη θὰ ἀντέξει στὴν
πρῶτη ἐπίθεση. Ὅμως τὸ ρήγμα ποὺ θὰ συμ-
βεῖ, θὰ εἶναι συγκλονιστικὸ! Κι ὅπως εἶναι
φορτωμένη μὲ τόσες πολλὲς ἁμαρτίες κι ἀ-
νίκανη ν' ἀνακαλύψῃ δραστήριους ὀργανω-
τὲς μιᾶς «νέας τάξης πραγμάτων» θὰ ἐκτεθεῖ
στὸν πειρασμὸ νέων ἐπιθέσεων. Οἱ πολιιορκη-
τὲς τῆς, κι ὅλοι αὐτοὶ οἱ παθιασμένοι μαχη-
τὲς τῆς ἐφόδου, θὰ δοκιμάσουν πάλι καὶ πάλι!
Γιατὶ πιά θὰ ἔχουν ἐνισχύσει τὶς θέσεις
τους, θὰ ἔχουν πληθύνει τὶς τάξεις τους, καὶ
κυρίως γιατί ὅλοι θὰ βλέπουν τὴν ὑπόσχεση
τῆς μεγάλης γιαρτῆς, τοῦ ξεφαντώματος, τῆς
ἄγριας ποίησης, τὴν αὐγὴ μᾶς πραγματικῆς
ἐλευθερίας!

Στὸ μεταξὺ οἱ ἰδέες τῆς ἀταξίας καὶ τῆς
ἀνατροπῆς, οἱ ἰδέες τοῦ «καλέσματος γιὰ
ζωή», θὰ ἔχουν κάνει κι αὐτὲς τὴν δουλειά
τους. Κολακεύομαι νὰ διαβλέπω τὴν κατάρ-
ρευση τῆς πρωτεύουσας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐ-
παρχίας, πρῶτη ἀπ' ὅλες στὴν γηραιὰ ἡπει-
ρο! Θέλω νὰ ἐλπίζω ὅτι εἶναι πλέον κοντὰ ἡ
στιγμὴ τῆς ἀλυσιδωτῆς ἔκρηξης στὴν παρα-
γερασμένη κοινωνία μας, στὶς μητροπόλεις,
στὴν ἐκπνοὴ τοῦ αἵωνα μας.

Ἀναζητώντας μὲ πάθος τὴν ὁλότητα τῆς
παιδικῆς τους ἡλικίας οἱ νέες γενιές, ξένες
στὰ καλέσματα γιὰ πρόοδο καὶ τεχνολογία,
προσπαθώντας νὰ καταφέρουν τὴ συνοχὴ στὶς
ἐπιδιώξεις τους καὶ στὶς πληθωρικὲς ἀτομι-
κότητές τους, θὰ οἰκοδομήσουν τὰ νέα κύττα-
ρα τῆς κοινωνίας τῶν «ἀφέντων χωρὶς δού-
λους».

Δὲν θέλω νὰ σκέφτομαι τὶς περιπέτειες,
τὶς ἀτυχίες καὶ τὶς δυσκολίες τοῦ ἐγχειρήμα-
τος, θέλω ὅμως ὅμως νὰ διαβεβαιώσω ὅτι ἡ
νίκη θὰ εἶναι δική μας.

Καὶ ἡ ὁμορφιά θὰ εἶναι *συγκλονι-
στικὴ*, γιατί μέχρι τώρα δὲν ἦταν παρὰ
ἓνα τίποτε, μιλώντας μὲ τὰ λόγια τοῦ Ἀντρέ
Μπρετόν. Θὰ πρόκειται γιὰ τὸ ωραιότερο
παιχνίδι ποὺ ἔχομε παίξει ὅλοι ἢ πιὸ σωστὰ
γιὰ τὸ ξεκίνημα τοῦ «ἀτέλειωτου παιχνιδιοῦ».
Ἡ τακτικὴ τοῦ ἀγῶνα θὰ στηριχτεῖ στὸ πάθος
γιὰ τὸ παιχνίδι, γιὰ τὴ φιλία, γιὰ τὸν ἔρωτα,
γιὰ τὰ γενικευμένα συμβούλια σ' ὅλο τὸ μῆ-
κος καὶ τὸ πλάτος τῆς πόλης Ὁ νέος ὁ πολιτι-
σμός εἶναι δικός μας!

Τὸ Κράτος ἐνάντια στὶς ἀνάγκες

Στὴν ἀστική θεωρία γιὰ τὸ Κράτος ἡ σχέση μεταξύ πολιτικῆς κοινωνίας καὶ Λόγου ἐνταφιάστηκε ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἔστω καὶ ἀρνητικά. Ἀποτελεῖ πλέον κοινὴ πεποίθηση ὅτι τὸ ἀποφασιστικὸ πέρασμα — ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα στὴν Ἀναγέννηση — στὴν πολιτικὴ θεωρία συντελέστηκε μὲ τὸ προτσέσσο τῆς αὐτονομίσης τοῦ πολιτικοῦ, μὲ τὴν ἐμφάνιση, δηλαδή, μιᾶς προβληματικῆς αὐτονομίας τοῦ Κράτους τὸ ὁποῖο ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ἠθικῆς. Ὁ διαχωρισμὸς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς, ἡ αὐτονομία τῆς δραστηριότητος τῶν κατηγοριῶν ποὺ θεμελιώνουν τὸ Κράτος, ἀποτελεῖ τὴν ἰδιαίτερη κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης τοῦ XV καὶ XVI αἰῶνα· οἱ Μακιαβέλλι καὶ Χόμπς ἀντιπροσώπευσαν τὶς κορυφές τῆς πορείας αὐτῆς. Οἱ προϋποθέσεις τῆς πορείας αὐτῆς θρίσκονται στὴν προοδευτικὴ ἀπώλεια τῆς ἡγεμονίας τῆς σχολαστικῆς θεωρίας. Ἡ ἐμφάνιση, στὴν πολιτικὴ θεωρία, τῆς κατηγορίας κυριαρχία, εἶναι ἡ φανερὴ ἀπόδειξη τῆς ὀριστικῆς παρακμῆς μιᾶς καθολικῆς ἀντίληψης γιὰ τὶς πολιτικὲς σχέσεις, ἔκφραση μιᾶς στατικῆς κοινωνίας, ὅπου ἡ κανονιστικὴ ἐξουσία καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ δραστηριότητα ἀπορροφοῦνται στὴν κατηγορία τῆς *jurisdictio*.

Ὁ Habermas ἔδειξε καθαρὰ τὴ φύση τοῦ προτσέσσου αὐτοῦ καὶ τὶς θεωρητικὲς συνεπαγωγές του. Ὅπου ἡ παρατήρηση δὲν εἶναι ἐπαρκής, ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ διαφορετικὴ ἄρθρω-

ση τῆς σχέσης Λόγου καὶ πολιτικῆς κοινωνίας (Κράτος τοῦ 500) στὴ θεωρία· θὰ περιοριστοῦμε, ὥστόσο, σὲ μιὰ σύντομη παρατήρηση στὸ ἐπίπεδο τῶν ἰδεολογιῶν καὶ δὲν θ' ἀντιμετωπίσουμε τὸ πρόβλημα τῆς διαφορετικῆς ὕλικῆς δυναμικῆς ποὺ ὑποτείνει αὐτὴ τὴ δομικὴ ἀνταλλαγή. Ἄν στὴ μεσαιωνικὴ σκέψη ἡ σχέση μεταξύ πολιτικῆς κοινωνίας καὶ Λόγου περνᾷ ἀπὸ τὴν ἡγεμονία τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ δὲν εἶναι κριτικὴ, ἀφοῦ ἡ στατικότητα τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν πραγματικότητα τῆς σχέσης, μὲ τὴν Ἀναγέννηση ἐπέρχεται καὶ πραγματοποιεῖται μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ. Ἡ σχέση γίνεται κριτικὴ γιὰ δυὸ λόγους: α) ἐπεὶ ἐπιτελεῖται ὁ διαχωρισμὸς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς· β) ἐπεὶ, κατὰ συνέπεια, ὁ ὀρθολογισμὸς τοῦ Κράτους καθορίζεται ὄχι πιά σὲ σχέση μὲ τὸ ἄλλο (τὴν ὑπερβατικὴ καὶ στατικὴ ἠθικὴ), ἀλλὰ σὰν ἀγαθὸ τοῦ Κράτους. Ἡ κατηγορία τοῦ ὀρθολογισμοῦ — ἐξ αἰτίας τῆς αὐτονομίσης τῆς πολιτικῆς πράξης — μετασχηματίζεται σὲ κατηγορία τῆς ὀρθολογικότητος, ἡ αὐτονομία τοῦ προτσέσσου γεννᾷ τὸ Λόγο τοῦ Κράτους. Ὅτι οἱ κατηγορίες τῆς ὀρθολογικότητος καὶ τοῦ Λόγου τοῦ Κράτους ἀπέτελεσαν τὸ ἀπαραίτητο στοιχεῖο τοῦ προτσέσσου διαμόρφωσης τοῦ σύγχρονου Κράτους, ἀποδείχνει τὴ λειτουργικότητά τους σὲ σχέση μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης. Τὸ προτσέσσο τῆς αὐτόνομης θέ-

σμίσης του Κράτους είναι ή πολιτική ύψη της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Ο F. Neumann (Το δημοκρατικό Κράτος και το αυταρχικό Κράτος), απεκάλυψε καθαρά την έσωτερική αντίθεση στο σχηματισμό του άστικού Κράτους. Η κατηγορία του φυσικού δικαίου απέτελεσε, ήδη από την αρχή, έναν έμβληματικό κόμπο. Στο έσωτερικό των θεωριών του φυσικού δικαίου, που συνθέτουν το κύριο στοιχείο της αντι-φεουδαρχικής πολιτικής θεωρίας, συνυπάρχουν από μιās αρχής δύο θέσεις : οί ολοκληρωτικές θεωρήσεις που βλέπουν στην πραγματοποίηση του ισχυρού Κράτους, αυτόνομου από τον κορπορατισμό των στρωμάτων και των ομάδων έκφρασης της παραδοσιακής εξουσίας, το μοναδικό έργαλειο για τη δυνατή όρθολογικοποίηση της πολιτικής δυναμικής και, από την άλλη, οί φιλελεύθερες θεωρήσεις, θεμελιωμένες σε μιὰ «αίσιόδοξη» κι άρμονική αντίληψη για την κοινωνία των πολιτών και των έσωτερικών δυναμισμών της, που υποστήριζαν τη δυνατότητα μιās μη συγκρουσιακής παράδοσης των άναγκών της κοινωνίας των πολιτών στην κρατική μεσολάβηση. Δεν είναι έκπληκτικό άν — στη μακρά ιστορία της άστικής πολιτικής σκέψης — κυριάρχησε ή πεσιμιστική θεωρία της κοινωνικής όργάνωσης· ή ολοκληρωτική θεωρία για το Κράτος ήταν πιό «ρεαλιστική». Μά δεν είναι τόσο ό ρεαλισμός μιās αντίληψης που έδω έ ενδιαφέρει, όσο ή σχέση που δημιουργείται θεσμικά μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών (ή σφαίρα των άναγκών) και του Κράτους· κάτω από ήν ύψη αυτή ή αίσιόδοξη φιλελεύθερη θεωρία (ό άνθρωπος είναι από φύση όρθολογικός) αντίλαμβάνεται το Κράτος σαν έργαλειο καθαρά έξωτερικής ρύθμισης των διαπροσωπικών σχέσεων, περιορίζοντας στο μάξιμουμ, όχι μόνο τίς σφαίρες υποκατάστασης του υποκειμένου αλλά άκόμα και το προτσέσσο αντικειμενοποίησης των πολιτικών κατηγοριών : το Κράτος δεν είναι άλλο παρά ή μάζα των πολιτών (άστών) συγκεντρωμένων δημόσια.

Η ολοκληρωτική θεωρία, αντίθετα, πρέπει να περάσει άναγκαστικά, για να θεμελιωθεί το Κράτος, από το κρίσιμο στοιχείο της ουσιαστικής διαφορās μεταξύ των υποκειμένων και του Κράτους· αυτό άποτελεί ποιοτικά διαφορετική διάσταση από τὰ συνασπισμένα δημόσια υποκείμενα, είναι μιὰ άφαίρεση της υποκειμενικότητάς τους, μιὰ αυτόνομη πραγματικότητα ό λόγος ύπαρξης της όποιας είναι μιὰ ήθική που άπορροφά και διαστρεβλώνει την άτομικιστική ήθική του άστικού ύ-

ποκειμένου· το Κράτος, έπομένως, είναι το άποτέλεσμα ενός προτσέσσου άφαίρεσης των ξεχωριστών υποκειμένων που το συνθέτουν. Ο Λόγος του Κράτους, ή γενική θέληση, το ήθικό Κράτος, δεν άποτελούν παρά την ιδεολογική φόρμα μιās όλικής άναγκαιότητας της άστικής πολιτικής όργάνωσης· ή άρνηση και ή κατάργηση των κοινωνικών άνταγωνισμών, που δέ μεσολαβούνται, μέσα σε μιὰ άνώτερη πραγματικότητα που άποτελεί αυτή ή ίδια την αρχή της θεμελίωσης της κοινωνικής όργάνωσης. Η πραγματική μορφή του σύγχρονου Κράτους, ή αρχή του, συνίσταται στη διπλή ύψη να είναι, δηλαδή, λειτουργός της άνάπτυξης ενός προτσέσσου κατάκτησης του κόσμου, πραγμάτωσης της ήγεμονίας μιās τάξης, της όποιας ή μερική λειτουργία άποκρύπτεται με τη δημιουργία μιās θεσμικής όντότητας, που φαινομενικά θρίσκεται σ' άπόσταση από την κοινωνική δυναμική.

Αυτό το προτσέσσο άπόστασης, στην πραγματικότητα, είναι ή αρχή της μη όρθολογικής θεμελίωσης του Κράτους, που συνοδεύει την ιστορία της πολιτικής σκέψης σ' όλες τίς φάσεις της. Άνορθολογισμός, άκριβώς έπειδι είναι όρθολογικοποίηση μιās μη όρθολογικής κατάστασης, μιās κοινωνικής δομής όχι μονάχα άνταγωνιστικής, αλλά και άνίκανης ν' άναγνωρίσει αυτό τον άνταγωνισμό σαν ιδρυτικό στοιχείο της ίδιας της κρατικής λειτουργίας, που υποχρεώνεται έπομένως να τον σκέπτεται, τίς ειδικές κλασσικές άστικές διευθετήσεις, τίς ποικίλες ιστορικές φάσεις της, σά διαβολικό χτύπημα, δαιμονιακό, της αρχής της κοινωνικής συμβίωσης, έκφραση μιās έντασης που, όντας έξω από το Κράτος, θρίσκεται έξω από την κοινωνική και ανθρώπινη συμφωνία. Ο έξορκισμός, σαν κατηγορία κρίσης των έξωτερικών προς το Κράτος κοινωνικών κινημάτων, άποτελεί μιὰ σταθερά της πολιτικής θεωρίας (άπό τὰ αίρετικά κινήματα του μεσαίωνα ως τον πόλεμο των χωρικών κλπ.), και δεν άποτελεί έντελώς μιὰ ιδιαιτερότητα των συγχρόνων αυταρχικών καθεστώτων. Αυτό το προτσέσσο όρθολογικοποίησης της κοινωνικής άνοικοδόμησης παραλλάσσει σε μεγάλο βαθμό στην ιστορία της πολιτικής σκέψης· άρκει να σκεφτούμε την άνάπτυξη που υπέστει αυτό το προτσέσσο άπόστασης τίς πιό αυταρχικές θεωρίες του ΧΙΧ αιώνα, στην άντιδραστική πολιτική σκέψη και στην Παλινόρθωση, ως τίς πιό όργανικές αυταρχικές θεωρίες αυτού του αιώνα. Αυτό όμως που πρέπει να ύπογραμμιστεί, στους κόλπους μιās σκέψης που θέλει να έξετάζει κυρίως τη διαλεκτική κάποιων θεω-

ρητικῶν κατηγοριῶν ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ σύγχρονου Κράτους, εἶναι πῶς ὁ αὐταρχικὸς πυρήνας τῆς κρατικιστικῆς δομῆς, ἡ λειτουργία τῆς πραγματικῆς καὶ ἀνώτερης ἀπόστασής του ἀπὸ τὴν ἄμεση λογικὴ ἔκφραση τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν ποὺ δὲν ἐπιδέχονται μεσολάβηση, ἀποτελεῖ τὸ κοινὸ στοιχεῖο ὅλων τῶν συγχρόνων πολιτικῶν θεωριῶν, εἴτε συντηρητικῶν εἴτε δημοκρατικῶν. Ἡ ἀρχὴ ποὺ τὶς συνοδεύει εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη ἀντίληψη γιὰ τὴν *autorita* — ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἶχε θεμελιωθεῖ ἐντελῶς διαφορετικὰ ὅσον ἀφορᾷ τὶς συγκεκριμένες στιγμὲς σχηματισμοῦ τῆς νομιμοποίησής της — μὰ πού, ὥστόσο, ἀποτελεῖ πάντοτε ἔκφραση τῆς σχέσης μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ὀργάνωσης ὅπου ἀπορρίπτεται ἡ ἀνώτερη πραγματικότητα τοῦ ὑποκειμένου σὲ σχέση μὲ τὴν κοινωνία καὶ στὴν ὁποία, ἐπομένως, τὸ ὑποκείμενο (*citoyen*) δημιουργεῖται, θεμελιώνεται ἀπὸ τὸ Κράτος. Στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ λύση ποὺ δόθηκε ἀπὸ τὸ Ρουσσώ εἶναι ἀξέπέραστη: τὸ Κράτος δίνει στὸν πολίτη τὰ δικαιώματά του σὰν πολιτικὰ δικαιώματα. Εἶναι τὸ Κράτος, σὰν ἄρνηση τῶν ἱστορικῶν ἀναγκῶν ποὺ δὲ διαθέτουν νομικὸ καταστατικό, ποὺ θέτει τὰ δικαιώματα τοῦ ὑποκειμένου.

Στὸν Κάντιο, γιὰ παράδειγμα, τὸ τέντωμα μεταξὺ Λόγου καὶ ἀναγκῶν προσλαμβάνει μιὰ ἐμβληματικὴ διάσταση. Ὁ καθαρὸς χαρακτήρας τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ἡ φορμαλιστικὴ θεμελίωσή του, γεννιέται ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ συνοψισθεῖ ἡ κληρονομιά τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴ θεμελίωση τοῦ Κράτους δικαίου. Ὁ Κάντιος λαμβάνει τὴν κλασσικὴ παράδοση τοῦ φυσικοῦ δικαίου, καὶ μέσω τοῦ Thomasius καὶ τοῦ Pufendorf, τὴν ἐνοποιεῖ μὲ τὴ θεωρητικοποίηση τοῦ Ρουσσώ ἢ φορμαλιστικὴ θεμελίωση τοῦ Λόγου παράγει μιὰ φανερὴ κατασταλτικὴ σχέση μεταξὺ ἠθικῆς, Κράτους καὶ ἀναγκῶν, καὶ ἡ κριτικὴ δυνατότητα τῆς ἐπιστήμης τοῦ φυσικοῦ δικαίου διαχέτεται στὴ θεμελίωση τοῦ Κράτους δικαίου· στὴ συνέχεια, ἡ γερμανικὴ ἐπιστῆμη θὰ ἐφαρμόσει τὶς κατασταλτικὲς προϋποθέσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου θεμελίωσης.

Ἡ χεγκελιανὴ θέση προσλαμβάνει στὸ πλαίσιο αὐτὸ μιὰ ἀποφασιστικὴ λειτουργία. Καταρρέει ὀριστικὰ ἡ αἰσιόδοξη ἀντίληψη τῆς ἐπιστήμης τοῦ φυσικοῦ δικαίου ποὺ βλέπει στὸ Κράτος τὴ θεσμικὴ πραγμάτωση τῆς ἁρμονίας τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Ἡ βαθιὰ κατανόηση τοῦ συστήματος τῆς κλασσικῆς οἰκονομίας ὁδηγεῖ τὸν Hegel νὰ θεωρεῖ ὀριστικὰ ἀκυρωμένη τὴν πίστη στὴν ἁρμονία τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, ποὺ ὑπῆρξε χαρακτη-

ριστικὴ τοῦ φυσικοῦ δικαίου μὲ φιλελεύθερη πηγὴ. Ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν εἶναι ὁ ἱστορικὸς χῶρος στὸν ὁποῖο ἐκδηλώνεται ὁ ἀθεράπευτος χαρακτήρας τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ συστήματος τῶν ἀναγκῶν, ὅπου ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν ἀποκαλύπτεται σὰ σύστημα τὸ ὁποῖο παράγει ἢ ἀνισότητα, ἢ πώλωση μεταξὺ τῶν τάξεων· ἔχει ἐξαφανιστεῖ ὀριστικὰ ἡ ἀντίληψη τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν σὰν ἁρμονικῆς πραγματικότητας ποὺ τείνει νὰ ἱσοπεδώσει τὶς ἀνισότητες. Μὲ τὸν Hegel ἀναγνωρίζεται, τυπικὰ καὶ συστηματικὰ, πῶς οἱ αὐτόνομες τάσεις τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν ὁδηγοῦν στὸ σχίσμα τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, στὸ θάθεμα τῶν ἀνισοτήτων, πῶς δὲν ὁδηγοῦμεθα στὴν ὀλοκλήρωση τοῦ κοινωνικοῦ σώματος ἀλλὰ πρὸς τὸν ἀποκλεισμὸ ἑνὸς μέρους τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς πολιτικῆς ὀλοκλήρωσης.

Συζητήθηκε γιὰ ἄρκετὸ χρονικὸ διάστημα ἡ θεωρητικὴ σπουδαιότητα τῆς χεγκελιανῆς πολιτικῆς σκέψης· ἀπὸ κείνους ποὺ περιορίζουν τὴ σημασία τῆς χεγκελιανῆς σκέψης γιὰ τὸ Κράτος, ὑπογραμμίστηκε πῶς τὸ χεγκελιανὸ θεσμικὸ μοντέλο ἀποτελεῖ μιὰν ἀπόπειρα ἀναζωογόνησης ἑνὸς κορπορατιβιστικοῦ συστήματος, θεμελιωμένου σὲ μιὰ προ-καπιταλιστικὴ θέσμιση, ὅπως τὰ *Stände*, καὶ πῶς ἐπομένως ἡ πολιτικὴ θεωρία του δὲν περιέχει τίποτα τὸ ζωτικὸ γιὰ τὸ μέλλον. Στὴν πραγματικότητα ὁ Hegel κατέσκηψε πάρα πολὺ καλὰ τὴν ἀποτυχία ὀλοκλήρης τῆς πολιτικῆς θεωρίας ποὺ ἔτεινε νὰ λύσει ἁρμονικὰ τὴ σχέση μεταξὺ Κράτους καὶ κοινωνίας τῶν πολιτῶν, κατέσκηψε τὸ ναυάγιο τῆς φιλελεύθερης θεωρίας τοῦ XVII καὶ XVIII αἰῶνα ποὺ ἔτεινε νὰ διαλύσει τὸ Κράτος, δηλαδὴ τὴν κυβέρνηση, σὰ λειτουργία τῆς φυσικῆς ἁρμονίας (πρᾶγμα ποὺ δὲν σημαίνει ἀπολύτως, ὅπως πάντα ὁ Neumann σωστὰ ὑπογράμμιζε, πῶς τὸ φιλελεύθερο Κράτος δὲ γνώριζε τὸν τρόπο νὰ εἶναι ἰσχυρό· μ' αὐτὸ εἶναι μιὰ ἄλλη συζήτηση). Ἡ χεγκελιανὴ κατασκευὴ ἀποτελεῖ τὴν ὀριστικὴ ὁμολογία τῆς συντριβῆς μιᾶς προσπάθειας νὰ μεταφράσει, μ' ὅρους πολιτικῆς θεωρίας, τὴν οἰκονομικὴ ἰδεολογία τοῦ *laissez-faire*. Τὸ σύστημα τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς τονίζει, στὴν κοινωνία, τὴ μιζέρια τῶν πολλῶν καὶ τὸν πλοῦτο τῶν λίγων· ὁ αὐτοματισμὸς τῆς ἀγορᾶς ὁδηγεῖ στὸ σχηματισμὸ ἑνὸς συστήματος ἀναγκῶν ἢ μὴ ἱκανοποίηση τῶν ὁποίων ἀπὸ τὸ πολιτικὸ σύστημα εἶναι θεσμικὴ. Τὸ πρόβλημα τοῦ Κράτους ἀλλάζει ἐπομένως ριζικὰ σημασία σὲ σχέση μὲ κείνο τῆς αἰσιόδοξης φιλελεύθερης θεωρίας: μὲ ποῖο τρόπο θὰ ἐπαναφερθεῖ στὴν τάξη ἓνα σύστημα κοινωνικῶν σχέσεων, ἀναγκῶν, πού,

άν άφεθεί στον αυτόματισμό του, οδηγεί μοιραία στη θεσμική έκφραση του ανταγωνισμού. Σ' αυτό ο Hegel συνθέτει, όριστικά, τó μέλλον της πολιτικής έπιστήμης: άφοϋ από τον Hegel και μετά, τó κυρίαρχο πρόβλημα της πολιτικής έπιστήμης έχει ήδη καθοριστεί: πώς νά επιτευχθεί κοινωνική τάξη σ' ένα σύστημα σχέσεων των όποιων μόνιμη τάση είναι ή άταξία; Πώς νά ολοκληρωθεί σ' ένιαίο πολιτικό σώμα μιá κοινωνική πραγματικότητα ή έσωτερική τάση της όποιας κινείται προς τή διάλυση;

Τό προτσέσσο της οίκοδόμησης του σύγχρονου Κράτους στο μέλλον, θά είναι, έπομένως, ή μη διευθετούμενη όρθολογικά αυταρχική ρύθμιση των κοινωνικών συγκρούσεων, και ή άναγνώριση πώς μόνο ή θεμελίωση του Κράτους έξω από τά ύποκείμενα μπορεί νά επιτρέψει τήν απόδοση της άναγκαίας αυτονομίας, δηλαδή νομιμοποίησης, στο κοινωνικό κοινό. "Όλο αυτό συνεπάγεται μιá ριζική άναστροφή — στο πολιτικό σύστημα — μεταξύ όρθολογισμού και πολιτικού συστήματος.

Η άναστροφή, πού τείνει σήμερα νά γίνει όργανική, στηρίζεται στη γνώση πώς τó Κράτος — άκόμα κι άν ή διαχείρισή του άσκειται από τó οργανωμένο έργατικό κίνημα — είναι άνίκανο νά έγκαινιάσει μιá σχέση με τήν κοινωνία των πολιτών πού νά μεταφράζει μ' άνοιχτό, «όρθολογικό», τρόπο τις άνάγκες πού άκαταύπαστα προτείνει ή κοινωνία των πολιτών. Αύτή είναι μιá σφαίρα στην όποία οι άνάγκες έκφράζονται με τρόπο πού δέν είναι τακτοποιημένος και διευθετημένος και πού, a priori, είναι άδύνατο νά σκεφτούμε ότι είναι δυνατή ή διαμόρφωση έξελίξεων όργανικής σχεδιοποίησης των κοινωνικών άναγκών πού έμφανίζονται. Η πτώση του όρθολογιστικού στοιχείου άποκαλύφθηκε με τήν έξάλειψη της άνάλυσης της κοινωνικής σύγκρουσης με ταξικούς όρους, από τή συστηματική άποδοχή ύπερ-ταξικών άρχών κοινωνικής άνάλυσης πάνω στις όποιες θεμελιώθηκε τó Κράτος, σάν αξία και ένοποιητική άρχή συμβίωσης, άναδύθηκε σάν έκλεκτική άρχή της όρθολογικότητας των πολιτικών συμπεριφορών: μη όρθολογικό έγινε όλο αυτό πού άρνείται τήν αξία του Κράτους, ως ιστορικού όρίζοντα της θεωρητικής παρατήρησης και της πολιτικής πράξης.

Τό Κράτος αναλαμβάνει λοιπόν μιá λειτουργία επιδιόρθωσης των διαστροφών της κοινωνικής σφαίρας πού δέν επιδέχεται μεσολάβηση: ή ίδια ή ιδέα της σχεδιοποίησης, πού στο Μάρξ άποτελεί τή μεγαλύτερη έκφραση κοινωνικού όρθολογισμού, σά συνένωση των φυσικών έξελίξεων και της συνείδη-

δητής προγραμματισμένης δραστηριότητας των ύποκειμένων, γίνεται αντίθετα κεντρικός και αυταρχικός σχεδιασμός, έλεγχος δηλαδή των κοινωνικών συμπεριφορών. Αναλαμβάνει λοιπόν μιá κατασταλτική λειτουργία, έφ' όσον συνίσταται σέ θία του Κράτους πάνω στην κοινωνία, άνίκανη νά προσφέρει μιá ρύθμιση στις συμπεριφορές. Στο πλαίσιο αυτό τó Κράτος άποκτά μιá πρώτου μεγέθους λειτουργία, άφοϋ είναι τó έργαλείο έπαναφοράς της άναρχίας του κοινωνικού σ' «όρθολογικούς» κανόνες λειτουργίας πού τίθενται από τά πάνω. Καί μόνο στο πλαίσιο αυτό είναι δυνατό νά κατανοηθούν δέ λέω οι λόγοι, άλλα τουλάχιστον τά κίνητρα πού βρίσκονται πίσω από τήν κατηγορία του άνορθολογισμού, στις άντιπαράθεσεις εκείνων, ύποκειμένων ή ομάδων, πού αντιτίθενται στη λογική της παρούσας κατασταλτικής φάσης. "Ο άνορθολογισμός συνίσταται άκριβώς στο ότι έκδηλώνεται, θεσμικά, μιá ριζική άλλοίωση στη σημερινή λειτουργία του Κράτους σάν έργαλείο έλέγχου των συλλογικών συμπεριφορών, ενώ ό πραγματικός όρθολογισμός του βρίσκεται αντίθετα στη σχέση, πραγματική και ύλική, πού διαρκώς άναζητείται από ένα Κράτος πού δέ μπορεί νά τοποθετηθεί — στη σκέψη πού θεμελιώνεται στο Λόγο — σάν έργαλείο ίκανοποίησης ύλικών άναγκών πού έμφανίζονται προοδευτικά σάν προσδιορισμένες, από τó τó βαθμό άνάπτυξης της κοινωνίας, άναζητήσεις. Δέν είναι ό άμεσος χαρακτήρας των άναγκών πού προσδιορίζει τή μη δυνατότητα μεσολάβησης, όσο τó γεγονός πώς ή σημερινή τάση του Κράτους διίσταται και άποκλίνει ριζικά από τήν ιστορική κατεύθυνση της άνάπτυξης των άναγκών.

Η άρχή του Λόγου, τήν όποία τó έργατικό κίνημα — σάν κληρονόμος της γερμανικής κλασσικής φιλοσοφίας — είχε έπωμιστεί στη φάση της οίκοδόμησης της αυτόνομης όργάνωσης της τάξης, έχει ξεπεραστεί: ό Λόγος είναι ιστορικά πραγματοποίησιμος σάν οίκοδόμηση μιáς κοινωνικής όργάνωσης ή διάταξη της όποιας είναι διαφανής για τά ύποκείμενα πού τήν συνθέτουν, και καθορίζεται σά συνείδητη οίκοδόμηση ενός ιστορικού προτσέσσου ή ύλική θεμελίωση του όποιου δίνεται από τó επίπεδο στο όποίο έχει φθάσει ή άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Η συμπαρουσία του ύλιστικού θηλυκώματος (έπίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων) και της έπαναστατικής συνείδησης (ή νέα άνθρωπολογία πού γεννιέται από τούς άγώνες), ή συνείδηση πώς ή έκβαση της έξέλιξης έξαρτάται από μιá θολονταρίστικη έπιλογή των ύποκειμένων, είναι συνέπεια ενός καθορισμού, όρθολογιστικού και ματεριαλιστικού, της σχέ-

σης μεταξύ κοινωνίας (σφαίρα τῶν ὑλικῶν ὑποκειμένων) καὶ Κράτους. Ὁ αὐταρχικὸς χαρακτήρας τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης εἶναι, ἔτσι, ἡ ἄμεση συνέπεια μιᾶς τάξης πού θέτει τὸ πρόβλημα τῆς συγκατάθεσης σὰν χειρισμό, σὰν λειτουργία μιᾶς πολιτικῆς ἐλέγχου πού κατευθύνεται ἀπὸ τὰ πάνω.

Ἡ θέση πού ἐκφράζεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη δημοκρατικὴ σκέψη δὲν ἀλλοιώνει ριζικὰ τίς σχέσεις — στὴν πολιτικὴ ὀργάνωση — μεταξύ ὀρθολογισμοῦ καὶ ὀρθολογικοποίησης. Ἡ σχέση ὑποκείμενο-Κράτος, στὶς ἀστικο-φιλελεύθερες διαστάσεις της, κατανοεῖται μ' ὅρους πού μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν αὐταρχικοί. Πρόκειται γιὰ τὴ συγκεκριμενοποίηση τῆς νέας ἀντίληψης τοῦ ὅρου αὐτοῦ, γιὰ τὴν κατανόησή του μέσω τῶν ἀλλαγῶν πού συντελοῦνται, ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μὰ κι ἀπὸ τίς ἱστορικὲς ἐμπειρίες τῆς ὀργάνωσης πού προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ἡ σημαντικότερη πλοκὴ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ δυὸ ὁρισμούς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἔκφραση δύο κοινωνικῶν συνόλων πού συγκρούονται τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῆς ἀντιπροσώπευσης τοῦ ὀργανωμένου ἐργατικοῦ κινήματος. Πρόκειται — ἀληθινὰ στὴν περίπτωσή αὐτή — γιὰ ἕναν ἱστορικὸ συμβιβασμό. Ἡ πλοκὴ ἐπαληθεύεται στὴν κοινὴ πίστη πὼς ἡ διαχείριση τῆς κοινωνικῆς σύγκρουσης πρέπει νὰ λυθεῖ στὸ Κράτος, σὰν κεντρικὸς χώρος τῆς ρύθμισής της. Αὐτὸ δὲ σημαίνει πὼς ἐξαντλεῖται ἡ ὕλη τῆς σύγκρουσης ἀλλὰ πὼς, σὲ μιὰ κατάσταση διαρκοῦς σύγκρουσης, τὰ διάφορα μέρη συμφωνοῦν στὸν καθορισμὸ τῆς κύριας ἑδρας τῆς σύγκρουσης, τῆς πλοκῆς, κι ἐπομένως καὶ στοὺς κανόνες καθορισμοῦ τῆς σύγκρουσης καὶ τοῦ συμβιβασμοῦ πού θὰ ἀκολουθήσει.

Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ ἐξετάσουμε τὰ συγκεκριμένα περιεχόμενα τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς σὲ σχέση μὲ τὸ Κράτος, ἀλλὰ νὰ δείξουμε μὲ ποῖο τρόπο εἰσέρχεται ἡ ὀλοκληρωτικὴ θεωρία γιὰ τὸ Κράτος. Αὐτὴ εἶναι τὸ πολιτικὸ φάρμακο τῆς διαστροφῆς τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν καὶ προτείνει, ἐπομένως, τὸ σχηματισμὸ μιᾶς ἀνώτερης ὄντοτητας πού ἐπιτρέπει τὴν ἐνοποίηση τῶν διαφορῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Παρουσιάζει ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίζουμε μὲ ποῖο τρόπο συγκλίνουν διαφορετικὲς θεωρητικὲς καὶ πολιτικὲς παραδόσεις στὸ σχεδιάγραμμα αὐτό. Ἡ ἀστικὴ τάξη εἶχε πάντα συνείδηση τῆς λειτουργίας πού ἀνέπτυξε τὸ Κράτος στὴ ρύθμιση τοῦ οἰκονομικο-πολιτικοῦ κύκλου, καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐκπληροσώμεθα πού αὐτὴ βλέπει σήμερα, μέσα ἀπὸ τὸ προτσέσσο συγκεντροποίησης καὶ ἀνάληψης ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ Κράτους ὁρισμένων αὐταρχικῶν διαστάσεων, τὸ δρόμο γιὰ τὸ ξεπέρα-

σμα τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων. Τὸ ἱστορικὸ ἐργατικὸ κίνημα, ἀντίθετα, ἔρχεται ἀπὸ μιὰ σχεδὸν ἑκατονταετῇ, καὶ γεμάτη ἀπὸ ἐπικίνδυνα προηγούμενα, ἐμπειρία πάλης ἐναντία στὸ Κράτος σὰν ὀργάνωση τῶν κυρίαρχων τάξεων. Αὐτὸ πού παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, ἐν τούτοις, εἶναι τὸ ὅτι οἱ ἱστορικὲς μορφὲς ὀργάνωσης τοῦ προτσέσσου αὐτοχειραφέτησης τῆς ἐργατικῆς τάξης κατέληξαν νὰ εἰσάγουν — στὰ θεωρητικὰ καὶ συγκεκριμένα περιεχόμενα τῆς ὀργανωτικῆς πρακτικῆς του — τίς αὐταρχικὲς κατηγορίες πού πρυτάνευσαν κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς διαμόρφωσης τοῦ σύγχρονου Κράτους. Ἡ πράξη ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης περνᾷ ἀπὸ ὀργανωτικὲς συνθηκὲς καὶ τρόπους πού σιγὰ - σιγὰ ἐξισώνουν τὸ μοντέλο πολιτικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης μὲ τοὺς τρόπους διαμόρφωσης τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων τῆς ἀρχουσας τάξης καί, *a posteriori*, οἱ ἴδιες οἱ κομμουνιστικὲς ὀργανωτικὲς ἐμπειρίες ἐμφανίζονται νὰ τοποθετοῦνται μέσα σ' ἕνα κολοσσιαῖο προτσέσσο ἐκσυγχρονισμοῦ πού ἀναπτύσσεται σὲ βάση ἐτεροδιεύθυνσης. Ὁ Λενινισμὸς παριστᾷ ἱστορικὲς μορφὲς προσαρμογῆς τῆς πράξης τῆς ἐργατικῆς τάξης στὶς λειτουργικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ σύγχρονου Κράτους. Ὁ Λενινισμὸς ὑπῆρξε ἕνας τρόπος εἰσόδου τῆς ἐργατικῆς τάξης στὸ Κράτος, ὄχι μόνο μ' ὅρους κατὰκτησης, ἀλλὰ καὶ σὰν καθυπόταξη τῆς ἐργατικῆς δυναμικῆς στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοχῆς καὶ διοίκησης τοῦ Κράτους.

Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἐξέλιξη προκαλεῖ μιὰ βαθιὰ παρακμὴ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων. Ἀνάμεσα στὸ δημοκρατικὸ Κράτος πού προῆλθε ἀπὸ τὴν Ἀντίσταση καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς ὀρθολογικῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης δὲν ὑπάρχει καμιά θεωρητικὴ θέση· τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἀριστερὰ προσπαθεῖ νὰ ἐπιτελέσει μιὰ νέα (μὰ στὴν πραγματικότητα παλιά) θεμελίωση τοῦ Κράτους καὶ νὰ τοποθετήσῃ σ' αὐτὸ τὴν ἐργατικὴν τάξη μ' ὅρους ἠθικῆς, φανερώνει, ἀντίθετα, τὴν ἀδυναμία νὰ θεμελιωθεῖ, σήμερα, μὲ τοὺς ὅρους μὲ τοὺς ὁποίους προτείνεται, ἡ ματεριαλιστικὴ ὀρθολογικὴ σχέση μεταξύ ἐργατικῆς τάξης καὶ Κράτους. Τὸ Κράτος εἶναι μιὰ ἀξία, δὲν εἶναι ἡ συγκεκριμένη μορφή τῆς ἀναγκαίας ὀργάνωσης τοῦ προλεταριάτου σὲ μιὰ κοινωνία μὲ σύνθετες οἰκονομικὲς σχέσεις.

Ἡ κατηγορία τοῦ ἀνορθολογισμοῦ πού ἀπευθύνεται στὰ κοινωνικὰ κινήματα πού ἀντιτίθενται στὸ προτσέσσο τῆς αὐταρχικῆς διασκευῆς τῆς κοινωνικῆς σύγκρουσης — μέσα στὸ Κράτος καὶ στὶς σημερινὲς μορφὲς πού λαμβάνει ἡ μεσολάβησή του — ἀποτελεῖ μιὰ

ἐπιχείρηση ἔξορκισμοῦ ποὺ τείνει ν' ἀντικα-
ταστήσει τὸ συντελεστὴ ὀρθολογισμοῦ τῆς
πολιτικῆς ὀργάνωσης μὲ τὸ ἐργαλεῖο τῆς συ-
ναίνεσης. Ἡ ἐπιχείρηση εἶναι ἐπίβουλη, ἐπει-
δὴ ἡ δημοκρατικὴ πολιτικὴ σκέψη δὲ διέθετε
μιὰ ἐπεξεργασία περισσότερο ἀνεπτυγμένη
ἀπὸ κείνη ποὺ ἀνακαλύπτει τὴ νομιμότητα καὶ
τὸν ὀρθολογισμό τῆς ὀργάνωσης γιὰ τὴ συγ-
κατάθεση τῶν κυβερνώμενων ἀπέναντι στὴ
διοικητικὴ πρακτικὴ τοῦ Κράτους. Ἡ ταυτό-
τητα συγκατάθεσης καὶ ὀρθολογισμοῦ εἶναι
τὸ μεγαλύτερο θεωρητικὸ ἐπίτευγμα τῆς δη-
μοκρατικῆς σκέψης· μὰ δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκὲς
συμπέρασμα γιὰ τὴν πολιτικὴ θεωρία, τουλάχιστο
μετὰ ἀπὸ μισὸν αἰῶνα αὐταρχικῶν κα-
θεστώτων θεμελιωμένων στὴ συγκατάθεση
τῶν ἀρχομένων. Ἡ πιὸ προωθημένη σκέψη,
κριτικὴ καὶ ἀρνητικὴ, αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα, ἀπέ-
δειξε ὅτι ἡ συγκατάθεση δὲν ἀποτελεῖ ἀνυ-
πέρβλητο ἐμπόδιο γιὰ τὶς πολιτικὲς αὐταρ-
χίες, κι ἀκόμα, ἀπέδειξε, ὅτι ἡ συγκατάθεση
δὲ συνιστᾷ τροποποίηση τῶν αὐταρχικῶν θά-
σεων τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης· δὲν ἀποτελεῖ

δηλαδή μέθοδο ὀρθολογικῆς θεμελίωσης τοῦ
Κράτους, μὰ ἓνα διαφορετικὸ τρόπο γιὰ νὰ
θεμελιωθοῦν τὰ σχέδια νομιμοποίησης. Ἡ ἐ-
πιταγὴ τῆς πολιτικῆς θεωρίας στὶς ἀνεπτυ-
γμένες καπιταλιστικὲς κοινωνίες εἶναι: πῶς
ν' ἀσκεῖται ἡ κυβέρνησις αὐταρχικὰ μὲ τὴ συγ-
κατάθεση τῶν κυβερνωμένων. Δὲν ὑπάρχει
τόση διαφορὰ ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ Χόμπς.

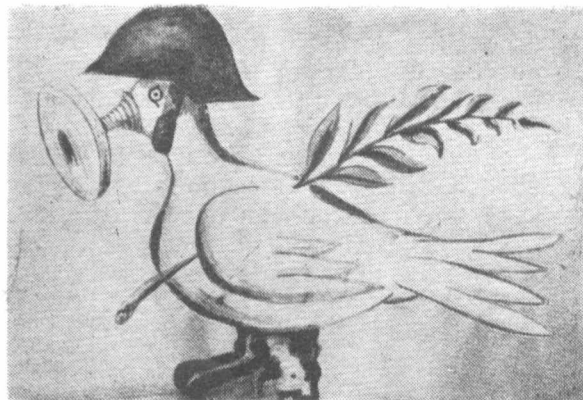
Τὸ ἱστορικὸ καθήκον τῶν δυνάμεων ποὺ
ἀντιτίθενται στὴν αὐταρχικὴ δυναμικὴ δὲ συ-
νίσταται ἐν τούτοις στὴ γενικὴ ἄρνησις τοῦ
σχηματισμοῦ τῆς συγκατάθεσης. Ὁφείλει ἀν-
τιθέτα νὰ θέσει, γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ, μὲ πεί-
σμονα ματεριαλιστικὸ ὀρθολογισμό, τὴ σχέ-
ση τῆς καθυπόταξης τῆς κρατικῆς ὀργάνω-
σης στὶς ἀνάγκες τῶν μαζῶν. Συνίσταται λοι-
πὸν — συγκεκριμένα καὶ μὲ καθοριστικὸ τρό-
πο — στὴν ἄρνησις τῶν σημερινῶν μορφῶν συ-
γκέντρωσης στὸ Κράτος σὰν ἀφηρημένη μορ-
φή, τῶν ἱστορικῶν τάσεων ποὺ παρουσιάζον-
ται σὰν ἀνάγκες καταπιεσμένες ἀπὸ τὸ ση-
μερινὸ Κράτος.

Η ΣΚΙΩΔΗΣ ΜΠΑΛΑΝΤΑ ΜΙΑΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΗΝΑ ΚΟΝΤΟΥ

Στή χώρα πού ή εύαισθησία σ' όλα τὰ έπίπεδα έκδηλώσεών της (ιδιαίτερα εκεί πού τίγονται τ' ανθρώπινα δικαιώματα), έχει ύποστει πολλάπλᾶ κι έπώδυνα κατάγματα και πού για έλιξήριο τών άναπαλαιωμένων άποκαταστάσεών της παραμένει ή φλύαρη φιλολογία, στίς θαμπές γωνίες κάποιου μπάρ, χορταστικό συμπλήρωμα της παραίτησης και της ένοχης άμηχανίας. Σ' αὐτή τη χώρα ταξιδέψαμε μέ μιᾶ έπιτροπή κυκλωμένοι από κύκλωτες, τουρίστες, γιατρούς, πέτσινους και τίς υπόλοιπες όρδες της ιστορίας.

Τὰ γεγονότα για τούς πιθανούς άναγνώστες αὐτής της έκδοσης, είναι λίγο πολύ γνωστά. Συνοπτικά λοιπόν, τό σενάριο σέ γκρίζο φόντο, έχει ως έξής:

Τόν 'Ιούνη του 1982 στη χώρα άπ' την όποία οί "Έλληνες ίππότες άντλοῦν έμπνεύσεις και οί κυνηγοί κεφαλών όργάνωνουν τούς κακάθριους πολιτισμούς τους, έννοῶ τη Δ. Γερμανία, σ' άπαγορευμένη συγκέντρωση — πού πήραν μέρος 10.000 άτομα — για την έπίσκεψη Ρήγκαν στο Δ. Βερολίνο, τό κράτος και τό μακρύ του δάχτυλο, ή άστυνομία, σ' ένα σόλο κανιβαλισμού, παραβιάζοντας περισσότερα άπ' τὰ ύπάρχοντα άρθρα του συντάγματος, συνέλαβε μετά από όλοήμερο πόλεμο μέ τούς ανθρώπους, γυρω στους 200, έπιλέγοντας μέ ειδική φροντίδα, 5 άπ' αὐτούς, για να τούς παραπέμψει σέ δίκη. Τά μέσα ένημέρωσης όργάνωσαν τό κατηγορητήριο βομβαρδίζοντας μέ τὰ πιό άποτελεσματικά άδιρεύητα όπλα, τόν άνοχύρωτο κοινό νοῦ, καταγράφοντας τούς έχθρους της κοινωνίας, πιέζοντας προς ένδοπροβολή της έξουσίας. Τέσ-

σερις Γερμανοί νεολαίοι, όχι μόνιμοι κάτοικοι Δ. Βερολίνου, «ή άταξία έκστρατεύει από μακρυά» και ό ξένος, ό "Έλληνας φοιτητής Μηνᾶς Κόντος, μυθοποιημένη άπειλή του καθάραιμου νεκροταφείου και του βιοτικού έπιπέδου της καθημερινής μιζέριας, της καταναγκαστικής έργασίας.

Οί σαπισμένοι πολιτισμοί και τὰ κράτη έχουν για έμβλημα τη Βαστίλη τους. Οί πέντε στήθηκαν αγάλματα στο σύγχρονο μουσείο του πολιτισμού μέ ειδική γόμωση, στίς φυλάκες ύψηλης ασφάλειας, του Μοάμπιτ, πρωτοφανές καλλιτεχνικό αρχιτεκτονικό άνοσιούργημα, κάποιου άποδοτικού μαλάκα, μέ κορυφαία στιγμή του τούς χώρους ύγιεινής και κοινωνικής άποκατάστασης, ή πιό συνηθισμένα, τὰ εύλαβικά λευκά κελιά πού ή φύση όργιάζει και ή άγροτική παραγωγή ή πολλαπλασιασμός ανθρώπων - φυτών, άποτελεί την άπογείωση της άποδοτικότητάς της.

Τούς πρώτους κιόλας μήνες, ό σχεδόν έφηβος 'Αλόις Λ. έκανε άπόπειρα αυτοκτονίας και παρ' όλα αὐτά κρίθηκε υγιέστατος άπ' τούς Πρώσους γιατρούς — σύμβολο του παρελθόντος Γερμανικού πολιτισμού — να ύποστει την έγχείριση της δικαστικής αυτοκρατορίας. Σήμερα 20 μήνες μετά τό «προπατορικό άμάρτημα», για τούς κατ' έξακολούθηση μονόφθαλμους, μέ διάρκεια προφυλάκισης μήνες 20, θά ξαναπεριηγηθῶ έφιαλτικά τούς χώρους της άν-εξάρτητης δικαιοσύνης.

Ποιό είναι τό μυστικό μιᾶς δίκης πού καταφέρνει (!) να διαρκεί 20 μήνες; Δεν δικάζεται ό άσαφής Γαλαξίας τών άνεγκέφαλων του "Αουσβιτς ή τών γραφικών τυράννων κάποις εύρωπαϊκής δικτατορίας, αλλά 5 ειρηνιστές διαδηλωτές σέ μιᾶ εύρωπαϊκή δημοκρατία (;) ένσαρκώνοντας τίς άνασφάλειες ενός όλόκληρου Λαοῦ, μέ την κατηγορία «για βαριά! διατάραξη της δημόσιας τάξης», «άντίσταση κατά της άρχής», κλπ. 'Ανεξάρτητα

λοιπόν, από την λογική των κατηγοριών — εγώ πιστεύω ότι θα έπρεπε να δικάζεται ο ύπουργος Έσωτερικών για «βαριά διατάραξη, αντίσταση κατά του συντάγματος, και ρύπανση του περιβάλλοντος, διασπορά ψευδών ειδήσεων και άλλες 6 κατηγορίες...» — και το πνεύμα που διαπερνά τη δικαιοσύνη των μητροπολιτικών κοινωνιών, ή σκέψη κατευθύνεται σ' αυτή την περίπτωση, σε μεγιστοποιημένα σημαινόμενα και αξιολογήσεις.

Ο τρόπος της επιλογής κατηγορουμένων, οι κατηγορίες — υπήρξε αρχικά και κατηγορία για συγκρότηση τρομοκρατικής ομάδας, που άναιρέθηκε, έπειδή κατά τη Γερμανική έκπληκτική νομοθεσία, 5 άτομα συνιστούν τρομοκρατική ομάδα!!! — και η παρουσία και προετοιμασία της κοινής γνώμης απ' τον τύπο, σ' ακολουθία με τις εξωτερικευμένες προθέσεις του ύπουργου Έσωτερικών της Όμ. Γερμανίας Τσίμερμαν, για περαιτέρω σκλήρυνση και ποινικοποίηση του πολιτικού βίου, και ιδιαίτερα των νέων έναλλακτικών και ειρηνιστικών κινήματων, και σε συνδυασμό με τις άναμενόμενες αντιδράσεις, το φθινόπωρο του '83 του ειρηνιστικού κινήματος για την εγκατάσταση των ευρωπυράλων, μάς οδηγεί τελικά στο συμπέρασμα ότι, οι 5 κρατούνται ως δμηροι για την τρομοκράτηση κάθε αντιπολιτευτικής στάσης που θα υπερβεί τα άνεκτά όρια — τα όποια, άτυχως, για τους πλαδαρούς Γερμανούς Φιλισταίους, είναι τόσο στενά, που χωράνε μόνο οι οικογενειακές τους παντόφλες.

Είναι όμως γεγονός, ότι οι Γερμανοί, πιο συνεπείς και πρωτοπόροι, βρίσκουν-καν, τον τρόπο ν' άνάγουν κάθε ανταγωνιστική τάση σε τρομοκρατία και μ' αυτό τον τρόπο, το κατευναστικό μάρκετιν γίνεται αποτελεσματικό· αυτό το μοντέλο είναι πολύ μεταδοτικό, σ' άλλες κοινωνίες οι «έχθροί» τους, κι άνάλογα με τη φάση του σχηματισμού, μία ποικιλία χαρακτηρισμών και νομοθεσιών: άριστεριστές, άναρχικοί, αυτόνομοι κλπ.

Στη δίκη λοιπόν, που το άγιο κράτος τρομαγμένο τοποθετεί τους 5 ειρηνιστές σε γυάλινα κλουβιά δημιουργώντας έτσι έναν πρωτότυπο ζωολογικό κήπο με υπερπλανητικά άγρίμια, (τί κάνει αυτή ή τεχνολογία!), με πρόεδρο την καλή γριούλα Σβάρτμαν, με είδικές επιδόσεις ν' άπολύει συνηγόρους, ν' άπορρίπτει ένστάσεις, ν' άπεχθάνεται την φωνή των κατηγορουμένων και γενικά να ζει τη δική της Νιρβάνα 20 μήνες και πιθανόν μέχρι την σύνταξη της. Η άποκάλυψη ψευδομαρτύρων και προετοιμασίας άστυνομικών έπαγγελματιών μαρτύρων κατηγορίας, δέν στάθηκε ίκανή ν' άνακόψει το μεσαιωνικό τους ύπνο και για να τον περιφρουρήσει διέταξε έπανειλημμένα την έκένωση του άκροατη-

ρίου! 20 μήνες λοιπόν, με ρυθμούς διαδικασίας μισής—μιās ώρας κάθε φορά, έτσι, που το κάθε γεγονός περνάει στη λήθη.

Μετά το πρώτο μούδιασμα άρχισαν σπασμωδικά οι πρώτες άπόπειρες συμπαράστασης. Άρχικά απ' το άμεσο περιβάλλον του Βερολίνου μ' αντιφατικές έκτιμήσεις κι έγχειρήματα. Μία πρώτη στάση απ' το πιο άμεσο περιβάλλον να διεκδικεί την πρωτοκαθεδρία να προβάλλει μία άφελή συναισθηματικοποίηση και έξωτερύκευση της υπόθεσης στον Κόντο και να διαπραγματεύεται τη νομική άποκλειστικότητα, άρνούμενο να προχωρήσει αλλά και ν' επιρτέπει άκόμη την πλατιά δημοσιοποίηση· πολύ δέ περισσότερο να έντάξει και τους 4 Γερμανούς στο κέντρο της προβληματικής του σαν γεγονός γενικότερης σημασίας που άπαιτεί χειρισμούς ίσοβαρείς.

Μία άλλη ομάδα Έλλήνων, πιο προσανατολισμένων στα ευρωπαϊκά κινήματα, μαζί με Γερμανούς, κινήθηκαν στην άλλη κατεύθυνση, κάνοντας μικρές παρακεντήσεις στο μαλακό υπογάστριο του κράτους, πληροφορώντας, άποκαλύπτοντας, αξιολογώντας το γεγονός στις ευρύτερες προθέσεις του, έντάσσοντας το στην προοπτική μιās όλότητας, στις λειτουργίες και τις τάσεις της.

Οι διάφορες δραστηριότητες έπεκτάθηκαν σε άλλες πόλεις της Γερμανίας, ιδιαίτερα στο Μόναχο, που ύπάρχει μεγαλύτερη πείρα στην αντιμετώπιση τέτοιων καταστάσεων, με άποτέλεσμα ή υπόθεση ν' άναχθεί σε πρωτογενή στάση και μέτρο των άπανταχού διασκορπισμένων, και επένδυση του άνέπαφου χρόνου και όρισμένων έκδηλώσεων στις μπουραρίες ευαισθησιών. Παντού κυριαρχούσε ή αντίθεση. Κόντος — 4 Γερμανοί, Μετριοπάθεια - Ριζοσπαστισμός· όμαδοποιήσεις άνάλογα με την καθημερινή στάση. Μία υπόθεση σταυροδρόμι, ένα ταξίδι στους παρωχυμένους κήπους της πολιτικής, ένας έφιάλτης, με φόντο τους άτσαλάκωτους «έπιστήμονες» να επικαλούνται τα επίπεδα και τον τετραγωνισμό συναισθηματισμό κλπ.

Το καθημερινό άγχος που έφάπτεται και τελικά όργανώνεται σε συνεδρίαση, ή επιθετικότητα για καιρό άπωθημένη που γίνεται ιδέα και τελικά γραμμή, ή ομάδα μορφή που προβάλλει κι έμπεριέχει το συστατικό της ταυτότητας. Μία τελετουργία νέας γραφής, ένα γιορταστικό καρναβάλι, με την άνασφάλεια στο πέτο και στο γείσο του καπέλλου: το γεγονός, ο άνυπέρβλητος σκόπελος, όλοι οι κύκλοι συγκλίνουν και άποκλείνουν με τη δική τους ροή γύρω του; ο κοινός τόπος της επανεμφάνισης. Το δηλωμένο χάνει τη σημασία του.

Μετά από περιπτειώδεις περιηγήσεις, οι διάφοροι γνωστοί - φίλοι, πρώην φοιτητές κι

Νέον εὐρωπαϊκὸν ἄγαλμα τῆς Ἑλευθερίας.

ἐργαζόμενοι στήν Δ Γερμανία — Δ. Βερολίνο, μεταξύ τυροῦ κι ἀχλαδιοῦ, ἀποφασίσαμε ν' ἀπασχοληθοῦμε μέ τὸ θέμα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι κινητήρας ὑπῆρξε ἡ κοινὴ ἀντιπάθεια σ' αὐτὸ τὸ κράτος, σφραγισμένη ἀπ' τὶς τραυματικές ἐμπειρίες τοῦ καθενός· οἱ ἀτομικὲς Ὀδύσσειες στὰ σύνορα θιώματος καὶ μνήμης, οἱ ἀπωθήσεις χρόνων, τρεῖς χιλιάδες χιλιόμετρα ἀπ' τὸ κέντρο τοῦ σεισμοῦ. Μιὰ ὑπόγεια στοὰ πού μεταφέρει τὶς δονήσεις στὸ κρεβάτι μας, μιὰ ἀνησυχία, πού μᾶς ἀκολουθεῖ στὸ τρόλλεϋ καὶ στοὺς λογαριασμοὺς τῆς ΔΕΗ, στὰ πρόστιμα τῶν τροχονόμων, ἡ δαμόκλεια σπάθῃ τῆς αὐξανόμενης ἑτερονομίας. Ἀρχίσαμε μ' ἐπισκέψεις καὶ ὕλικο στὶς ἐφημερίδες. Ἀντιμετωπιστήκαμε σάν τὰ τελευταῖα σκουλήκια, ἡ ἐμφάνισή μας ὑπενθύμιζε ἀπωθιμένες προσδοκίες. Ὑπναλέοι μαρκαδόροι κίνησαν τὰ βλέφαρα γιὰ μερικά λεπτά καὶ μετὰ μιὰ ἄορατη κλωτσιά, κι ἓνα παραμιλητὸ κουτρουβαλῶντας τὶς σκάλες. Πανηγυρικὰ ξανασυντήσαμε τοὺς γνωστούς μας, τὴν ἡμέρα συγκρότησης πλατειᾶς ἐπιτροπῆς. Σεμνοὶ οἰκογενειάρχες, πετυχημένοι ἐπαγγελματίες, ἀμετανόητοι τυπικοὶ δημοκράτες, ἐκπτώτοι ἀρχηγοί, ἀτυχῆσαντες ἡγέτες, φλύαροι διανοούμενοι, ὅλα τὰ χρώματα τῆς Ἰριδας.

Μιλῆσαμε γιὰ τὰ παλιά, ψάξαμε γιὰ κάποιο παλμό, θριστήκαμε κατὰ τὴν παράδοση, θεβαιωθήκαμε ὅτι ἰσχύουμε καὶ μαζέψαμε 5.000 ὑπογραφές ἀπὸ φέστιβαλς καὶ ἄλλες ρωμαϊκὲς γιορτές, καταγράφοντας τὶς θελήσεις τοῦ ἔθνους, ἀξιολογώντας τὴ στάση του. Τώρα εἶχαμε τὸ λαὸ στὸ τσεπάκι. Πήγαμε στὰ μαζικὰ ὄργανα, τὰ κόμματα, τὶς κινήσεις εἰρήνης, ὅλοι θιάστηκαν νὰ θγάλουν ψήφισματα ἀλληλεγγύης στὸ ἀφοπλιστικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς· μᾶς ἀντιμετώπισαν μέ συμπάθεια καὶ κατανόηση, ἐκδήλωσαν προφορικὰ τὴν συμπαράστασή τους κι ἔτσι μᾶς ξεφορτώθηκαν. Πάνοπλοι μέ χαρτοπόλεμο μπήκαμε στὰ καχύποπτα κάστρα τῶν ἐφημερίδων πού φόρεσαν τὸ «οὐδέτερο» ἀλεξίσφαιρο τῆς εἰδησούλας. Πήγαμε στὸ Ζάππειο μέ πλακάτ καὶ προκηρύξεις, μετρηθήκαμε 20, οἱ ἐπίσημοι καὶ ὁ τύπος μᾶς ἀγνόησαν, ὁ Γκένσερ λεοντάριζε στὸ σαλόνι. Ἡ ὑπόθεση ἔπαιρνε δημοσιότητα κι ἐμεῖς εἶχαμε δηλητηριάσει τὰ βακτηρίδια τῆς μετριοπάθειας, τοῦ συνεπαρμένου καθωσπρεπισμοῦ καὶ τῆς συντεχνιακῆς πατριωτικῆς ἀλληλεγγύης, ἔτσι, πού μᾶς προσέγγισε τὸ ἀνεγκέφαλο — ἀλλὰ τουλάχιστο μὴ σχολαστικὸ — δουκάτο τῶν δρυμῶν τοῦ μονότονου ολόγκαν τῶν ἀφορισμῶν. Αὐτὴ ἡ συμμαχία πρόσθεσε μιὰ πρόσκαιρη δροσιά καὶ κινητικότητα στὶς ἐπιλογές καὶ τὶς δραστηριότητες. Νέα ἐκστρατεία δημοσιοποίησης, προκήρυξη, πλακάτ μέ τὴν γνωστοποίηση ἐκδηλώσεων, μέ προβολὴ θίντεο ἀπ' τὰ γε-

γονότα τοῦ Βερολίνου ὅπου ἦλθαν 500 περίπου, ἀπ' τὸ βασίλειο τοῦ τετραγωνικοῦ χιλιομέτρου, ἀλλὰ στὸ τέλος, θιάστηκαν νὰ ξετρυπώσουν μόλις ὑποψιάστηκαν ὅτι τοὺς εἶχαμε στημένη συζήτηση καὶ θὰ ἔχαναν τὰ ὑπόλοιπα τῆς παρθενιάς τους.

Τὴν ἄλλη μέρα στήν πορεία γιὰ τὴ Γερμανικὴ πρεσβεία εἴμαστε 100, γραφικοὶ κι ἀμήχανοι· οἱ ἀστυνόμοι διπλάσιοι ἀλλὰ οἱ ἀφιλότιμοι ἐξυπηρετικοὶ κι εὐγενεῖς σάν νὰ μᾶς ἔκαναν πρόταση γάμου, πράγμα πού τὴν ἔσπασε στὰ παιδιὰ, γιατί δὲν τὶς ἄρπαξαν, ἔκαναν αὐτοκριτικὴ γιὰτὶ πλήγωσαν τὰ σύμβολά τους, κι ἔτσι πήραμε προσωρινὸ διαζύγιο. Ξαναθρεθήκαμε μετὰ 10 ἡμέρες, μέ νέο αἷμα, νέες συγκρούσεις καὶ τὴν ἀσίγαστη ἀγριάδα στήν κἀνὴ νὰ ἐξοβελήσουμε τὰ νέα μικρόβια καὶ ν' ἀποκαταστήσουμε τὴν τάξη. Καταγράψαμε τὶς νέες ἐπιλογές, ξορκίσαμε τὴ μετριοπάθεια — τὰ παιδιὰ θέλανε τὴ ρεβάνς γιὰ τὴν προσβολὴ τῶν συμβόλων — κι ἐφορμήσαμε στὰ ὑπουργεῖα. Οἱ καρέκλες ἦταν πεντακάθαρες, δεῖγμα ὅτι ἦταν πάντα ἀπασχολημένες, μᾶς ἀνοίξαν μέ προθυμία καὶ προσποιητὴ εὐγένεια, ὅλες ἐκτὸς ἀπὸ μία πόρτες· ἐμεῖς ἀνταποκριθήκαμε σ' ἀγαθὰ τους συναισθήματα κι αὐτοὶ μᾶς ὑποσχέθηκαν κάθε συμπαράσταση στὰ πλαίσια τοῦ ἐφικτοῦ κι ἐμεῖς συγχιστήκαμε καὶ πέσαμε σὲ περίσκεψη, καὶ τὸ θράδυ πού ἀνακεφαλαιώσαμε σάν ἐπιτροπὴ, τὰ παιδιὰ μᾶς κοίταγαν εἰρωνικά. Μοιράσαμε τὴ δουλειά, μιλῆσαμε, ἀσπείυθήκαμε, θριστήκαμε, ὅλοι εἴπαμε κάτι σοφὸ καὶ κάτι ἀντιεξουσιαστικὸ, προσπαθήσαμε νὰ μὴν ὑπερβάλουμε, ξορκίσαμε τὰ στοιχεῖα καὶ ἐντοπίσαμε τὶς λεπτομέρειες δυὸ νέων ἐκδηλώσεων.

Σκεφτόμουνα ὅτι ἂν αὐτὸ δὲν ἦταν ἓνα ταξιδὶ στὴ σκιά τῆς θλιμμένης παράδοσης, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι μιὰ εὐχάριστη γιορτὴ ἢ ἐπίσκεψη στὸ μαυσωλεῖο τῶν ἡρώων, ἢ τὰ ὑπολείμματα ἐφηθικῶν φαντασιώσεων, ἀλλὰ ἡ ὀλιγόμηνη δραστηριότητα κάπως μακρύτερα ἀπ' τὶς λίμνες τῆς θεωρίας, μέσα στὴ τυραννικὴ πόλὴ πού σὲ σκορπίζει καὶ χλευάζοντας σὲ προκαλεῖ — πηγαίνω θόλτα στὸ σταθμὸ κι ἀλλάζω θεωρίες... — μέσα σ' ἓνα πιὸ διευρυμένο ἐμπειρικὸ χῶρο μ' ἀλλαγές εἰκόνων καὶ διεγέρσεων νὰ σκουπίζεις τὰ χαρτάκια τοῦ ὑποσυνείδητου, νὰ σαρκάζεις τὴν ἀφέλειά σου στὸ εἰρωνικὸ βλέμμα τῆς ἀφέλειας τῶν παιδιῶν. Μὲ λίγο παιχνίδι ἐντοπίζεις τοὺς κλασσικοὺς τόνους στὸ κέντρο τῆς πασαρέλας· τελικὰ ἡ ἐπιχείρηση τῆς πρωτοτυπίας περνᾷ ἀπ' τὴ λεωφόρο τῆς ἀπλότητος· ἐν ἀρχῇ ἢ παρὲς πού δὲν ἀφιερώνεται στὸ γεγὸνός, στὴ κλειστότητα τοῦ ἑαυτοῦ της...

Γ. Ν. ΡΟΥΣΣΕΑΣ

Κρίση, 'Αριστερά και άντιπροσώπευση στην αύταρχικη Δημοκρατία*

Δε λειτουργεί κανένα σύστημα έξουσίας,
όταν οι μέθοδοι της έξουσίας γίνονται συ-
νείδηση των κυριαρχουμένων.

J. Agnoli

**‘Η κρίση της οργάνωσης - κόμμα ως αντιπρο-
σώπευσης των αριστερών.**

“Αν κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα του μετεμφυλιακού Κράτους είναι η οργάνωση της άστικής κυριαρχίας κι επιβολής πάνω στην κοινωνία μ’ άξονα κι όργανο το στρατιωτικό

(*) Λέγοντας «Κρίση» εννοούμε, γενικά, «την απώλεια του βαθμού ικανότητας που απαιτείται για τη δόμηση μίας κοινωνικής διάταξης, απώλεια που οφείλεται σε δομικούς λόγους». (Κ. Offe, «Το Κράτος στον ώριμο καπιταλισμό», Μιλάνο, 1977). ‘Η κρίση για την οποία γίνεται λόγος στο άρθρο αυτό, είναι η κρίση της διακυβέρνησης· κρίση που ριζώνεται στην ασυμμετρία που υπάρχει ανάμεσα στις κοινωνικές συγκρούσεις, τη φύση και το περιεχόμενό τους, και στη δυνατότητα να εκπροσωπηθούν στο πολιτικό σύστημα· να εκπροσωπηθούν κοινωνικά αίτήματα κι ανάγκες άμεσα, ακριβώς όπως αναδύονται από την κοινωνία, κι εκφράζονται από τις νέες μορφές συλλογικής δράσης και τα νέα κινήματα.

Μ’ «αύταρχικη» δημοκρατία εννοούμε ένα μοντέλο πολιτικού συστήματος που εξασφαλίζει τη συμπαρουσία του μεγαλύτερου βαθμού αυταρχίας με την παραμονή και διάρκεια θεσμών που διαμορφώνουν την πολιτική θέληση, και δε βασίζονται στον άμεσο εξαναγκασμό αλλά στη συγκατάθεση. ‘Ο αύταρχικός χαρακτήρας του μοντέλου αυτού αποκαλύπτεται στις μεθόδους και στις τεχνικές με τις οποίες διαμορφώνεται η συναίνεση· τεχνικές και μέθοδοι που αλλοιώνουν τις σχέσεις μεταξύ διεύθυνσης και λαϊκής κυριαρχίας.

Λέγοντας «Αριστερά» αναφερόμαστε στους παραδοσιακούς πολιτικο-ιδεολογικούς σχηματισμούς που εγκαταστάθηκαν στο πολιτικό σύστημα, στις ομάδες που τοποθετήθηκαν στ’ αριστερά των σχηματισμών αυτών, καθώς και στις πολιτικές δυνάμεις που διαμορφώθηκαν από την κρίση των σχηματισμών αυτών το 1977-81, και κύριο γνώρισμα έχουν τη σταθερή άναφορά, άμεση ή έμμεση, στο μαρξισμό ή σ’ ένα από τα μαρξιστικά σχήματα.

μηχανισμό, ή μεταπολίτευση του 1974 αποτελεί και προσδιορίζει τη μεγάλη αλλαγή στη δόμηση της καπιταλιστικής κυριαρχίας, αλλαγή που ολοκληρώθηκε με τις εκλογές του 1981. ‘Ο μετασχηματισμός αυτός χαρακτηρίζεται από την εγκαθίδρυση κι οργάνωση ενός πολιτικού συστήματος με κύρια γνωρίσματα την πρωτοκαθεδρία της εκτελεστικής έξουσίας και την οργάνωση ενός συστήματος δημοκρατικών θεσμών δυτικού τύπου. Αναγνωρίζεται και θεσμοποιείται η υπεροχή πολιτικών θεσμών και λειτουργημάτων ως συστημάτων παραγωγής υποχρεωτικών αποφάσεων που «επικοινωνούν» με την κοινωνία· που μεταφέρουν δηλαδή στην κοινωνία αποφάσεις, οι οποίες έχουν ήδη τεθεί σ’ εφαρμογή, σαν ένα σύνολο κοινωνικών προτάσεων, έργο των οποίων είναι η εξασφάλιση εκείνης της κοινωνικής διαθεσιμότητας που επιτρέπει την αποδοχή αποφάσεων της δημόσιας διοίκησης: το πολιτικό σύστημα παράγει πλέον νομιμότητα, παράγει κοινωνική έξουσία. ‘Η μεταβολή αυτή αποτελεί την πεμπτούσια της διαφοράς στη δόμηση της καπιταλιστικής κυριαρχίας, στο επίπεδο του πολιτικού συστήματος, ανάμεσα στο μετεμφυλιακό Κράτος και στο μεταπολιτευτικό του 1974.

Κεντρικό ρόλο στο «ανάθιπμα» της καπιταλιστικής έμπέδωσης αναλαμβάνουν κι αναπτύσσουν τα πολιτικά κομματα. Μας ενδιαφέρει ν’ αναπτύξουμε ένα σύνολο σκέψεων γύρω από τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος γενικά, αλλά, και κυρίως, γύρω από τους κατ’ έξοχήν θεσμούς αντιπροσώπησης, τα πολιτικά κόμματα. Κι αυτό έπειδή δυό χρόνια από τις εκλογές που ανέδειξαν

την Ἀριστερά πλειοψηφία στη χώρα μας, παρατηρείται μιὰ ἀρκετά σοβαρή πτώση τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς ἱκανότητος τῶν θεσμικῶν φορέων τῆς Ἀριστερᾶς, μιὰ ἀπώλεια τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς ἱκανότητος τῆς Ἀριστερᾶς στοῦ σύνολο τῆς, παλαιᾶς καὶ νέας. Ἀπώλεια ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ διάσταση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στοῦ ἐπίπεδο ἱκανότητος τῆς κοινοματικῆς μεσολάβησης τῆς Ἀριστερᾶς καὶ στοῦ ἐπίπεδο ἐκπροσώπησης τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν καὶ αἰτημάτων. Δὲν ὑπάρχει κρίση τῶν θεσμῶν ἀντιπροσώπευσης ὅταν τὰ μηνύματα, οἱ κωδικοποιημένες ἀπὸ τὰ κόμματα προτάσεις ἀντιστρέφουν ἢ καὶ ἀκυρώνουν τὸ περιεχόμενό τους· ἀντίθετα, στὴν περίπτωση αὐτή, παρατηρεῖται μιὰ ἐνδυνάμωση τῶν ἐξουσιῶν ἀντιπροσώπευσης. Πτώση ἢ ἀπώλεια τῆς ἀντιπροσώπευσης ὑπάρχει, καὶ μάλιστα βαθιά, ὅταν τείνουν νὰ κλείσουν τὰ κανάλια ποὺ μεταφράζουν σὲ πολιτικὰ μηνύματα τὶς πληροφορίες, τοὺς σχηματισμούς, τὰ αἰτήματα καὶ τὶς ἀνάγκες ποὺ διαμορφώνονται στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν, μὲ τὶς τεχνικὲς καὶ τὶς μεθόδους μεσολάβησής τους ποὺ ἀλλοιώνουν τὶς σχέσεις πολιτικῆς διεύθυνσης καὶ λαϊκῆς κυριαρχίας. "Ὅταν, δηλαδή, οἱ πολῖτες ἀρχίζουν νὰ διαπιστώνουν καὶ νὰ πιστεύουν πῶς οἱ θεσμοὶ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ συλλέξουν καὶ νὰ μετασχηματίσουν τὰ αἰτήματά τους καὶ τὶς ἀνάγκες τους σὲ πολιτικὲς προτάσεις.

Τὸ γεγονός ὅτι στὶς τελευταῖες ἐκλογὲς προσέλαβαν ξεχωριστὴ σημασία οἱ θέσεις ποὺ ἀσκοῦσαν κριτικὴ στὴν πολιτικὴ μεσολάβησης τῆς Δεξιᾶς καὶ οἱ θελήσεις κι ἀπαιτήσεις γιὰ ἓνα νέο τρόπο ἀσκησης τῆς πολιτικῆς — γιὰ ἓνα νέα τρόπο, στὴ μορφή καὶ στὰ περιεχόμενα, μεσολάβησης — ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τοῦ σχίσματος ποὺ δημιουργήθηκε ἀνάμεσα στοῦ σύστημα τῶν θεσμῶν καὶ στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων στὴ δεκαετία τοῦ '70 προκάλεσε καὶ προσδιόρισε ἓνα ρήγμα στὶς ἰσορροπίες, ἓνα αἶτημα νὰ ὑπάρξουν χώροι ἐλευθερίας, ποὺ ἔρχεται σ' ἄμεση ἀντίθεση μὲ τὶς δομὲς τοῦ ἀστικοῦ κράτους ὅπως αὐτὸ ὁργανώθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεταπολέμου. Ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς κοινωνίας δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα αἶτημα ἐξημερώματος τῶν δομῶν τοῦ μετεμφυλιακοῦ Κράτους· ἐπρόκειτο καὶ πρόκειται γιὰ μιὰ μακροπρόθεσμη τάση ποὺ θέτει σὲ ριζικὴ ἀντίθεση τὶς νέες τάσεις ποὺ προσλαμβάνει ἡ νέα κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῆς ὑποκειμενικότητος μὲ τὶς ταξικὲς λειτουργίες τοῦ Κράτους. Καὶ δὲν πρόκειται γιὰ ἓνα μικρο-ἀστικὸ αἶτημα ἀφοῦ θέτει σὲ συζήτηση ὁλόκληρο τὸ μηχανισμό τοῦ μετεμφυλιακοῦ Κράτους καὶ τὴν κατ' ἐξοχὴν λειτουργία του: τὴν ἐμπέδωση τῆς καπιταλιστικῆς κυριαρχίας καὶ τὴν ἐ-

ξουσία τῆς πάνω στὶς νέες μορφὲς καὶ στὰ σχήματα ἐξέγερσης τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Ἐθεσε καὶ θέτει σὲ συζήτηση κι ἀμφισβήτησε αὐτὸ τὸν ἴδιο τὸ δημοκρατικὸ χαραχτήρα τῆς κοινωνικῆς συγκρότησης, ὅπου αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ Κράτος γίνεται πρωταγωνιστὴς κάθε μεταβολῆς, μὲ τὰ ὄργανα καὶ τοὺς κανόνες ποὺ αὐτὸ θεσπίζει κι ἐπιβάλλει ἐνάντια στὶς διαδικασίες ποὺ συντελοῦνται στοῦ χώρου τῆς παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ὄρων ὑπαρξης τῆς κοινωνίας. Ἀμφισβητεῖ δηλαδή τὴν ἱστορικὴ βάση δικαιολόγησης τοῦ καπιταλισμοῦ ποὺ στρέφεται ἐνάντια σ' ὅλες τὶς προσπάθειες ριζικοῦ μετασχηματισμοῦ καὶ μετάβασης σὲ μορφὲς καὶ σχήματα κοινωνικῆς, πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτισμικῆς αὐτονομίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν περιέργο καὶ τυχαῖο ποὺ τὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ. κοινωνικοποιεῖ τὸ αἶτημα δίχως ὅμως νὰ κοινωνικοποιεῖ καὶ τὸν τρόπο παραγωγῆς ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται καὶ τὸν ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ αἶτημα.

Ἡ τάση ποὺ ἀποσκοπεῖ ν' αὐξήσει τὸ αὐταρχικὸ στοιχεῖο στοῦ Κράτους γίνεται μὲ πολλοὺς τρόπους, πέρα ἀπὸ τὴν ἄμεση καὶ ἀπροκάλυπτη ἐπέμβαση ὅπως τὴ γνωρίσαμε πρὶν τὸ '74: μὲ τὸν καθορισμὸ καὶ περιορισμὸ τῶν χώρων αὐτοῦ ποὺ πολιτικὰ οἱ μάζες μποροῦν νὰ πραγματοποιήσουν, μὲ τὴν ὁριοθέτηση τῆς πολιτικῆς ἀνοχῆς, μὲ τὴν παροχὴ ἰδεολογικῆς βάσης ποὺ νόμιμοποιεῖ τὸ Κράτος· ἀλλὰ καὶ ἐπίσης, μὲ τὴ φαινομενικὴ μεγένθυση τῶν χώρων τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς Δημοκρατίας: χώροι ποὺ καλύπτονται καὶ στὴ συνέχεια ὑποκαθίστανται ἀπὸ τὰ κόμματα — καὶ δὲν ὑπάρχουν πλέον κατάλληλα γιὰ τὴ λειτουργία αὐτὴ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ κόμματα, ἐπειδὴ ἡ ἱκανότητά τους νὰ συγκεντρώνουν καὶ νὰ ὁμοιοποιοῦν τὰ αἰτήματα λειτουργεῖ, γιὰ προφανεῖς λόγους, πάρα πολὺ καλὰ γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἑνταξης κι ἐνσωμάτωσης τῆς κοινωνίας στὴ διαδικασία τῆς ἀνάπτυξης, τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν συνίσταται στοῦ νὰ κατέχουμε μιὰ κριτικὴ ἀνάλυση ποὺ ν' ἀφορᾷ τὶς ἐξελίξεις μὲ τὶς ὁποῖες διαμορφώνεται, ἐπιτυγχάνεται καὶ πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὰ πάνω ἡ διαχείριση τῆς πολιτισμικῆς καὶ ριζοσπαστικῆς ἀνάπτυξης τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου, τῶν νέων μορφῶν μὲ τὶς ὁποῖες ἐκφράζεται ἡ ὑποκειμενικότητά.

Στὴ σημερινὴ κοινωνία μας ὁ κεντρικὸς ρόλος καὶ ἡ συγκεντρωτικὴ δόμηση τῶν θεσμῶν μεσολάβησης δὲν ἔχουν μόνο ἀντεπαναστατικὴ λειτουργία, δὲν ἀποτελοῦν μόνο συστήματα κοινωνικοῦ ἐλέγχου· ἀποτελοῦν στὴν κυριολεξία θεσμικὰ ὑποκατάστατα τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ἀπὸ τὸ '74 καὶ μετὰ, σὲ σχέση μὲ τὴ δό-

μηση του μετεμφυλιακού Κράτους, άφορᾶ :

α) τὴ φύση καὶ τὴ λειτουργία τοῦ ταξικοῦ πολιτικοῦ κόμματος πού, ἀπὸ πρωτοπορία λενινιστικοῦ τύπου, ἀλλάζει καὶ γίνεται ἐργαλεῖο μεσολάθεσης τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων πού τὸ ἀκολουθοῦν, προσπαθώντας πάντα, νὰ ἐπεκτείνει τὴ μεσολάθεσή του στὰ αἰτήματα ὅλο καὶ περισσοτέρων κοινωνικῶν ὁμάδων·

β) τὸ ἀνοιγμα, ἐπομένως, ἐνὸς χώρου στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν ὅπου διαμορφώνονται νέες μορφές συλλογικῆς δράσης πού ἀναπτύσσονται ἔξω ἀπὸ τοὺς κομματικούς μηχανισμούς καί, συχνά, σ' ἀνοικτὴ ἀντίθεση πρὸς αὐτούς·

γ) τὴ διαλεκτικὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς νέες μορφές συλλογικῆς δράσης καὶ στὸ πρῶην ταξικὸ κόμμα σὰν ἐργαλεῖο πού θέτει σὲ κανάλια τὶς κινήσεις τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν καὶ δέχεται, σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμό, ἐπηρεασμούς ἀπὸ τὶς κινήσεις αὐτές·

δ) τὴν ἀδυναμία νὰ προταθεῖ τὸ λενινιστικὸ μοντέλο ὡς ἐπαναστατικὸ κόμμα, στόχος τοῦ ὁποῦ ἀποδείχτηκε ἡ ἀδυνατότητα μὲ τὸ ναυάγιο τοῦ χώρου πού ἐτοποθετεῖτο στ' ἄριστερά τοῦ Κ.Κ.Ε. (τροτσκιστές, μαοϊκοί, κλπ.)·

ε) τὴν ἀδυνατότητα ν' ἀποκτήσουν συγκεκριμένη ἔκφραση οἱ πολιτιστικές ἀξίες καὶ οἱ νέες μορφές ὑποκειμενικότητας πού ἀπαρτίζουν τὶς νέες συγκρούσεις καὶ τὴ συλλογικὴ δράση.

Ὁ θεσμός μεσολάθεσης (τὸ πολιτικὸ κόμμα) ἄλλαξε ρόλο καὶ σπουδαιότητα στὴ μετὰ τὸ '74 κοινωνικὴ συγκρότηση. Ἐνῶ στὸ μετεμφυλιακὸ Κράτος οἱ ὁργανώσεις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἦσαν θεσμοὶ «ἐξωτερικοὶ πρὸς τὸ πολιτικὸ σύστημα», ἐξέφραζαν δηλαδὴ κοινωνικὲς τάξεις καὶ κοινωνικά στρώματα ἔξω ἀπὸ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο, κι αὐτὴ ἡ μὴ ἔνταξη ἐγγυόταν τὴν αὐτοδυναμία τους, ἐπιτρέποντάς τους ἔτσι ν' ἀποτελοῦν μορφές δύναμης τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων πού ἐκπροσωποῦσαν, ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀλλάζει οὐσιαστικά σὲ σημασία καὶ περιεχόμενο στὰ πλαίσια ἐνὸς συνταγματικοῦ συστήματος ὅπου τὰ κόμματα, καὶ τ' ἄριστερά, ἀναγνωρίζονται σὰν κύρια ἐργαλεῖα ἀρθρώσεως τῆς πολιτικῆς διαλεκτικῆς Κράτους καὶ κοινωνίας τῶν πολιτῶν.

Ἔτσι, ἐνῶ στὴ μετεμφυλιακὴ κοινωνία ἡ μὴ συνταγματικὴ σπουδαιότητα τῶν κομμάτων ἐγγυᾶται γενικὰ τὴν ἀνοικτὴ σχέση Κράτους καὶ Κοινωνίας — σχέση πού μπορούσε νὰ ἐλέγχεται καὶ νὰ καταστέλεται μόνο μ' ἄμεσες μορφές ἐπέμβασης, ἀστυνομικὲς καὶ στρατιωτικὲς — στὴ μεταπολιτευτικὴ κοινωνία, τὴ μετὰ τὸ '74, ἡ ἐσωτερικὴ αὐταρχικὴ δόμηση τῶν μαζικῶν κομμάτων, κι ἰδιαίτερα τῶν ἁριστερῶν, συντελεῖ στὸ κλείσιμο, ἀντὶ στὸ ἀνοιγμα, τῆς διαλεκτικῆς σχέσης ἀνάμεσα στοὺς θεσμούς καὶ στὴν κοινωνικὴ πρα-

γματικότητα. Ἡ πολιτικὴ συναίνεση πού ἐπιτυγχάνεται κι ἐκφράζεται μέσω τῶν κομμάτων, ἀστικῶν κι ἁριστερῶν, δὲ συμπιπτει λοιπὸν ἀπαραίτητα μὲ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ βούληση.

Ἡ κρίση τῶν μορφῶν ἀντιπροσώπευσης, πολὺ πῶς διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη πού γνωρίσαμε τὶς προηγούμενες δεκαετίες, καθιστᾷ πλέον προβληματικὴ τὴν κατανόηση τῆς κατάστασης καὶ θέτει σὲ κρίση τὶς πολιτικὲς προτάσεις τῶν παραδοσιακῶν δυνάμεων τῆς Ἁριστερᾶς. Ἡ κρίση ἀγκαλιάζει τόσο τὰ περιεχόμενα τῆς πολιτικῆς δράσης ὅσο καὶ τὶς μορφές μὲ τὶς ὁποῖες ξεδιπλώνεται ἡ δράση αὐτή. Ὁ ἰδιαίτερος ρόλος πού προσλαμβάνουν κι ἀναπτύσσονται οἱ κοινωνικὲς πολιτικὲς τοῦ Κράτους — προκειμένου νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ στόχοι τῆς κοινωνικο-πολιτικῆς ἐνσωμάτωσης, τῆς ἀδρανοποίησης ἢ καὶ οὐδετεροποίησης τῶν ἀνταγωνιστικῶν δυνατοτήτων πού προέρχονται ἀπὸ τὴν κοινωνία — αὐξάνει ὑπέρμετρα τὸ θάρος καὶ τὴ σπουδαιότητα τῶν θεσμῶν τῆς Δημοκρατίας γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς πολιτικῆς νομιμοποίησης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἁρμονίας. Παράλληλα, μὲ τὶς λειτουργικὲς ἐπιδράσεις πού ἀσκοῦν τὰ περιεχόμενα τῶν στρατηγικῶν ἐπιλογῶν καὶ στόχων τῆς κυβέρνησης γιὰ τὴν ἀποδυνάμωση τοῦ κοινωνικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀναπτύσσονται, μ' ὅμοια σπουδαιότητα, τεχνικὲς μὲ τὶς ὁποῖες ἡ διαδικασία τῆς ἐπιλογῆς καὶ τῆς μεσολάθεσης τῶν κοινωνικῶν αἰτημάτων ἐπιτυγχάνεται νὰ διοχετεύεται σὲ περιβάλλοντα ἀνεκτά καὶ λειτουργικά γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή τοῦ συστήματος τῆς καπιταλιστικῆς κυριαρχίας.

Ὁ ρόλος τῶν θεσμῶν τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας καὶ τῶν φιλελευθέρων - δημοκρατικῶν παραδόσεων ἀποκτᾷ νέες δυνατότητες στὴν κοινωνία μας. Ὁ πολιτικὸς μηχανισμὸς τοῦ καπιταλιστικοῦ Κράτους, ἀπὸ ἀπλὴ λειτουργία κι ἐργαλεῖο ταξικῆς πολιτικῆς κυριαρχίας, ἀναπτύσσει λειτουργίες καὶ καλλιεργεῖ σχέσεις ἀπαραίτητες γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς κοινωνικῆς ἀνασύνθεσης τοῦ συστήματος. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν οἰκονομικὴ δομὴ καὶ στὸν ἰδεολογικὸ - πολιτικὸ-νομικὸ μηχανισμό δὲ μπορεῖ πλέον νὰ ἐξακριβώνεται σύμφωνα μὲ τὶς θεωρητικοποιήσεις τοῦ κλασσικοῦ μαρξισμού· κι οἱ λειτουργίες κι οἱ σχέσεις πού τίθενται σ' ἐφαρμογὴ γὰ τὴν ἐνσωμάτωση ἢ διάλυση τοῦ ριζοσπαστικοῦ χαρακτήρα τοῦ κοινωνικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, δὲ μποροῦν πλέον ν' ἀσκοῦνται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὰ ἴδια χαρακτηριστικά πού γνωρίσαμε σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ μετεμφυλιακοῦ Κράτους ὡς τὸ '74.

Στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἡ ἀποδιάρθρωση τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, ἡ

όλο και μεγαλύτερη εξειδίκευση του χαρακτήρα του αλήτηματος, ή μαζική εμφάνιση άναγκών με κοινωνικά και πολιτιστικά περιεχόμενα, ή άναζήτηση ταυτότητας, αλλά και ή παραγωγή ταυτοτήτων από τὸ σύστημα, ὁ εἰδικὸς χαρακτήρας τῶν συγκρούσεων πού ἐπικεντρώνονται γύρω ἀπὸ ἓνα αἶτημα καὶ κινητοποιοῦν ἀνομοιογενή κοινωνικά στρώματα, ὅλ' αὐτὰ κατέστησαν περισσότερο προβληματική τὴ δυνατότητα συνεκτικῆς διαμόρφωσης καὶ διατύπωσης τῶν πολιτικῶν στρατηγικῶν: ή κρατικιστική ἀξίωση γιὰ πολιτική σύνθεση καὶ ὁμοιοποίηση καταλήγει νὰ λαμβάνει καταχρηστικές ὕψεις καὶ μορφές παράθρασης στὴ σχέση της μὲ τὴν κοινωνική δυναμική, ἀφοῦ οἱ μετασχηματισμοὶ πού ἐπὶπλῆσαν στὶς μορφές τοῦ ἀνταγωνισμοῦ χάρασαν βαθιὰ τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν κοινωνική αὐτονομία καὶ στὸ σύστημα τῶν θεσμῶν, κι ἀπαιτοῦν μεγαλύτερη ἐλαστικότητα στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δύο περιβάλλοντα.

Στὴν κατάσταση αὐτή, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ὁργανωθεῖ ή κοινωνική πραγματικότητα, εἶναι κρίσιμης σημασίας, ἐνῶ ἀνατρέπονται τὰ ἐπίπεδα τῆς δομῆς καὶ τῆς ὑπερδομῆς ὅπως κωδικοποιήθηκαν ἀπὸ τὴ μαρξιστική θεωρία στὴν ἀνάλυσή της γιὰ τὴν κοινωνική ὁλότητα. Εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἔχει πλέον τὴ σημασία πού εἶχε ὁ παραδοσιακὸς διαχωρισμὸς μεταξὺ θάσης κι ἐποικοδομήματος, ὅπως δὲν ἔχει πιά ἔννοια ή σχέση ἀνάμεσα στὸ οἰκονομικὸ καὶ στὸ πολιτικὸ, κι ἀνατρέπεται μιὰ θεωρία τῆς κρίσης, ὅπως ή μαρξιστική, πού ἀρνιόταν στὸ πολιτικὸ στοιχεῖο τῆς κρίσης αὐτόνομη σπουδαιότητα, μετατρέποντάς το σὲ μιὰ στιγμή τῆς οἰκονομικῆς κρίσης. Μεγάλο μέρος ἀπὸ τίς δυσκολίες πού ἀπαντοῦνται στὴν Ἀριστερά ὅταν ἀναλύεται ή κρίση τῆς κοινωνίας μας, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἱκανότητας νὰ κατανοηθεῖ αὐτὸς ὁ θεωρητικὸς κόμπος. Οἱ προσπάθειες πού καταβάλλονται ὥστε νὰ γίνεται δυνατὸ ν' ἀνταποκρίνονται ἀκόμα τὰ σημερινὰ ἐπίπεδα τῆς κρίσης μὲ τ' ἀξιώματα τοῦ κλασσικοῦ μαρξισμοῦ (τυπικὲς εἶναι οἱ ἀναλύσεις τῶν γάλλων θεωρητικῶν, τοῦ Πουλαντζᾶ, καὶ τῶν ὁμάδων καὶ διανοουμένων πού κινοῦνται γύρω ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ ἀνανεωτικοῦ χώρου), ἀποτελοῦν φανερό παράδειγμα τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς.

Σήμερα δὲν ἔχουν κρίσιμη σημασία μονάχα τὰ περιεχόμενα τῶν στρατηγικῶν στόχων πού θέτει ή ἐκάστοτε κυβέρνηση, κρίσιμης σημασίας ἐπίσης εἶναι οἱ θεσμικὲς μεθοδεύσεις μὲ τίς ὁποῖες τίθενται σ' ἐφαρμογή καὶ πραγματοποιοῦνται οἱ στόχοι αὐτοί. Σὲ μιὰ ἐποχή ὅπου, γιὰ παράδειγμα, ή οἰκονομική κρίση περιορίζει τίς δυνατότητες ἐπέμβασης τοῦ Κράτους γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐπίτευξης κοι-

νωνικῆς ἁρμονίας, οἱ συντελεστὲς ἐπιλογῆς πού πρέπει νὰ διαθέτουν οἱ θεσμοὶ ἀντιπροσώπησης τείνουν ν' αὐξάνονται. Μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ή αὐτονομία τοῦ πολιτικοῦ εἶναι προϊόν τῆς κρίσης τοῦ Κράτους ή τῆς παρακμῆς τῶν τεχνικῶν μὲ τίς ὁποῖες ἐπεμβαίνει γιὰ ν' ἀποδυναμώσει ή ν' ἀκυρώσει τὸν κοινωνικὸ ἀνταγωνισμό.

Οἱ μεγάλοι θεσμικοὶ φορεῖς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τ' ἀστικά κι ἀριστερὰ κόμματα, κατέχουν στὸ μεταπολιτευτικὸ πολιτικὸ σύστημα μιὰ θέση στρατηγικῆς σημασίας, καὶ τὴν ἀντίστοιχη ὁργανωτική ἄρθρωση, πού ἀναλογεῖ κι ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τοῦ σχεδιασμοῦ καὶ τῆς ἐπέμβασης τοῦ κοινωνικοῦ Κράτους. Τὰ κόμματα χαρακτηρίζονται, κυρίως, γιὰ τὴν ἱκανότητα πού κατέχουν νὰ συγκεντρώνουν καὶ νὰ ἐπιτυγχάνουν ὁμοιογενή σύνθεση τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων καὶ αἰτημάτων, ἐνῶ ή ὁργανωτική μορφή τους ἀρθρώνεται μὲ βάση τίς ἀπαιτήσεις αὐτές. Τὸ κόμμα δὲν εἶναι μόνο προβολὴ συμφερόντων στὸ πολιτικὸ σύστημα· εἶναι ἕνας φορέας δράσης πού πρέπει νὰ κινηθεῖ σύμφωνα μὲ τὴ λογική αὐτοῦ τοῦ συστήματος: νὰ ἐπεμβαίνει καὶ νὰ μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὰ συμφέροντα, νὰ ἐπιζητᾷ τὴν ἐπέκταση τῶν χώρων συναίνεσης, ν' αὐξάνει τίς ἱκανότητές του γιὰ στρατηγική καὶ διαπραγμάτευση. Τὴν πολιτική, σὰ φυσική κλίση, ἀντικαθιστᾷ ή ἔνταξη σὲ μιὰ ὁργάνωση, πού κοθοδηγεῖται μ' ὀρθολογικὰ κριτήρια καὶ διευθύνεται ἀπὸ μιὰ ἐπαγγελματική ὁμάδα. Ἡ ὁργάνωση τείνει νὰ συμπεριλάβει στοὺς σκοποὺς της κάθε πλευρὰ τῆς ζωῆς τοῦ «συνέρχεσθαι καὶ συνεταίριζεσθαι», προικίζοντάς τὴν μ' ἐκδοτικούς ὁργανισμούς, κοινωνικοὺς καὶ πολιτιστικούς θεσμούς, αὐτοτελεῖς οἰκονομικὲς δραστηριότητες, κλπ. Τὴν ἐλεύθερη ἀντιπροσώπηση τῶν συμφερόντων ἀντικαθιστοῦν μορφές ἐνταξιας διεύθυνσης, πού διαχειρίζονται ὅλες τίς δραστηριότητες τοῦ κόμματος καί, φυσικά, τὴν κοινοβουλευτική ἐκπροσώπηση.

Ἡ ὁργάνωση διαμορφώνεται σὲ μιὰ δομὴ πυραμίδας, πού ἀπὸ τίς τοπικὲς ἐνότητες, μὲ μιὰ σειρά ἐνδιαμέσων ἐπιπέδων, φθάνει στὴν κεντρική διεύθυνση. Τὸ κόμμα ἀναπτύσσει μιὰ «μηχανή» πού διαχειρίζεται τὴν ἐκλογική πάλη, τὴν προπαγάνδα καὶ πληροφόρηση τῶν μαζῶν, τροφοδοτεῖ τὴ συναίνεση μὲ τὴν ἔνταξη σὲ πολυάριθμες συντεχνιακὲς δομὲς πού τίς κινητοποιεῖ πάνω σὲ γενικοὺς κοινούς στόχους. Ἡ μαζική ὁργάνωση δὲν εἶναι πλέον καὶ μόνον ἀπλὸ ἐργαλεῖο ἀντιπροσώπησης ή πάλης, μὰ ὁ χώρος ἀναζήτησης κι ἀνεύρεσης μιᾶς ταυτότητας, σὲ ἔκταση τέτοια καὶ μὲ ἰδιαίχοντα χαρακτηριστικὰ πού εἶναι δύσκολο νὰ τὰ συναντήσουμε στὸ παρελθόν.

Ἀναπτύσσονται οἱ μορφές καὶ τὰ σχήματα τῆς γραφειοκρατίας ποὺ ὑποδείχθηκαν ἀπὸ τὸν R. Michels· ἡ ἐπιβίωση τοῦ μηχανισμοῦ γίνεται ἕνας σκοπὸς ποὺ τίθεται πάνω ἀπὸ τοὺς διακηρυσσόμενους πολιτικοὺς σκοποὺς. Συγχρόνως, τὸ κόμμα, σὰ χῶρος ὀλικῆς ἐπικύρωσης τῆς ταυτότητάς, γεννᾷ μιὰν ἀποκλειστικότητα, ποὺ περιέχει ὅλες τὶς ὀψεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀναπαράγοντας ἕνα κλειστὸ κύκλωμα σχέσεων, μιὰ πραγματικὴ ὑποκουλτούρα μέσα στὴν κοινωνία.

Τὸ κόμμα ἀντανακλᾷ ὅλες τὶς σφαῖρες τῆς καθημερινῆς δραστηριότητάς καὶ ζωῆς τοῦ ἀτόμου, τοῦ ἐπιτρέπει τὴν κοινωνικὴ συμμετοχὴ καὶ τὸ ἐνσωματώνει στὴν κοινότητά του. Ἡ ἀνάγκη νὰ θεμελιωθεῖ ἀνάμεσα στὶς μάζες καὶ στοὺς διανοούμενους, σπρώχνει τὸ κόμμα νὰ δώσει μεγάλο χῶρο σὲ «παράλληλες ὁργανώσεις», ὅπως εἶναι οἱ λαϊκοὶ ὁργανισμοί, οἱ ἐπιτροπές, οἱ πολιτιστικοὶ σύλλογοι, οἱ φεμινιστικὲς ὁργανώσεις, οἱ ὁργανώσεις εἰρήνης, ἐπιστημόνων, γιὰ τὸ περιβάλλον, κλπ., ὁργανώσεις ποὺ σχεδὸν καλύπτουν τὸ σύνολο τῶν δραστηριοτήτων καὶ τῶν αἰτημάτων τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν, καὶ λειτουργοῦν μὲ στοιχειώδη δημοκρατικὰ χαρακτηριστικά. Οἱ «παράλληλες ὁργανώσεις» ἀποτελοῦν σημαντικὰ ἐργαλεῖα ἐνσωμάτωσης τῶν μαζῶν στὴ ζωὴ τοῦ κόμματος καὶ, γενικότερα, ἐργαλεῖα πολιτικῆς συμμετοχῆς· πρόκειται γιὰ πραγματικοὺς χώρους ὑπο-πολιτιστικῆς συσσωμάτωσης ποὺ λειτουργοῦν σὰν κανάλια εἰσδοχῆς στὸ πολιτικὸ σύστημα. Ἀλλὰ δὲν ἔχουμε πλέον νὰ κάνουμε μὲ ταξικὰ κόμματα. Ἡ δημιουργία μιᾶς μαζικῆς καὶ σύνθετης κοινωνίας, ἡ κάθοδος στὶς πόλεις καὶ ἡ ζωὴ σ' αὐτὲς μ' ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται, ὁ καταναλωτισμὸς κι ἡ ἐμπορευματοποίηση τῆς καθημερινῆς ζωῆς, περιστέλλουν τὸ συγκεκριμένο χαρακτηριστὴρ καὶ τὴν αὐτονομία τῶν αἰτημάτων ἰδιότερων κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ τάξεων. Τὸν ἴδιο καιρὸ τὰ αἰτήματα ἀποκτοῦν ἕνα χαρακτηριστὴρ ὅλο καὶ πιὸ μερικὸ, ξεχωριστό, εἰδικὸ κι ἀδιαφοροποίητο. Ἡ αὐξανόμενη ἐπέμβαση τοῦ Κράτους τείνει στὴ διαρκὴ ἐξειδίκευση τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀπαιτεῖ ἀρμοδιότητες κι εἰδικὲς τεχνικὲς γνώσεις. Τονίζεται ἔτσι ὁ πολιτικὸς ἐπαγγελματισμὸς καὶ περιορίζονται οἱ δυνατότητες τῆς θάσης νὰ ἐλέγχει τὴ διαμόρφωση τῶν προγραμμάτων καὶ τὴν ἀποφασιζόμενη δράση τῶν κομμάτων. Σὰν κανάλια κινητοποίησης κι ἐπικοινωνίας, τὰ κόμματα ὑποκαθίστανται βαθμιαίᾳ ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν media, ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἄμεση σχέση ἀνάμεσα στὴν ἡγεσία καὶ στὶς μάζες, καὶ γίνονται ἔτσι τὰ διαλεχτὰ καὶ προτιμώμενα ἐργαλεῖα γιὰ τὴ δημιουργία συνείδησης κι ἐξαρτημένης συμμετοχῆς.

Αὐτὲς οἱ μεταβαλλόμενες συνθήκες σπρώ-

χνουν τὰ κόμματα νὰ διατυπώνουν ὅσο τὸ δυνατό γενικότερα αἰτήματα στὰ προγράμματά τους, νὰ μεταφέρουν κάθε δυνατό ξεχωριστὸ αἶτημα στὴν καθημερινὴ δραστηριότητά τους, νὰ διατηροῦν τὸ μεγαλύτερο βαθμὸ σχέσεων μ' ὁμάδες συμφερόντων ποὺ ἀνταγωνίζονται μεταξύ τους γιὰ μιὰ πελατεία ποὺ ἐκ τῶν πραγμάτων εἶναι κοινὴ. Τὸ ταξικὸ κόμμα μετασχηματίστηκε σὲ catch-all party, σὲ κόμμα ποὺ τὰ καταβροχθίζει ὅλα. Ἡ ἐπέκταση τῶν χώρων τῆς συναίνεσης κι ἡ ἐκλογικὴ ἐπιτυχία γίνονται ὁ κύριος στόχος τοῦ κόμματος. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ μετριάξει τὶς συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῶν ἐκλογέων καὶ νὰ κεντροποιεῖται σὲ θέματα ποὺ συναντοῦν μικρὴ ἀντίσταση στὸ ἐκλογικὸ σῶμα. Ἐνας τρόπος ὥστε νὰ μὴν εἶναι εὐκόλο ν' ἀνακαλύπτονται οἱ διαφορὲς συμφερόντων καὶ οἱ δυνητικὲς ἢ πραγματικὲς συγκρούσεις συνίσταται στὸ νὰ προβάλλονται τὰ πολιτικὰ προβλήματα σὲ γενικότερες προοπτικὲς, καὶ στὴ συνέχεια νὰ ἀπαντοῦνται μὲ μιὰ πρακτικὴ ποὺ τὰ μετατρέπει σὲ πολλαπλὰ ξεχωριστὰ αἰτήματα. Ὁ περιορισμὸς τοῦ ρόλου τῆς ἰδεολογίας καὶ ἡ ἔμφαση μιᾶς πραγματιστικῆς προοπτικῆς ἀποτελεῖ ἕνα ἄλλο τυπικὸ στοιχεῖο τοῦ catch-all party. Συγχρόνως ἐνισχύονται τὰ ἐπαγγελματικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἡγετικῶν ὁμάδων καὶ μειώνεται ἡ δυνατότητα ἀλλά καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς συμμετοχῆς τῆς θάσης.

Κι ἀκριβῶς, ἡ κρίση τῶν θεσμῶν μεσολάβησις μπροστὰ στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη, προέρχεται ἀπ' αὐτὴν τὴν τροποποίηση στὴ μορφὴ μὲ τὴν ὁποία τὰ κόμματα τοποθετοῦνται. Ἡ ὁργανωτικὴ ἀνικανότητά τους προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξακολουθοῦν ν' ἀποτελοῦν τὴν ἱστορικὴ μνήμη μιᾶς φάσης τὴν ὁποία ἔχει ξεπεράσει ἡ καπιταλιστικὴ κοινωνία. Ὁ αὐταρχικὸς χαρακτήρας τῆς κοινωνικῆς παρουσίας τους πηγάζει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, θέλοντας νὰ ἀντιπροσωπεύουν ἕνα στάδιο κοινωνικῆς ἀνασύνθεσης μπροστὰ στὴ πραγματικότητα τοῦ κοινωνικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, αὐτὰ, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, ὁδηγοῦν σὲ στενωπὸ τῆς φυσιολογικῆς ἐξάπλωσης κι ἐξέλιξης τῆς κοινωνικῆς σύγκρουσης μέχρι τελικὰ νὰ τὴ στραγγαλίσουν.

Ἡ Ἀριστερὰ ἔχει ἐμπλακεῖ σὲ μιὰ στρατηγικὴ κρίση ποὺ ἀφορᾷ τὰ περιεχόμενα τῆς δράσης καὶ τὶς μορφές ποὺ συντηρεῖ γιὰ τὴ δράση τῆς αὐτῆς στὴν κοινωνία. Ὅχι τυχαίᾳ, ἐμφανίζονται σήμερα, κυρίως στὴν παραδοσιακὴ Ἀριστερὰ, προβληματικὲς ποὺ ἀναφέρονται σὲ πολιτικο-θεσμικὲς ὀψεις καὶ λύσεις. Ὅλες ξεκινοῦν ἀπ' αὐτὴ τὴν κρίση τῶν μορφῶν ἀντιπροσώπευσης τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Γιὰ παράδειγμα, τὰ θέματα ποὺ προβάλλονται, ὅχι τυχαίᾳ, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ

ΠΑ.ΣΟ.Κ., για μεταβολές που εκπορεύονται, οργανώνονται και τίθενται σ' εφαρμογή από τους κρατικούς θεσμούς. "Οχι τυχαία, γιατί σε μία βαθιά πλέον αντίθεση μεταξύ του συστήματος των θεσμών και του κοινωνικού ανταγωνισμού, ή καθ' όλα θεσμική πρόταση για λύση της αντίθεσης, προτείνεται από ένα κόμμα — χαρακτηριστικό τύπο του κόμματος που τὰ καταβροχθίζει όλα—που έχει πενιχρούς δεσμούς με τις εργαζόμενες μάζες και την άριστη ριζοσπαστική κουλτούρα και που τείνει έπομένως να διαμορφώνει μία θάση νομιμότητας κυρίως πολιτική παρά κοινωνική. Μά πέρα από τους κοινωνικο-πολιτικούς λόγους ή αυτούς που άφορούν τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων, τὴ θέση καὶ τοποθέτησή του στὴν πολιτική γεωγραφία, που ὑποχρεώνουν ἀντικειμενικά τὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ. νὰ προσανατολίζεται καὶ νὰ ἐπιλέγει θέσεις τοῦ εἶδους αὐτοῦ, καλλιεργεῖται ἓνα στοιχεῖο ἡγεμονίας, ἀντικειμενικῆς ἡγεμονικῆς σχέσης κι ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴν ἀπὸ τὰ πάνω λύση τῶν προβλημάτων καὶ στὴν πραγματικότητα τῆς κοινωνικῆς κατάστασης: τὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ. εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ ζεῖ στὴν ἀντίθεση, νὰ εἶναι δηλαδὴ συγχρόνως φορέας κοινωνικοῦ κινήματος καὶ θεσμὸς μεσολάβησης που λειτουργεῖ σύμφωνα με τὶς ἐπιταγές τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Εἶναι, ἀκριβῶς, ἡ κρίση τῶν μορφῶν ἀντιπροσώπευσης, με τὶς ὁποῖες γίνεται ἡ μεσολάβηση τοῦ κοινωνικοῦ σώματος στὸ πολιτικὸ σύστημα, που ὁδηγεῖ ἀναγκαστικά σε λύσεις που ξεπερνοῦν καὶ τὶς στοιχειώδεις φιλελεύθερες παραδόσεις, ἀφοῦ ἡ κρίση τοῦ Κράτους καθιστᾷ ἀνεπαρκές ἓνα σύστημα θεμελίωσης καὶ νομιμοποίησης τῶν ἀποφάσεων που ἀντλεῖ τ' ἀξιώματά του ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ ριζοσπαστικὸ πολιτικῆς νομιμοποίησης. "Ετσι, ἡ ἐγκαινίαση τῶν μορφῶν κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας εὐρωπαϊκοῦ τύπου, που στὸ μετεμφυλιακὸ Κράτος ἔγιναν ἐργαλεῖο αὐταρχικῶν λύσεων, γίνεται σήμερα προϋπόθεση καὶ ὅρος γιὰ τὴν πραγματοποίηση «προοδευτικῶν - ἀριστερῶν» μεταρρυθμιστικῶν στρατηγικῶν. Στὸ πλαίσιο αὐτό, τὸ θέμα τῆς ἱκανότητος τοῦ Κράτους νὰ λαμβάνει ἀποφάσεις ἀποκτᾷ μιὰ πρῶτου βαθμοῦ σπουδαιότητα καὶ γιὰ τὴν Ἀριστερά.

Ἡ ἔνταξη τῶν κομμάτων στὸ πολιτικὸ σύστημα, μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐκδηλες ὀψεις τῶν διαδικασιῶν ξεπεράσματος τῆς φιλελεύθερης παράδοσης, ἀναπροτείνει τὸ πρόβλημα τῆς ὁργάνωσης-κόμμα, ἀφοῦ ἡ σπουδαιότητα που ἀποκτᾷ τὸ πολιτικὸ κόμμα γιὰ τὸ πολιτικὸ σύστημα ἔχει ἄμεση συγγένεια με τὶς διαδικασίες με τὶς ὁποῖες διαμορφώνονται ἡ θέληση καὶ ἡ συναίνεση στὸ πολιτικὸ σύστημα, διαδικασίες που ἐπιτυγχάνονται καὶ πραγμα-

τοποιοῦνται με τὴ μεσολάβηση καὶ δράση αὐτῶν τῶν ἰδιῶν τῶν κομμάτων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ ζήτημα τοῦ «δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ» βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ κόμματος, σὰν ἐθελοντικὴ ἐνότητα τῶν ἐγγεγραμμένων μελῶν καὶ τῶν ἀγωνιστῶν, καὶ μετατρέπεται σε μιὰ ἀπὸ τὶς οὐσιαστικὲς ιδιότητες τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Τὸ νὰ διατηροῦνται στὰ πολιτικὰ κόμματα συνθήκες διαμόρφωσης καὶ λήψης τῶν ἀποφάσεων που ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ κριτήρια νομιμότητος, διαφάνειας καὶ δημοκρατικότητος που ἀπαιτοῦνται, ἀντιθέτως, ἀπὸ τοὺς πολιτικούς θεσμούς, ἀποσκοπεῖ οὐσιαστικά στὸ νὰ συντηρήσουν στὸ πολιτικὸ σύστημα ἐκεῖνα τὰ ἐπίπεδα ἐκλογῆς καὶ διαλογῆς τοῦ κοινωνικοῦ αἰτήματος που ἔχουν μπεῖ σε κρίση ἀπὸ τὶς νέες μορφές τοῦ κοινωνικοῦ ανταγωνισμοῦ. "Οταν οἱ θεσμοὶ τῆς δημόσιας πολιτικῆς ἐμφανίζονται νὰ εἶναι διαρκῶς καὶ περισσότερο οἱ ἐκ τῶν ὑστέρων χώροι ἐπικύρωσης τῶν ἀποφάσεων, που λαμβάνονται στὴν ἀφάνεια ἀπὸ τὰ πραγματικά κέντρα ἐξουσίας (κέντρα οἰκονομικῆς ἐξουσίας, σώματα διαχωρισμένα ἀπὸ τὸ Κράτος, δημόσιοι ὀργανισμοί, τράπεζες, κόμματα, κλπ.), καὶ κυριολεκτικὰ καθορίζουν τὴ ζωὴ ὑπαρκτῶν κι ὄχι ἀφηρημένων ὄντων, τὸ νὰ μὴν ἐπεμβαίνουμε στοὺς μηχανισμοὺς διαμόρφωσης τῆς θέλησης μέσα στὰ κόμματα καὶ στὸ συνδικαλισμὸ ἰσοδυναμεῖ με τὴν de facto ἀποδοχὴ τοῦ περιορισμοῦ τῆς δημοκρατίας. Κι ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἡ ἄποψη που θέλει νὰ ἐναποθέσει τὸν ἔλεγχο τῆς νομιμότητος στὰ κόμματα καὶ στὰ συνδικάτα εἶναι ὀπισθοδρομικὴ, θαυμάσια ἀντιδραστικὴ καὶ συμφωνεῖ ἀπόλυτα με τὴν αὐταρχικὴ ἐξέλιξη. Ὁ δημοκρατικὸς συγκεντρωτισμὸς* δὲν εἶναι μιὰ μέθοδος καὶ μιὰ πρακτικὴ που ἀρμόζει στὴν Ἀριστερά, ἐπειδὴ, δῆθεν, τῆς ἐπιτρέπει νὰ διατηρεῖ τὴν πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ αὐθεντικότητά της, καὶ νὰ διατηρεῖ ἄθικτὴ τὴ φύση ἑνὸς ὀργανισμοῦ ἀνώτερου τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία δρᾷ καὶ τὴν ὁποία προ-κειται νὰ ὑπερβεῖ. Στὴν πραγματικότητά, αὐτὴ ἡ δομὴ κι αὐτὴ ἡ σχέση καθιστοῦν τὴν Ἀριστερά τόσο ὁμόλογη πρὸς τὴν κοινωνία στὴν ὁποία δρᾷ, καὶ τόσο κατάλληλη γιὰ τὸ ἔργο τῆς δόλιας ἐπαναξιοποίησης πολιτικῶν

(*) Ἀπὸ τοὺς θιασῶτες τῆς ἀνανέωσης προτείνεται ὁ πλουραλισμός. Ἀλλὰ ποιὲς ἐγγυήσεις παρέχει ἓνα σύστημα στὸ ὁποῖο ὁ πλουραλισμὸς περιορίζεται στὴν ὑπαρξὴ περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς κομμάτων, καὶ στὸ ὁποῖο ὁ ἔλεγχος τοῦ τρόπου με τὸν ὁποῖο διαμορφώνεται ἡ πολιτικὴ θέληση μέσα στὰ κόμματα ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸν πολίτη; Ἀσφαλῶς ἡ ἐγγύηση πὼς ἡ λαμβανόμενη ἀπόφαση εἶναι ὁ συμβιβασμὸς μεταξὺ περισσοτέρων πολιτικῶν θελήσεων που λαμβάνονται αὐταρχικά.

θεσμών που διαπερνούνται από την κοινωνική κρίση.

Μα ή ιστορική ανεπάρκεια της οργάνωσης - κόμμα φανερώνεται επίσης καθώς αποκαλύπτεται σάν πραγματικό εμπόδιο στη δυνατότητα για έννοτητα ολόκληρης της 'Αριστεράς. 'Η επίφοβη πλέον διαφορά που προκύπτει ανάμεσα στο πολιτικο-κοινωνικό αίτημα που ανέρχεται από την κοινωνία και στην ικανότητα μεσολάβησης που είναι σέ θέση νά προσφέρει ή ήγεσία της 'Αριστεράς και ή κουλτούρα της, αποκαλύπτεται σάν πραγματικό εμπόδιο για την ήγεμόνευση της 'Αριστεράς στην κοινωνία και λειτουργός του προοδευτικού περιορισμού της επιρροής της. Φτάνουμε στο σημείο νά σκεφτόμαστε ότι ή ήγεσία της 'Αριστεράς — όχι μόνο οί ήγεσίες τών κομμάτων που την απαρτίζουν και οί διανοούμενοί της, μα ολόκληρο τὸ πολιτικό στῶμα τών κομμάτων ὡς τὰ πιὸ περιφερειακά επίπεδα — αποθλέπει σέ μιὰ «σοφή» διαχείριση μιᾶς κρίσης που τὰ ἐσωτερικά της πολιτικά ὄρια, ἀλλὰ καὶ τὰ διεθνή, τὴν καθιστοῦν ἀναπόφευκτη.

Παρατηροῦμε σήμερα ὅλο καὶ πιὸ καθαρά, πὼς οἱ μεταβολές που συντελοῦνται στὴν κοινωνία μας εἶναι τέτοιας λογῆς ὥστε κι αὐτὴ ἡ «ιδέα γιὰ τὸν κόσμο» που διαθέτει καὶ προβάλλει ἡ 'Αριστερά, καὶ μετὰ τὴν ὁποία οἰκοδόμησε τὴν ταυτότητά της, διαπερνιέται ἀπὸ τὴν κρίση. Καμιά ἀπὸ τὶς κατηγορίες που κόμισε ὁ μαρξισμός δὲ ξεφεύγει ἀπὸ τὸ προτσέσσο αὐτό: ἐπανάσταση, ἐργατικό κίνημα, σοσιαλιστική κοινωνία, συλλογικό, δημόσιο κι ἰδιωτικό, κόμμα, ἀποτελοῦν πλέον ἀντιλήψεις που δὲ μποροῦν νὰ γίνονται δεκτὲς δίχως κριτική ἐπεξεργασία, στ' ὄνομα μιᾶς ἱστορικής συνέχειας — καὶ ποιάς; —, ἔξω ἀπὸ τὸν οὐσιαστικό ἐπανακαθορισμό τους μετὰ τὴν νέες διαστάσεις καὶ προοπτικές που προτείνονται ἀπὸ τὶς νέες μορφές συλλογικῆς δράσης. Σήμερα, ἡ ἀπαίτηση γιὰ μιὰ ριζοσπαστική θεωρητική προβληματική ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴ σωστή κατανόηση καὶ τὴν κατάλληλη ἀντιμετώπιση τοῦ ἔμμετρου λόγου τῆς κοινωνίας.

Ἡ κρίση τῆς ἰδεολογικῆς ἀντιπροσώπευσης τῶν ἀριστερῶν.

Γνωρίζω πλέον ὅτι ὁ πολιτικός χῶρος τῶν δυνάμεων που ἀποδεσμεύτηκαν τὸ 1977—81, ἐξ αἰτίας τῆς κρίσης τῆς 'Αριστεράς, γνωστός ὡς «Χῶρος», σημαίνει ὅλο καὶ λιγότερα πράγματα. Γνωρίζω ὅτι ἡ θέση που θέλει μιὰν ἐπιστημονική ἐπανάληψη τοῦ μαρξισμοῦ ἢ τὴν ἀναδημιουργία του συνδυασμένη μετὰ προοδευτική - δημοκρατική ἢ ἀκόμα κι «ἐπαναστατική» λειτουργία τῶν κρατικῶν θε-

σμών, παροχῶν κι ἐγγυήσεων, σέ μιὰ κοινω-νία σύνθετη ὅπως εἶναι ἡ δικιά μας, δὲ μὲ λείει ἀπολύτως τίποτα. Αὐτὸ που μετὰ συνδέει μετὰ πολλοὺς εἶναι ἡ ἀντίσταση, καὶ τὶς περισσότερες φορές ἀδύναμη, ἐνάντια στὴν καταστροφή τῶν ζωντανῶν καὶ τῶν ζωτικῶν περιβαλλόντων τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἐνάντια στὸν κορπορατίστικο μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνίας μας, κι ἓνα εἶδος θεωρητικο-ιδεολογικῆς συγγένειας μετὰ φωνές που διαφέρουν, ἀκόμα καὶ στὴν πολιτική τους τοποθέτηση. Γνωρίζω πολὺ καλά, τόσο ἐγὼ ὅσο κι οἱ ἄνθρωποι μετὰ τοὺς ὁποίους συνεργάζομαι, πὼς εἴμαστε φορεῖς-μεταφορεῖς ἀπόψεων καὶ θέσεων τῶν ὁποίων ἡ ἐπεξεργασία ἔχει γίνει ἤδη στὴν Εὐρώπη κυρίως, καὶ στὴν Ἀμερική, καὶ πὼς δὲν εἴμαστε διόλου πρωτότυποι. Ἀλλὰ ἔχουμε τὴ θέληση νὰ μὴν πέσουμε στὶς παγίδες καὶ στὶς αὐταπάτες ἑνὸς νέου ἐφησυχασμοῦ, που στὴ συνέχεια θ' ἀποδειχτεῖ μιὰ νέα κατάσταση, δίχως πραγματική σχέση μετὰ τὴν κίνηση τῆς κοινωνίας, περιθωριακή.

Αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη νὰ καταλάβουμε τί ἀλλάζει στὴ σύνθεση τῆς κοινωνίας μας: νὰ θγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὶς παλιές κατηγορίες, νὰ ἐργαστοῦμε ὥστε νὰ ὑπάρξουν ἐργαλεῖα γνώσης που ν' ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία ζοῦμε. Ν' ἀναζητήσουμε μιὰ νέα μεθοδολογική κατεύθυνση; που πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ οἰκοδομηθεῖ, ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς φιλοσοφίες καὶ σέ μιὰ θεωρία τῆς κοινωνικῆς δράσης, που θεμελιώνεται στὴν ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ συστημάτων, στὴν ἄρθρωση καὶ διαφοροποίησή τους, γνωρίζοντας πολὺ καλά πὼς ἡ αὐταρχική κοινωνία εἶναι τὸ προϊόν τῆς ἀνικανότητας τοῦ πολιτικοῦ συστήματος νὰ μεταφράσει σέ πολιτικὴ πρόταση τὸ κοινωνικὸ αἶτημα μετὰ τὶς ἴδιες διαστάσεις μετὰ τὶς ὁποῖες αὐτὸ ἀναδύεται ἀπὸ τὴν κοινωνία. Κι ἀκόμα, ἡ θέληση ν' ἀγωνιστοῦμε γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ πορεία πρὸς συστήματα χειραγωγημένης συγκατάθεσης καὶ μαζικῆς ἐνσωμάτωσης: ἡ δέσμευση ν' ἀκούσουμε, νὰ προσφέρουμε καὶ νὰ δώσουμε φωνὴ σ' ὅλο αὐτὸ που ἀποκαλύπτει τὴν κυριαρχία, τὴν καταστολὴ πίσω ἀπὸ τὴ συναινέση, τὴ σύγκρουση πίσω ἀπὸ τὴ διακηρυσσόμενη ἁρμονία. Πρόκειται γιὰ προσανατολισμούς που ὀριοθετοῦν ἓνα θεωρητικο-πολιτικο-κοινωνικὸ χῶρο ἀντιπολίτευσης, ὅπου ἡ ἰκανότητα νὰ συλλεχθεῖ τὸ καινούργιο κι ἡ ἀνικανότητα νὰ ἐγκαταλειφθοῦν οἱ παλιές κατηγορίες συγχέονται καὶ συγκρούονται στὴν κουλτούρα τῆς ἀντιπολίτευσης αὐτῆς καὶ τὴν χαρακτηρίζουν.

Ἡ κατάσταση ἀλλάζει, τουλάχιστο στὴ θέση τῶν νέων αἰτημάτων καὶ τῶν νέων ἀναγκῶν ὅπως ἐκφράστηκαν στὴ δεκαετία τοῦ '70

καί συνεχίζουν σ' αὐτὴ τοῦ '80. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πρακτικὴ τῆς πάλης καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει ἓνα θεωρητικὸ οἰκοδόμημα, προχωρήσαμε ψηλαφιστὰ στὴν ἀναζήτηση ἑνὸς νέου παραδείγματος. Εἶναι σημαντικό ἐπομένως νὰ συζητήσουμε μερικές θεβαιότητες - κατάλοιπα ποὺ ἀντιστέκονται μᾶλλον στὸ γλωσσικὸ καὶ ἰδεολογικὸ θάνατο παρὰ στὴ ζωντανὴ πραγματικότητα.

Ἄν ἡ κριτικὴ στὸ «δογματικὸ μαρξισμό» ἐκπληρώνει σχεδὸν μὲ καθολικὸ τρόπο τὴν κριτικὴ αὐτοῦ ποὺ ἱστορικὰ ἀποκαλοῦμε «μαρξισμό», τί σημασία ἔχει τότε καὶ ποιοὶ λόγοι μᾶς ὑπαγορεύουν νὰ μιᾶμε σήμερα γιὰ ἕναν «ἄλλο μαρξισμό»; Ἡ ἀναφορὰ σ' ἓνα «γνήσιο μαρξισμό» δὲν ἀποτελεῖ μιὰ ἀνάγκη - κατάλοιπο γιὰ τὸ ἀπόλυτο, μιὰ νοσταλγία γιὰ θεωρητικὴ θεβαιότητα, τὴν ὁποία κανεὶς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐγγυηθεῖ καὶ ποῦ, ἀντιθέτως, οἰκοδομεῖται ἐπίπονα μὲ τὴ συγκέντρωση γνώσεων, πληροφοριῶν καὶ τὴν ἀντιπαράθεση παραδειγμάτων; Ἄν ὅ,τι ἀπομένει ἀπὸ τὸ «μαρξισμό» εἶναι ἓνα ἱστορικὸ σῶμα καὶ μιὰ «μέθοδος», τί νόημα ἔχει νὰ συνεχίζουμε ν' ἀποκαλοῦμεθα «μαρξιστὲς» καὶ νὰ κάνουμε θανάσιμα ὄλματα γιὰ νὰ διακρινόμαστε ἀπὸ ἄλλους ἑκατὸ «μαρξισμοὺς», δογματικούς ἢ κριτικούς; Δὲν πρέπει ἀντίθετα νὰ θέσουμε μὲ σαφήνεια καὶ δίχως ἐτικέτες τὸ πρόβλημα μιᾶς κριτικῆς θεωρίας τοῦ καπιταλισμοῦ στὴν κοινωνία μας — κι ἐπομένως καὶ τὴν ἀντίστοιχη πρακτικὴ τῆς ἀντιπολίτευσης — στὴν ὁποία ὁ Μάρξ καὶ οἱ μαρξιστὲς ὑπάρχουν στὸ βαθμὸ ποῦ ἡ συνεισφορά καὶ ἡ λειτουργία τους εἶναι ἰσοδύναμες μὲ κείνο ποῦ εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς ἐξηγήσουν;

Τὸ ν' ἀποκαλοῦμαστε «μαρξιστὲς» ἔχει ἄκόμα μιὰ πρακτικὴ λειτουργία. Χρησιμεύει γιατί ὀριοθετεῖ ἓναν πολιτικὸ χῶρο, γὰτὶ ἀντιπαράθετε μὲ συνομιλητὲς κι ἀντιπάλους. Χρησιμοποιεῖται σὰν κριτήριον ποῦ διαμορφώνει καὶ καθορίζει τὴν ταυτότητα, κι ἐπιτρέπει τὴν ἀναγνώριση μέσα σ' ἓνα χῶρο. Μὰ πέρα ἀπ' αὐτὴ τὴν πρακτικὴ λειτουργία, διαπιστώνουμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν αὐστηρὰ κριτήρια καθορισμοῦ τῆς ταυτότητας αὐτῆς, πῶς ὑπάρχει μόνον ἡ προσπάθεια νὰ οἰκοδομηθεῖ μιὰ ἀνάλυση τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας ποῦ νὰ αἰτιολογεῖ τὶς νέες μορφές κυριαρχίας καὶ ταξικῆς ἀντίθεσης στὴν κοινωνία μας. Ἡ χρῆση τῆς ἱστορικῆς κληρονομιάς τοῦ μαρξισμοῦ δὲ μπορεῖ νὰ κατέχει καμιά προνομιοῦχα θέση. Οἱ θεωρίες γιὰ τὶς ἐλίτ, γιὰ παράδειγμα, ἔχουν πολλὰ νὰ μᾶς ποῦν γιὰ τὶς πραγματικὲς μορφές κυριαρχίας, ὅπως καὶ ἡ κοινωνιολογία τῶν συγκρούσεων μᾶς ἔχει φωτίσει ἄρκετὰ γιὰ τὶς μορφές τῆς κοινωνικῆς ἀντιπολίτευσης. Ἡ συμβολὴ τῶν πιὸ

διαφορετικῶν τομέων τῆς σύγχρονης ἔρευνας ἀποτελεῖ τὸ ἀνοικτὸ κι ἐπικίνδυνον πεδίο στὸ ὁποῖο ὀφείλουμε ν' ἀρχίσουμε, δίχως ἐγγυήσεις, τὴν περιπέτεια γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν κοινωνία στὴν ὁποία ζοῦμε.

Στὴν ἀριστερὴ κοινότητα τῆς χώρας μας ὁ «μαρξισμός» ὑπῆρξε κι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐργαλεῖο ἀνάλυσης καὶ κινητοποίησης ἐναντίον τῆς ἐσωτερικῆς ἐκμετάλλευσης καὶ στὴ διεθνῇ ἐξάρτηση ἀπὸ μιὰ ἱμπεριαλιστικὴ ἐξουσία. Αὐτὸ ποῦ ἀπομένει ἀπὸ τὸ «μαρξισμό» στὶς θεωρίες ποῦ ἀναλύουν τὶς ἐσωτερικὲς κι ἐξωτερικὲς ἐξαρτήσεις τῆς κοινωνίας μας, καὶ στὶς κινητοποιήσεις καὶ στοὺς ἀγῶνες ποῦ πραγματοποιήθηκαν ἐναντίον τῶν ἐξαρτήσεων αὐτῶν, εἶναι αὐτὴ ἡ «μέθοδος» καὶ ἡ προσπάθεια νὰ διαγνωστοῦν οἱ μετασχηματισμοὶ ποῦ συντελοῦνται. Ἀλλὰ ἔχουμε νὰ κάνουμε περισσότερο μὲ μιὰ κοινωνιολογικὴ θεώρηση τῆς ἐξάρτησης, ποῦ περιέχει διάφορα ἐργαλεῖα ἀνάλυσης καὶ στὴν ὁποία ἡ ἀναφορὰ στὸ «μαρξισμό» διατηρεῖ τὸ σεβάσμιο χαρακτήρα τῆς ἱστορικῆς συνέχειας κι ὁρίζει τὸν ἀντιπολιτευτικὸ χαρακτήρα τῶν θέσεων αὐτῶν.

Πέρα ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ Κ.Κ.Ε., ὅπου ὁ «μαρξισμός» χρησιμεύει ἀπλῶς σὰν ἰδεολογία, μὲ τὴν πιὸ κλασσικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου αὐτοῦ, ἀκριβῶς μὲ κείνη ποῦ ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ, καὶ νομιμοποιεῖ τὴν ἡγεμονία μιᾶς ἐλίτ, ἔχουμε τὶς προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ «μαρξισμοῦ» ποῦ, ἀκριβῶς, θὰ τὸν ἀπάλλασσε ἀπὸ τὴ χρῆση τοῦ αὐτοῦ καὶ θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἀνάπλαση τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος. Φορέας τῆς προσπάθειας αὐτῆς στάθηκε τὸ Κ.Κ.Ε.ἑσ. Ἀλλὰ ἡ προσπάθεια αὐτὴ ποῦ ἀντλήσε τὶς ἐμπνεύσεις τῆς ἀπὸ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ ἰταλικοῦ Κ.Κ. καὶ τοῦ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικοῦ βάρους του, τοῦ Α. Γκράμσι, ποῦ μεταφέρθηκε μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ἰταλικὸ κόμμα ἐρμηνεύει καὶ θέτει σὲ χρῆση, ἀναμεμιγμένη μὲ Πουλαντζᾶ καὶ γαλλικὴ σχολή, δὲ ξεπέρασε τὸν ἀκαδημαϊσμό καὶ τὸ σχολαστικισμό, καὶ μὲ τὴ σειρά τῆς λειτουργίας σὰν ἰδεολογία καὶ σὰν ἐργαλεῖο νομιμοποίησης μιᾶς ἀκόμα κομματικῆς ἐλίτ, ἐνῶ προσέφερε σ' ἄρκετὸ ἄλλο κόσμο τὴν εὐκαιρία νὰ σταδιοδρομήσει πατώντας πάνω στὴν κρίση του. Κυρίως, ἡ προσπάθεια αὐτὴ, δὲ μπόρεσε ν' ἀποφύγει τὴν πρακτικὴ τῆς μεσολάβησης, πρακτικὴ ποῦ δυσκολεύει ἢ κι ἀκυρώνει ἄκόμα τὶς ὁποιες προσπάθειες ἀνανέωσης. Ἀλλωστε εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Γκράμσι εἰσήγαγε τὸ μπολσεβίκισμὸ στὴν Ἰταλία, αὐτὸς ποῦ ἤθελε νὰ γίνῃ τὸ κόμμα ὅλος ὁ πληθυσμός καὶ νὰ συμπεῖσει μὲ τὴν κοινωνία. Εἶναι αὐτὸς ποῦ μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴν «ἡγεμονία», στὶς χώρες στὶς ὁποῖες ἡ μετάβαση στὸ σοσιαλισμὸ ἀπαιτεῖ τὴ σύγκλιση

διαφόρων και διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, επιτρέπει τη «μεσολάβηση». Η δικτατορική λειτουργία του προλεταριάτου αντικαθίσταται από την ήγεμονική λειτουργία, που ασκείται από τον «ιστορικό συνασπισμό», στον οποίο ή εργατική τάξη — κι άρα το κόμμα — εξακολουθεί ν' αποτελεί το ήγεμονικό στοιχείο. Ήταν τραγικό και κωμικό συνάμα νά βλέπεις τους κομμουνιστές της ανανέωσης και τ' ανένταχτα άποπαίδια της νά κραυγάζουν «είμαστε όλοι Πολωνοί!». Δέ διανοήθηκαν ποτέ ότι ο «πλουραλισμός», μεταφρασμένος σέ πολυκομματισμό, έκφραση διαφορετικών και σέ σύγκρουση μεταξύ τους κοινωνικών και ταξικών συμφερόντων, αντικαθρεφτίζει μιá θεσμική πραγματικότητα πολύ κοντινή και πολύ συγγενική με τον πολυκομματισμό των «σοσιαλιστικών» έμπειριών της ανατολικής Ευρώπης — ή 'Αν. Γερμανία για παράδειγμα κι όπωσδήποτε ή Πολωνία, με το κόμμα της εργατικής τάξης, των άγροτών, των καθολικών, κλπ. — στις όποιες δέν καταφέρνουμε νά διακρίνουμε άπολύτως ποιά σχέση ύπάρχει ανάμεσα στον πολυκομματισμό και στην πολιτική έλευθερία. Η πρακτική λύση του προβλήματος του πλουραλισμού στον πολυκομματισμό άπαγορεύει στη θεωρία νά συγκεντρώσει και νά έπεξεργαστεί τις ουσιαστικές πλευρές του σύγχρονου Κράτους στη Δύση ή στην 'Ανατολή. Κι έμποδίζει και την πράξη νά πράξει τά δέοντα.

Και στις δυό περιπτώσεις, του Κ.Κ.Ε. και του Κ.Κ.Ε.έσ., ο «μαρξισμός» είναι ο ιερός χώρος στον όποιο λειτουργούν λίγοι ιερείς, κι είναι χρήσιμη ή από καιρό σέ καιρό αναφορά σ' αυτόν γιατί προσφέρει τά σύμβολα με τά όποια ή θάση εξακριβώνει την ταυτότητά της. Κατ' αυτό το τρόπο ο «μαρξισμός» πολύ λίγη σχέση έχει με την ποпуλιστική, εύελικτη, ρεαλιστική πρακτική των ένταγμένων στο πολιτικό σύστημα κομμουνιστικών κομμάτων. Έξω από τά κομμουνιστικά κόμματα συναντάμε ομάδες και διανοούμενους που προέρχονται κυρίως από την κρίση της ανανεωτικής προσπάθειας, αλλά και από την άκύρωση των ελπίδων της άκρας άριστερας, που καταβάλλουν προσπάθειες για έναν «άριστερό» μαρξισμό. Πρόκειται για ομάδες και διανοούμενους της νέας αντιπολίτευσης που έπιζητούν μιάν «άλλη» άριστερά, αλλά δέ ξεφεύγουν κατά κανόνα από τά θεωρητικά πλαίσια στα όποια κινήθηκε το Κ.Κ.Ε.έσ. Κι οί ομάδες αυτές χρησιμοποιούν το «μαρξισμό» σαν εργαλείο ανάλυσης και πάλης στις σχέσεις και στις αντιπαραθέσεις τους με τους μετασχηματισμούς που συντελούνται στην κοινωνία μας. Ανακαλύφθηκαν κλασσικοί, δημοσιοποιήθηκε μιá γκάμα διαφόρων έκπροσώπων μαρξιστικών σχολών, το θάρος έπε-

φτε κυρίως στις τριτοκοσμικές ανάλυσεις, στο γκραμισιανό παράδειγμα και στους γάλλους θεωρητικούς, πραγματοποιήθηκε μιá μεγάλη μαρξιστική έκδοτική κίνηση. Μετά από δεκαετίες άστικής κυριαρχίας στην πολιτική και οικονομική σκέψη, ο «μαρξισμός» σημαίνει την αντίθεση προς το άκαδημαϊκό, πνευματικό και τεχνοκρατικό κατεστημένο· σημαίνει και τη ριζοσπαστικοποίηση άπέναντι σέ προγενέστερα σχήματα και μορφές πάλης, σημαίνει και την ανάγκη νά γνωρίσουμε το τί συντελείται στην κοινωνία μας. Η ανάγκη νά γνωρίσουμε και νά κατανοήσουμε το καινούριο συγχέεται με την ανάγκη μας νά έχουμε εξασφαλίσει την πορεία της δράσης μας. Μά πρόκειται για φαινόμενα που μπορούν νά έξηγηθούν από την κοινωνιολογία της γνώσης, και έλάχιστη σχέση έχουν με την έπιστημονική ζωντάνια και το ρόλο των «μαρξιστικών» κατηγοριών που χρησιμοποιούνται. Στη μεταπολιτευτική Ελλάδα, «μαρξιστής» είναι μιá έτικέτα, μ' ένα βαρύγδουπο γλωσσικό ιδίωμα, που δέν έχει κανένα άμεσο ή έμμεσο δεσμό με το «κίνημα».

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι ή αναφορά στο «μαρξισμό» έπιτελεί διπλή λειτουργία: α) 'Από τη μεριά της ιδεολογίας, χρησιμεύει στην ένοποίηση των κατευθύνσεων και των προσανατολισμών, σύμφωνα με την πιο κλασσική λειτουργία της ιδεολογίας. 'Από τη μεριά της πρακτικής, καλύπτει την ουσιαστική μεταβολή που έπήλθε στην πρακτική της 'Αριστερας στο σύνολό της, μετά την ένταξή της στο πολιτικό σύστημα, και το βαθμιαίο μετασχηματισμό της σ' ουσιαστικό συστατικό παράγοντα του πολιτικού συστήματος, του όποιου γίνεται θάση του έκσυγχρονισμού του. 'Από την πλευρά των ομάδων και των διανοουμένων που συνεχίζουν τις προσπάθειες για την ανανέωση του κομμουνιστικού κινήματος, κι έπιζητούν άλλα σχήματα και μορφές αντιπολίτευσης προς το κατεστημένο σύστημα, ή αναφορά στο «μαρξισμό» προσφέρει όμοιογένεια σέ θεωρητικά προβλήματα που διαφορετικά δέ θά ήσαν σέ θέση νά τους την προσφέρουν· δέν έκφράζει όμως τά νέα κοινωνικά αίτήματα και τις μορφές συλλογικής δράσης που άπαρτίζουν την κοινωνική θάση της νέας αντιπολίτευσης· β) Στο πεδίο της έπιστήμης, ο «μαρξισμός» είναι το κέλυφος μιās ριζικής κρίσης του παλιού παραδείγματος, όπου αρχίζουν νά σχηματοποιούνται οί έμβρυακές μορφές του καινούργιου.

Οί νέοι φορείς των συγκρούσεων παραλαμβάνουν σαν κληρονομιά τη γλώσσα του παρελθόντος κι έκφράζουν μ' αυτήν τά νέα προβλήματά τους. Γνωρίζουμε πως θά παραμείνουμε προσκολλημένοι στις παλιές κατη-

γορίες και στά παλιά σύμβολα αν δεν ωριμάσουν οι συνθήκες για την παραγωγή μιας νέας γλώσσας. Γνωρίζουμε πως η απαλλαγή από ένα μηχανισμό επιστημονικών κατηγοριών είναι δυνατή μόνον αν εξαντληθούν οι δυνατότητές του. Άλλα γνωρίζουμε επίσης πως μια υπερβολική φρόνηση μπορεί να εμποδίσει ή να καθυστερήσει τη γέννηση του καινούριου. Σ' ό,τι αφορά το μαρξισμό θρισκόμαστε στο όριακό σημείο μιας επιστημολογικής κρίσης, καθώς οι παλιές κατηγορίες φτάνουν στ' ακρότατα όρια εκφραστικής δυνατότητας του περιεχομένου και της σημασίας τους. Δεν υπάρχει λοιπόν χώρος παρά μονάχα για τον ακαδημαϊσμό και το σχολαστικισμό ή για ένα νέο παράδειγμα. Από τη μεριά μας διαλέγουμε τον κίνδυνο που συνεπάγεται το νέο παράδειγμα, διαλέγουμε την ανακρίβεια, την ασυνέχεια, την επανάληψη, τα κενά ανάμεσα στις προθέσεις και στις αποδείξεις. Η έφεση και η κλίση ή η επιδεξιότητα κι η ικανότητα, αν θέλετε, για μια ακόμα αναθεώρηση ή αναστήλωση του «μαρξισμού» απουσιάζουν από μας. Προτιμάμε την πρόκληση των χρωμάτων του μωσαϊκού, τα όντα τα μικρά, τα αδιαμόρφωτα, ακόμα, στη λευκή όθονη.

Άλλα ως προχωρήσουμε περισσότερο. Τι έννοια έχει να εξακολουθούμε ν' αναφερόμαστε στην επανάσταση, σε μια ιστορική γνώση δηλαδή της οποίας αναπόφευκτη κατάληξη είναι η κατάληψη κι ο έλεγχος του κρατικού μηχανισμού από μιαν έλίτ; Ποιά είναι η σημασία της ιστορικής ιδέας του κοινωνικού μετασχηματισμού που κινείται από την καρδιά της κοινωνίας κι ανατρέπει τη σύνθετη δομή του συστήματος; Τι μπορεί να σημαίνει αυτή η ιστορική γνώση σε μια κοινωνία στην οποία γενικεύεται η «μικρο-φυσική» της εξουσίας, όταν ολόκληρη η κοινωνία γίνεται μηχανισμός, διαφορίζεται, διαφοροποιείται, και θέβαια αρθρώνεται, αλλά έχει απωλέσει πλέον κάθε κέντρο, κι εμφανίζεται να είναι το σύνθετο σύνολο σχέσεων μεταξύ διαφοροποιημένων και σχετικά αυτοδύναμων δομών, των οποίων πρέπει να επιτευχθεί η διαχείριση της ισορροπίας και του μετασχηματισμού; Ποιό περιεχόμενο μπορεί να έχει σήμερα αυτή η κατακτημένη ιστορικά γνώση της επανάστασης, όταν καμιά αλλαγή δεν είναι νοητή και δε μπορεί να πραγματοποιηθεί συγχρόνως σ' όλα τα επίπεδα του συστήματος, όταν τα στοιχεία που το απαρτίζουν λειτουργούν σύμφωνα με τη δική τους λογική και τους δικούς τους μηχανισμούς; Αυτή η ιστορική γνώση δε μπορεί να έχει καμιά σχέση και καμιά εφαρμογή στη σύνθετη κοινωνία μας, κι οι εξαιρέσεις για μια καθολική μεταβολή περιο-

ρίζονται μόνο σε δύο. Η μια όψη της μεταβολής αυτής θα είναι μια απόλυτη κυριαρχία, που με τη βία ακυρώνει την ιδιαιτερότητα και τις διαφοροποιήσεις που συνθέτουν το κοινωνικό σύστημα, οίκοδομώντας μια κοινότητα που έχει τη διαφάνεια της ολικής βίας. Η άλλη όψη της καθολικής μεταβολής θα είναι μια πυρηνική ή οικολογική καταστροφή που θα διαγράψει τη συνθετότητα ισοπεδώνοντας τα πάντα στην καταστροφή. Οι μεταβολές που είναι δυνατές στη σύνθετη κοινωνία μας αφορούν και μπορούν να πραγματοποιηθούν σ' ειδικά πεδία, με λογικές που ταιριάζουν στη λειτουργία τους, που δεν πρόκειται να μεταδοθούν αυτόματα από το ένα πεδίο στο άλλο, και που ποτέ δεν περιλαμβάνουν όμοια το σύνολο του συστήματος. Αυτό δε σημαίνει πως είναι αδύνατο να όριστούν πρωταρχικές στις δυνατότητες για αλλαγές, ούτε ότι η δράση σ' όρισμένα συστατικά του συστήματος δεν παράγει σημαντικά αποτελέσματα για τ' άλλα. Μια επέμβαση στον τρόπο παραγωγής προκαλεί ευρύτερα αποτελέσματα από μια μεταβολή στις συναισθηματικές σχέσεις ανάμεσα στον άνδρα και στη γυναίκα. Μα είναι επίσης αληθινό πως αυτού του είδους ο μετασχηματισμός δεν εξασφαλίζει αυτόματες αντανakλάσεις σ' άλλα επίπεδα· ακόμα κι αν θεωρήσουμε και θέσουμε σαν κύριο συλλογικό στόχο μας αυτό το μετασχηματισμό, αυτό δε μας απαλλάσσει από την εξέταση της ειδικής λειτουργίας πολλών άλλων πεδίων που απαρτίζουν την κοινωνία μας.

Δεν πρέπει φυσικά να σκεπτόμαστε πως οι μετασχηματισμοί που έχουν τη δυνατότητα να πλήξουν την «κυριαρχία της νεκρής ύλης πάνω στους ζωντανούς ανθρώπους» μπορούν να πραγματοποιηθούν δίχως ρήγματα, δίχως ποιοτικά άλματα, δίχως συλλογικές ζωές κινητοποιήσεις, δίχως αντίσταση, ακόμα και βίαιη, από τη μεριά των κυρίαρχων συμφερόντων. Όπως επίσης δεν πρέπει να σκεπτόμαστε πως οι όποιες εξελίξεις θα είναι το προϊόν μιας μοιραίας κι αναπόφευκτης ιστορικής εξέλιξης, στην οποία συνταιριάζει ή άλλο τόσο μοιραία δράση μιας μειοψηφίας επαναστατών. Οι μετασχηματισμοί αυτοί εξαρτώνται κυρίως από τη συγκεκριμένη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και των μηχανισμών του Κράτους, από το βαθμό της μεγαλύτερης ή μικρότερης αυστηρότητας που τους χαρακτηρίζει. Κι ακόμα, εξαρτώνται από τους μεταβολόμενους συνδυασμούς έσωτερικών κι έξωτερικών προς το εξεταζόμενο σύστημα παραγόντων (βαθμός ολοκλήρωσης, λειτουργία της αγοράς, διεθνείς σχέσεις, κλπ.), καθένας από τους οποίους δρα σύμφωνα με μια ιδιαίτερη логи-

κή. Η ίδια λοιπόν ή αντίληψη που έχουμε διαμορφώσει για την «επανάσταση» ανήκει σ' ένα κοινωνικο-πολιτικό κόσμο που δεν είναι πλέον ο δικός μας. Δεν πλουτίζουμε καθόλου τη γνώση μας για τους μηχανισμούς του κοινωνικού μετασχηματισμού συνεχίζοντας να μιλάμε για επανάσταση και τρέφοντας τη θρησκευτική αυταπάτη μιας παλιγγενεσίας καλής μόνο για λαϊκή κατανάλωση (που πραγματώνεται κατά τρόπο μαγικό με την «έξουσία των μαζών» ή μ' ένα λουτρό αίματος). Με ποιο τρόπο αλλάζουν τα σύνθετα συστήματα, ποιά διαφορά υπάρχει ανάμεσα σ' ένα προτσέσσο έκσυγχρονισμού και σ' μια αλλαγή στη δομή, ποιά είναι ή σχέση ανάμεσα στους πολιτικούς μετασχηματισμούς και στις μεταβολές που επέρχονται στον τρόπο της παραγωγής, ποιοί είναι οι όροι και οι προϋποθέσεις που επιτρέπουν την κινητοποίηση, ποιές μορφές αντιπροσώπευσης εξασφαλίζουν το μάξιμουμ του ελέγχου πάνω στα διάφορα προτσέσσα της αλλαγής; Νά μερικά έρωτήματα με τα όποια μπορεί ν' αρχίσει ή οικόδομησιν μιας θεωρίας και μιας πρακτικής για την «επανάσταση» - μετασχηματισμό στη σύνθετη καπιταλιστική κοινωνία μας.

«Όμως δίχως εργατικό κίνημα ό «μαρξισμός» δεν είναι εύκολο νά υπάρξει. Τί είναι σήμερα το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα; Μια πολλαπλότητα ομάδων πίεσης, σχηματισμένων σέ επαγγελματική βάση, με πάγια θεσμική αντιπροσώπευση. Τα αντικαπιταλιστικά κίνητρα εξακολουθούν νά υπάρχουν, αλλά σχεδόν πάντα ξεκινούν από άλλα μεταβλητά κίνητρα (ή κατάσταση των νέων, οι ρόλοι των δυο φύλων, ή θέση στην αγορά εργασίας) παρά από κείνα που προκύπτουν άμεσα από το σύστημα της μισθωτής εργασίας. Δεν πρόκειται για προβλήματα περιθωριακού χαρακτήρα, αλλά για ζητήματα ανοικτά πάντοτε σέ συζήτηση κι εξέταση, που καλύπτονται όμως με την ειδική τελετουργική άναφορά στην εργατική τάξη και στα συμφέροντά της, που με σταθερό τρόπο θεωρούνται γνωστά κι όμοιογενή. Η εικόνα μιας ένωμένης κι όμοιογενούς τάξης, στο κίνημα της οποίας καταγράφονται συμφέροντα - προϋποθέσεις για τον κοινωνικό καθολικό μετασχηματισμό, άν ποτέ ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, δεν άποτελεί τίποτα περισσότερο από τη δοξολόγηση ενός φθαρμένου τελετουργικού, ενός σταδίου της καπιταλιστικής ανάπτυξης στο όποιο ή εργατική τάξη διεδραμάτιζε κεντρικό ρόλο στην εξέλιξη των κοινωνικών μετασχηματισμών, στάδιο που αυτή ή καπιταλιστική εξέλιξη έχει πλέον ξεπεράσει. Η πρόταση που θέλει και πάλι ν' άποδώσει στην εργατική τάξη και στο κίνημά της

κεντρικό ρόλο, νομίζουμε ότι θά κόστιζε σοβαρά στην Άριστερά.* Γιατί, με τη διατήρηση του ιδεολογικού φαντάσματος ενός καθολικού μετασχηματισμού, του όποιου ή εργατική τάξη είναι το ύποκείμενο, έμποδίζεται ή εργατική τάξη νά χρησιμοποιήσει με σαφή και πλήρη τρόπο τη δυναμικότητα της πολι-

(*) Το Κ.Κ.Ε.έσ., οι διανοούμενοι του κι ό χώρος που προέκυψε από την κρίση του, ανοίγονται στα νέα κινήματα και θωπεύουν τις νέες μορφές συλλογικής δράσης· ποτέ όμως δεν έγκατέλειψαν τη θέση ότι ή εργατική τάξη είναι το κεντρικό ύποκείμενο στο προτσέσσο της κοινωνικής αλλαγής, με τη μόνη διαφορά ίσως πως σήμερα θά πρέπει νά περιλάβει το μεγαλύτερο μέρος του εξαρτημένου πληθυσμού - το Π.Α.Σ.Ο.Κ. τα κατάφερε καλύτερα καταργώντας τις άλλες αλλαγές αυτές στο σχήμα των «μη-προνομιούχων». Το Κ.Κ.Ε.έσ., τους διανοούμενους του, και τους άνένταχτους άριστερους, τους ενδιαφέρει ό,τι κινείται στην κοινωνία κι ανοίγονται πολιτικά σ' αυτό, όμως στην εργατική τάξη άναθέτουν τη διαχείριση, μέσω του κόμματος, του προτσέσσου του κοινωνικού μετασχηματισμού: πρόκειται για μια έπιχείρηση που έπιθεβαιώνει τον κεντρικό ρόλο και τη σημασία της συνείνωσης σέ κάθε τύπο πλέον κοινωνίας. Από την άλλη μεριά, παρατηρούμε τελευταία την προβολή θεμάτων που προέρχονται από το χώρο της Ιταλικής «Εργατικής Αυτόνομίας» και κυρίως του θεωρητικού της Α. Νέγκρι. Σύμφωνα με τις θεωρήσεις αυτές ό κοινωνικός εργάτης, προϊόν της επέκτασης του εργοστασίου στο χώρο, το «διάχυτο εργοστάσιο», εξακολουθεί νά κατέχει κεντρική θέση στα πλαίσια ενός διαφορετικού τρόπου παραγωγής στη φάση αυτή του καπιταλισμού. Στις αναλύσεις αυτές προστίθενται κομμάτια από τις πιο φιλοσοφικές θεωρίες για τις ανάγκες με τρόπο ώστε νά συμπληρώνουν τις θέσεις αυτές και ν' άπορροφούν σ' ένα παραδοσιακού τύπου σχήμα τα νέα κοινωνικά φαινόμενα. Άλλά ή κοινωνία, στην όποια άναφέρονται κι οι δυο αυτές τοποθετήσεις, είναι πολύ διαφορετική από κείνη που άνήγγειλαν οι μαρξιστικές προβλέψεις: δεν υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και στην αύξηση του κοινωνικού ανταγωνισμού, σχέση που σαν προνομιούχο ύποκείμενο για την κοινωνική αλλαγή όριζε την εργατική τάξη και το κίνημά της· από την άλλη, κεντρικό πρόβλημα σήμερα δεν είναι μόνο ό έλεγχος της εργασίας, της διαχείρισης της οικονομικής σφαίρας, της παραγωγής, αλλά ένα πρόβλημα πολύ γενικότερο, το πρόβλημα της κοινωνικής συναίνεσης, δηλαδή ή παραγωγή έγινε παραγωγή ταυτοτήτων, συμβόλων, τρόπων κοινωνικής δράσης που είναι όλο και συνθετότεροι. Και στις δυο περιπτώσεις, της άνανέωσης και του «κοινωνικού έργατος», έχουμε νά κάνουμε με μια προσπάθεια έπιθεβαίωσης των μαρξιστικών κατηγοριών. Τα νέα κοινωνικά φαινόμενα εξακολουθούν νά θεωρούνται προϊόν των έλαττωμάτων και της κρίσης αυτής της κοινωνίας άπέναντι στα όποια πρέπει νά υπάρχει κατανόηση και σεβασμός ίσως, αλλά πρέπει νά είναι δυνατός ό έλεγχός τους. Κι οι δυο πλευρές άντιμετωπίζουν τα φαινόμενα αυτά σά φαινόμενα που δεν έχουν ιστορία, ούτε λόγους κι αίτίες, από τα όποια άπουσιάζουν τα κίνητρα: είναι φαινόμενα ύποδεέστερα από τα όποια, τόσο ό άνανεωτικός χώρος κι οι παθολογίες του όσο κι οι εύαγγελιζόμενοι την άυτονομία αλά Νέγκρι, δεν έχουν νά περιμένουν τίποτα το ουσιαστικό. Αυτή είναι ή λογική τους.

τικής πίεσης που κατέχει ή οργάνωμένη τάξη. Γιατί δεν επιτρέπει να γίνουν γνωστές και κατανοητές, κι ακόμα χειρότερα, γιατί επιτρέπει να καταστέλλονται οι νέες μορφές συλλογικής δράσης, κάποτε κι εργατικές, που εκδηλώνονται με τις συγκρούσεις που διαμορφώνονται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της κοινωνίας μας. Δεν υποτιμάμε τη σημασία των πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων που αντιπροσωπεύουν τους εργαζόμενους, και θεωρούμε αντίθετα ότι κατέχουν κεντρικό ρόλο στα προτσέσσα του πολιτικού μετασχηματισμού. Αυτός όμως ο κεντρικός ρόλος απογυμνώνεται από κάθε θριαμβολογία και κάθε μυθικό κατάλοιπο, για να φορτωθεί τις αντιθέσεις, τις δυσκολίες, τα προβλήματα που χαρακτηρίζουν τους πολιτικούς φορείς μεσολάβησης σ' ένα σύστημα σύγχρονης αντιπροσώπευσης: μακραίνουν όσο μπορούν περισσότερο τα κύρια καθήκοντα και τους κυρίως στόχους αλλάζοντας το συσχετισμό δυνάμεων, επεκτείνοντας δηλαδή τη συνείδηση· υποχρεώνονται να περιέχουν πολλά αίτήματα — αίτήματα που πηγάζουν από μια αυξανόμενη διαφοροποίηση της θάσης — και να μεσολαβούν γι' αυτά με μηχανισμούς έπιλογής· διαιρούνται και συγκρούονται ανάμεσα στην παγίωση του μηχανισμού, στην αύξηση της οργανωτικής δύναμης και στις πιέσεις μιας θάσης που ζητά συμμετοχή στις αποφάσεις. Η αναφορά στο εργατικό κίνημα, του οποίου έρμηνεύονται από καιρό σε καιρό τ' «άληθινά» συμφέροντα, χρησιμεύει, τουλάχιστον ιδεολογικά, για ν' αποκρύπτει τους μετασχηματισμούς που υφίστανται ο συνδικαλισμός και τ' άριστερά κόμματα. Μά χρησιμεύει και σε κείνους που αντιτίθενται στις εξέλιξεις αυτές, που τις κρίνουν σαν προδοσία των «άληθινών» συμφερόντων της εργατικής τάξης, κι επικαλούμενοι έτσι τους μύθους καλύπτουν τη φτώχεια των γνώσεων και το θεωρητικό κενό για τη φύση των ανταγωνιστικών συγκρούσεων στην κοινωνία μας. Αυτή ή διπλή λειτουργία που έπιτελεί ή προσφυγή στο «εργατικό κίνημα» φθάνει στα όρια της εξάντλησής της. Η αντιπροσώπευση και μεσολάβηση πολλαπλών και διαφορετικών συμφερόντων από τ' άριστερά κόμματα, γίνεται όλο και πιο σαφής, όλο και πιο φανερή, ενώ, από την άλλη, ή πολιτική κρίση των δυνάμεων που αποδεσμεύτηκαν το 1977—81 έξ αιτίας της κρίσης της Άριστεράς, αποκαλύπτει την αδυνατότητα να διαβρωθεί ή οργανωτική παράδοση της εργατικής κι άριστερης αντιπροσώπευσης, αλλά και την ανάγκη να συγκεντρώσουν με νέο τρόπο τα αίτήματα που αναδύονται από την κοινωνία και να προτεί-

νουν νέα σχήματα συλλογικής δράσης και σύγκρουσης.

Τέλος το δράμα, ή έπαγγελία του «μαρξισμού»: ή άταξική κοινωνία, ή σοσιαλιστική κοινωνία. Αποτελεί ακόμα το αντίπαλο δέος που αντιπολιτεύεται και κινητοποιεί τις μάζες ενάντια στους μηχανισμούς ένσωμάτωσης κι ολοκλήρωσης του καπιταλισμού; Στη σύνθετη κοινωνία μας, που συσσωρεύει κι επενδύει περισσότερο απ' ό,τι συνέβη ποτέ στο παρελθόν, οι μηχανισμοί λήψης των αποφάσεων συγκεντροποιούνται και ξεφεύγουν από κάθε έλεγχο. Οι έπιλογές που άφορούν την ανάπτυξη βρίσκονται στα χέρια ξεχωριστών ομάδων, δημόσιων ή ιδιωτικών. Στις συνθήκες αυτές τί νόημα έχει να μιλάμε για κοινωνία δίχως τάξεις; Στην κουλτούρα της Άριστεράς, παλιάς και νέας, ο μύθος αυτός που αναφέρεται στο μέλλον, διατήρησε τη μαγεία του και τη χρησιμότητά του. Συμπορεύτηκε και συμβιβάστηκε με μια τακτική πολιτική ρεαλισμού και λειτούργησε σά μια συνολική ούτοπία, τ' όραμα που κάλυψε και καλύπτει την άπουσία θεωρητικής έπεξεργασίας και την αδυναμία να υπάρξει μια καθημερινή πρακτική πραγματικά σοσιαλιστική. Έτσι, και για διαφορετικούς λόγους, στην κουλτούρα της παλιάς και νέας έλληνικής άριστεράς, αποφεύγονται να τεθούν χρόνια, κρίσιμα κι επικίνδυνα ζητήματα. Με ποιό τρόπο είναι δυνατός ο έλεγχος του αναπόφευκτου σχηματισμού μιας νέας άρχουσας τάξης στα σύνθετα συστήματα, πώς είναι δυνατό να εξασφαλιστεί ή έκφραση των συγκρούσεων, ή αντιπροσώπευση συμφερόντων που διαφοροποιούνται, σε μια κατάσταση που γίνεται έπέμβαση για την αλλαγή των σχέσεων παραγωγής. Η σχεδόν όλική άπουσία αναλύσεων για τις κοινωνίες της ανατολικής Εύρώπης, άποτελεί άπόδειξη και χαρακτηριστικό της κατάστασης αυτής. Πολλές από τις άναφορές της Άριστεράς στις κοινωνίες αυτές διακρίνονται για ένα είδος ιδεολογικού φρένου και πολιτισμικής καθυστέρησης, φόβος μπροστά στην άπώλεια της τελευταίας θεβαιότητας. Οι όποιες καθυστερήσεις κι αντιθέσεις των κοινωνιών αυτών προβάλλονται πάνω στον έχθρο, κι ό,τι άπομένει ή παλινωθώνεται από τον καπιταλισμό έξηγει και δικαιολογει κάθε είδους αντίθεση που μπορούμε να συναντήσουμε στον «ύπαρκτο σοσιαλισμό». Δέ μπαί νουμε λοιπόν στον κόπο κι άπαλλασσόμαστε από την ύποχρέωση να έρευνήσουμε τους λόγους που γεννούν νέες μορφές κυριαρχίας στις κοινωνίες αυτές. Με ποιό τρόπο δημιουργούνται οι νέες δομές ταξικών σχέσεων; Με ποιό τρόπο παράγεται και που κατευθύνεται ή ύπεραξία, πώς έλέγχονται τα προτσέσσα

συσσώρευσης κι ανάπτυξης; Πρέπει δηλαδή να συγκεκριμενοποιήσουμε τις ταξικές σχέσεις και τις μορφές κυριαρχίας που χαρακτηρίζουν τις δομές αυτές. Πρέπει επίσης να διαθέτουμε μιάν ανάλυση των κοινωνιών αυτών στις νέες σχέσεις της παγκόσμιας εξάρτησης από τις «σοσιαλιστικές» ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.

Το τέλος του μύθου για μιὰ διαφανή κοινωνία, που σήμερα δὲ θὰ μπορούσε παρὰ νὰ εἶναι ἓνα ὀλοκληρωτικό σύστημα, χωρίς νὰ ἔχουμε αὐταπάτες γιὰ τὴν πορεία τῆς ἐνσωμάτωσης τῶν ζωτικῶν κόσμων καὶ τὴν καταστροφή τῶν ζωντανῶν κόσμων στὴν κοινωνία μας, καὶ ἡ πάλι γιὰ τὸ πραγματικό ἀνοιγμα τῶν πολιτικῶν συστημάτων ἀποτελοῦν διαρκὴ ὄρο γιὰ τὴν ἐκδήλωση τῶν μὴ ἀντιπροσωπευομένων ἀνταγωνιστικῶν ἀναγκῶν. Ἐχει σημασία νὰ σημειώσουμε καὶ νὰ ὑπενθυμίσουμε πὼς κανεὶς ἄλλος ὅσο οἱ ἐπαναστάτες δὲν ἔχει μιλήσει τόσο γιὰ ἐξουσία (ἐργατική, τῶν μαζῶν), λησμονώντας πὼς ἡ ἐξουσία εἶναι μιὰ σχέση ἀμείωτη κι ἀνομοιογενής, πὼς στὰ σύνθετα συστήματα αὐτῆς τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία τώρα ζοῦμε καὶ τώρα θέλουμε νὰ τὴν ἀπολαύσουμε, δὲν ὑπάρχει οὔτε δυνατότητα γιὰ ἀκύρωση οὔτε δυνατότητα γιὰ διαφάνεια τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ ἀπλῶς διαφορετικές μορφές ἐλέγχου καὶ περιορισμοῦ τῆς ἀσυμμετρίας καὶ τοῦ ἀνεξέλεγκτου χαρακτήρα της. Ὁ μαρξισμὸς ξεχνᾷ πὼς ἡ ἐξουσία δὲν εἶναι ἐνοποιημένη κι ὁμοιογενής καὶ πὼς ἡ δράση της παράγει ἀσαφὴ ἀποτελέσματα. Ἡ ἱκανότητα νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ ἐξουσία περιορίζεται καὶ δὲ ξεφεύγει ἀπὸ τις τάσεις φυγῆς πρὸς τὰ μπρός, ἀπὸ ἀσάφειες κι ἀντιθέσεις. Οἱ ἐπεμβάσεις γιὰ τὴν ἐνδυνάμωση τῆς ἐξουσίας ἢ γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ αἰτήματος παράγουν μὴ ἠθελημένα ἀποτελέσματα, δημιουργοῦν νέες ἀνάγκες, διευρύνουν κι ἐξαπλώνουν τὰ αἰτήματα γιὰ συμμετοχή· κι ἀκόμη, ἡ κατὰστολὴ δὲν εἶναι ἀνέξοδη καὶ τὰ ἀποτελέσματά της δὲν εἶναι δευτερεύουσας σημασίας. Οἱ νέες μορφές ἐκ-

φρασης τῶν ἀνταγωνιστικῶν ἀναγκῶν καὶ αἰτημάτων ἀκυρώνονται ἀπὸ τὴ μοναδιαία στῆση τῆς πράξης τῆς Ἀριστερᾶς. Μόνο ἀρθρώνοντας σ' ἓνα νέο παράδειγμα τὸ αἶτημα, τὸ σύνθετο χαρακτήρα καὶ τὴ φύση τῆς κοινωνίας μας, μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὴν ποικιλομορφία τῶν συγκρούσεων, τοὺς ἀνταγωνιστικοὺς ἀγῶνες ποὺ διεξάγονται στὸν τρόπο παραγωγῆς, τὴν ἀπάντηση στὴν κρίση, τις «ἀποκλίνουσες» συμπεριφορές. Δὲν ἔχουμε ἄλλα περιθώρια.

Σεπτέμβρης 1983

Χρησιμοποιούμενα ἄρθρα καὶ βιβλία.

J. Agnoli	Ὁ μετασχηματισμὸς τῆς Δημοκρατίας, ἐκδ. «Ἐπίκουρος», 1972.
B. Beccalli	Classe operaia e nuovi movimenti collettivi, in AA. VV., Mutamenti e classi sociali in Italia, Napoli, Liguori, 1981.
L. Berti	Rivoluzione o...? Considerazioni sul problema della trasformazione sociale, in «Aut - Aut», n. 179-180, 1980.
O. Kirchheimer	The trasformation of western European Party sistem, in G. Sivini (a cura di), Sociologia dei partiti politici, Il Mulino, Bologna, 1971.
A. Melucci	L' invenzione del presente. Movimenti, identità, bisogni collettivi, il Mulino, Bologna, 1982.
S. Merli	I nostri conti con la teoria della «rivoluzione senza rivoluzione» in Gramsci, in «Giovane Critica», autunno, 1967.
A. Pizzorno	Introduzione allo studio della partecipazione politica, in «Quaderni di sociologia», XV, 1966.
F. Stame	Crisi, diritto, politica, in «Quaderni Piacentini» n. 72-73, 1979.
—	Sinistra - Crisi e nuove forme di identità, in «Quaderni Piacentini», n. 4, 1982, ἐλ. μετ. Ἀριστερά - Κρίση καὶ νέες μορφές ταυτότητας, περιοδικὸ «Τεκμήρια», τ. 9, 1983.

Τὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Ἡ ροπή κάθε ὑπάρξεως, ἐλλόγου ἢ ὄχι, πρὸς τὸ ἐγκλημα, ὑπῆρξε ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέρος τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότη-
 τας, ὥστε μπορῶ νὰ μιλήσω γιὰ ἐνστικτο καθ' ἑαυτό, προσεγγίζοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν φροῦδική μεταψυχολογία. Εἶναι δὲ γε-
 γονός, ὅτι ἡ τελευταία πολλὰ ὀφέλη εἶχε ἀ-
 πὸ τὸν ἐ γ κ λ η μ α τ ί α πού ἡ μουσα ὤ-
 μνησε στοὺς ἀρχαιοτάτους ἐλληνικοὺς χρό-
 νους, στὸ πρόσωπο τοῦ Οἰδίποδα. Ἐκτοτε,
 πολλὰ γράφτηκαν γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἀπὸ κο-
 ρυφαίους ἐγκληματίες. Τὸ δὲ σχῆμα τοῦ
 Φρόϋδ ἀπετέλεσε ἐρμηνευτικὸ χῶρο γιὰ πλεῖ-
 στα ὅσα φαινόμενα μὲ ποικίλες παραλλαγές.
 Μὲ τὴν εἰσοδὸ τοῦ στὴν Ἑλλάδα, ἔφθασε σή-
 μερα ν' ἀποτελεῖ σχῆμα γιὰ τὴν ἐρμηνεία
 φαινομένων ἐντελῶς ἀσχετων μεταξὺ των —
 τουλάχιστον μὲ τὴν πρώτη ματιά — ὅπως ἡ
 τηλεόραση, τὸ ποδόσφαιρο, ὁ κινηματογράφος,
 ἡ αὐτοκτονία, ἡ οἰκογένεια, ἡ πολιτική,
 ἡ ἱχθυογραφία ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολλά!

Μ' ὅλες τὶς παραλλαγές του, τὸ σχῆμα
 συντηρητικὸς ἔρωτας - ἐπαναστατικὸς θάνα-
 τος ἀποτελεῖ ἀντικείμενο καθημερινῆς συζή-
 τησης, οὕτως ὥστε ὁ ἐγκληματίας Κάιν καὶ
 οἱ ἀπόγονοί του ν' ἀποτελοῦν — ὑπὸ μορφήν
 συμβόλων — τὸ κλειδί γιὰ τὴν ἱστορία.

Ὅμως δὲν μπορῶ νὰ σταματήσω ἐδῶ. Τι-
 μῆς ἔνεκεν, θὰ πρέπει ν' ἀνεφερθῶ στὸν ἄλ-
 λο μεγάλο διανοητὴ τῆς ψυχῆς, τὸν Κάρλ Γι-
 ούνγκ, γιὰ τὸν ὁποῖο καίτοι ὁ τρόπος προσέγ-
 γισης, τῶν ψυχικῶν φαινομένων, διαφέρει κα-
 τὰ πολὺ ἐν τούτοις τὸ ἀντικείμενο παραμέ-
 νει τὸ ἴδιο: ὁ ἐγκληματίας. Θὰ ἦταν ἀπρέ-
 πεια ἂν δὲν ἔλεγα ὅτι ἡ προσφορά τόσο τοῦ
 Φρόϋδ ὅσο καὶ τοῦ Γιούνγκ στὴν ἐπιστήμη,
 ἡ ὁποία πήγαζε ἀπὸ τὸ ἐγκλημα, τὴν ἐγκλη-
 ματολογία, εἶναι μεγίστη. Ἡ δύσκολη ἀτρα-
 πὸς τοῦ Γιούνγκ γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν ὀνει-
 ρων, ἀρχετυπικῶν ἢ μὴ, καθὼς καὶ ἡ μελέτη
 τοῦ Φρόϋδ γιὰ τὸν Μωϋσῆ, ἐπὶ παραδείγματι,
 τοῦ Μιχαήλ Ἀγγελου ἀπετέλεσαν θάση τό-
 σο γιὰ τὴν πρόληψη καὶ καταστολή τοῦ ἐγ-
 κλήματος, ὅσο καὶ γιὰ τὴν γέννηση ἐγκλη-

ματιῶν. Σ' αὐτοὺς ἀνήκει λοιπὸν ἡ τιμὴ γιὰ
 τὴν ἐδραίωση τῆς σύγχρονης ἐγκληματολο-
 γίας καὶ τῆς τιμωρίας ἀρα τῆς παρανομίας,
 στὸ πιὸ κρυφὸ ἄντρο πού καταφεύγει: τὸ ὀ-
 νειρο.

Στὴν Ἑλλάδα ὁ τρόπος αὐτὸς προσέγγι-
 σης τοῦ ἐγκλήματος εἶναι παλαιόθεν γνωστός
 ἀπὸ τὸν χεγγελιανὸ κριτικὸ κ. Μουστοξύ-
 δη, μὲ τὸ περίφημο δοκίμιό του γιὰ τὴν Ζὰν
 ντ' Ἀρκ. Σ' αὐτό, ἀκολουθώντας τὴν μέθο-
 δο τοῦ Σέρλοκ Χόλμς, ἀπὸ τὰ ἴχνη πού ἄφη-
 σε στὸ πέρασμά της ἡ ἱστορικὴ φιγούρα, ἀ-
 νασκευάζει τὶς κατηγορίες τῆς ἐκκλησίας,
 ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγιοποίησή της, ἀποδεικνύον-
 τας, θάσει πάντοτε τῶν ἰχνῶν, ὅτι ἡ Ζὰν ντ'
 Ἀρκ ἦταν ἐ ρ μ α φ ρ ὀ δ ι τ ο ς καὶ λύ-
 νοντας κατὰ μοναδικὸ τρόπο τὸ μυστήριον.

Χωρὶς νὰ παρακολουθήσουμε τὴν περίο-
 πτη θέση τοῦ ἐγκληματία ἀνὰ τοὺς αἰῶνες,
 στοὺς χώρους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν τεχνῶν,
 μπορῶ χαρακτηριστικὰ ν' ἀναφερθῶ στὶς πε-
 ριπτώσεις τοῦ «Ριχάρδου τοῦ Τρίτου», τοῦ
 «Περσέα», τοῦ «Ζωροάστρη» καὶ νὰ σταματή-
 σω γνωρίζοντας τὶς τεράστιες διαστάσεις τοῦ
 ἐγχειρήματος.

Τέλος, θὰ ἦταν ἄστοχο κι ἔξω ἀπὸ ὁποιοσ-
 δήποτε προθέσεις τοῦ γράφοντος νὰ παρα-
 λείψει τὸν διανοητὴ Κάρλο Μάρξ, ὁ ὁποῖος
 ἀναφερόμενος στὴν παραγωγικὴ δραστηριό-
 τητα ἔγραψε τὸ «ἐγκώμιο τοῦ ἐγκλήματος»,
 στὸ ὁποῖο καὶ προσεγγίζει τὴν παραγωγικὴ
 δραστηριότητα τοῦ ἐγκληματία. Παραθέτω
 δὲ ὅτι ὁ Κάρλος γράφει: «...ὁ ἐγκληματίας
 ἀναδεικνύεται σὲ μιὰν ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς φυσι-
 κές «ἐξισορροπήσεις» πού ἀποκαθιστοῦν τὸ
 σωστὸ ἐπίπεδο κι ἀνοίγουν μιὰ ὁλόκληρη
 προοπτικὴ ὠφέλιμων κλάδων ἀπασχόλησης». Οἱ
 ἐνέργειες τοῦ ἐγκλήματος στὴν ἐξέλιξη
 τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων θὰ μπορούσαν
 ν' ἀποδειχθοῦν ὡς τὴν τελευταία λεπτομέ-
 ρεια. Οἱ κλειδαριές θὰ εἶχαν ἀποκτήσει τὴν
 σημερινή τους ἀρτιότητα, ἂν δὲν ὑπῆρχαν κλέ-
 φτες; Ἡ νομισματοκοπία θὰ ἔφτανε στὴν ση-
 μερινή της τελειότητα, ἂν δὲν ὑπῆρχαν παρα-
 χαράκτες;... ἡ ἐφαρμοσμένη χημεία δὲν ὀφεί-
 λει στὴ νοθεία τῶν ἐμπορευμάτων καὶ στὴν

προσπάθεια ανακάλυψής της όσα άκριβώς όφείλει και στον τίμιο παραγωγικό ζήλο; Το έγκλημα έπινοεί νέα επιθετικά μέσα για να προσβάλει την ιδιοκτησία κι έτσι γεννά και νέα άμυντικά μέσα, όποτε και δρᾶ παραγωγικά...». (Κάρλ Μάρξ: έγκώμιον του έγκλήματος).

Άδικώντας μεγάλους διανοητές, που μελέτησαν κι αγάπησαν τον έγκληματία και το έγκλημα, όπως ο Νίτσε, θ' αναφέρω τη γενική εκείνη διαπίστωση που ο Λέσσινγκ φέρει στο προσκήνιο κι από κει κι ύστερα αποκτᾶ την δύναμή της από το σύγχρονο ρεύμα της λογοτεχνίας του κακού: «το κακό είναι το στηρίγμα οποιασδήποτε προσπάθειας ανέλιξης του πνεύματος στον χώρο των τεχνών κι έπιστημών, μ' άποτέλεσμα να έξαρτάται άπ' αυτό ή ίδια ή ύπαρξή μας ως κοινωνικών όντων».

Συστατικά στοιχεία κι έμείς αυτής της κοινωνίας προσπαθούμε με κάθε τρόπο να συμβάλλουμε στην έδραίωση κι ανάπτυξη της. Γινόμαστε καθημερινά έγκληματίες, δολοφόνοι άλλων υπάρξεων, των ίδιων των έαυτών μας, συμβάλλοντας στην πρόοδό της. Έτσι οι δομές της κοινωνίας διευρύνονται κι έδραιώνονται: ή άστυνομία, οι δικαστές, οι κλητήρες, οι δικηγόροι, οι φυλακές, οι καθηγητές, οι νομοθέτες, οι ψυχαναλυτές και ψυχολόγοι, οι κοινωνικοί λειτουργοί, αλλά κι ή τέχνη πρό πάντων ή τέχνη.

Για όλους έμας που ή δειλία μᾶς τοποθέτησε στις παρυφές του έγκλήματος, που δεν τολμήσαμε να εκφράσουμε άνοικτά την έγκληματική μας προδιάθεση σ' όλη της την μεγαλοπρέπεια, περιοριζόμενοι να την έπαναλαμβάνουμε σε μικροκλίμακες της καθημερινότητας, ύπηρε πρόνοια έκ μέρους της κοινωνίας. Συμπάσχοντας και κατανοώντας την άδυναμία μας μᾶς έδωσε ένα κομμάτι από την πίτα: γνωρίζοντας την ψυχολογική λειτουργία της μετάθεσης και ταύτισης δημιούργησε το σπουδαίο λογοτεχνικό είδος του άστυνομικού μυθιστορήματος.

«Στο γαλακτερό τζάμι της πόρτας θά δείτε γραμμένο με ξεθωριασμένη μπογιά: Φίλιπ Μάρλοου, «Έρευνες». Μιλᾶμε για μιᾶ άθλια πόρτα, στο βάθος ενός άθλιου διάδρομου, σ' ένα γέρικο κτίριο, που ο ντυμένος με πλακάκια καμπινές είναι κι ή μόνη του πολυτέλεια. Η πόρτα είναι κλειδωμένη. Δίπλα όμως υπάρχει μιᾶ άλλη πόρτα, άκλειδωτη, με την ίδια ταμπέλα. Κοπιάστε, δεν υπάρχει ψυχή. Είμαι μόνος μου με μιᾶ μεγάλη κρεατόμυγα...». (Ρέιμοντ Τσάντλερ: ο δολοφόνος κτύπησε πρώτος).

«Όταν βρίσκεστε στο σπίτι σας, σε μιᾶ καλή φωτιά, αναπαυτικά χωμένος σε μιᾶ πο-

λυθρόνα, αναρωτιόσαστε καμιά φορά τί γίνεται στον έξω κόσμο; Άσφαλώς όχι. Άνοίγετε ένα παλιό βιβλίο και ξεχνάτε ποιοί είστε, και ζητε τις φανταστικές περιπέτειες ανθρώπων που δεν ύπηρεξαν ποτέ... συμβαίνουν πολλά στον έξω κόσμο, ενώ έσεις διαβάζετε χωμένοι στην πολυθρόνα σας. Συμβαίνουν νύχτα και μέρα παντού και μπροστά σ' αυτά τᾶ Σαββατοκύριακα των Ρωμαίων θά ώχριοῦσαν. Συμβαίνουν μέχρι κάτω από την μύτη σας κι ούτε καν το ύποψιάζεστε. Θά ήταν αρκετό να ψάξετε λιγάκι. Έγώ δεν θά έκανα τίποτε ώστόσο, αν ήμουν στη θέση σας γιατί σπάνια αυτά είναι όμορφα να τᾶ βλέπεις... Δεν ύπάρχει πιᾶ το Κολοσσαίο, αλλά ή πόλη είναι πιό πλατιά κι έχει περισσότερους ανθρώπους άπ' όσους ή άρένα. Δεν συναντᾶς σ' αυτήν άγρια θηρία, αλλά τᾶ νύχια του ανθρώπου μπορεί νᾶναι το ίδιο κοφτερά κι είναι δυο φορές πιό δολοφονικά. Πρέπει νᾶσαι από την ίδια πάστα και κάθε άλλο παρά άδέξιος αν θέλεις να ξαναβρεις την πολυθρόνα σου και τη ζεστή γωνιά σου. Πρέπει να σκοτώνεις πρώτος, δεν έχει σημασία με ποιο τρόπο και σε ποιά περίπτωση. Άλλά το ξαναλέω, πρέπει νᾶσαι από την ίδια πάστα και νᾶχεις πάντα τᾶ μάτια άνοιχτά. Είδεμᾶ ξεκοιλιάζουν έσένα τον ίδιο». (Μίκυ Σπιλέην: ο ντεντέκτιβ με το γρήγορο πιστόλι).

Θυμᾶστε την έποχή που στην Άθήνα ντύονταν ἄλᾶ Χάμφρεϋ Μπόγκαρντ. Με ψαρόκόκκαλο κουστούμι, πλατύγυρο ή καβουράκι, δίχρωμα μυτερά παπούτσια κι ἄσπρες καπαρτίνες. Την έποχή που άνθιζε ο άντικομμουνισμός, τᾶ πολιτικά παρασκήνια έκοβαν κι έραβαν κυβερνήσεις και πραξικοπήματα κι ή γενιά του 114 ήταν στους δρόμους;

Την ίδια περίοδο που από ραδιοφώνου μεταδίδονταν έκπομπές τύπου «Μικρή, πικρή μου αγάπη», «ο πύργος των άνέμων», «πράκτωρ 055». Τᾶ περίπτερα γέμιζαν με φυλλάδες που πουλιόνταν 1,20, λαϊκά έρωτικά άναγνώσματα σ' έβδομαδιαία περιοδικά, όπως το «Πρώτο», το «Ρομάντσο», άστυνομικά τύπου «Μάσκα», «Μυστήριο», «Μάτι». Έγώ μεγάλωσα σ' αυτό το κλίμα ακούγοντας στο σπίτι τις ραδιοφωνικές έκπομπές, διαβάζοντας «Γκαούρ-Ταρζάν», «Μικρό Ήρωα», «Μικρό Σερίφη». Γνωρίζοντας την «κλασσική» λογοτεχνία με τᾶ «Κλασσικά Εικονογραφημένα» και τᾶ «Μικρά Κλασσικά». Διαπαιδευγούμενος στις κοινωνικές αξίες με το «Γέλιο και Χαρά» και την «Διάπλωση των Παίδων». Ήταν μιᾶ επίχρυση έποχή που ἄρεσκομαι ν' αναμνήσκομαι.

Η «Μάσκα» έμπαινε, δυστυχώς, στο σπίτι μου ἄραια και πού. Έγευόμουν τούς άπαγορευμένους καρπούς της στᾶ κρυφά, άφού

για «μυστηριώδεις» λόγους ήταν απαγορευμένη για μένα. Το «μυστήριο» της απαγόρευσης της συνέχισε να με καταδιώκει μέχρι τὰ τώρα, με την μορφή της αυτολογοκρισίας, αν κι όμως σε στιγμές θανατερής πλήξης αψιφρονόμω με πάθος στ' αστυνομικά.

Παρ' όλα αυτά, ξανακοιτάζοντας την μέχρι τὰ τώρα κουλτούρα μου, βρίσκω επιρροές που 'χει ασκήσει όλου αυτού του είδους ή λογοτεχνία. Και τὸ ἀνακαλύπτω, προσεγγίζοντας τὰ μετέπειτα στρώματα παιδείας, που ἐπικάθησαν σ' αὐτὰ που ἀρχικά περιέγραψα.

Βρίσκω τὴ νέα λογοτεχνία ν' ἀντλεῖ ἀπ' αὐτὲς τὲς πηγές. «Ἕλληνες, Ἀμερικάνοι, Εὐρωπαῖοι ἀνανεώνονται ἀνατρέχοντες τὲς ἀρχετυπικές μορφές τῆς ἀστικής κουλτούρας. Ὁ νέος κινηματογράφος, ξαναγράφει ἀνατρέχοντας στὸ Χόλλυγουντ τοῦ Φιτζέραλντ, τοῦ Χάμμετ, τοῦ Τσάντλερ...

ΕΤΣΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ...

Ὁ Ἄλεν Γκίνσμπουργκ ἔλεγε ὅτι οἱ ρίζες του βρίσκονται στὸν Χέρμαν Μέλβιλ καὶ τὸν Γουόλτ Γουίτμαν. Ξεχάσαμε ἀπὸ τότε ὅτι σύγχρονος τοῦ Γουόλτ Γουίτμαν ἦταν ὁ Ἔντγκαρ Ἄλαν Πόε. Στὰ χνάρια τοῦ τελευταίου προχώρησε ὁ Στήβενσον, ὁ Ντίκενς, ὁ Τσέστερτον κι ὁ Κόναν Ντόυλ. Αὐτοὶ δημιούργησαν τὴν ἀστυνομικὴ φιλολογία.

Τὴν ἴδια ἀκριβῶς στιγμὴ που τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ εἶδος καθιερώθηκαν κι ἐντάσσονταν στὲς κυρίαρχες μορφές λογοτεχνίας γνώριζε καὶ τὴν παρακμὴ του. Οἱ ἀνάγκες που πηγάζουν ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν χαρακτήρα τῆς λογοτεχνίας, μετατόπιζε αὐτὸ τὸ εἶδος στὴν περιφέρειά της, γιὰ νὰ φυτοζωήσει, μέχρις ὅτου ἡ ἐξοικείωση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ με τὲς νέες κυρίαρχες μορφές νὰ δημιουργήσουν τὴν ἀνάγκη μιᾶς νέας ἐπικαιροποίησης τοῦ εἶδους, γιὰ τὴν ἀνανέωση τῶν λογοτεχνικῶν μορφῶν.

Λίγο πρὶν τὸν μεσοπόλεμο τὸ ἀστυνομικὸ εἶχε ξεπέσει σ' ἓνα κατώτερο εἶδος. Τὸ πνεῦμα τῶν προαναφερθέντων συγγραφέων οὔτε κατὰ διάνοια δὲν ἀναπαράγεται στὲς λαϊκὲς κίτρινες(*) φυλλάδες που κυκλοφοροῦν ἀνὰ τὸν κόσμο. Οἱ ἥρωές τους «Ἀρσὲν Λουπέν», «Φαντομάς», καταφεύγουν στὰ πιὸ ἀπίθανα εὐρήματα, δημιουργώντας μιὰ «ἀτμόσφαιρα», με τὴν κίνησή τους στοὺς πιὸ ἀριστοκρατικούς κύκλους καὶ τ' ἀνώτερα κοινωνικά κλίμακια, ἀναπλάθοντας ἓνα κλίμα πλούτου κι

(*) Ὁ ὅρος «κίτρινος» δὲν χρησιμοποιεῖται με τὴν κρατοῦσα ἔννοιά του γιὰ τὸν τύπο. Τὰ ἀστυνομικά κυκλοφοροῦσαν σὲ φυλλάδια με κίτρινο ἐξώφυλλο καὶ ἔφεραν τὴν ὀνομασία «κίτρινα». Χωρὶς νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ ὅρος ἐκδότες καὶ στὴν Ἑλλάδα χρησιμοποιοῦν τὸ «κίτρινο» ἐξώφυλλο.

εὐδαιμονίας. Μολονότι ὅμως ἡ νοηματικὴ καὶ μορφικὴ φθορὰ εἶναι πραγματικὴ, ἡ διάδοση τοῦ εἶδους στὸ πλατύτερο κοινὸ εἶναι τρομακτικὴ:

Ὁ Μωρίς Λεμπλὰν δημιούργησε τὸν «Ἀρσὲν Λουπέν» τὸ 1907. Ἀπὸ τὲς στῆλες τοῦ μηνιατικοῦ Γαλλικοῦ περιοδικοῦ «Τὰ ξαίρω ὅλα», ὁ ἀριστοκράτης λωποδύτης με τὸν ἀφοσιωμένο ἐχθρό του δημοσιογράφο «Μπωτρελέ» διασκεδάζουν τὸ Γαλλικὸ κοινὸ στὸν ρυθμὸ τῆς «belle époque». Οἱ ἱστορίες αὐτὲς εἶναι σύντομες, σύμφωνα με τὸ πνεῦμα τῶν ἀντίστοιχων Ἀγγλικῶν τοῦ Σέρλοκ Χόλμς, τοῦ ὁποῦ τόσο ζηλεύει τὴν φήμη ὁ δημιουργὸς τοῦ Λουπέν, προσθέτοντας ἔτσι καὶ μιὰ ἰδιαίτερη ἐθνικιστικὴ νότα στὴν διαμάχη Λουπέν—Χόλμς.

Στὰ μοτίβα τοῦ Λεμπλὰν καὶ Μάρκ Ἀλαῖν - Πιέρ Συλβέστερ (δημιουργῶν τοῦ «Φαντομά») ἐμελλε τέσσερις δεκαετίες ἀργότερα νὰ κινηθοῦν οἱ: Λέσλι Τσάρτρης με τὸν «Ἄγιο», ὁ Οὐμπέρ Μπονιτέρ ντέ λὰ Μπάρτ» τοῦ Ζὰν Μπρους, ὁ Βαρῶνος συλλέκτης ἔργων Τέχνης» τοῦ Τζὼν Κρήζυ κι ὁ θαυμαστὸς «Τζέιμς Μπόντ» τοῦ Γιὰν Φλέμινγκ.

Στὴν Ἑλλάδα κυκλοφοροῦν ἐβδομαδιαῖες διασκευὲς αὐτῶν τῶν ἔργων σὲ φυλλάδια τῶν 30 λεπτῶν: ὁ Φαντομάς συλλαμβάνει τὸν Φαντομά· ὁ Ἀσύλληπτος, τὸ διαμάντι που σκοτώνει, ὁ μυστηριώδης κατάδικος, εἶναι οἱ γενικοὶ τίτλοι τῆς σειρᾶς Φαντομάς.

Ἡ παρουσίᾳ τῆς γράφει: «Ἡ ἀνάστασις τοῦ Φαντομά» γραμμένο ὑπὸ τῶν ΜΑΡΚ ΑΛΑΙΝ—ΠΙΕΡ ΣΥΛΒΕΣΤΕΡ κατὰ μετάφρασιν καὶ διασκευὴν ἸΩΑΝ. Α. ΣΚΟΥΤΕΡΟΠΟΥ ΛΟΥ. Ὑπερόχου πλοκῆς, θαυμασίας ἐμπνεύσεως, μεγαλοπρεποῦς ἐξελίξεως ἀστυνομικὸν μυθιστόρημα, εἰς τὰς γεμάτας μυστήρια σκοτεινὰ, τεχνάσματα μεγαλοφυῆ, σελίδας τοῦ ὁποῦ περιγράφεται ἡ θανάσιμος πάλη τοῦ σατανικοῦ ἀρχισυμμορίτου πρὸς μίαν ἀστυνομικὴν μεγαλοφυΐαν τὸν Ζούθ».

Ἐρωτες τραγικοί, ἔρωτες τρυφεροί, ἔρωτες ματωμένοι. Μυστήρια — Δράματα — Παγίδες — Διαβολικὰ ἐπινοήσεις.

Ἀκολουθοῦν «ἡ κόρη τῆς νυκτός», «ὁ υἱὸς τῆς νυκτός», «ἡ Μαύρη Χεῖρ», ὁ «Ἀρσὲν Λουπέν ἐναντίον Σέρλοκ Χόλμς», «Ζουντέξ».

Ἄν με ξένισε κάτι, ὅταν τὰ πρωτοανακάλυψα, εἶναι ὅτι τὰ θρήκα σ' ἓνα ἐπαρχιακὸ κέντρο κι ὅτι ἡ διασκευὴ τους συνίστατο σὲ μιὰ περιγραφικὴ ἔκταση τεραστίων διαστάσεων που σὲ κούραζε ὑπερβολικὰ με τὲς λεπτομέρειες τῆς σὲ θάρος τοῦ ἱστορήματος.

Γιὰ νὰ μὴν ἐπεκταθῶ στὲς ἰδιαιτερότητες αὐτοῦ τοῦ εἶδους — που θὰ 'κανε ἀναγκαία τὴν ἀναφορὰ στὸ λαϊκὸ μυθιστόρημα στὴν Ἑλλάδα γενικότερα — θὰ σημειώσω μερικὲς σκέψεις μου ἐπιγραμματικά. Οἱ μακροσκε-

λείς αφηγήσεις είχαν σαν στόχο τους όχι αυτό που κατ' αρχήν θα φαίνονταν σαν το εύλογο-φανέστερον: την έλλειψη φαντασίας και την ανάγκη όγκωδών θιβλίων για την κάλυψη του χρόνου.

Ή εξοικείωση του αναγνώστη μ' ένα κό-

Πολλά απ' αυτά θα διαβάζονταν ακόμα και σήμερα απ' ένα όρισμένο κοινό.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ

“Αν θέλετε να «διαλευκάνετε» το μυστήριο του αστυνομικού πάρτε τα πράγματα με μια σειρά: Ό Κόναν Ντόουλ κι ό Τσέστερτον

σμο έντελως άγνωστο γι' αυτόν, άπαιτούσε την έκταση των περιγραφών ώστε ν' άποτελέσουν τμήμα της καθημερινότητάς τους, άκόμη και διά των επαναλήψεων. Άφ' έτέρου, όλα αυτά τα «θαυμαστά» ήταν ολοκληρωτικά νέα για τους αναγνώστες τόσο της έλληνικής έπαρχίας όσο και της πρωτεύουσας.

δυο μεγάλοι συνεχιστές της παράδοσης του Πόε, ήταν Εύρωπαίοι και δὴ Άγγλοι. Ή παράδοση που δημιουργήθηκε απ' αυτούς, ή κλασσική αστυνομική λογοτεχνία, ούδέποτε έπαψε να υπάρχει. Έν τούτοις δέν μπόρεσε και να υπερβεί τα όρια της εποχής της. Μ' αυτό δέν προσάπτω καμιά κατηγορία στους

άνωτέρω, άπλως έπισημαίνω την ιστορικό-τητα μιās γραφής.

Ό Κόναν Ντόουλ έγινε διάσημος χάρις στον Σέρλοκ Χόλμς. Κι ό Χόλμς έγινε διάσημος χάρις σέ μιā μοναδική ιδιότητά του: έρμήνευε τά γεγονότα πού όλοι ήξεραν ή είχαν άντιληφθεί μ' έναν δικό του τρόπο. Πράγμα πού σημαίνει ότι έβλεπε άκριβώς τά ίδια γεγονότα καί συμβάντα, αλλά από μιā ιδιαίτερη όπτική γωνία. Τό μάτι του είχε μιā διαφορετική ικανότητα σύλληψης από τό μάτι τών άλλων ανθρώπων της εποχής του. Έάν οι άπομιμήσεις της διασημότητας αυτής ούδέποτε κατόρθωσαν νά τόν άποδώσουν είναι γι' αυτόν άκριβώς τόν λόγο. Ό Λεμπλάν όταν τόν τοποθετεί έναντίον του 'Αρσέν Λουπέν τοποθετεί έναν άλλο Χόλμς. Γιατί τόν Χόλμς πού θέλει ήττημένο ή ισόπαλο δέν βρίσκεται μέσα στο χώρο του. Κι ό χώρος του είναι μιā κλειστή κοινότητα περιορισμένη στα όρια ενός σαφούς προβλήματος πού θα τό λύσει με μαθηματική άκρίβεια. Στις περιπτώσεις του Λεμπλάν τό κύριο δέν είναι ή λύση του μυστηρίου, γιατί τό μυστήριο είναι ή φυγή του Λουπέν καί άρα ό στόχος ή σύλληψή του. "Ετσι ή γελοιοποίηση του έχοντος την ικανότητα νά λύνει προβλήματα από τόν ταχυδακτυλουργό είναι άναπόφευκτη : Ό Λουπέν του κλέβει τό ρολόι καί του τό έπιστρέφει: «Πώς! Είναι τό ρολόι σας»! Ό Α. Λ. σάς στέλνει πίσω τό ρολόι σας! 'Αλλ' άν σάς τό στέλνει πίσω θα πεί πώς τό είχε πάρει... Είχε πάρει τό ρολόι σας! "Α! είναι ώραίο αυτό τό ρολόι του Σ. Χ. κλεμένο από τόν Α. Λ.! Θεέ μου πόσο άστείο είναι! "Οχι, στ' αλήθεια... Θα με συγχωρέσετε... αλλά είναι πάρα πάνω άπ' τις δυνάμεις μου... Ό "Αγγλος δέν έβγαλε μιλιάρη. Ός την Ντιέπ, δέν είπε τίποτε με τό βλέμμα κορφωμένο στον φευγαλέο όρίζοντα. "Η σιωπή του ήταν τρομερή, άνεξερεύνητη, πιο θίαια από την πιο άγρια λύσσα!».

Μέσα στις σύντομες ιστορίες του Κόναν Ντόουλ διακρίνουμε δυό τύπους θέασης. Την θέαση του δόκτορα Ουώτσον, του φίλου του Σέρλοκ Χόλμς. Είναι ή θέαση τών γεγονότων από ένα μέσο άνθρωπο, πού διαθέτει ένα λογικό σχήμα άνασυγκρότησης του κόσμου κατ'ά κανόνα συμπαθητικό. Τά γεγονότα βρίσκονται στην θέα του, έν τούτοις τό παρελθόν όταν άνασυγκροτείται από τόν ίδιο γίνεται στη βάση συναισθηματικών έρεθισμών πού δέχτηκε έν τω μεταξύ καί συμπερασμάτων δι-αισθητικών. "Η θέασή του είναι ό «κοινός νοός». "Η δεύτερη είναι παρατηρητική. "Η θέασή του Σ. Χ. έχει νά κάνει με όλα εκείνα πού τό μάτι του πρώτου θεατή θα τά δει, θα τά καταγράψει αλλά θα άρνηθεί νά τά σημασιοδοτήσει πέρα από μιā κοινά άποδεκτή λειτουργικότητα. Είναι ή θέαση ενός άναλυτή. Τό

σχήμα του είναι έπιστημονικό. "Η πλοκή του στηρίζεται στην διάπλαση αυτών τών δύο θεάσεων. Παρακολουθώντας την εξέλιξη του ιστορήματος μέσα από τόν δ. Ουώτσον έχουμε την θέαση του κοινού νοού πού ή τελική άντιπαράθεση με την έπιστημονικότητα της θέασης του Χόλμς θα μάς δώσει καί την λύση.

Ό Τσέστερτον, λογοτεχνικότερος καί σαφώς άνώτερος στην παρουσίαση της πλοκής του στηρίζεται σ' ένα άνάλογο σχήμα: της κατ' άντιπαράθεση πλοκής. Ό πατήρ - Μπράουν μιā άστεία φυσιολογία, πού μόνον πλήξη μπορεί νά σάς δημιουργήσει, με την χάρη της γνώσης από τις έκμυστηρεύσεις του ποιμνίου του αναπτύσσει μιā λογική πού ξενίζει στην άντιπαράθεσή της με τά συμβάντα πού παρακολουθούνται καί εμφανίζονται άσύνδετα μεταξύ των.

Καί στις δυό περιπτώσεις τό σχήμα είναι θεατρικό. Υποθέτει δηλαδή την ματιά τών θεατών μιās Σκηνης, όπου τό σύνολο συλλαμβάνεται χωρίς μεγεθύνσεις από κάποια ιδιαίτερη δυνατότητα του ματιού κι όπου ή συνάρθρωση στο μάτι του θεατή θα επέλθει άπό την διαφορετική πρόταση του ξανακοιτάγματος ενός έκ τών δρώντων προσώπων, όχι σέ διαφορετικό μέγεθος τών αντικειμένων ή με διάφορη όπτική γωνία αλλά με διάφορο λογικό «γέμισμα».

"Εκτοτε γράφτηκαν πολλά άστυνομικά. "Η άνωτέρω πλοκή καθόρισε τό γενικό σχήμα τους, δίνοντας ένα κλασσικό πρότυπο πού πάνω του ύφάνθηκαν μοτίβα καί χαρακτηρες με άποκλίσεις λιγότερο ή περισσότερο εμφανείς.

Τό λογικό αυτό είδος άστυνομικού καθόρισε τους συγγραφείς της «'Αγγλικής» σχολής, όπως για παράδειγμα την 'Αγκάθη Κρίστι, τους «'Ελερυ Κουήν», τό θρίλλερ του "Άλφρεντ Χίτσκοκ, τόν Ρέξ Στάουτ, τόν "Ερλ. Γκάρτνερ, τόν 'Ισαάκ 'Ασίμωφ κ.ά.

"Η κ. Α. Κ. παίρνει τους ήρωές της άπ' ευθείας από τους Τσέστερτον καί Κόναν Ντόουλ. Οι χαρακτηριστικότεροι — ό 'Ηρακλής Πουαρώ κι ή μίς Μάρπλ — διαθέτουν όλα εκείνα τά χαρακτηριστικά πού έδωσαν την δύναμη της άντιθετικότητας στα διηγήματα της. Δέν διαθέτουν όμως καί την άντίστοιχη δύναμη στην εξέλιξη της πλοκής.

"Η Α. Κ. επεκτείνει την άρχή καί μέση του μυθιστορήματος Τά μέρη αυτά καταλαμβάνουν τό σύνολο κι άποτελούν μιā κατ' άκολουθία συσσώρευση στοιχείων πάνω στο μυστήριο του έγκλήματος πού θα οδηγήσουν καί στην λύση. Είναι μιā συνεχής παρουσία στοιχείων του προβλήματος, τά όποια όλοκληρώνουν μιā εικόνα πού θα παρουσιάσει όλοκληρωμένη στο τέλος του μυθιστορήματος. Αυτό προσδίδει μιā σχετική άνεξαρ-

τησία, με την έννοια ότι είναι μία συμπύκνωση των θιβλίων, μ' αφαίρεση των επί μέρους στοιχείων που βοηθούν στην σύνταξη των κεφαλαίων.

Η έκταση αυτή δεν είναι κατ' ανάγκη υπέρ μιας ανάπτυξης μέσα στο χώρο. Το αντίθετο μάλιστα. Η Α.Κ. είναι αναγκασμένη να περιορίσει τους χώρους δράσης. Είτε μία επαρχιακή πόλη είτε έρμητικοί χώροι διαμερισμάτων έξω από οποιαδήποτε σχέση τους με τον υπόλοιπο κόσμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το «Όριαν Έξπρες», για το τελευταίο. Αυτή η θεατρική «κλειστή» αντίληψη παίρνει μιάν άλλη διάσταση από τον Ντούλ, τον Τσέστερτον ή τον Πόε. Ένώ στους πρώτους αποτελεί μία ένδογενή λογική ανάπτυξης της πλοκής, της αντιθετικότητας, εδώ είναι μία εξωγενής περιοριστική διαδικασία που στόχο της έχει να μη «δραπετεύσει» ή πλοκή της κατ' ακολουθίαν εξέλιξη.

Γι' αυτό κι η κλειστή άγροτική κοινότητα προσφέρει τα βασικά στοιχεία μιας τέτοιας εξέλιξης : τον περιορισμένο αριθμό ατόμων της κοινότητας, τον μονότονο καθημερινό ρυθμό της επαρχιακής πόλης και τους ρόλους που έπωμίζονται τα πρόσωπα της κοινότητας, καθώς και την γνώση του θίου τους απ' όλους, ήτοι των ψυχοσυνθέσεων, των κινήτρων. Πάνω ίσως απ' όλα την καταπιεστική συνισταμένη στην ιδεολογία της κοινότητας, όπου κάθε τι γίνεται με μυστικότητα, ό κίνδυνος καταδίκης της έκτροπής από τον κανόνα είναι ό γενικός αποκλεισμός δημιουργός της ψυχοσύνθεσης του έγκληματία που θα δράσει με τον πιό έκλεπτυσμένο τρόπο — ή πανουργία και ή απλοϊκότητα ταυτίζονται. Όσο ισχύουν αυτά για τον φονιά άλλο τόσο ισχύουν και για τον έρευνητή του ή των φόων.

Η μίς Μάρπλ, ήρωίδα μυθιστορημάτων τέτοιου τύπου, πληρεί όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά: μία γριά κυρία, στην μοναξιά της, ό κόσμος όλος σηματοδοτείται από τις τριανταφυλλιές του κήπου της που χρειάζονται μπόλικη νικοτίνη για την ενίσχυσή τους και του ενδιαφέροντος προς τους συνανθρώπους της—κουτσομπολιό—απ' όπου κι άντλει κι όλη την θυμοσοφία της. Κι αν σ' ένα έξω-τερικό παρατηρητή θα δημιουργούσε μία συμπαθεια ή κατάστασή της για κάποιον που θα την πλησίαζε λίγο περισσότερο δεν μπορώ να πω κάτι τέτοιο. Η ίδια ή Άγκάθα δεν αφήνει έξ' άλλο να συμβεί κάτι τέτοιο. Η συναστροφή της κούμπωμα μάλλον προκαλεί, παρά ευχάριστη διάθεση.

Έκπρόσωπος μίας καταπιεστικής τάξης ή ήρωίδα θα φροντίσει για την αποκατάσταση του κοινού λόγου της κοινότητας.

Η Τζήν Μπόουντεν κάνει το ίδιο δημιουργώντας μία τέτοιου τύπου ήρωίδα — γρηά

γεροντοκόρη — οδηγεί στην άνεύρεση του άναρχικού - δολοφόνου από το πώς κρεμάστηκε ή μπουγάδα.

Ό Ουίλιαμ Μπρίταιν δημιουργεί τον κ. Στράνγκ ένα καθηγητή γυμνασίου και στάχναρια του πάτερ Μπράουν.

Κι ό Ρόν Μπάτλερ μάς μεταφέρει στον έξωτικό κόσμο της Άνατολής μέσα από τις έπαφές, με τον κόσμο αυτό του Σάμ Μπράντ.

Σ' αυτό του τύπου το άστυνομικό μυθιστόρημα ή έγκεφαλαιότητα των εύρημάτων συνδέεται με την δυνατότητα του μυστήριου καθ' έαυτο. Παρ' όλα αυτά ή στοιχειακή εξέλιξη περιέχει μία μηχανικότητα αναπόφευκτη θα λέγαμε, για την λύση του μυστηρίου όπως στο «Έγκλημα στο Όριαν Έξπρες».

Η ψυχολογία του μπιχαθιορισμού θα θρυσκε τη χοντροκομένη παρουσία της μέσα από ρατσιστικές κι άλλου είδους έθνολογικές παρεμβάσεις πάνω της από την συγγραφέα. Ό Μαντέλ κι οι νόμοι του θα παρουσιαστούν στην φυσική τους διάσταση. Κι ούτω το καθ' έξης...

Εάν ή Άγκάθα τέρπει απόμακρη κι ειρωνική πιά, ό Έρλ Στάνλεϋ Γκάρνερ, ό Έλερυ Κουήν, κι ό Ρέξ Στάουτ θα μάς δώσουν στο άλλο ήμισφαίριο μία πιό ολοκληρωμένη εικόνα του είδους στους χαρακτηρες τους.

Οί Έλλερν Κουήν, ό Φρέντερικ Νταναίη και Μάνφρεντ Λή δημιουργούν στά τέλη της δεκαετίας του 30 τον όμώνυμο ήρωά τους. Ξεκινούν μ' ένα ευχάριστο παιχνίδι άνοικείωσης: ό συγγραφέας λέγεται Έλλερν Κουήν, ό ήρωας το ίδιο. Το παιχνίδι με τα δυό έπίπεδα του πραγματικού και του φανταστικού, που μ' αυτό τον τρόπο εισαγάγουν, θα δημιουργήσει ένα πρώτο ρήγμα στην παραδοσιακή δόμηση της πλοκής, με την παράλληλη χρήση της γραφής σε τρίτο πρόσωπο.

Ό Έλλερν Κουήν, λοιπόν, συνεχίζει την παράδοση του κλασσικού άστυνομικού μυθιστορήματος στο άλλο μισό του ήμισφαίριου. Χρειάζεται όμως και να το προφυλάξει. Από τον περίγυρο της μητρόπολης, που δέχεται μία φοβερή επίθεση, για να ξανοιχτεί μέσα στον άνεκμετάλλευτο χώρο της. Ένα χώρο που δεν τον άρνείται. Γι' αυτό μάς έπιφυλάσσει την δυνατότητα να μπορούμε στον κύκλο εκείνο που δύσκολα θα μπορούσαμε να πλησιάσουμε από μόνοι μας. Εάν ό Άλαν Πόε για να γίνει πιστευτός χρειάστηκε να ξαποστείλει τον ήρωά του στην Εύρώπη — ένα χώρο άπρόσιτο στον μέσο Άμερικανό — ό Έλλερν δεν αντιμετώπιζει αυτό το πρόβλημα χάρις στην διεύρυνση της μεγαλούπολης και το άδύνατο της γνώσης για την ζωή των επί μέρους μειονοτήτων - φυλών. Υπάρχει ένας έργαστηριακός τρόπος που το άξενό, περιορίζεται στο άστυνομικό του είδους. Ταυτόχρονα όμως κάτω από το μικροσκόπιο

τοῦ συγγραφέα ἕνας κόσμος ἀπροσπέλαστος, ὁ μικρόκοσμος οἰκογενειῶν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἔρχεται στὴν κοινὴ θέαση, ἀνασυγκροτούμενος, μ' ἀφορμὴ τὸ ἐγκλημα, στὰ πιὸ ἀπόκρυφα στοιχεῖα του: τίς σχέσεις καὶ τίς ψυχολογίες τῶν μελῶν του.

Ἐνῶ ὁ κόσμος συνεχίζει τὴν καθημερινότητά του, μέσα στὸ μυθιστόρημα, ἔχει μαρμαρώσει. Οἱ συνδέσεις εἶναι ἔμμεσες κι ἔχουν νὰ κάνουν ἀκριβῶς μὲ κεῖνο ποῦ ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ σχέση μίας μητρόπολης: ὁ ἐγκληματολόγος Ε. Κ., ὁ δικηγόρος, ὁ δημοσιογράφος, ὁ εἰσαγγελέας: τὸ κράτος κι οἱ θεσμοὶ του.

Διαβάστε τὰ «Ἐρωτηματικά τῶν δέκα ἡμερῶν». Ἱστορεῖ τοὺς Βᾶν Χορν. Μία μεγάλη οἰκογένεια Ὀλύμπιων θεῶν ποῦ τὰ εἶχαν ὅλα — χρῆμα, δύναμη, κοινωνικὴ ἀναγνώριση, ἀλλὰ καὶ προβλήματα. Ὁ Ντήντριχ Βᾶν Χόρν ἦταν ἕνας γίγαντας ποῦ τοῦ ἄρεσε νὰ παριστάνει τὸν θεό. Ἡ Σάλλυ, γυναίκα του, ἦταν ἀρκετὰ νέα γιὰ νᾶναι κόρη του κι ἀρκετὰ μεγάλη γιὰ νᾶχει τίς ἀνησυχίες καὶ τίς ἀνάγκες μίας γυναίκας. Ὁ Χάουαρντ, γιὸς του, φοβόταν τὸν πατέρα του, ἀγαποῦσε τὴν μητριά του κι ἦταν μπλεγμένος σ' ἕνα τρομακτικὸ ἐφιάλτη.

Ἡ ἐξήγηση τοῦ μυστηρίου, εἶναι γεγονός, ὅτι εἶναι περισσότερο ἐνδιαφέρουσα ἀπ' τὸ ἴδιο τὸ μυστήριον. Εἶναι τὸ κάτι ποῦ θὰ προσθέσει ὁ Ε. Κ. στὸ ἀστυνομικὸ, ἀντιστρέφοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ γνωστὸ μέχρι τὰ τώρα μοτίβο καὶ καλύπτοντας κενὰ στὸ μύθο του. Μὲ ἄλλα λόγια υἱοθετεῖται τὸ σασπένς ἐπὶ τὸ ἀγγλικότερον. Τρία ἐπίπεδα μποροῦμε νὰ διακρίνουμε στὴν ἀνάπτυξη τῆς πλοκῆς.

Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ ἐξέλιξη τοῦ μύθου στὴν καθημερινότητά του. Ἀκολουθεῖ ἡ λύση τοῦ μύθου σύμφωνα μὲ τὴν συνέπεια τῶν ὥσων διαδραματίστηκαν. Καὶ τέλος, ἔρχεται ἡ λύση ποῦ θὰ δώσει σὲ μιά δευτέρη ψηλάφηση τῶν δεδομένων ὁ Ε. Κ. Τὰ δύο τελευταῖα ἐπίπεδα πλέκονται μεταξύ τους μὲ τὴν παρουσία τῆς διαμάχης δύο πνευμάτων: τοῦ ἥρωα καὶ τοῦ ἐγκληματία. Στὴν πρώτη φάση ὁ πρῶτος ὑπερισχύει χωρὶς νὰ διασαφηνίζε-ται τὸ μυστήριον, ἀφήνοντας ὅμως μιά γεύση ἀνικανοποίητου στὸν ἀναγνώστη. Ἡ δευτέρη παρέμβαση θὰ ὀλοκληρώσει τὸ μυθιστόρημα. Τὸ δεύτερον αὐτὸ ἐπίπεδο ἀμβλύνει μὲ τὸν τρόπο τοῦ τὴν ἀντίθεση μεταξύ τῆς λύσης καὶ τοῦ μυστηρίου. Γιατὶ ὅλα αὐτά; Ἡ ἀπάντηση θρίσκεται μέσα στὸν ἴδιο τὸ μύθο.

Οἱ καιροὶ ἔχουν ἀλλάξει. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Τσέστερτον καὶ τοῦ Ντόουλ ὥς τὸν Γκάρντνερ, τὸν Ρέξ Στάουτ, οἱ ρόλοι δὲν ἀντιστρέφηκαν. Ὁ Νῆρο Γουόλφ κι ὁ Ἄρτσι Γκούντγουιν εἶναι μιά παραλλαγή στὸ ἴδιο θέμα τοῦ Κόναν Ντόουλ. Ὁ Νῆρο Γουόλφ ἀνταποκρίνεται στὴν νέα δυνατότητα τοῦ ματιοῦ. Ἡ ἐγκε-

φαλικὴ δυνατότητά του στηρίζεται στὴν διαρκὴ κινητικότητα στὸν χώρο τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς καταγραφῆς τῶν πάντων ἀπὸ τὸν συνεργάτη του. Ἡ κρισάρα τοῦ μυαλοῦ του θὰ δώσει καὶ τὴν σημασιολογικὴ ἀξία τους στὸν χρόνο τοῦ ἐγκλήματος.

ΤΟ «ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΜΑΤΙ» — ΤΟ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟ ΔΡΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '20

Τὴ στιγμὴ ποῦ ἀνατέλλει ἡ δεκάετία τοῦ '20 τὸ ἐγκλημα «παίρνει ἐπάνω του». Μορφές ποῦ ἔχασαν κάθε δυνατότητα ἀποξένωσης ἀπὸ τὴν πραγματικότητα γενόμενες τόσο οἰκειες, ἀναζητοῦν τὴν ἀνανέωσή τους.

Στὸν Ντάσιελ Χάμμετ ἀνήκει ἐξ ὀλοκλήρου ἡ τιμὴ. Πρωτοεμφανιζόμενος μέσα ἀπὸ τὴν «Μαύρη Μάσκα» ἔδωσε μιά ἀνανεωτικὴ κίνηση στὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα, θγάζοντας τὸ ἀπὸ τὸν «καθωσπρεπισμὸ» ποῦ τὸ κλασσικὸ ἀστυνομικὸ εἶχε ὀδηγηθεῖ. Τοῦ ἔδωσε μιά τέτοια κατεύθυνση ποῦ ἔμελλε νὰ καθορίσει μιά ὀλόκληρη σχολὴ γραφῆς, — λογοτεχνικῆς καὶ κινηματογραφικῆς.

Αὐτὴ εἶναι κι ἡ μορφή ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος ποῦ μοῦ ῥχεται στὸ νοῦ μιλώντας γιὰ τὴν ἐπίχρυση ἐποχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '60 στὴν Ἑλλάδα. Ξανασυναντώντας τὸν μιά εἰκοσαετία ἀργότερα, βλέπω τοὺς ἥρωές του, θγαλμένους ἀπ' τὸν μύθο μιάς ἐποχῆς: ὁ Σάμ Σπαίηντ, ὁ Ἀδύνατος Ἄντρας...

Σύγχρονος μὲ τὸν Φώκνερ καὶ συνδαιτυμόνας τοῦ ὁ Χάμμετ,* ἀπετέλεσε ἀντικείμενο μελέτης γιὰ τὸν Χέμινγκγουэй καὶ ἄνοιξε τὸν δρόμο γιὰ τὸν Μπουκόφσκι, τὸν Κοζίνσκι, Πίντσον, Ἡρβινγκ, Μπρόντιγκαν: τῆς σύγχρονης ἀμερικάνικης λογοτεχνίας.

Ἦταν αὐτὸς ποῦ ἔφερε τὸ ἐγκλημα στὶς πραγματικές του πηγές: τὸ περιθώριο τῆς κοινωνίας. Οἱ πληρωμένοι δολοφόνοι, οἱ ἐξαθλιωμένοι χαφιέδες, οἱ τυχοδιώκτες, ὅλοι ἐκεῖνοι ποῦχαν πραγματικὸς λόγους νὰ ἐγκληματίσουν ἀπ' τὴν θέση τους μέσα στὴν Μητρό-Πολη: οἱ «ἐγκληματικὲς τάξεις» τοῦ Τσέστερτον. Ὁ κόσμος αὐτὸς διευρυμένος μὲ τὴν εἰσοδὸ τοῦ στὴν Πόλη, δὲν διστάζει νὰ περιχαρκαώσει τὰ στρώματα ἐκεῖνα ποῦ περιφρουροῦνται ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς στοὺς ὁποίους ἀνήκουν, μὲ τείχη ἀπροσπέλαστα: πολιτικοὶ κι ἀριστοκράτες, μεγάλο - ἐπιχειρηματίες καὶ στὰρ τοῦ κινηματογράφου, δικαστὲς καὶ λαθρέμποροι, δικηγόροι καὶ φοβισμένοι μικροαστοί, σμίγουν γιὰ νὰ μᾶς παρουσιάσουν τὸ σύγχρονο ὑπερθέαμα τοῦ μεγάλου μύθου τῆς Πόλης: τὸ Λὸς Ἀντζελες, τὴν Νέα Ὑόρκη καὶ τὸ Σικάγο, τὸ Παρίσι καὶ τὸ Σίδνεϋ, τὸ Μέξικο Σίτυ καὶ τὴν Ἀθήνα.

Εἶναι τὸ ἀστυνομικὸ δράσης ποῦ μὲ τὴν

* Βλέπε παρουσίαση τοῦ Ντάσιελ Χάμμετ ἀπὸ τὴν Λίλιαν Χέλμαν, ἐκδ. Πένγκουιν.

εἴσοδό του στήν πόλη συνταιριάζεται κατὰ τρόπο μοναδικό μέ τήν ἀστρική λογοτεχνία καί παραμένει γιά δεκαετίες στό κέντρο τῆς λογοτεχνίας, διατηρώντας τήν ἱκανότητα — ἐδῶ βρίσκεται κι ἡ μοναδικότητά του — νά ἔχει ἀρχή, μέση καί τέλος.

Ὀνομάζω αὐτό τὸ εἶδος ἀστυνομικό - δράσης, γιατί σ' ἀντίθεση μέ τὰ κλασσικά τοῦ εἴδους, ἡ ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς ἀκολουθεῖ ὄχι μιὰ ἐγκεφαλικὴ διαδικασία ἀναστήλωσης ἀλλὰ μιὰ καταλυτικὴ παθηματικότητα τοῦ ἥρωα στήν ἐπαφή του μέ πρόσωπα καί καταστάσεις. Δέν ἀναλύει τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα—γιατί δέν ἀκολουθεῖ τήν λογικὴ μιᾶς μαθηματικῆς προσόδου — μέ ἐνδείξεις σαφεῖς καί διαφανεῖς, πού μέσα ἀπὸ τὴν σῶρευση καταλήγουν στήν λύση τοῦ μυθιστορήματος, ὁπότε τὸ πρόβλημα καθ' ἑαυτὸ παρουσιάζεται κυρίαρχο.

Ἡ ρεαλιστικὴ πλοκή, σ' αὐτὴ τὴν περίπτω-ση παίρνει μιὰν ἄλλη κατεύθυνση. Κυριαρχεῖ τὸ ἀνοιγμα καί ἡ ἀπογύμνωση τῶν χαρακτήρων σὲ σύντομα κεφάλαια σὰν ὁμόκεντροι κύκλοι.

Ἡ ἐπὶ μέρους δράση ἀποσπᾷ τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη οὕτως ὥστε, τὸ μυστήριο τοῦ καθ' ἑαυτοῦ ἐγκλήματος ν' ἀποτελεῖ τὴν ἀφορμὴ γιὰ κάθε τέτοιου εἴδους ἐπεισόδιο.

Στὸ «Γεράκι τῆς Μάλτας» ὁ Χάμμετ θά δώσει τὴν καλύτερη ἐκδοχὴ αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Οἱ πνευματώδεις, λιτές, λακωνικὲς ἱστορίες

τοῦ δημιουργήσαν ἓνα νέο λαϊκὸ ἥρωα — τὸ «Προσωπικὸ Μάτι» — πού φέρουν τὴν σφραγίδα αὐτοῦ τοῦ εἴδους πλοκῆς.

Σ' ἓναν κόσμο πού ὁ μέσος ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ ν' ἀνασυγκροτήσῃ καί ν' ἀναστηλώσῃ — πολὺ περισσότερο νὰ παρέμβῃ — ὁ ἥρωας τοῦ ἀστυνομικοῦ δράσης κατορθώνει νὰ τὸν δεῖ μ' ἓνα ἰδιαίτερο τρόπο θέαςης: Χωρὶς νὰ διαθέτῃ τίποτε τὸ ξεχωριστὸ σὰν ἄτομο, ἔχει μιὰ δραστικὴ προσωπικότητα. Ὁ ἥρωας αὐτὸς γεννήθηκε μέσα στήν ἀποξένωση καί τὴν ἀπαξίωση τῆς ζωῆς. Γεννήθηκε δὲ τὰν ἡ Πόλη μεγεθύνθηκε τόσο πολὺ πού ἀπορρόφησε τὸ κάθε τι καί τὸ τίποτα. Τὸ ὑπερθέαμα ἦταν καί εἶναι ἀκριβῶς αὐτό. Τὰ πάντα καί τὸ τίποτα. Τὸ σύνολο αὐτονόητων ἀλληλεπιδράσεων. Κι ἐκεῖνος πού κατέγραψε καί καταγράφει αὐτὸ τὸ θέαμα ἀριστοτεχνικά εἶναι τὸ Μάτι. «Ἐνα μάτι ἐπιθετικὸ, ψυχρὸ ἀλλὰ καί συγκινημένο. Ἐνα μάτι παράτολμο καί βίαιο πού δέν διστάζει μπροστὰ σὲ τίποτα. Ἐνα μάτι πού δέν ξεγελιέται μέ τίποτα, ξεγελᾷ τὰ πάντα» πού ὁ νοῦς ταυτισμένος μέ τὸ μάτι καί μέ τὴν λειτουργία τῆς μνήμης ἀνασυγκροτεῖ γεγονότα ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ πρᾶγματικῆς μέσ' τὴν φαντασία.

Ὁ ἥρωας τοῦ ἀστυνομικοῦ δράσης αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι. Τὸ ὄργανο αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Τὸ προσωπικὸ μάτι πού γεννήθηκε μαζί μέ τὴν τελειοποίησιν ἀπ' τὸ Χόλλυγουντ τοῦ Ματιοῦ: τῆς κάμερας. Γεγονότα ταυτόχρονα καί ἀλληλένδετα. Τὸ ἓνα ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸ ἄλλο:

Ἡ κίνησις τοῦ ἥρωα εἶναι δραστικὴ ἀλλὰ καί παρατηρητικὴ. Ὁ Σάμ Σπαϊντ δέν κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ πιστόλι του ἀλλὰ ἀπὸ τὴν καταγραφή τοῦ ματιοῦ του. Παρ' ὅλο πού βρίσκεται συνεχῶς παντοῦ δέν δρᾷ καταλυτικά, ἀλλὰ ἀφήνει τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων νὰ προχωρήσῃ. Ἀλλὰ καί τὸ «THE GUTTING OF COUFFIGNAL» ἡ συμμετοχὴ τοῦ στα γεγονότα ἀποτελεῖ μιὰ συνεχὴ καταγραφή μ' ὅλη τὴν ψευδαἰσθησὴ τῆς συμμετοχῆς. Ἡ ἀπόδειξις γι' αὐτὸ θά μᾶς δοθεῖ μέ τὴν λύση τοῦ μυστηρίου. Ἡ ἀνασύνθεσις τῶν ἐπὶ μέρους πράξεων, εἶναι τέτοια πού προσιδιάζει σ' ἓνα «κοίταγμα» πού ἐπανατοποθετεῖ τὴν σειρὰ τῶν ὧσων εἶδε καί κατέγραψε τὸ μάτι του μέ τὴν βοήθεια τῆς μνήμης καί τῆς φαντασίας. Μὲ τὴν βοήθεια τῆς τέχνης, πού θά λέγαμε μοντάζ.

Ὁ Ρέιμοντ Τσάντλερ, ὁ δεῦτερος μεγάλος τοῦ εἴδους καί γνωστὸς σεναριογράφος τοῦ Χόλλυγουντ, θάζει τὸν ἥρωά του νὰ σκεπτεῖ ἀφοῦ ὅλες οἱ πράξεις τοῦ δράματος ἔχουν παιχθεῖ. Ἡ ἐξήγησί του πλάθει τὸν μύθο, καί τὰ γεγονότα τοποθετοῦνται χρονικά, σύμφωνα μέ τὴν σειρὰ πού ἡ φαντασία κι ἡ μνήμη ἔχουν. Ὁ χρόνος εἶναι τὸ βασικὸ στοιχεῖο πού βοηθᾷ στήν συγκρότησι τοῦ μύθου:

ταξινόμηση κι αναφορά γεγονότων και ιδεών, είναι τὸ γενικὸ ἀντιληπτικὸ σχῆμα.

Τὸ ὑπόβαθρο τοῦ μύθου ποὺ χτίζεται σ' αὐτὴν τὴν διαδικασία εἶναι ἡ καθημερινὴ αὐτονόητη συμπεριφορά. Καὶ ἡ κυριότερη διάστασή της ποὺ συλλαμβάνει εἶναι ἡ θία.

Τὴν διάσταση αὐτὴ δὲν ἔρχεται νὰ τὴν ἐρμηνεύσει λογικὰ ἀλλὰ τὴν προεκτείνει σὲ ἱστορία συγκινησιακά, μὴ ἀναιρώντας δηλαδὴ τὴν λειτουργία της ὡς φυσικοῦ νόμου.

Μέσα στὸν κόσμο αὐτὸ ἡ θία καὶ ἡ ἐπιθετικότητα εἶναι καὶ τὰ κυρίαρχα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν. Τῶν ἐπιθυμιῶν ποὺ ἐρεθίζονται μὲ τὶς συνεχεῖς παροτρύνσεις γιὰ ἰδιοποίηση καὶ τὴν ταυτόχρονη ἀποστέρηση, μ' ἀποτέλεσμα τὴν ἀτομικὴ ἐξέγερση ποὺ κυριαρχεῖ, τὸ ἔγκλημα γιὰ τὴν ἰδιοποίηση τῶν προϊόντων τοῦ ἄλλου.

Ὁ ἥρωας ἔχει τὴν κωδική του αὐτονόητη συμπεριφορά. Μὲ τὴν τελειοποίηση τοῦ ὄργάνου του τοποθετεῖται καὶ συγκεκριμενοποιεῖται ἀποκτώντας τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ γίνονται καὶ τὰ ὅπλα τῆς ἀφήγησης:

Ἡ γλώσσα του εἶναι λιτὴ, ἰδιωματικὴ κατὰλληλὴ γιὰ νᾶρθει σ' ἐπαφὴ μὲ ποικίλα στρώματα καὶ τάξεις. Ἡ κουλτούρα του εἶναι περιοριστικὴ καὶ τὸ λεξιλόγιό του τὸ ἴδιο. Ὁ ἴδιος βρίσκεται ἐδῶ κι ἐκεῖ ὅχι ἐξ αἰτίας κάποιου παράλογου χόμπυ ποὺ προξένησε ἡ ἀνία τοῦ πλούτου του ἀλλὰ γιὰ νὰ «βγάλει τὸ φωμί του» πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι εἶναι μᾶλλον φτωχὸς καὶ κοντινός, ἰδιαίτερα προσιτὸς στὴν ταύτιση μαζί του.

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ

“Ὅταν ὀνειρεύομαι ἀναδύονται εἰκόνες. Ἡ δυνατότητα ὀρθολογικῶν ἐννοιακῶν ἀφαιρέσεων μοῦ διαφεύγει. Τὰ νοήματα συλλαμβάνονται ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν εἰκόνων μὲ μιὰ γλώσσα — στηριγμένη στὸ πρωτογενὲς τῶν εἰκόνων. “Ὅταν ὀνειροπολῶ ἀκολουθῶ μιὰ λογικὴ σειρὰ ἀναδυόμενων εἰκόνων. Ἡ μνήμη εἶναι εἰκονοφιλὴ. Προχωρώντας στὸ δρόμο οἱ εἰκόνες του καταγράφονται στὸ μνημονικὸ μου ἔστω κι ἂν λύνω ἀφαιρετικὰ προβλήματα λογικῆς.

Τὸ συγκινησιακὸ στοιχεῖο — βάση τῆς εἰκόνας — ποτὲ δὲν χάνεται. Ὁ κόσμος αὐτὸς καταγράφεται καὶ ὑπογράφεται ἀπ' ὅλους μας. Προσωπικά, ἀγαπῶ τὶς εἰκόνες ἀλλὰ καὶ τοὺς εἰκονοκλάστες. Ὁ λόγος τοῦ μυθιστορήματος εἶναι εἰκονικός. Ὁ λόγος μὲ ἀναφορά τὸ μυθιστόρημα εἶναι εἰκονοκλαστικός: ἀναφέρεται στὸν κόσμο τοῦ κοινωνιολογισμοῦ τῆς πραγματικότητος κι ὅχι στὸν κόσμον καθ' ἑαυτὸν τοῦ μυθιστορήματος. Ὁ λόγος γιὰ τὸν κόσμον τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὴν ταυτοποιητικὴ δυνατότητα τοῦ μυθιστορήματος. Εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὴν ταύτιση μὲ τὸ ἄλλο — λόγος ἐρωτικός. Ἡ ἀγαπητικὴ στάση πρὸς τὴν εἰκόνα εἶναι ἐ-

ρωτική. Αὐτὴ μπορεῖ νᾶναι καταστροφικὴ ἢ τὸ ἀντίστροφο. Ἡ μνήμη λοιπὸν εἶναι ἐρωτική. Τὸ μυθιστόρημα σὰν πράξη γραφῆς κι ἀνάγνωσης εἶναι πράξη ἐρωτική.

Ὁ λόγος γιὰ τὸ μυθιστόρημα, λοιπὸν, μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ στὴν ἀγάπη — ἢ τὸ μῖσος. Δὲν μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ στὴν πρόοδο καὶ τὴν ὀπισθοδρόμηση, στὴν ἀντιδραστικότητα ἢ τὸν προοδευτισμό, στὴν ρήξη ἢ τὴν σύνδεση, στὴν ὁλότητα ἢ τὸ ἐπὶ μέρους. “Ὅταν διαβάζω γιὰ τοὺς ἀστυνομικοὺς ἥρωες καὶ τὰ κατορθώματά τους ἔχω μιὰ σχέση γ(ο)ητείας μὲ τὴν ζωὴ καὶ τὴν στάση τους. Ἀπὸ τοὺς χαρακτήρες καὶ τὶς καταστάσεις ἄλλοι μὲ συγκινοῦν κι ἄλλοι ὅχι· ἄλλοτε ταυτίζομαι μὲ τοὺς μὲν κι ἄλλοτε μὲ τοὺς δέ. “Ἄλλοι κύκλοι κοινωνικοὶ μὲ ἔλκουν περισσότερο κι ἄλλοι μ' ἀφήνουν ἀδιάφορο. Ἡ κριτικὴ μου ἱκανότητα παραμερίζεται ἐν μέρει, ἀναπτύσσεται ἐν γένει. Ὁ Φίλιπ Μάρλοου, ὁ Τσάρλυ Τσάν, ὁ Φίλο Βάνς, ὁ Σάμ Σπαϊντ, θὰ μπορούσαν νὰ ἀσχολοῦνται καὶ μὲ κάποιο οἰκονομικὸ σκάνδαλο, νᾶναι μπλεγμένοι σ' ἀριστεριστικές περιπέτειες ἢ ὀτιδήποτε παράμοιο. Πέρα ἀπὸ τὴν κατάργηση ὀρισμένων ὀρίων - ταμποῦ μέχρι πρόσφατα — τὴν ἄρση ψυχολογικῶν ἀναστολῶν μὲ τὴν ἀναφορά σὲ κόσμους οἰκείους γιὰ μιὰ ἀναγνωστικὴ μερίδα τίποτε δὲν θ' ἄλλαζε.

... ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

“Ἀν ἀπομεινάρια ἀπὸ τὰ φαῖα κύτταρα τοῦ νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ μοῦ «ἀνάβουν τὰ λαμπάκια» στὴν ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμον ποὺ περιγράφει τὸ ἀστυνομικὸ στὴν καθημερινότητά, εἶναι ἕνα θέμα. Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ θέματος θὰ 'θελα νὰ γράψω ἕνα ἀστυνομικὸ βιβλίο. Ὁ ἥρωάς μου μπορεῖ νᾶναι ἕνας — οὕτως ἢ ἄλλως — ἀποτυχημένος ἀριστεριστὴς μ' ἐπάγγελμα ἰδιωτικὸς ντεντέκτιβ, δικαστὴς ἢ κλητῆρας, δημοσιογράφος ἢ ἀθεράπευτα βαρυνεσθὴν ἡμῶν τῶν μπάρ. Μπορεῖ νὰ βρεθεῖ μπλεγμένος ἀναλαμβάνοντας κάποια δουλειὰ ἀπὸ τὰ πλοκάμια τῶν πολιτικῶν κομμάτων, τοὺς παλιούς του συντρόφους καὶ τὸν κόσμον τῶν μπίζνεσμαν. Ἡ δουλειὰ του θά'ναι κάποιο ξελάσπωμα πρώην φίλου — τώρα καλοπληρωμένου γραφειοκράτη — ἢ τὸ μπλέξιμο μέσα σ' ἕνα σκάνδαλο ἢ ἡ ἔρευνα γιὰ κάποιον παλιὸ φόνο ἢ ὅλα αὐτὰ μαζί. Σ' ὅλους κοντὰ καὶ σ' ὅλους μ' ἀπόσταση, στοὺς παλιούς φίλους μ' ἀγάπη καὶ συγκίνηση — ἀνεξάρτητα λίγο ἕως πολὺ ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ τους στάση — ἀνασύροντας τὸ παρελθόν, τὴ στιγμή ποὺ ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν καθημερινότητα θὰ γκρεμίζει. Φτάνοντας στὸ τέλος τίποτε παραπάνω ἢ παρακάτω δὲν θά'χει προκύψει γιὰ κανένα ἀπ' αὐτοὺς. Ἴσως μιὰ νότα κυνικότητος μ' ἀγάπη καὶ ἡ πρόταση γιὰ τὴν ἱστορία μιᾶς ἐξέγερσης ποὺ πέθανε πρὶν προφτάσει νὰ γεννηθεῖ.

Θρίαμβος καὶ πτώση τοῦ ἀτόμου

Ἡ κρίση τοῦ Λόγου ἐκφράζεται μὲ τὴν κρίση τοῦ ἀτόμου, σὰν ἐργαλεῖο ὁ Λόγος τοῦ ὁποῖου γνώρισε τοὺς θριάμβους του. Ἡ αὐταπάτη πού τροφοδοτήθηκε ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ φιλοσοφία γιὰ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ ἄτομο καὶ τὸ Λόγο — ἡ αὐταπάτη δηλαδή τῆς αἰωνιότητάς τους — χάνεται. Ἐνα καιρὸ τὸ ἄτομο ἔβλεπε στὸ Λόγο μόνον ἕνα ἐργαλεῖο τοῦ Ἑγώ· τώρα θρίσκεται μπροστὰ στὴν ἀναπροπῇ αὐτῆς τῆς θεοποίησης τοῦ Ἑγώ. Ἡ μηχανὴ ἔρριξε στὴ γῆ τὸν ὁδηγό, καὶ τρέχει τυφλὴ στὸ χῶρο. Στὸ μεσουράνημα τοῦ προτσέσου τῆς ὀρθολογικοποίησης, ὁ Λόγος ἔγινε μὴ ὀρθολογικὸς καὶ δίχως νόημα. Τὸ θέμα τοῦ καιροῦ μας εἶναι τὸ θέμα τῆς συντήρησης τοῦ Ἑγώ, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει κανένα Ἑγώ γιὰ νὰ συντηρηθεῖ. Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, θὰ ἦταν καλὸ ν' ἀφιερῶσουμε μερικὲς σκέψεις στὴν ἀντίληψη καὶ στὴν ἰδέα τοῦ ἀτόμου.

Ὅταν μιλάμε γιὰ τὸ ἄτομο σὰν ἱστορικὴ ὀντότητα ἐννοοῦμε ὅχι μόνον τὴν χωρο-κοσμικὴ καὶ αἰσθητικὴ ὑπαρξὴ ἐνὸς ξεχωριστοῦ μέλους τῆς ἀνθρώπινης ράτσας ἀλλὰ καὶ τὴ συνειδητοποίηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιαιτερότητάς του ὅτι εἶναι ἄνθρωπος προικισμένος μὲ συνειδητοποίηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιαιτερότητάς του. Αὐτὴ ἡ κατανόηση τῆς ταυτότητάς τοῦ Ἑγώ δὲν εἶναι ὁμοία ἰσχυρὴ σ' ὅλα τὰ πρόσωπα. Εἶναι περισσότερο φανερὴ στοὺς ὥριμους παρὰ στὰ παιδιά, πού πρέπει νὰ μάθουν τὰ ἴδια νὰ φωνάζουν «Ἑγώ» — ἡ πιὸ στοιχειώδης ἐπιβεβαίωση τῆς ταυτότητάς. Ἀνάλογα, εἶναι πιὸ ἀδύναμη μεταξὺ τῶν πρωτόγονων, παρὰ μεταξὺ τῶν πολιτισμένων ἀνθρώπων: ὁ ἱθαγενὴς πού πρὶν λίγο περιβλήθηκε μὲ τὴ δύναμη τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ συχνὰ ἐμφανίζεται νὰ εἶναι πολὺ ἀβέβαιος σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ ταυτότητά του: ζεῖ μονοχὰ μὲ τὶς χαρὲς καὶ τοὺς πόνους τῆς στιγμῆς, καὶ φαίνεται νὰ ἔχει συνειδητοποιήσει ἀκαθόριστα μόνον τὸ γεγονός πὼς σὰν ἄτομο θὰ πρέπει νὰ συνε-

χίσει νὰ ζεῖ καὶ νὰ ἀντιμετωπίζει ὅσα πρόκειται νὰ συμβοῦν τὴν ἐπαύριο. Εἶναι ἐλάχιστα ἀναγκαῖο νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ ἀνεπάρκεια αὐτῆς ἐξηγεῖ ἀρκετὰ καλὰ τὴ διάχυτη πεποίθηση, ὅτι οἱ πρωτόγονοι εἶναι τεμπέληδες ἢ ψεῦτες: ἡ κατηγορία προσάπτει στὸν κατηγορούμενο ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ περιεχόμενο τῆς ταυτότητάς πού τοῦ λείπει. Οἱ ἰδιότητες πού συναντοῦνται μ' ἀκραία μορφή μεταξὺ τῶν καταπιεσμένων λαῶν — γιὰ παράδειγμα μεταξὺ τῶν νέγρων — ἐκδηλώνονται σὰν τάση καὶ στὰ μέλη τῶν καταπιεσμένων κοινωνικῶν τάξεων, ὅπου ἀπουσιάζει τὸ οἰκονομικὸ θεμέλιο τῆς κληρονομικῆς ἰδιοκτησίας: γιὰ παράδειγμα μεταξὺ τῶν «λευκῶν φτωχῶν» τῶν ΗΠΑ τοῦ νότου. Ἄν αὐτοὶ οἱ καταπιεσμένοι ἄνθρωποι δὲν ὀρίζονταν κατ' ἀπομίμηση τῶν ἀνωτέρων τους, οἱ παροτρύνσεις τῆς προπαγάνδας ἢ τῶν ἐκπαιδευτῶν νὰ καλλιεργήσουν τὴν προσωπικότητά τους, θὰ φαινόταν σ' αὐτοὺς, ἀναπόφευκτα, σὰν ἐκφράσεις συγκαταβατικότητας ὅταν δὲν εἶναι ὑποκρισία: μιὰ προσπάθεια νὰ τοὺς ταρακουνήσει μὲ μιὰ ἀπατηλὴ ἱκανοποίηση.

Ἡ ἀτομικότητα προϋποθέτει τὴ θεληματικὴ θυσία τῆς ἄμεσης ἱκανοποίησης ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴν ὕλική καὶ πνευματικὴ ἀσφάλεια· ὅταν ἡ ἀσφάλεια αὐτὴ φαίνεται ἀνεπίτευκτη, δὲν ὑπάρχει πλέον λόγος ν' ἀρνηθοῦμε τὶς εὐχαριστήσεις τῆς στιγμῆς. Γι' αὐτὸ μεταξὺ τῶν μαζῶν ἡ ἀναγκαιότητα εἶναι λιγότερο ὀλοκληρωμένη καὶ σταθερὴ παρὰ ἀνάμεσα στὶς ἐλίτ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, οἱ ἐλίτ ἀσχολοῦνται διαρκῶς καὶ περισσότερο μὲ τὸ πὼς νὰ κατακτήσουν καὶ νὰ διατηρήσουν τὴν ἐξουσία. Σήμερα περισσότερο, παρὰ ποτὲ στὴν κοινωνικὴ ἐξουσία φθάνεις μέσω τῆς ἐξουσίας πάνω στὰ πράγματα· μὰ ὅσο ἀσχολεῖται μὲ μεγαλύτερη ἔνταση τὸ ἄτομο γιὰ νὰ κατακτήσει μιὰ ἐξουσία πάνω στὰ πράγματα, τόσο περισσότερο τὰ πράγματα τὸ ἐξουσιάζουν καὶ τόσο περισσότερο χάνει κάθε γνήσιο ἀτομικὸ χαρακτηριστικὸ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ με-

τάσηματίζεται σ' ένα αυτόματο του τυποποιημένου Λόγου.

Η Ιστορία του ατόμου — και στην αρχαία Ελλάδα επίσης, που όχι μόνο δημιούργησε την ιδέα του ατόμου, μα καθόρισε τὰ μοντέλα όλου του δυτικού πολιτισμού—πρέπει ακόμα κατά μεγάλο μέρος νὰ γραφτεί. Τὸ μοντέλο του ατόμου που ἀναδύεται ἀπὸ τὴ μάζα, εἶναι ὁ Ἕλληνας ἥρωας: ἄφοβος, μὲ πλήρη ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό του, θριαμβεύει στὴν πάλη γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ χειραφετεῖται, εἶτε ἀπὸ τὴν παράδοση εἶτε ἀπὸ τὴ φυλή. Σὲ ἱστορικούς ὅπως ὁ Jacob Burckhardt ἕνας τέτοιος ἥρωας ἐμφανίζεται σὰν ἡ ἐνσάρκωση ἐνὸς γνήσιου ἐγωῖσμου καὶ δίχως νόμο. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐνῶ τὸ δίχως νόμο Ἐγὼ του, ἐκφραση τοῦ πνεύματος τῆς κυριαρχίας, ἐπιτείνει τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ στὴν κοινότητα μὲ τὶς συνήθειές της, αὐτὸ δὲν ἔχει καθαρὰς ιδέες γύρω ἀπὸ τὴ φύση τῆς σύγκρουσης στὸ Ἐγὼ του καὶ στὸν κόσμο, κι' ἔτσι πέφτει κατ' ἐπανάληψη θύμα τῶν κάθε εἰδους μηχανορραφῶν. Οἱ δραστηριότητές του, κάποτε τρομακτικές, δὲν προέρχονται ἀπὸ κάποιο γνῶρισμα τοῦ χαρακτήρα του, ὅπως μοχθηρία ἢ ἀσπλαχνία, μὰ συχνότερα ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐκδικηθεῖ ἕνα ἔγκλημα ἢ νὰ ξεφύγει ἀπὸ μιὰ κατάρρα. Ἡ ιδέα τοῦ ἡρωῖσμου εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ κείνη τῆς θυσίας: ὁ τραγικός ἥρωας εἶναι γιὸς τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὴ φυλὴ καὶ στὰ μέλη της, μιὰ σύγκρουση ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ ἄτομο δὲν ἐξέρχεται ποτὲ νικητῆς. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ ζωὴ τοῦ ἥρωα δὲν εἶναι τόσο μιὰ ἐκδήλωση τῆς ἀτομικότητας ὅσο μιὰ εἰσαγωγή στὴ γέννησή της, χάρις στὸ ταίριασμα αὐτο-προφύλαξης καὶ θυσίας. Ἡ μοναδικὴ ὁμηρικὴ προσωπικότητα ποὺ κατέχει μιὰν ἀτομικότητα, μιὰ αὐτόνομη προσωπικότητα, εἶναι ὁ Ὀδυσσεύς· καὶ ὁ Ὀδυσσεύς εἶναι ὑπερβολικὰ πανοῦργος γιὰ νὰ μᾶς φαίνεται ἀληθινὰ ἡρωϊκός.

Τὸ τυπικὸ ἑλληνικὸ ἄτομο ἀνθίζει στὴν ἐποχὴ τῆς πόλης, τῆς πόλης-κράτος, μὲ τὴν κρυσταλλοποίηση μιᾶς ἀστικῆς τάξης. Στὴν ἀθηναϊκὴ ἰδεολογία τὸ κράτος εἶχε τὴν πρωτοκαθεδρία ἐναντὶ τῶν πολιτῶν κι' ἦταν ἀνώτερο ἀπ' αὐτούς. Μ' αὐτὴ ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς πόλης, διευκόλυνε, ἀντὶ νὰ ἐμποδίζει, τὴν ἀνθιση τοῦ ατόμου: ὁδηγοῦσε σὲ μιὰν ἰσορροπία ἀνάμεσα στὸ κράτος καὶ στὰ μέλη του, ἀνάμεσα στὶς ἀτομικὲς ἐλευθερίες καὶ στὸ κοινὸ ἀγαθό, ποὺ ἐξυμνήθηκε μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐγλωττία στὴν ἐπικήδεια ὁμιλία τοῦ Περικλή. Σ' ἕνα περίφημο ἀπόσπασμα τῆς Πολιτικῆς, ὁ Ἀριστοτέλης περιγράφει τὸν Ἕλληνα «ἄσot» σὰν ἕνα ἄτομο ποὺ κατέχοντας μαζί τὸ κουράγιο τοῦ εὐρωπαίου καὶ

τὴν ἐξυπνάδα τοῦ ἀνατολίτη — συνδυάζοντας δηλαδὴ τὴν ἱκανότητα γιὰ αὐτοσυντήρηση μὲ τὴ σκέψη — ἔμαθε νὰ κυριαρχεῖ πάνω στοὺς ἄλλους δίχως νὰ χάνει τὴ δική του ἐλευθερία. Ἡ ἑλληνικὴ ράτσα, λέει ὁ Ἀριστοτέλης, «ἂν μπορούσε νὰ πάρει τὴ μορφή τοῦ κράτους, θὰ ἐξουσίαζε τὸν κόσμο». Περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορά, στὶς στιγμὲς τῆς μεγαλύτερης ἀνθισῆς τῆς ἀστικῆς κουλτούρας — γιὰ παράδειγμα στὴ Φλωρεντία τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα — πραγματοποιήθηκε μιὰ ἀνάλογη ἰσορροπία ψυχολογικῶν δυνάμεων. Οἱ καλὲς συνθήκες ζωῆς τοῦ ατόμου συνδέθηκαν μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας: ὁ κάτοικος τῆς πόλης εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἄτομο. Οἱ μεγάλοι ἀτομικιστὲς ποὺ ἄσκησαν κριτικὴ στὴ ζωὴ τῶν πόλεων, ὅπως ὁ Ρουσσώ καὶ ὁ Τολστόϊ, στὴν πραγματικότητα εἶχαν τὶς πνευματικὲς ρίζες τους στὶς ἀστικὲς παραδόσεις· ἡ φυγὴ τοῦ Thoreau στὰ δάση κατανόηθηκε ἀπὸ ἕνα μελετητὴ τῆς ἑλληνικῆς πόλης καλύτερα ἀπὸ ἕνα χωρικό. Στους ἀνθρώπους αὐτούς, ἡ ἀτομικιστικὴ ἀποστροφή γιὰ τὸν πολιτισμὸ τροφοδοτήθηκε ἀπὸ τὰ προϊόντα αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὴν ἀτομικότητα καὶ στὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες τῆς ὑπαρξῆς της εἶναι ἕνα οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ἴδιας τῆς ἀτομικότητος. Σήμερα ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς ἄφησε τὴ θέση, στὴ συνείδηση τῶν ατόμων, στὴν ἐπιθυμία γιὰ προσαρμογὴ στὴν πραγματικότητα. Τὸ προτσέσσο εἶναι τὸ σύμπτωμα τῆς παρούσας κρίσης τοῦ ατόμου, ποὺ ἀπὸ τὴ μεριά του ἀντανάκλα τὴν ἐλαχιστοποίηση τῆς παραδοσιακῆς ιδέας τῆς πόλης ποὺ γιὰ εἴκοσι πέντε αἰῶνες κυριάρχησε στὴ δυτικὴ ἱστορία.

Ὁ Πλάτωνας ἔκαμε τὴν πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια νὰ ἐπεξεργαστεῖ μιὰ ἐπιστήμη τῆς ἀτομικότητος ποὺ θὰ θρῖσκόταν σὲ συμφωνία μὲ τὶς ιδέες τῆς πόλης. Συνέλαβε τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ κράτος σὰν ἀρμονικὲς δομὲς ποὺ ἀλληλεπιδροῦν μ' εὐφυΐα καὶ κατανόηση, ἐπιθυμία καὶ κουράγιο. Δομὲς καλὰ ὁργανωμένες κυρίως ἐκεῖ ὅπου ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἀντιστοιχεῖ στὶς διαφορὰς ὅψεις τῆς τριχοτομημένης ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Στὴ Δημοκρατία του, σχεδιάζει μιὰ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ στὸν ἔλεγχο τῆς ομάδας, γιὰ τὸ συμφέρον τῆς κοινότητος. Ἐνα ἀπὸ τὰ κίνητρα ποὺ καθοδηγοῦν τὸ ἔργο, εἶναι ἡ προσπάθεια ν' ἀποδειχτεῖ ἡ ἀρμονία ποὺ βασιλεύει, στὴν πλατωνικὴ δημοκρατία, στὸ πρακτικὸ πεδίο, στὸ θεωρητικὸ κι' ἀνάμεσα στὸ ἕνα καὶ στὸ ἄλλο. Στὸ πρακτικὸ πεδίο, ἡ ἀρμονία ἐπιτυγχάνεται ἀποδίδοντας σὲ κάθε κοινωνικὴ τάξη τὴ λειτουργία της καὶ τὰ δι-

καιώματά της, και προσφέροντας στην κοινωνία μιὰ δομή που ν' αντιστοιχεί στη φύση των μελών της. Στο θεωρητικό πεδίο, φθάνουμε στην αρμονία χάρη σ' ένα σύστημα, που αποδίδει σε κάθε «σχῆμα» μιὰ θέση προσαρμωμένη στην καθολική ιεραρχία και εξασφαλίζει τη «συμμετοχή» κάθε ατόμου στα ἀρχέτυπα ιδεώδη. Προϋποτίθεται ὅτι αὐτή ἡ μεγάλη ἀλυσίδα τῆς ὑπαρξῆς εἶναι αἰώνια, τὸ ἄτομο εἶναι τότε προκαθορισμένο· ἡ ἀξία τοῦ κάθε ατόμου καθορίζεται στὸ φῶς μιᾶς προϋπάρχουσας θεολογίας.

Ἡ ὀντολογία τοῦ Πλάτωνα διατηρεῖ πολὺ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῶν ἀρχαϊκῶν κοσμογονιῶν στὶς ὁποῖες ἡ ζωὴ κυβερνιέται ἀπὸ δυνάμεις ἀλύγιστες καὶ ἄκαμπτες· εἶναι παράλογο νὰ προσπαθεῖ νὰ ξεφύγει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ πεπρωμένο, ὅπως παράλογο θὰ ἦταν γιὰ κάθε ἄλλο ὄργανισμὸ τῆς φύσης νὰ προπαθήσει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τῶν ἐποχῶν ἢ ἀπὸ τὸ φυσικὸ κύκλο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Ἐκπλησσομάστε ἀπὸ τὶς τεράστιες προοπτικὲς τοῦ πλατωνικοῦ κόσμου, δὲν ξεχνᾶμε ὅμως, πὼς προϋποθέτουν μιὰ κοινωνία ποὺ τρέφεται ἀπὸ τὴν ἐργασία τῶν σκλάβων, καὶ πὼς ἀκόμα ἀπὸ τὴν κοινωνία αὐτὴ ἀντλοῦνται οἱ ρίζες. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ Πλάτωνας ἀνοίγει τὸ δρόμο στὸν ἀτομικισμὸ ἐκεῖ ὅπου ἐπιθεβαίνουμε πὼς τὸ ἄτομο δημιουργεῖται αὐτὸ τὸ ἴδιο, τουλάχιστον στὴν ἑκτασὴ στὴν ὁποία πραγματοποιεῖ τὶς ἔμφυτες δυνατότητές του· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁ Ἀριστοτέλης ἐξάγει τὶς νόμιμες συνέπειες τῆς πλατωνικῆς ἐπιστήμης ὅταν γράφει πὼς μερικοὶ γεννήθηκαν σκλάβοι κι ἄλλοι ἐλεύθεροι καὶ πὼς ἡ ἀρετὴ τοῦ σκλάβου, ὅπως ἐκείνη τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν, συνίσταται στὴν ὑπακοή. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστήμη αὐτὴ μόνο οἱ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι μποροῦν νὰ ἀπορροφηθοῦν ἀπὸ κείνο τὸ τύπο τῆς ἀρμονίας ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν ἁμιλλα καὶ ἀπὸ τὴν συμφωνία.

Στὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνα ἡ ιδέα ἐνὸς ἀντικειμενικοῦ Λόγου, ποὺ δὲν εἶναι ὑποκειμενικὸς ἢ τυπικός, ὑπονοεῖται. Αὐτὸ βοηθᾷ στὸ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ σαφήνειά του καὶ τὴν ἴδια στιγμή, ἡ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἐνὰ στοιχεῖο ἀδιαφορίας ὑπάρχει σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς περίφημες ὀντολογίες ποὺ ἀποδίδουν τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀξία στὴν ἀρμονία τῆς προσωπικότητας· καὶ στὴ διδασκαλία τοῦ Γκαίτε ἐπίσης, ποὺ φαινομενικὰ ἐμπνέεται ἀπὸ μιὰ δροσιὰ ἠπιότητας, γιὰ νὰ μὴ μιλήσουμε γιὰ τὴ θεώρηση ἐνὸς ἀρμονικοῦ κόσμου στὴ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία. Ἡ προσωπικότητα εἶναι ὁ μικρόκοσμος στὸν ὁποῖο ἀντανάκλαται μιὰ ἀμετάβλητη κοινωνικὴ καὶ φυσικὴ ἱεραρχία. Ἡ ἐπιμονὴ σὲ μιὰ

ἀμετάβλητη τάξη τοῦ κόσμου, στὴν ὁποία ὑπονοεῖται μιὰ στατικὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας, ἀποκλείει τὴν ἐλπίδα γιὰ μιὰ προοδευτικὴ χειραφέτηση τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ μιὰ αἰώνια κατάσταση παιδικότητας, στὴν κοινότητά, ὅπως καὶ στὴ φύση. Ἡ μετάβαση τοῦ ἀντικειμενικοῦ Λόγου σὲ ὑποκειμενικὸ ὑπῆρξε ἓνα ἀναγκαῖο ἱστορικὸ προτσέςσο.

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅμως, ἔστω καὶ σύντομα, πὼς ἡ ιδέα τῆς προόδου δὲν εἶναι λιγότερο προβληματικὴ, καὶ πὼς σ' αὐτὴν ὑπάρχει τὸ ἴδιο στοιχεῖο ἀδιαφορίας. Ἄν οἱ ὀντολογίες θέτουν ἔμμεσα τὴν ὑπόσταση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης ἀντικειμενοποιώντας τὶς ἀντιλήψεις, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο εὐνοοῦν τὴν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ φύση. Ἡ ἐπιστήμη τῆς προόδου θέτει ἔμμεσα τὴν ὑπόσταση τῆς ιδέας τῆς κυριαρχίας πάνω στὴ φύση καὶ τελικὰ τὴν διαφθείρει μὲ μιὰ μυθολογία δεύτερου χειριοῦ. Ἡ κίνηση σὰ σκοπὸς καθ' ἑαυτὸς, ἀπομονωμένη ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ περίγυρό της, μὴ θεωρημένη πιά σὲ σχέση μὲ τὸν ἀνθρώπινο σκοπὸ της, γίνεται μοναχὰ ἡ αὐταπάτη τῆς κίνησης. Ἀνυψούμενη ἢ πρόοδος σ' ἀνώτατη ιδέα δὲ λαμβάνει ὑπ' ὄψη τὸν ἀντιφατικὸ χαραχτήρα κάθε προόδου, ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ δυναμικὴ κοινωνία. Ὅχι τυχαία στὸ θεμελιῶδες κείμενο τῆς δικτῆς φιλοσοφίας — τῇ Μεταφυσικῇ τοῦ Ἀριστοτέλη — ἡ ιδέα τοῦ κοσμικοῦ δυναμισμοῦ μπορεῖ νὰ τεθεῖ σ' ἄμεση σχέση μὲ τὴν ιδέα τοῦ ἀκινήτου Πρώτου Κινητήρα. Ἡ τυφλὴ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς ἐνισχύει τὴν κοινωνικὴ καταπίεση, καὶ σὲ κάθε θῆμα, ἡ ἐκμετάλλευση ἀπειλεῖ νὰ μετασχηματίσει τὴν πρόοδο στὸ ἀντίθετό της, στὴν πλήρη βαρβαρότητα. Ἐτσι ἡ στατικὴ ὀντολογία, ὅπως ἡ ἐπιστήμη τῆς προόδου — εἴτε πρόκειται γιὰ τὶς ἀντικειμενικὲς φιλοσοφίες εἴτε γιὰ τὶς ὑποκειμενικὲς — λησμονοῦν τὸν ἄνθρωπο.

Ὁ Σωκράτης — λιγότερο τυπικός, περισσότερο «ἀρνητικός» τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη—ὑπῆρξε ὁ ἀληθινὸς ἀγγελιοφόρος τῆς ἀφηρημένης ιδέας τῆς ἀτομικότητας. Ἐπικυρώνοντας τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἀτομικῆς συνείδησης, ὁ Σωκράτης ἀνύψωσε τὴ σχέση μεταξὺ ατόμου καὶ κόσμου σ' ἓνα νέο ἐπίπεδο. Ἡ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν ἄλλο δὲν ἀντιμετωπίζεται πλέον σὰν ἐπανάληψη τῆς ἀρμονίας ποὺ ὑπάρχει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης· ἀντίθετα, ὁ κόσμος κατανοεῖται σὰν ἐνδότερη ἀλήθεια, σχεδὸν αὐταπόδεικτη, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τὸ Σωκράτη, συνεχιστὴ τῶν μεγάλων σοφιστῶν, τὸ νὰ ἐπιθυμεῖς κι ἀκόμα νὰ κάνεις τὸ σωστὸ δίχως νὰ σκέφτεσαι δὲν ἦταν ἀρκετό· ἡ συνείδητὴ ἐπιλογὴ ἦταν *conditio sine qua non* τῆς ἐνάρξεως

ζωής. 'Απ' ἐδῶ ἡ ἀθεράπευτη σύγκρουση με τοῦ ἀθηναίου δικαστῆς, πού ἀντιπροσώπευαν τὰ σεβάσματα καὶ τὶς συνήθειες τὶς καθγιασμένες ἀπὸ τὴν παράδοση. 'Η δίκη τοῦ Σωκράτη ἀποτελεῖ στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ τὸ σημεῖο στοῦ ὁποῖο ἡ ἀτομικὴ συνείδηση καὶ τὸ κράτος, τὸ ἰδεατὸ καὶ τὸ πραγματικόν, ἀρχίζουν νὰ διαχωρίζονται ἀπὸ μιάν ἄβυσσο. Τὸ ὑποκείμενο ἀρχίζει νὰ σκέφτεται τὸν ἑαυτό του — ἀντιτιθέμενο πρὸς τὴν πραγματικότητα — σὰν τὴν ὑψηλότερη ἀπ' ὅλες τὶς ιδέες. Προοδευτικά, καθὼς αὐξάνονταν ἡ σημασία του στὸν ἀρχαῖο κόσμος, ξεθύμαινε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πραγματικότητα· ὅλο καὶ περισσότερο ἡ φιλοσοφία προσλάμβανε τὸ χαραχτήρα μιᾶς ἔρευνας πού ἀποζητοῦσε ἱκανοποίηση μέσα ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἁρμονίες. 'Η ἑλληνικὴ κοινωνία ἐμποτιζέται ὁλόκληρη ἀπὸ μετα-σωκρατικὲς φιλοσοφίες τῆς καρτερίας· γιὰ παράδειγμα ἡ στωϊκὴ, ἡ ὁποία διδάσκει στὸν ἄνθρωπο πὼς ἄνωτερος σκοπὸς του πρέπει νὰ εἶναι ἡ αὐτάρκεια, ἡ ἱκανότητα νὰ στηρίζεται στὸν ἑαυτό του, καὶ πὼς ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἐπιτυγχάνεται μὲ τὸ νὰ μὴν ἐπιθυμεῖ τίποτα, ὅχι θέβαια μὲ τὸ νὰ κατέχει ὅλο τὸ ἀπαραίτητο γιὰ μιὰ ζωὴ ἀνεξάρτητη. Αὐτὸς ὁ μακρὺς δρόμος τῆς ἀπάθειας καὶ τῆς ἄρνησης τοῦ πόνου, συνδέεται μὲ τὸ διαχωρισμὸ τοῦ ατόμου ἀπὸ τὴν κοινότητα, καὶ ἀπὸ τὸ συνακόλουθο διαχωρισμὸ τοῦ ἰδεατοῦ ἀπὸ τὸ πραγματικόν. 'Αποποιοῦμενο τὸ προνόμιο νὰ ἀναπλάσει τὴν πραγματικότητα κατ' εἰκόνα τῆς ἀλήθειας, τὸ ἄτομο τίθεται κάτω ἀπὸ τὴν τυραννία.

'Η ἠθικὴ κι αὐτὴ τὴ φορὰ εἶναι καθαρὴ: ἡ ἀτομικότητα χειροτερεύει ὅταν καθέννας ἀποφασίζει νὰ διαλέξει γιὰ τὸν ἑαυτό του. "Ὅταν ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ἀρνιέται νὰ συμμετέχει στὴν πολιτικὴ ζωὴ, ἡ κοινωνία τείνει νὰ ἐπιστρέψει στοῦ νόμου τῆς ζούγκλας, πού ἀκυρώνει κάθε ἔχνος ἀτομικότητας. 'Η ἰδέα μιᾶς ἀπόλυτης ἀπομόνωσης ὑπῆρξε πάντα αὐταπάτη. Οἱ πλέον ἐκτιμώμενες προσωπικὲς ιδιότητες, ὅπως ἡ ἀνεξαρτησία, ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία, ἡ ἱκανότητα γιὰ συμπάθεια, ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης, εἶναι περισσότερο κοινωνικὲς παρὰ ἀτομικὲς ἀρετές. Τὸ πλήρως ἀνεπτυγμένο ἄτομο εἶναι τὸ ἄνωτερο προϊόν μιᾶς κοινωνίας πλήρως ἀνεπτυγμένης· ἡ χειραφέτηση τοῦ ατόμου δὲ συνίσταται στὴ χειραφέτησή του ἀπὸ τὴν κοινωνία ἄλλα στοῦ ξεπέρασμά ἐκείνης τῆς κοινωνικῆς «ἀτομικοποίησης» πού μπορεῖ νὰ φθάσει στοῦ μεσουράνημα σὲ περιόδους κολλεκτιβοποίησης καὶ μαζικῆς κουλτούρας.

Τὸ χριστιανικὸ ἄτομο ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὶς καταστροφὲς τῆς ἑλληνιστικῆς κοινωνίας. Θὰ μπορούσαμε νὰ σκεφτοῦμε ὅτι, μπροστὰ

σ' ἓνα θεὸ πού ὑπερτερεῖ καὶ δὲν ἔχει ὄρια, τὸ χριστιανικὸ ἄτομο εἶναι ἀπέραντα μικρὸ καὶ ἀνυπεράσπιστο· πὼς αὐτὸ εἶναι μιὰ ὀριακὴ ἀντίφαση, ἀφοῦ ἡ τιμὴ τῆς αἰώνιας σωτηρίας εἶναι ἡ πλήρης ἀποκήρυξη τοῦ ἑαυτοῦ του. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἀτομικότητα ἐνισχύθηκε ἄπειρα ἀπὸ τὴ διδασχὴ ὅτι ἡ ζωὴ πάνω στὴ γῆ εἶναι μόνο τὸ ἱντερμέδιο γιὰ τὴν αἰώνια ἱστορία τῆς ψυχῆς. 'Η ἀξία τῆς ψυχῆς ἐξυμνήθηκε ἀπὸ τὴν ἰδέα πού ὑπονοεῖται μὲ τὴ διδασχὴ ὅτι ὁ θεὸς δημιούργησε τὸν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα του καὶ πὼς ὁ Χριστὸς ὑπέφερε τὸ μαρτύριο τοῦ σταυροῦ γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. 'Η ἰδέα τῆς ψυχῆς σὰν «ἐσώτερο φῶς», σὰν κατοικία τοῦ θεοῦ, γεννιέται μόνο μὲ τὸ χριστιανισμό· κι ἀντίθετα ὅλα ὅσα εἶχαν προκληθεῖ φαίνονται ἀδιάφορα καὶ κενά. Μπροστὰ στὰ δόγματα τοῦ Εὐαγγελίου, στίς ἱστορίες τῶν ἀπλῶν ψαράδων καὶ ξυλουργῶν τῆς Γαλιλαίας, τὰ ἔργα τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας φαίνονται νὰ μὴν ἔχουν φωνή, δόχως ψυχῆ — στερημένα ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ «ἐσώτατο φῶς» — καὶ οἱ πρὸ φημισμένες προσωπικότητες τῆς ἀρχαιότητος φαίνονται χοντροκομμένοι καὶ θάρβαροι.

Στὸ χριστιανισμό τὸ ἀνθρώπινο 'Εγὼ καὶ ἡ τελειομένη φύση δὲν εἶναι ἀνταγωνιστικὰ ὅπως στὸν αὐστηρὸ ἐβραϊκὸ μονοθεϊσμό. 'Ο Χριστὸς εἶναι ὁ μεσολαβητὴς ἀνάμεσα στὴν ἀπέραντη ἀλήθεια καὶ στὴν τελειομένη ἀνθρώπινη ὑπαρξη: γι' αὐτὸ ὁ παραδοσιακὸς αὐγουστίνισμός, πού ἐξυμνεῖ τὴν ψυχὴ καταδικάζοντας τὴ φύση, στοῦ τέλος νικήθηκε ἀπὸ τὸν ἀριστοτελικὸ θωμισμὸ, μεγάλη προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπανασυμφιλίωση τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου μὲ τὸν ἐμπειρικόν. Σὲ καθαρὴ ἀντίθεση μὲ τὶς ἐχθρικὲς θρησκείες καὶ μὲ τὶς ἑλληνιστικὲς ἠθικὲς φιλοσοφίες, ὁ χριστιανισμὸς ἐνοποιεῖ τὴν παραίτηση, πού εἶναι κτῆμα τῶν φυσικῶν ἐνστίκτων, μὲ τὴν κοσμικὴ ἀγάπη πού δίνει μορφή σὲ κάθε κίνηση. 'Η ἰδέα τῆς αὐτοσυντήρησης μεταφυτεύεται σὲ μιὰ μεταφυσικὴ ἀρχὴ πού ἐγγυᾶται στὴν ψυχὴ τὴν αἰώνια ζωὴ· ἀρνούμενο ν' ἀποδώσει ἀξία στοῦ ἐμπειρικὸ 'Εγὼ τοῦ ἄτομο κατακτᾷ μιὰ νέα ὁλότητα καὶ θάθος.

"Ὅπως τὸ πνεῦμα εἶναι μόνο ἓνα στοιχεῖο τῆς φύσης ἐφ' ὅσον ἐπιμένει στὴν πάλῃ του ἐνάντια σ' αὐτήν, ἔτσι τὸ ἄτομο ἐφ' ὅσον παρμένει μόνο ἡ ἐνσάρκωση ἐνὸς 'Εγὼ καθορισμένου ἀπὸ τὸ συντονισμὸ τῶν λειτουργιῶν του πού βρίσκονται στὴν ὑπηρεσία τῆς αὐτοσυντήρησης, εἶναι μόνο ἓνα βιολογικὸ εἶδος. 'Ο ἄνθρωπος ἔγινε ἓνα ἄτομο ὅταν ἄρχισε νὰ ἐλαχιστοποιεῖται ἡ κοινωνικὴ συνοχὴ κι ἄρχισε ν' ἀποκτᾷ γνώση τῆς διαφορᾶς πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ δική του ζωὴ καὶ σὲ κείνη τῆς κοινότητος πού μέχρι τότε πιστευόταν

για αιώνια. Ο θάνατος προσλαμβάνει μιὰ απάνθρωπη ὄψη, ἀμείλικτη, καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου γίνεται μιὰ ἀπόλυτη καὶ ἀναντικατάστατη ἀξία. Ὁ Ἀμλετ, ποὺ συχνὰ χαρακτηρίζεται σὰν τὸ πρῶτο ἀληθινὰ σύγχρονο ἄτομο, ἐκπροσωπεῖ τὴν ἰδέα τῆς ἀτομικότητας ἀκριβῶς ἐπειδὴ φοβᾶται τὸ ἀμετάκλητο τοῦ θανάτου, αἰσθάνεται τὴν τρομοκρατία τῆς ἀβύσσου. Τὸ βάθος τῶν μεταφυσικῶν παρατηρήσεων του, οἱ λεπτεῖς ἀποχρώσεις τῆς σκέψης του, προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐχοντας χάσει τὴ χριστιανικὴ πίστη, ὁ Ἀμλετ, καλὸς μαθητὴς τοῦ Μονταίνιου, παρατηρεῖ τὴ χριστιανικὴ ψυχὴ του καὶ μὲ μιὰ ὀρισμένη ἔννοια ἡ παρατήρηση αὐτὴ σημαδεύει ἀληθινὰ τὴ γέννηση τοῦ σύγχρονου ἀτόμου. Ὁ χριστιανισμὸς δημιούργησε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητας μὲ τὴ διδασκαλία του γιὰ τὴν ἀθάνατη ψυχὴ, εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή σχετικοποίησε τὴ θανάσιμη ἀτομικὴ βεβαιότητα. Ὁ ἀνθρωπισμὸς τῆς ἀναγέννησης συνέχισε νὰ πιστεύει στὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀτόμου ἔτσι ὅπως γινόταν κατανοητὴ ἀπὸ τὸ χριστιανισμό, ἀλλὰ ἐπικύρωσε τὴν ἀξία αὐτὴ σὰν ἀπόλυτη, κρυσταλλοποιώντας τὴν ἀλλὰ προετοιμάζοντας ἐπίσης τὴν καταστροφή της. Γιὰ τὸν Ἀμλετ τελικὰ τὸ ἄτομο εἶναι ἀπόλυτη ὄντοτητα καὶ τὴν ἴδια στιγμή στερημένη ἀξίας.

Μὲ τὴν ἴδια τὴν ἄρνηση τῆς θέλησης γιὰ αὐτοσυντήρηση πάνω σ' αὐτὴ τὴ γῆ ἐξ αἰτίας τῆς ἀγάπης γιὰ τὴ σωτηρία τῆς αἰώνιας ψυχῆς, ὁ χριστιανισμὸς ἐπικύρωσε τὴν ἀπειρὴ ἀξία κάθε ἀνθρώπου καὶ ἡ ἰδέα αὐτὴ διαπέρασε καὶ τὰ μὴ χριστιανικὰ ἢ ἀντιχριστιανικὰ συστήματα τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Φυσικά, ἡ τιμὴ ποὺ πληρώθηκε ἦταν ἡ καταστολὴ τῶν ζωτικῶν ἐνστίκτων καὶ—δεδομένου ὅτι ἡ καταστολὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔγινε ποτὲ δυνατὴ—ἡ ἀνειλικρίνεια ποὺ διαπερνᾷ τὸν πολιτισμὸ μας. Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἐσωτερικότητα ἐξυμνεῖ τὴν ἀτομικότητα. Ἀρνούμενο τὸν ἑαυτό του, μιμούμενο τὴ θυσία τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἄτομο κατακτᾷ μιὰ νέα διάσταση, μιὰ νέα ἰδέα μὲ τὴν ὁποία θὰ δώσει σχῆμα καὶ μορφή στὴ γῆνι ζωὴ του.

Θὰ μπορούσε ν' ἀποδειχτεῖ πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασχὴ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς χάρης, ἀκούστηκε ἀρχικὰ εὐνοϊκὰ ἀπὸ τὶς ὁμάδες ἐξουσίας, στὴ συνέχεια ἀναπτύχθηκε γιὰ δικὴ της λογαριασμό, καὶ πῶς ἡ χριστιανικὴ ψυχὴ στὸ τέλος ἐπανεπιβεβαίωσε τὴν ἀνεξαρτησία της ἀπὸ τὴν ὀργάνωση ποὺ τὴν ἔθρεψε καὶ προπαγάνδισε, τὴν ἰδέα τῆς ἀνωτερότητάς της, τὴν ἐκκλησία. Αὐτὴ ἡ τελευταία θέλησε νὰ ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχία της καὶ στὴν ἐσώτερη ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ σφαῖρα στὴν ὁποία οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ τῆς κλασσικῆς ἀρ-

χαϊότητας δὲν προσπάθησαν ποτὲ νὰ εἰσβάλουν. Στὸ τέλος τοῦ μεσαίωνα οἱ πιστοὶ ἀπέφυγαν σ' ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἔκταση τοὺς κοσμικοὺς ἢ πνευματικοὺς ἐλέγχους τῆς ἐκκλησίας. Ὑπάρχει ἕνας ἐκπληκτικὸς παραλληλισμὸς ἀνάμεσα στὴ Μεταρρύθμιση καὶ στὸ φιλοσοφικὸ διαφωτισμὸ σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἰδέα τοῦ ἀτόμου.

Στὴν ἐποχὴ τῆς ἐλεύθερης πρωτοβουλίας, τὴν ἀποκαλούμενη ἐποχὴ τοῦ ἀτομικισμοῦ, τὸ ἄτομο ἐξαρτιόταν μὲ πιὸ σύνθετο καὶ ὀλικὸ τρόπο ἀπὸ ἕνα Λόγο ποὺ ἀσχολιόταν μόνο μὲ τὴν ἐπιβίωσή του. Ἡ ἰδέα τῆς ἀτομικότητας ἀπελευθερώθηκε τότε ἀπὸ κάθε μεταφυσικὸ στοιχεῖο γιὰ νὰ γίνεῖ μόνο μιὰ σύνθεση τῶν ὕλικῶν συμφερόντων τοῦ ἀτόμου. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ξεδέσουμε πολλὰ λόγια γιὰ ν' ἀποδείξουμε πῶς αὐτὸ δὲν τὴν ἔσωσε ὥστε νὰ μὴ χρησιμοποιεῖται σὰν πιόνι ἀπὸ τοὺς ἰδεολόγους. Ὁ ἀτομικισμὸς εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία τῆς θεωρίας καὶ τῆς πρακτικῆς τοῦ ἀστικῶ φιλελευθερισμοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ πρόοδος τῆς κοινωνίας πραγματοποιεῖται μὲ τὴν αὐτόματη ἀμοιβαία ἐπίδραση τῶν ἀντιτιθεμένων συμφερόντων σὲ μιὰ ἐλεύθερη ἀγορὰ. Τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ συντηρήσῃ τὸ χαρακτηριστικὸ του νὰ εἶναι κοινωνικὸ μόνο ἐπιδιώκοντας μακροπρόθεσμα τὰ συμφέροντά του σὲ βάρος τῆς ἐφήμερης ἀμεσης εὐχαρίστησης. Τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ σφυρηλατήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀσκητικὴ διδασχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνισχύθηκαν ἀπὸ τὴ διδασχὴ τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Τὸ ἀστικὸ ἄτομο δὲν πιστεύει ἀπαραίτητα στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ στὴν κοινότητα, μὰ ἐθεωρεῖτο ἡ εἶχε πειστεῖ νὰ θεωρεῖται, μέλος μιᾶς κοινωνίας ποὺ μπορούσε νὰ ἐπιτύχει τὸ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀρμονίας μόνο μὲ τὸν ἐλεύθερο συναγωνισμὸ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ὁ φιλελευθερισμὸς θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἐφευρέτη καὶ ὑπερασπιστὴ μιᾶς οὐτοπίας ποὺ πλέον εἶχε μεταφραστεῖ σὲ πραγματικότητα: μιὰ πραγματικότητα ποὺ θὰ γινόταν τέλεια μόλις θρискόταν θεραπεία γιὰ κάποια ἐνοχλητικὴ ἀτέλεια.

Τὸ φταίξιμο γι' αὐτὲς τὶς μικρὲς ἀτέλειες δὲν ἔπεφτε στὴν ἀρχὴ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀλλὰ σὲ τὰ οἰκτρὰ μὴ φιλελεύθερα ἐμπόδια ποὺ ἐμπόδιζαν τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀρχῆς μὲ ὀλικὸ τρόπο. Ἡ ἀρχὴ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ὁδήγησε στὴν ὁμοιομορφία μέσω ἐκείνης τῆς ἰσοπεδωτικῆς ἀρχῆς τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς, ποὺ στήριζαν ἀπὸ κοινὸ τὴ φιλελεύθερη κοινωνία. Ἡ μονάδα, σύμβολο τοῦ ἀτομικιστικοῦ οἰκονομικοῦ ἀτόμου τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἔγινε ἕνας κοινωνικὸς

τύπος. Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος ἀπομόνωνε τις μονάδες τῇ μιᾷ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμήν ἔτεινε νὰ τις καταστήσει ὅλο καὶ περισσότερο ὅμοιες τῇ μιᾷ μὲ τὴν ἄλλη. Στὴν ἐποχὴ μας τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν συνδυασμῶν καὶ συμφωνιῶν καθὼς καὶ τῆς μαζικῆς κουλτούρας, ἡ ἀρχὴ τῆς ὁμοιομορφίας ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸ ἀτομικιστικὸ προσωπεῖο, κηρύσσεται ἀνοικτὰ καὶ ἀνυψώνεται στὸ ἐπίπεδο ἐνὸς ἰδανικοῦ σκοποῦ καθ' ἑαυτοῦ.

Στὴ γέννησή του, ὁ φιλελευθερισμὸς χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς πλήθους ἀνεξάρτητων ἐργολάβων ποὺ φρόντιζαν τις ἰδιοκτησίες τους καὶ τις ὑπεράσπιζαν ἐνάντια στὶς ἀνταγωνιστικὲς κοινωνικὲς δυνάμεις. Οἱ κινήσεις τῆς ἀγορᾶς καὶ ἡ γενικὴ τάση τῆς παραγωγῆς καθορίζονταν ἀπὸ τις οἰκονομικὲς ἀπαιτήσεις τῶν ἐπιχειρήσεών τους. "Ἐμποροὶ καὶ βιομήχανοι ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔτοιμοι ν' ἀντιμετωπίσουν ὅλες τις οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς πιθανότητες· αὐτὴ ἡ ἀνάγκη τοὺς ἔσπρωξε νὰ μάθουν ὅσα μπορούσαν ἀπὸ τὸ παρελθόν καὶ νὰ διατυπώσουν σχέδια γιὰ τὸ μέλλον. "Ἐπρεπε νὰ σκέφτονται μὲ τὸ δικό τους κεφάλι, καὶ μολοντί ἢ τόσο ἐγκωμισμένη ἀνεξαρτησία τῆς σκέψης τοὺς ὑπῆρξε ὥς ἕνα ὀρισμένο σημεῖο ἀπατηλῆ, ἢ σκέψη τοὺς ἦταν ἐν τούτοις ἀντικειμενικὴ ἀφοῦ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσει τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας μὲ μιὰ δοσμένη μορφή καὶ γιὰ μιὰ δοσμένη περίοδο. Ἡ κοινωνία τῶν ἀστῶν ἰδιοκτητῶν — καὶ σκεφτόμαστε ἰδιαίτερα ἐκείνων ποὺ ἐκτελοῦσαν καθήκοντα μεσολαβητῶν στὸ ἐμπόριο καὶ τοὺς βιομήχανους ἐνὸς ὀρισμένου τύπου — ἔπρεπε νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἐλεύθερη σκέψη, ἀκόμα κι ὅταν μπορούσε νὰ μὴ συμφωνεῖ μὲ τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντά τους. Ἡ ἴδια ἡ ἐπιχείρηση — ποὺ θὰ μεταβιβαζόταν κληρονομικὰ στὰ παιδιά τῶν παιδιῶν — ἔδινε στὶς βουλήσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τις ὑποθέσεις μιᾶς ξεχωριστῆς εὐρύτητας προοπτικῶν, ἀφοῦ αὐτὸς κοίταζε πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς προσωπικῆς του ὑπαρξῆς. Ἡ ἀτομικότητά του ἦταν ἐκείνη τοῦ παραγωγοῦ ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὑπερήφανος γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τὴν κοινωνικὴ ὁμάδα στὴν ὁποία ἀνῆκε, πεισμένος ὅτι ἡ κοινότητα καὶ τὸ κράτος ἀκουμποῦσαν πάνω σ' αὐτὸν καὶ σ' ἀνθρώπους ὅπως αὐτός, ὅλοι φανερά ἐξωθημένοι ἀπὸ τὸ κίνητρο τοῦ ὑλικοῦ κέρδους. Ἡ βεβαιότητα ὅτι ἀνταποκρίνεται μὲ σωστὸ τρόπο στὴν πρόκληση ἐνὸς κόσμου τοῦ ὁποίου ἡ κινητήρια δύναμη ἦταν ἡ θέληση γιὰ κέρδος ἐκφραζόταν στὸ ἀγέρωχο μὰ ἰσορροπημένο "Εγὼ του, ὑπερασπιστῆς συμφερόντων ποὺ ὑπερέβαιναν τις ἀμεσες ἀνάγκες του.

Σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τοῦ big business, ὁ ἀνε-

ξάρτητος ἐργολάβος δὲν ἀποτελεῖ πλέον μιὰ τυπικὴ προσωπικότητα. Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος δυσκολεύεται ὅλο καὶ περισσότερο νὰ κάνει σχέδια ὄχι μόνο γιὰ τοὺς κληρονόμους του ἀλλὰ ἀκόμα καὶ γιὰ τὸ δικό του μακρινὸ μέλλον. Στὸ σύγχρονο ἄτομο προσφέρονται ἴσως περισσότερες δυνατότητες ἀπ' ὅτι στοὺς προγόνους του, μὰ οἱ συγκεκριμέναις προοπτικὲς του ἐντάσσονται σὲ προθεσμίες ὅλο καὶ πιὸ βραχύβιες. Οἱ ἀποφάσεις του δὲν στοχεύουν πλέον ἐνὰ μέλλον καλὰ συγκεκριμένο, ἀλλὰ ἐνὰ μὲλλον τοῦ μυαλοῦ του· πιστεύει ἀπλῶς στατα ὅτι δὲν θὰ χαθεῖ ἐντελῶς ἂν διατηρήσει τὴν ἐπιτηδειότητά του γιὰ ἐργασία καὶ παραμείνει γατζωμένος στὴν ἐταιρία του, στὸ συνδικάτο του. "Ἐτσι τὸ ἀτομικὸ ὑποκείμενο τοῦ Λόγου γίνεται ἕνα "Εγὼ μωδιασμένο, αἰχμάλωτο σ' ἕνα φευγαλέο παρόν, ποὺ δὲν γνωρίζει πῶς νὰ χρησιμοποιήσει τις διανοητικὲς λειτουργίες χάρις στὶς ὁποῖες ἕνα καιρὸ ἦταν ἱκανὸς νὰ ξεπεράσει τὴ θέση ποὺ εἶχε στὴν πραγματικότητα. Οἱ λειτουργίες αὐτὲς ἀναπτύσσονται σήμερα ἀπὸ τις μεγάλες οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς δυνάμεις. Τὸ μέλλον τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ὅλο καὶ λιγότερο ἀπὸ τὴ φρόνησή του κι ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς καὶ διεθνεῖς ἀγῶνες τῶν κολοσσῶν τῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀτομικότητα ἔχασε τὴν οἰκονομικὴ βάση της.

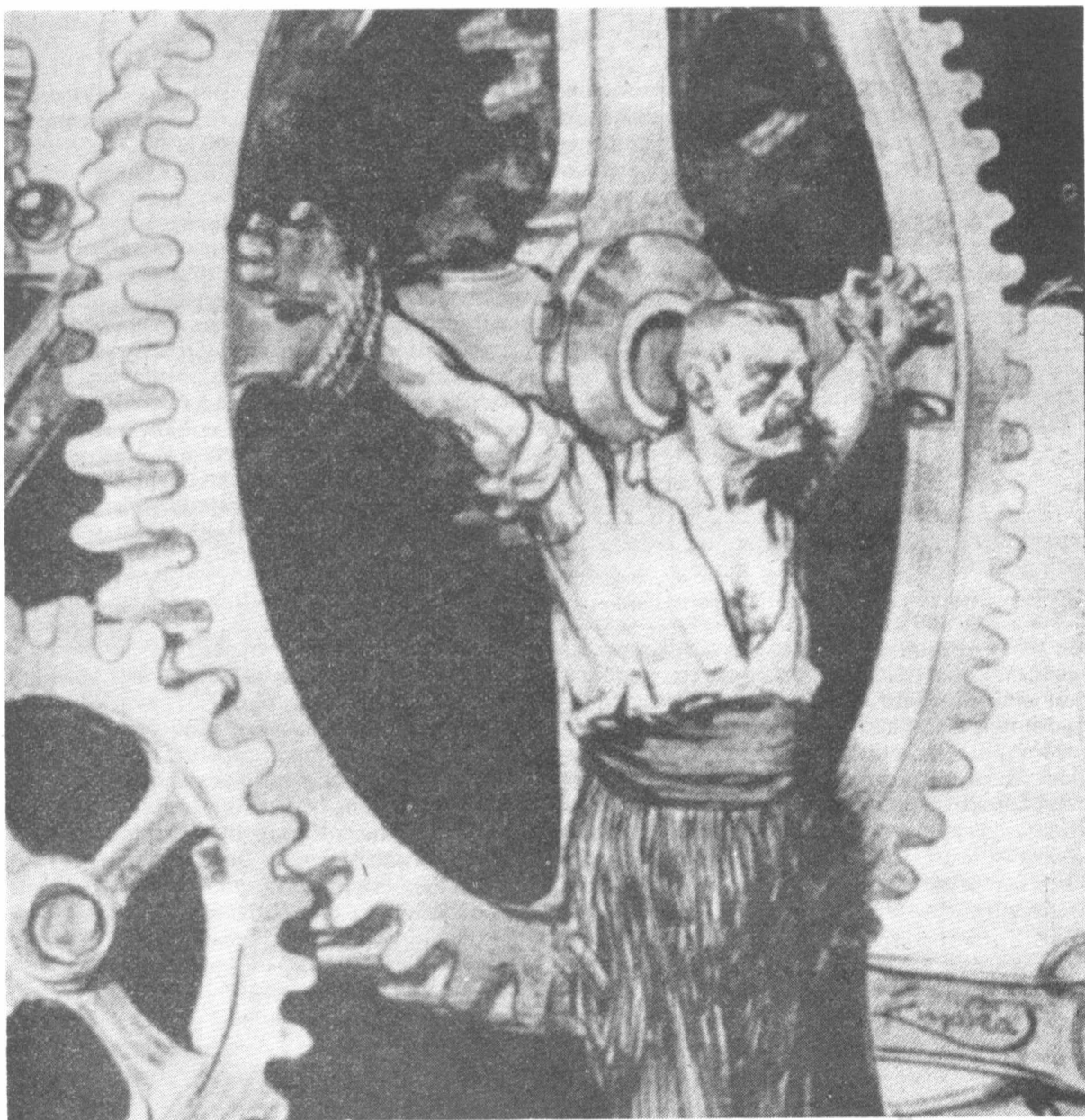
Ὁ ἄνθρωπος ὅμως διαθέτει ἀκόμα κάποιες ἱκανότητες ἀντίστασης. Ὁ κοινωνικὸς πεσιμισμὸς διαψεύσθηκε ὥς ἕνα βαθμὸ ἀπὸ τὸ γεγονὸς πῶς, παρὰ τὴ διαρκὴ ἐπίθεση τῶν κολλεκτιβιστικῶν μοντέλων, ἡ ἔννοια τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι ἀκόμα ζωντανή, ἂν ὄχι στὸ ἄτομο σὰν μέλος κοινωνικῶν ὁμάδων τουλάχιστο στὸ ἄτομο ποὺ παραμένει μόνο. Μὰ τὸ θάρος τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος πάνω στὴ ζωὴ τοῦ μέσου ἀνθρώπου εἶναι τέτοιο ποὺ πλέον κυριαρχεῖ ὁ «συμμορφωμένος» τύπος γιὰ τὸν ὁποῖο μιλήσαμε παραπάνω. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ γεννιέται, τὸ ἄτομο αἰσθάνεται νὰ ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς ἕνα μάθημα: ὑπάρχει ἕνας μόνος τρόπος νὰ θαδίσῃς σ' αὐτὸ τὸν κόσμον, νὰ παραιτηθεῖς δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐλπίδα νὰ πραγματώσεις τὸν ἑαυτό σου. Ἡ ἐπιτυχία ἐπιτυγχάνεται μόνο μὲ τὴ μίμηση. Αὐτὸ ἀνταποκρίνεται σ' αὐτὸ ποὺ αἰσθάνεται καὶ βλέπει γύρω του — ὄχι μόνο μὲ τὴ γνώση ἀλλὰ μ' ὁλόκληρο τὸ εἶναι του — μιμούμενο τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τις συμπεριφορὰς ὄλων τῶν συλλογικοτήτων στὶς ὁποῖες εἰσέρχεται καὶ συμμετέχει: τὴν ὁμάδα τῶν παιδιῶν μὲ τὴν ὁποία παίζει, τοὺς συντρόφους τῆς τάξης, τὴν ἀθλητικὴ ὁμάδα κι ὅλες τις ἄλλες ὁμάδες πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐπιβάλλουν μιὰ πιὸ αὐστηρὴ ὁμοιομορφία, μιὰ ὅλο καὶ πιὸ ριζικὴ ἀποποίηση τῶν

προσωπικῶν ἐκκεντρικότητων, τέτοιες ποὺ ποτὲ δὲ διανοήθηκαν νὰ ἐπιβάλλουν ἕνας πατέρα ἢ ἕνας παιδαγωγὸς τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα. Ἐπαναλαμβάνοντας, μιμούμενο, ἀντιγράφοντας ἐκείνους ποὺ τὸ περιτριγυρίζουν, προσαρμοζόμενο σ' ὅλες τὶς ἰσχυρὲς ομάδες στὶς ὁποῖες εἰσέρχεται καὶ συμμετέχει, μετα-

παλιὸ βιολογικὸ τέχνασμα τῆς ἐπιβίωσης, τὴ μίμηση.

Ὅπως τὸ παιδί ἐπαναλαμβάνει τὰ λόγια τῆς μητέρας κι ὁ νέος μιμεῖται τοὺς κτηνώδεις τρόπους τῶν γεροντοτέρων ποὺ τὸ κακομεταχειρίζονται, ἔτσι μέσω τῆς ἐμπορευματοποιημένης ἀναδημιουργίας καὶ τῆς λαϊκῆς

σχηματιζόμενο ἀπὸ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ σὲ μέλος μιᾶς ὁργάνωσης, θυσιάζοντας τὶς δυνατότητές του στὴν καλὴ θέληση καὶ στὴν ἱκανότητα νὰ προσαρμοστεῖ στὶς ὁργανώσεις αὐτὲς καὶ νὰ ἐπιτύχει μιὰ ὀρισμένη ἐπίδραση στὸ περιβάλλον τους, τὸ ἄτομο καταφέρνει νὰ ἐπιβιώνει. Χρυστᾶ λοιπὸν τὴ σωτηρία στὸ πιὸ

προπαγάνδας — ποὺ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ δύσκολο νὰ διακριθοῦν ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη — ἡ τεράστια εὐγλωτία τῆς βιομηχανικῆς κουλτούρας πολλαπλασιάζει δίχως σκοπὸ τὴ φαινομενικότητα τῆς πραγματικότητας. Μ' ὅλα τὰ ἀπατηλά της φτιασίδια ἢ βιομηχανία τῆς εὐχαρίστησης ἀναπαράγει κοινότητες σκηνές

της ζωής που ωστόσο προσελκύουν με την απάτη, έπειδή η τεχνική τελειοποίηση της αναπαραγωγής έξαπατά με τη φαλκίδευση του ιδεολογικού περιεχομένου ή με την αυθαίρεσία της εισαγωγής, σ' ένα τέτοιο περιεχόμενο. Αυτή η αναπαραγωγή δεν έχει κανένα κοινό σημείο με τη μεγάλη ρεαλιστική τέχνη που παριστούσε την πραγματικότητα έτσι όπως ήταν με το σκοπό να την κρίνει. Η σύγχρονη μαζική κουλτούρα, συλλέγοντας ελεύθερα πεπαλαιωμένες πλέον πολιτιστικές αξίες, δοξάζει τον κόσμο όπως είναι. Ο κινηματογράφος, το ράδιο, οι βιογραφίες και τα λαϊκά ρομάντζα, όλα ανακρούουν το ίδιο ρεφραίν: αυτή είναι η πραγματικότητα όπως είναι, όπως πρέπει να είναι κι όπως πάντα θα είναι.

Άκόμα και οι λέξεις που θα μπορούσαν να εκφράσουν την έλπίδα για κάτι τι το άλλο, κάτι το διαφορετικό από την υλική επιτυχία, υποτάσσονται στην υπηρεσία της μαζικής κουλτούρας. Η ιδέα της αιώνιας ευδαιμονίας κι όλο αυτό που αφορά το άπολοτο περιορίστηκαν σε μια λειτουργία θρησκευτικής οικόδομησης που γίνεται κατανοητή σε δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου μπηκαν και αποτελούν μέρος του γλωσσικού ιδιώματος των κυριακάτικων σχολείων. "Άλλο τόσο κοινότυπη έγινε η ιδέα της ευτυχίας: σαν ευτυχία έννοούμε σήμερα εκείνο τον τύπο κανονικής ζωής, στην οποία η σοβαρή θρησκευτική σκέψη τόσο συχνά άσκησε κριτική. Η ίδια η ιδέα της αληθείας περιορίστηκε στη λειτουργία ενός εργαλείου χρήσιμου για τον έλεγχο της φύσης, και η πραγματοποίηση των αναρίθμητων δυνατοτήτων που ένυπάρχουν στον άνθρωπο θεωρήθηκε πολυτέλεια. Η σκέψη που δε χρησιμεύει για τα συμφέροντα μιας έγκυρης ομάδας ή για τους σκοπούς της βιομηχανικής παραγωγής θεωρήθηκε άχρηστη ή επιφανειακή.

Παράδοξα μια κοινωνία που αφήνει σ' άπραξία μεγάλο μέρος των μηχανών της ενώ στον κόσμο υπάρχει ακόμα τόσος κόσμος που υποφέρει από πείνα, μια κοινωνία που αφιερώνει αναρίθμητες ώρες εργασίας για μια διαφήμιση που οδηγεί τον κόσμο στην ήλιθιότητα και στην παραγωγή εργαλείων καταστροφής, παράδοξα, έλεγα, μια κοινωνία που επιτρέπει και είναι υποχρεωμένη να επιτρέπει τις πολυτέλειες αυτές έκαμε τη χρησιμότητα ευαγγέλιό της.

Δεδομένου ότι η σύγχρονη κοινωνία είναι μια ολότητα, η πτώση του ατόμου αφορά τις κατώτερες κοινωνικές ομάδες όπως και τις ανώτερες, τον εργάτη όχι λιγότερο από τον άνθρωπο των υποθέσεων. Μια από τις πιο σημαντικές ιδιότητες του ατόμου, ο αυθορμητι-

σμός της δράσης, που άρχισε να παρακμάζει με τον καπιταλισμό σε συνέπεια της μερικής εξαφάνισης του συναγωνισμού, είχε ένα ουσιαστικό μέρος στη σοσιαλιστική θεωρία. Μά σήμερα ο αυθορμητισμός της εργατικής τάξης έχει άκυρωθεί από τη γενική διάλυση της ατομικότητας: οι κριτικές θεωρίες που διατυπώθηκαν από τους μεγάλους πολιτικούς και κοινωνικούς διανοητές του δέκατου ένατου αιώνα άσκουν όλο και ασθενέστερη επίδραση. Συνδικαλιστές οργανωτές μ' επιρροή, γνωστοί σαν αγωνιστές της προόδου, αποδίδουν το θρίαμβο του φασισμού στη Γερμανία στο γεγονός πως η γερμανική εργατική τάξη απέδωσε δυσανάλογη σημασία στη θεωρητική σκέψη. Το αντίθετο είναι αληθινό: όχι η θεωρητική σκέψη αλλά η παρακμή της ενόησε την υπακοή στις θεσμοποιημένες έξουσίες, είτε αυτές αντιπροσωπεύονταν από ομάδες που έλεγχαν το κεφάλαιο είτε από κείνες που έλεγχαν την εργασία. Είναι αλήθεια όμως πως οι μάζες, παρ' όλη τη μαλθακότητά τους, δεν άναχαίτιστηκαν πλήρως από το προτσές της κολλεκτιβοποίησης. Μολονότι, κάτω από την πίεση της ρεαλιστικής πραγματικότητας των ήμερών μας, ο άνθρωπος ταυτίζεται με τη λειτουργία που αναπτύσσει στο σύστημα, μολονότι καταπνίγει απελπισμένα κάθε άλλη παρόρμηση που υπάρχει στον ίδιο και στους άλλους, η όργη που τον κυριαρχεί όταν συνειδητοποιεί μια έπιθυμία που δεν ένσωματώνεται και δεν έντάσσεται στα υπάρχοντα σχήματα, είναι το σύμπτωμα μιας δυσαρέσκειας που καίει κάτω από τη στάχτη. Η δυσαρέσκεια αυτή, αν μειωθεί ή καταστολή, θ' άναπτυχθεί ένάντια σ' όλη την κοινωνική τάξη, που έχει μια ένδογενή τάση να έμποδίζει τα μέλη της να καταλάβουν ως το βάθος τους μηχανισμούς καταστολής που άσκείται πάνω σ' αυτά. Σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας υλικές πιέσεις, οργανωτικές και πολιτιστικές συμμετείχαν στην ένσωμάτωση του ατόμου σε μια σωστή ή άδικη τάξη· σήμερα οι εργατικές οργανώσεις, την ίδια στιγμή που προσπαθούν να καλύτερεύουν τις συνθήκες της εργαζόμενης τάξης, καταλήγουν άναπόφευκτα στο να συμβάλουν στις πιέσεις αυτές.

Υπάρχει μια ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στις κοινωνικές ένότητες της σύγχρονης βιομηχανικής έποχής και σε κείνες των προηγούμενων έποχων. Οι ένότητες των παλαιότερων κοινωνιών αποτελούσαν μια «ολότητα» με την έννοια πως εξελίχτηκαν σε ιεραρχικά οργανωμένες οντότητες. Η ζωή της τοτεμικής φυλής, του clan, της μεσαιωνικής έκκλησίας, του έθνους στην έποχή των άστικων επαναστάσεων, υπάκουε σε ιδεολογικά σχήματα έπεξεργασμένα κατά τη διάρκεια μιας ιστορι-

κής ανάπτυξης. Τα σχήματα αυτά — μαγικά, θρησκευτικά, φιλοσοφικά — αντανakλούσαν τρέχουσες μορφές κοινωνικής κυριαρχίας· συνέχισαν να ισχύουν σὰ δυνάμεις πολιτιστικής συνοχής ἀκόμα κι ὅταν ἔπαυσαν ν' ἀποτελοῦν μέρος τῆς παραγωγῆς· κι ἔτσι εὐνοοῦσαν ἐπίσης, ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος πὼς ἦσαν ἀντικειμενικές, τὴν ἰδέα μιᾶς κοινῆς ἀλήθειας. Κάθε σύστημα ἰδεῶν, καλλιτεχνικό, θρησκευτικό ἢ λογικό, στὴν ἔκταση στὴν ὁποία ἐκφράζεται μὲ μιὰ καταννητὴ γλῶσσα, προσλαμβάνει ἓνα γενικὸ χαραχτήρα καὶ ἀναγκαστικά ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἰσχύει σὰν ἀληθινὸ μὲ μιὰ καθολικὴ ἔννοια.

Ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ καθολικὴ ἰσχὺς ποὺ διεκδικοῦσαν οἱ ἰδεολογίες τῶν παλαιῶν συλλογικῶν ἐνοτήτων ἀντιπροσώπευε ἓνα οὐσιαστικὸ ὄρο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τους στοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας. Μὰ τὰ ὀργανωτικὰ σχήματα, γιὰ παράδειγμα ἐκεῖνο τῆς μεσαιωνικῆς ἐκκλησίας, δὲν συνέπιπταν ἀκριβῶς μὲ τὶς μορφές τῆς ὑλικῆς ζωῆς. Μόνο ἡ ἱεραρχικὴ δομὴ καὶ οἱ ἐθιμοτυπικὲς λειτουργίες εἴτε τοῦ κλήρου εἴτε τοῦ λαϊκοῦ πληθυσμοῦ ἦσαν αὐστηρὰ ρυθμισμένες· πέρα ἀπ' αὐτό, οὔτε ἡ ἴδια ἢ ζωὴ οὔτε τὸ πνευματικὸ πλαίσιο ἦσαν ὀλοκληρωτικὰ ἐνσωματωμένα. Οἱ θεμελιώδεις πνευματικὲς ἀντίληψεις δὲν ἀποτελοῦσαν ἐντελῶς ἓνα σύμφυρμα μὲ τὶς πραγματιστικὲς θεωρήσεις, κι ἔτσι διατηροῦσαν ἓνα κάποιο χαραχτήρα αὐτονομίας. Ὑπῆρχε ἀκόμα μιὰ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸν πολιτισμὸ καὶ στὴν παραγωγὴ· χάρις σ' αὐτὴ τὴν ἀπόσταση, τὸ ἄτομο μποροῦσε νὰ ξεφεύγει περισσότερο ἀπὸ ὅσο τοῦ ἐπιτρέπει σήμερα ἡ σύγχρονη ὑπεροργάνωση, ποὺ τὸ περιορίζει σ' ἓνα ἀπλὸ πυρῆνα λειτουργικῆς γνωμάτευσης. Οἱ σύγχρονες ὀργανωμένες ἐνότητες, ὅπως ἡ ἐργατικὴ τάξη στὴν ὁλότητά της, ἀποτελοῦν ὀργανικὰ μέρη τοῦ κοινωνικο-οἰκονομικοῦ συστήματος.

Οἱ παλαιότερες ὁλότητες, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἦσαν σύμφωνες πρὸς ἓνα ἀφηρημένο πνευματικὸ μοντέλο, περιεῖχαν ἓνα στοιχεῖο ποὺ ἀπουσιάζει ἀντίθετα ἀπὸ τὶς καθαρὰ πραγματιστικὲς ὁλότητες τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς. Κι αὐτὲς ἐπίσης ἔχουν μιὰ ἱεραρχικὴ δομὴ· ἀλλὰ εἶναι ὀλοκληρωτικὰ καὶ δεσποτικὰ ἐνσωματωμένες. Γιὰ παράδειγμα, ἡ παραγωγὴ τῶν λειτουργῶν τους σ' ὑψηλότερες θέσεις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ποὺ σχετίζονται μὲ πνευματικὰ ἰδεώδη, ἀλλὰ σχεδὸν ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴν ἱκανότητά τους νὰ χειραγωγοῦν τὴ μάζα: μόνο ἡ τεχνικὴ καὶ διοικητικὴ ἱκανότητά καθορίζει τὴν ἐπιλογὴ τοῦ διευθυντικοῦ προσωπικοῦ. Οἱ ἱκανότητες αὐτὲς δὲν ἔλειπαν φυσικὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν ἱεραρχικῶν κοινωνιῶν τῶν ἄλλων ἐπο-

χῶν· ἀλλὰ ἡ ἐλαχιστοποίηση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὶς ἱκανότητες γιὰ διοίκηση καὶ σὲ μιὰ ἀντικειμενικὴ δομὴ πνευματικῶν ἀξιῶν προσδίδει στοὺς σύγχρονους ὀλοκληρωτισμοὺς τὸ διακριτικὸ χαραχτηριστικὸ τους. Ἡ σύγχρονη ἐκκλησία ἀντιπροσωπεύει μιὰν ἐπιβίωση παλαιότερων μορφῶν· ἐπιβίωση ποὺ γίνεται δυνατὴ ἀπὸ τὴν προσαρμογὴ στὴν καθαρὰ μηχανικὴ ἀντίληψη (ὅτι ὁ πραγματισμὸς ποὺ εἶναι ἔμφυτος στὴ χριστιανικὴ θεολογία συνετέλεσε στὸ νὰ θριαμβεύσει).

Ἡ κοινωνικὴ θεωρία — ἀντιδραστικὴ, δημοκρατικὴ ἢ ἐπαναστατικὴ — ὑπῆρξε ὁ κληρονόμος τῶν παλαιῶν συστημάτων σκέψης ποὺ ὑποτίθεται ὅτι καθόρισαν τὰ μοντέλα γιὰ τὶς ὁλότητες τοῦ παρελθόντος. Αὐτὰ τὰ παλαιὰ συστήματα ἐσθῆσαν ἐπειδὴ οἱ μορφές ἀλληλεγγύης ποὺ αὐτὰ στήριζαν ἀπεδείχθησαν ἀπατηλές καὶ οἱ ἰδεολογίες ποὺ συνδέονταν μ' αὐτὲς ψεύτικες κι ἀπολογητικές. Ἡ σύγχρονη κριτικὴ τῆς κοινωνίας προφυλάχθηκε καλὰ ἀπὸ τὴν πτώση στὴν ἀπολογητικὴ καὶ ἀπὸ τὸ νὰ δοξάσει τὸ ὑποκείμενό της· οὔτε καὶ ὁ Μάρξ ἐξύμνησε τὸ προλεταριάτο. Αὐτὸς ἐβλεπε τὸν καπιταλισμὸ σὰν τὴ τελευταία μορφή κοινωνικῆς ἀδικίας· μὰ δὲν ἀπέφυγε τὶς ἰδέες καὶ τὶς δεισιδαιμονίες τῆς ἀρχουσας τάξης, ποὺ ἡ ἐπιστῆμη του θὰ ἔπρεπε νὰ κατευθύνει. Καμιά ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες ἐκεῖνες δὲν ἔκαμε ὅσα ἀντίθετα τείνει νὰ κάμει ἡ μαζικὴ κουλτούρα ποὺ προσπαθεῖ νὰ «πουλήσει» στοὺς ἀνθρώπους τὸ εἶδος τῆς ζωῆς ποὺ ἤδη ἀκολουθοῦν καὶ ποὺ ἀσυνείδητα μισοῦν μολονότι στὰ λόγια τὸ ὑμνοῦν. Ἡ κοινωνικὴ θεωρία προσέφερε μιὰ κριτικὴ ἀνάλυση τῆς πραγματικότητας, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἐσφαλμένων ἰδεῶν τῶν ἐργατῶν. Ἀντίθετα, στὶς συνθήκες ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν σύγχρονο βιομηχανισμό, ἀκόμα καὶ ἡ πολιτικὴ θεωρία φανέρωσε τὴν ἴδια ἀπολογητικὴ τάση τῆς μαζικῆς κουλτούρας.

Μ' αὐτὸ δὲ θέλω νὰ πῶ πὼς θὰ ἦταν ἐπιθυμητὴ ἡ ἐπιστροφή στὶς μορφές κάποιας ἐποχῆς: δὲ μποροῦμε νὰ γυρίσουμε πίσω τοὺς δείχτες τοῦ ρολογιοῦ, οὔτε ἡ ὀργανωτικὴ ἀνάπτυξη μπορεῖ νὰ ἀντιστραφεῖ ἢ νὰ ἐπιταχυνθεῖ, οὔτε κὰν ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴ θεωρία. Τὸ καθῆκον τῶν μαζῶν, σήμερα, δὲν συνίσταται στὸ νὰ γατζωθοῦν στὰ παλαιὰ κομματικὰ σχήματα μὰ στὸ ν' ἀναγνωρίσουν τὴ μονοπωλιακὴ τάση ποὺ διαφθείρει τὶς ἴδιες τὶς ὀργανώσεις τους καὶ τὸ πνεῦμα καθενὸς ἀπὸ τὰ μέλη τους, καὶ στὸ ν' ἀντιταχθοῦν σ' αὐτὲς. Στὴ λογικὴ τοῦ ὀχτακόσια γιὰ μιὰ μελλοντικὴ ὀρθολογικὴ κοινωνία, ὁ τόνος ἐτίθετο στοὺς μηχανισμοὺς τῆς σχεδιοποίησης, τῆς ὀργάνωσης, τῆς συγκεντροποίησης, περισσότερο ἀπ' ὅτι τονιζόταν ὁ προορισμὸς τοῦ ἀτό-

μου. Τά ἐργατικά κοινοβουλευτικά κόμματα, προὶόν τοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἀποκήρυξαν τὸν ἀνορθολογισμό αὐτοῦ τοῦ τελευταίου καὶ ὑποσχέθηκαν μιὰ σχεδιασμένη σοσιαλιστικὴ οἰκονομία σ' ἀντίθεση πρὸς τὸν ἀναρχικὸ καπιταλισμό· ὑποσχέθηκαν τὴν ὀργάνωση καὶ συγκεντροποίηση τῆς κοινωνίας, παρουσιάζοντας καὶ τὶς δυὸ σὰ στηρίγματα τοῦ Λόγου σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀνορθολογισμοῦ. Σήμερα, στὶς συνθήκες ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὶς τωρινὲς μορφὲς βιομηχανισμοῦ, ἀποκαλύφθηκε, κυρίως ἐπειδὴ καταστέλεται σ' ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἔκταση, ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἢ σπουδαιότητα τῆς ἀνεξάρτητης χρησιμικτικῆς σκέψης στὸ νὰ διαμορφώνει τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ἢ σπουδαιότητα τοῦ αὐθορμητισμοῦ τοῦ ἀτομικοῦ ὑποκειμένου, τῆς ἀντίθεσής του σὲ σχεδιασμούς τῆς συμπεριφορᾶς. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ὁ κόσμος εἶναι ἀκόμα διαιρεμένος σ' ἐχθρικὲς ομάδες, σ' οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ σύμφωνα· ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀπαιτεῖ ὀργάνωση καὶ συγκεντρωτισμό, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ «γενικὸ» ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ Λόγου. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ εἶναι ἤδη ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία τόσο τέλεια ἐνσωματωμένη σ' ἐνώσεις, ομάδες, ὀργανώσεις, ὥστε ἡ ἰδιαιτερότητά της (μοναδικότητα)—ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ «ξεχωριστό» ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ Λόγου—ἔχει ἐντελῶς κατασταλεῖ ἢ ἀπορροφηθεῖ. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὸν ἐργάτη ὅπως καὶ γιὰ τὸν ἐργοδότη. Στὸ δέκατο ἔνατο αἰῶνα τὸ προλεταριάτο ἦταν ἀκόμα μᾶλλον ἄμορφο· γι' αὐτό, παρὰ τὴ διαίρεση σ' ἐθνικὲς ομάδες, σ' εἰδικευμένη καὶ μὴ εἰδικευμένη ἐργασία, σ' ἀνεργούς καὶ ἀπασχολούμενους, τὰ συμφέροντα τῆς ἐργατικῆς τάξης μπόρεσαν νὰ συγκεκριμενοποιηθοῦν μ' ὅρους κοινῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων. Ὁ ἄμορφος χαρακτήρας τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ συνεπαγόμενη τάση του στὴ θεωρητικὴ σκέψη διαμόρφωσαν μιὰ καθαρὴ ἀντίθεση μὲ τὰ πραγματιστικὰ σύνολα τῶν οἰκονομικῶν διευθυντικῶν στελεχῶν. Ἀπὸ τὸ νὰ ἀναπτύσσουν μιὰ παθητικὴ λειτουργία στὸ καπιταλιστικὸ προτσέσσο οἱ ἐργάτες πέρασαν στὴν ἐνεργητικὴ λειτουργία· μὰ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ἐπιτεύχθηκε μὲ τὴν πληρωμὴ τῆς ἐνσωμάτωσης στὸ σύστημα.

Τὸ ἴδιο τὸ προτσέσσο πού, στὴν πραγματικότητα ὅπως καὶ στὴν ἰδεολογία, ἔκαμε τὴν τάξη ἓνα οἰκονομικὸ «ὑποκείμενο», μετασχημάτισε τὸν ἐργάτη, ποὺ ἦταν ἤδη «ἀντικείμενο» τῆς βιομηχανίας, σ' ἀντικείμενο ἐπίσης τῶν δικῶν του συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων. Σιγά - σιγά καθὼς ἡ ἰδεολογία γινόταν πιὸ ρεαλιστικὴ, περισσότερο προσγειωμένη, ἡ ἐνδογενὴς ἀντίθεσή της μὲ τὴν πραγματικότη-

τα, ὁ παραλογισμὸς της, αὐξανόταν. Ἐνῶ πίστευαν ὅτι εἶναι οἱ καλλιτέχνες τοῦ πεπρωμένου τους, οἱ μάζες εἶναι «ἀντικείμενα» τῶν ἀρχηγῶν του. Φυσικὰ, ὅλα τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἐπετεύχθησαν ἀπὸ τοὺς συνδικαλιστὲς ἡγέτες ἐξασφάλισαν στοὺς ἐργάτες κάποιον πλεονέκτημα, τουλάχιστον ἐφήμερο. Οἱ νεοφιλελεύθεροι ποὺ ἤθελαν τὸ τέλος τοῦ συνδικαλισμοῦ συγχωροῦνται γιὰ τὸν ἐκτὸς χρόνου ρομαντισμὸ τους καὶ οἱ ἐπιδρομὲς τους στὸ οἰκονομικὸ πεδίο εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνες ἀπὸ τὶς δραστηριότητές τους στὴ φιλοσοφικὴ σφαῖρα. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ συνδικάτα ὀργανώθηκαν μονοπωλιακὰ δὲ σημαίνει ὅτι τὰ μέλη τους — ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατία τῆς ἐργατικῆς τάξης — εἶναι μονοπωλιστὲς· σημαίνει ἀπλούστατα ὅτι οἱ ἡγέτες ἐλέγχουν τοὺς ἐξοπλισμούς ἐργασίας ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγάλων ἐταιρειῶν ἐλέγχουν τὶς πρῶτες ὕλες ἢ τὶς μηχανές ἢ ἄλλα στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς. Οἱ διευθυντὲς εἶναι οἱ μάντζερς τῆς ἐργασίας, τὴ χειρίζονται ὅπως νομίζουν καλύτερα, τὴ διαφημίζουν καὶ προσπαθοῦν νὰ σταθεροποιήσουν τὴν τιμὴ της ὅσο πιὸ ψηλὰ μποροῦν. Τὴν ἴδια στιγμή ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐξουσία τους, ἡ θέση τους, τὰ ἔσοδά τους, ἐξαρτοῦνται ἀπὸ τὸ βιομηχανικὸ σύστημα.

Τὸ γεγονὸς πὼς ἡ λειτουργία γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας κατανοήθηκε σὰ μιὰ κανονικὴ οἰκονομικὴ δραστηριότητα, ὅμοια μὲ κάθε ἄλλη ὁποιασδήποτε ἄλλης ἐπιχείρησης, ὀλοκλήρωσε τὸ προτσέσσο ἀντικειμενοποίησης τοῦ ἀνθρώπου. "Ὅχι μόνο ἡ παραγωγικὴ ἱκανότητα τοῦ ἐργάτη ἔχει κατακτηθεῖ σήμερα ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο κι ἔχει ὑποταχθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν συνδικάτων κανονίζουν τὴν ἔκτασή της καὶ τὴ διοικοῦν.

Ἐνῶ οἱ θρησκευτικὲς καὶ ἠθικὲς ἰδεολογίες χάνουν σ' ἀξία, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ θεωρία ἐξαφανίζεται, ἀνατρεπόμενη ἀπὸ τὴν ἀλληλοδιαδοχὴ τῶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων, οἱ ἰδέες τῶν ἐργατῶν τείνουν νὰ διαμορφωθοῦν σ' ἰδεολογία τῶν ὑποθέσεων τῶν ἀρχηγῶν τους. Τὴν ἰδέα τῆς ἐνδογενοῦς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὴν ὑπαρξὴ τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας καὶ στὶς ἐργαζόμενες μάζες τοῦ κόσμου ἀντικαθιστοῦν σχετικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ στρατηγικὴ τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στὶς δάφορες ομάδες τῆς ἐξουσίας. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἓνα κάποιο καιρὸ οἱ ἐργάτες δὲν εἶχαν καμιὰ ἐννοιολογικὴ γνώση τῶν μηχανισμῶν ποὺ καταδείχτηκαν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ θεωρία καὶ πὼς τὰ πνεύματα καὶ τὰ σώματά τους ἔφερναν τὰ σημάδια τῆς καταπίεσης· ὅμως ἡ δυστυχία τους ἦταν ἡ δυστυχία τῶν ἀτόμων, τῶν ἀνθρώπων ὑπάρξεων καὶ

γι' αυτό συνδέονταν μ' όλους τους δυστυχημένους σ' οποιοδήποτε μέρος του κόσμου και σ' οποιοδήποτε τομέα της κοινωνίας. Τά μυαλά τους ήσαν άκαλλιέργητα, μάλιστα τον τούς άφηναν στους έαυτούς τους· δέν ήσαν πολιορκημένοι από τις τεχνικές της μαζικής κουλτούρας που σέ κάθε στιγμή, όχι μόνο στις ώρες της εργασίας αλλά επίσης και στον ελεύθερο χρόνο, αποτυπώνουν σ' αυτούς τὰ σχεδιαγράμματα συμπεριφοράς που χαρακτηρίζουν τη βιομηχανική κοινωνία. "Όπως όλος ο υπόλοιπος πληθυσμός οί εργάτες έχουν σήμερα καλύτερη πνευματική προπαρασκευή, είναι καλύτερα πληροφορημένοι και και πολύ λίγο άφελείς.

Γνωρίζουν τὰ πάντα για την έθνική πολιτική κι όλα όσα βρίσκονται στα παρασκήνια τών πολιτικών κινήσεων, ιδιαίτερα εκείνων που ζούν με την προπαγάνδα, ενάντια στη διαφθορά. Οί εργάτες, τουλάχιστον εκείνοι που δέν πέρασαν από την κόλαση του φασισμού, θά είναι πάντοτε πρόθυμοι νά βοηθήσουν δυναμικά στο διωγμό ενός καπιταλιστή ή ενός πολιτικού, έπειδή παραβίασαν τους κανόνες του παιχνιδιού· αλλά δέ σκέφτονται ούτε καν στο άπώτερο μέλλον νά συζητήσουν την αξία τών κανόνων. "Εμαθαν νά θεωρούν την κοινωνική άδικία — ακόμα και μέσα στην ομάδα τους — σαν ένα γεγονός δύναμης, και νά θεωρούν τὰ δυναμικά γεγονότα σαν τὸ μόνο πράγμα που αξίζει σεβασμού. Τὸ μυαλό τους είναι άπρόσιτο σ' όνειρα για ένα θεμελιακά διαφορετικό κόσμο και σ' αντιλήψεις που, αντί νά είναι άπλά εργαλεία για την ταξινόμηση τών γεγονότων, προσανατολίζονται στην πραγματοποίηση τών ονείρων αὐτῶν. Οί σημερινές οικονομικές συνθήκες καθορίζουν μιὰ θετικιστική συμπεριφορά τόσο για τὰ μέλη όσο και για τούς άρχηγούς τών συνδικάτων, αφού αὐτοί μοιάζουν όλο και περισσότερο οί μὲν με τούς δέ. Μιὰ τέτοια τάση, μολονότι διαρκώς έρχεται σ' αντίθεση μ' αντίθετες τάσεις, κάνει την εργατική τάξη μιὰ νέα δύναμη στην κοινωνική ζωή.

Δέν είναι που μειώθηκε ή άνισότητα· στις παλιές διαφορές έξουσίας μεταξύ ξεχωριστῶν μελῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων, άλλες διαφορές προστέθηκαν. Ένώ για παράδειγμα τὰ συνδικάτα όρισμένων κατηγοριῶν εργατῶν πέτυχαν ν' άνυψώσουν την τιμή τους, όλο τὸ θάρος της κατασταλτικής κοινωνικής έξουσίας πέφτει σ' άλλες κατηγορίες, οργανωμένες ή όχι. Προστίθεται τὸ σχίσμα ανάμεσα σέ κείνους που είναι γραμμένοι στα συνδικάτα και σέ κείνους που για ένα οποιοδήποτε λόγο έχουν αποκλειστεί ἀπ' αὐτά, μεταξύ τῶν λαῶν τῶν προνομιούχων έθνῶν και κείνων που κυριαρχούνται όχι μόνο από τις δικές τους παραδοσιακές έλίτ άλ-

λά επίσης και από τις ομάδες έξουσίας στις πιὸ προοδευμένες βιομηχανικές χώρες. Ἡ ἀρχή δέν άλλαξε.

Γιὰ τήν ώρα, και ή εργασία και τὸ κεφάλαιο άσχολούνται με τή διατήρηση τοῦ ἐλέγχου τους και τήν επέκτασή του. Οί άρχηγοί και τῶν δύο ομάδων υποστηρίζουν με πείσμα πῶς ή θεωρητική κριτική της κοινωνίας έγινε άνώφελη, μπροστά στην ταχύτατη τεχνολογική πρόοδο που έπιτρέπει τὸ ριζοσπαστικό μετασχηματισμὸ τῶν συνθηκῶν της ἀνθρώπινης ύπαρξης. Οί τεχνοκράτες έπιβεβαιώνουν πῶς ή υπεραφθονία αγαθῶν που παράγονται από τις άλυσίδες συναρμολόγησης θά εξαφανίσει αὐτόματα τή μιζέρια. Ἡ άποτελεσματικότητα, ή παραγωγικότητα, ή έξυπνη σχεδιοποίηση διακηρύσσονται σαν θεϊκή ιδιότητα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, ενώ οί άποκαλούμενες «μη παραγωγικές» ομάδες και τὸ «ληστρικό» κεφάλαιο καταδικάζονται σαν έχθροί της κοινωνίας.

Είναι αλήθεια ότι ὁ μηχανικός, σύμβολο ἴσως της εποχής μας, δέν έπιδιώκει τὸ κέρδος με τρόπο τόσο άποκλειστικό ὅπως ὁ βιομήχανος ή ὁ έμπορος. Δεδομένου ότι ή λειτουργία του συνδέεται άμεσότερα με τις απαιτήσεις της παραγωγής, οί έντολές του φέρνουν τὸ σημάδι μιᾶς μεγαλύτερης ἀντικειμενικότητας : οί ὑποκείμενοι ἀναγνωρίζουν πῶς αὐτές τουλάχιστον ὡς ένα μέρος ἀνταποκρίνονται στη φύση τῶν πραγμάτων, κι είναι έπομένως ὀρθολογικές με μιὰ καθολική έννοια. Μὰ σέ τελευταία ἀνάλυση κι αὐτή επίσης ή ὀρθολογικότητα είναι λειτουργική για τήν κυριαρχία, όχι για τὸ Λόγο: τὸν μηχανικό δέν ενδιαφέρει νά καταλάβει τὰ πράγματα από αγάπη πρὸς αὐτά ή από αγάπη για μιὰ βαθιά θεώρηση τοῦ κόσμου, αλλά μόνο για νά μπορέσει νά τὰ εισάγει σ' ένα σχέδιο, αδιάφορο από τὸ πόσο ξένο είναι πρὸς τήν ἐσώτατη δομή του· κι αὐτὸ ισχύει τόσο για τις ζωντανές ὑπάρξεις όσο και για τὰ ἄψυχα πράγματα. Στο μυαλό τοῦ μηχανικοῦ βρίσκει έκφραση τὸ πνεῦμα τοῦ βιομηχανισμοῦ στην πιὸ λειτουργική μορφή του. Κάτω από τή διεύθυνσή του, που κατευθύνεται πάντα σ' ένα πολὺ συγκεκριμένο σκοπὸ, οί άνθρωποι θά περιορίζονταν στην κατάσταση ενός συνόλου εργαλείων δίχως δικὸ τους σκοπὸ.

Ἡ θεοποίηση της βιομηχανικής δραστηριότητας δέ γνωρίζει ὅρια. Ἡ τεμπελιά θεωρήθηκε ένα είδος ἐλαττώματος, αφού θγαίνει έξω από τήν έκταση ή ὁποία χρειάζεται για τήν άνόρθωση τῶν δυνάμεων και που μᾶς έπιτρέπει νά επαναλάβουμε τήν εργασία με μεγαλύτερη άποτελεσματικότητα. «Ἡ άμερικανική φιλοσοφία — γράφει ὁ Μ. F. Aronson—

θεωρεί αξιωματικά την πραγματικότητα σάν ένα άνοικτο καί δυναμικό κόσμο. "Ένας κόσμος ρευστός δέν εΐναι ή κατάλληλη θέση για άνάπαυση, ούτε ένθαρρύνει την αΐσθητική άπόλαυση της παθητικής μελέτης. "Ένας κόσμος σέ σταθερή άνάπτυξη κεντρίζει την ενεργό διανοητικότητα καί προσκαλεί στην άσκηση της μυϊκής εϋφυΐας». Κατά τον Aronson, ό πραγματισμός «άντανεκλά τά χαρακτηριστικά μιās πνευματικότητας που θρέφεται άπό τό πνεύμα του συνόρου, μιās άθλητικής πνευματικότητας, σέ πάλη ένάντια στις άμηχανίες που ξεσηκώνονται άπό τις άυξανόμενες κινήσεις του βιομηχανισμού που στροβιλίζεται στον πυθμένα μιās άγροτικής οικονομίας». "Αλλά άνάμεσα στην «πνευματικότητα που θρέφεται άπό τό πνεύμα του συνόρου» των άληθινών άμερικανών πιονιέρων καί στην πνευματικότητα εκείνων που τους έπικαλούνται ύπάρχει σήμερα μιá όμορφη διαφορά. Οί πιονιέροι δέν ξεελάμβαναν τά μέσα για σκοπούς. Θά έργαστούν μόνο γιατί έτσι πρέπει να κάνουν έφ' όσον θέλουν να ζήσουν' μά μπορεί πολύ καλά στα όνειρά τους να φαντάζονται τις άπολαύσεις ενός κόσμου λιγότερο δυναμικού καί περισσότερο ευμενής άπέναντι στην τεμπελιά του ανθρώπου. Πιθανότατα άπέδιδαν στην «αΐσθητική άπόλαυση της παθητικής μελέτης» μιá θεϊκή άξία, κι αυτό άποτελούσε ούσιαστικό μέρος της αντίληψής τους για την ευδαιμονία ή της ιδέας τους για τον μελλοντικό πολιτισμό.

Οί σύγχρονοι έπίγονοί τους, όταν στο περιβάλλον της σημερινής διαΐρεσης της εργασίας επιλέγουν ένα πνευματικό έπάγγελμα, ξεφυμούν τις αντίθετες άξίες. Μιλώντας για τη θεωρητική εργασία σά να έπρόκειτο για «μυϊκές» ή «άθλητικές» κοπώσεις, προσπαθούν να έπιβεβαιώσουν την πίστη σέ κείνη την κληρονομιά της σκληρής καί δραστήριας ζωής που μεταδόθηκε στον άμερικάνικο λαό άπό τους ανθρώπους του συνόρου, καί την ίδια στιγμή να κάμουν τη γλώσσα τους να μοιάζει με τον χαρακτηριστικό γλωσσικό άκτιβισμό των χειρωνακτικών ένασχολήσεων καί ιδιαίτερα της άγροτικής καί βιομηχανικής εργασίας. Δοξάζουν τον συντονισμό καί τον κομπορμισμό άκόμα καί στο βασίλειο των ιδεών. Στη σύνθεση της άμερικάνικης φιλοσοφίας, γράφει ό Aronson, «εΐσέρχονται φυσικά άρκετά ευρωπαϊκά στοιχεία' αυτά τά ξένα στοιχεία άπορροφήθηκαν κι έλιωσαν σέ μιá αυτόχθονη ένότητα». "Όσο περισσότερο οί συντονιστές αυτοί πρόκειται να πραγματώσουν τη δυνατότητα που θά έκανε τη γή ένα χώρο μελέτης καί ευδαιμονίας τόσο περισσότερο αυτοί έπιμένουν — συνειδητοί ή άσυνειδητοί όπαδοί του Φίχτε — να ξεφυμούν την

ιδέα του έθνους καί την καλλιέργεια μιās άτελεύτητης δραστηριότητας.

Οί πρόοδοι της τεχνικής καί τό κίνητρο της άυτοσυντήρησης δέν έξηγούν άπό μόνα την πτώση του άτόμου: υπεύθυνος γι' αυτήν δέν εΐναι ή παραγωγή καθ' έαυτή μά οί μορφές με τις όποιες πραγματοποιείται, τό σύνολο των σχέσεων των ανθρώπινων ύπάρξεων στο πλαίσιο του βιομηχανισμού. "Η ανθρώπινη εργασία, οί έρευνες, οί έφευρέσεις άποτελούν μιá άπάντηση στην πρόκληση της ανάγκης' τό σχήμα γίνεται παράλογο μόνον όταν οί άνθρωποι κάνουν την εργασία, την έρευνα, την έφευρεση είδωλά τους. Μιá ιδεολογία του είδους τείνει να ύποσκάψει τά ανθρωπιστικά θεμέλια εκείνου του ίδιου πολιτισμού που θά ήθελε να ξεφυμνήσει. Ένω ή ιδέα πώς τό προτσέςο της πραγματοποίησης των έμφυτων στον άνθρωπο δυνατοτήτων καί στη φύση θά έφταναν μιá μέρα στην ολοκλήρωσή τους καί οί άνθρωποι θά μπορούσαν να άπολαύσουν έλεύθερα τά άγαθά της γής, ευνοούσε την έλπίδα, κι αυτή ή έλπίδα ένεθάρρυνε τις δυνάμεις της προόδου, ή ειδωλολατρεία της προόδου όδήγησε στην ίδια την άρνηση της. "Η εργασία, έστω κι έπίπονη, μπορεί να εΐναι άνεκτή άκόμα κι ευχάριστη όταν κατευθύνεται σ' ένα δίκαιο σκοπό' μά μιá φιλοσοφία για την όποία ή εργασία γίνεται σκοπός καταλήγει να εΐναι μισητή. Για την πτώση του άτόμου δέν εΐναι ένοχοι ούτε οί τεχνικές κατακτήσεις του ανθρώπου ούτε ό ίδιος — τά πρόσωπα εΐναι γενικά πολύ καλύτερα άπ' εκείνο που σκέφτονται, λένε ή κάνουν — αλλά οί σημερινές δομές καί τά περιεχόμενα του «άντικειμενικού πνεύματος» που εισδύει στην κοινωνική ζωή σ' όλες τις όψεις της. Τά σχήματα σκέψης καί δράσης που οί άνθρωποι δέχονται άπό τους οργανισμούς μαζικής κουλτούρας επηρεάζουν με τη σειρά τους αυτή τη τελευταία σά να ήταν ιδέες των ανθρώπων, γεννημένες στο κεφάλι τους κι όχι φερμένες άπό τά έξω. Στον καιρό μας, τό αντικειμενικό πνεύμα τιμā τη βιομηχανία, την τεχνική καί την έθνικότητα, δίχως να κατέχει μιá άρχή που να μπορεί να δώσει έννοια στις κατηγορίες αυτές' άντανεκλά την πίεση ενός οικονομικού συστήματος που δέν έπιτρέπει άναπαυλα ούτε άφήνει δυνατότητες επέμβασης.

"Όσο για την ιδέα της παραγωγικότητας, άνάγκη να παρατηρήσουμε πώς σήμερα ή οικονομική σημασία της μετρίεται με τους όρους της χρησιμότητας σέ σχέση με τη δομή της έξουσίας, κι όχι θέβια σέ σχέση με τις άναγκαιότητες όλων. Τό άτομο όφείλει να άποδείξει τη χρησιμότητά του για τη μιá ή την άλλη ομάδα που έχει έμπλακεί στην πάλη για την έπίτευξη ενός μεγαλύτερου έλέγχου

στην έθνική οικονομία ή στην παγκόσμια. Έξ άλλου, ή ποσότητα ή ποιότητα τών αγαθών που παράγει υπέρ της κοινωνίας ή τών υπηρεσιών, αποτελούν μόνο έναν από τούς παράγοντες της επιτυχίας του.

Ούτε ή αποτελεσματικότητα, τó μοναδικό σύγχρονο κριτήριο αξίας, ή μοναδική δικαιολόγηση της ίδιας της ύπαρξης κάθε ατόμου, συγχέεται με την τεχνική επιτηδειότητα ή με τη διευθυντική ικανότητα. Αυτή είναι ή γνώση του πώς κερδίζεται ή προστασία τών ισχυρών ομάδων, ή γνώση του πώς νά έντυπωσιάσουμε τούς άλλους, ή γνώση νά «πουλάμε» καλά, με την ικανότητα νά καλλιεργούμε σωστές φιλίες: επιτηδειότητες τών οποίων σήμερα τόσοι πολλοί είναι δάσκαλοι. Τό λάθος της τεχνοκρατικής σκέψης από τόν Σαϊν-Σιμόν ως τόν Βέμπλεν συνίσταται στο ότι υποτίμησαν την όμοιότητα τών ικανοτήτων που εξασφαλίζουν την επιτυχία στους διάφορους κλάδους της παραγωγής και τών υποθέσεων και στο ότι μπερδεψαν την όρθή χρήση τών μέσων της παραγωγής με τις όρθολογικές ροπές όρισμένων παραγόντων της.

Θά μπορούσαμε ν' άναρωτηθούμε: άν ή σημερινή κοινωνία τείνει στην άρνηση όλων τών ιδιοτήτων της ατομικότητας, τά μέλη της δέ βρίσκουν ένα συμψηφισμό στόν όρθολογισμό της όργάνωσής της; Οί τεχνοκράτες διαβεβαιώνουν συχνά πώς όταν οί θεωρίες τους θά μεταφραστούν σε πράξη οί οικονομικές κρίσεις θ' άνήκουν στο παρελθόν και οί θεμελιώδεις ό οικονομικές ανισότητες θά έκλείψουν. «Όλος ό παραγωγικός μηχανισμός θά λειτουργεί τέλεια, σ' άπόλυτη συμφωνία με τά προγράμματα. Άνάγκη νά πούμε πώς ή σύγχρονη κοινωνία δέν απέχει πολύ από την πραγματοποίηση τών τεχνοκρατικών όνείρων. Οί άνάγκες τών καταναλωτών, και τών παραγωγών, που στο σύστημα της ελεύθερης άγοράς ακούγονταν με μορφές μη όρθολογικές και νοθευμένες, σ' ένα προτσέσσο που μεσουράνησε με την κρίση, μπορούν σήμερα νά προβλεφθούν κατά μεγάλο μέρος, και νά ικανοποιηθούν ή όχι σύμφωνα με την πολιτική που άκολουθείται από τούς οικονομικούς και πολιτικούς άρχηγούς. Η έκφραση τών ανθρώπινων άναγκών δέν παραμορφώνεται πλέον από τις άβέβαιες οικονομικές ένδείξεις της άγοράς: αυτές οί άνάγκες διαπιστώνονται αντίθετα με τη στατιστική, και τεχνικές κάθε είδους — από κείνες της βιομηχανίας μέχρι τις τεχνικές της πολιτικής — που μπορούν νά τις θέσουν κάτω από έλεγχο. Μά άν από τη μιá αυτός ό νέος όρθολογισμός βρίσκεται πιο κοντά στην ιδέα του Λόγου του συστήματος της άγοράς, από την άλλη βρίσκεται πιο μακριά.

Στό παλαιό σύστημα οί σχέσεις μεταξύ τών μελών τών διαφόρων κοινωνικών ομάδων δέν καθορίζονταν από την άγορά αλλά από την άνιση διανομή της οικονομικής έξουσίας: ό μετασχηματισμός τών ανθρώπινων σχέσεων σε άντικειμενικούς οικονομικούς μηχανισμούς προσδίδει στο άτομο μιάν όρισμένη άνεξαρτησία. Σε καθεστώς φιλελεύθερης οικονομίας, οί άτυχείς άνταγωνιστές που άποτυγχάνουν, οί καθυστερημένες ομάδες που περιορίζονται στη μιζέρια, διατηρούν ένα περιεχόμενο ανθρώπινης αξιοπρέπειας, έπειδή ή ύπευθυνότητα του αξιοθρήνητου πεπρωμένου τους μπορεί νά φορτωθεί στα άνώνυμα οικονομικά προτσέσα. Καί σήμερα επίσης άτομα και ομάδες μπορεί νά κατατραφούν από τυφλές οικονομικές δυνάμεις: μά αυτές αντιπροσωπεύονται από έλίτ που είναι καλύτερα όργανωμένες και πιο ισχυρές. Οί σχέσεις άνάμεσα σ' αυτές τις ομάδες έξουσίας μπορούν νά όδηγηθούν σε περιπέτειες, αλλά κάτω από όρισμένες άλληλοεπιδράσεις κατανοούνται θαυμάσια. Όταν ή συγκέντρωση και ή κεντροποίηση τών οικονομικών δυνάμεων καθορίζει τó τέλος του πολιτικού φιλελευθερισμού, τά θύματα είναι καταδικασμένα από κάθε άποψη: σ' όλοκληρωτικό καθεστώς, όταν ή έλίτ αποφασίζει νά θέσει έξω από τó παιχνίδι ένα άτομο ή μιá ομάδα, αυτό δέν στερείται μόνο κάθε μέσου επιβίωσης, αλλά άπειλείται ή ίδια ή ανθρώπινη ύπαρξή του. Η άμερικανική κοινωνία μπορεί νά πάρει άλλους δρόμους: αλλά ό βαθμιαίος περιορισμός της σκέψης και της αντίστασης του ατόμου, που καθορίζεται από τούς οικονομικούς και πολιτικούς μηχανισμούς του σύγχρονου βιομηχανισμού, θά καταστήσουν όλο και πιο δύσκολη την εξέλιξη προς τó ανθρώπινο.

Κάνοντας τó σύνθημα της παραγωγής ένα είδος θρησκευτικού πιστεύω, έκφράζοντας τεχνοκρατικές ιδέες και στιγματίζοντας σάν «μη παραγωγικές» τις ομάδες που δέν άποδέχονται νά εισέλθουν στους μεγάλους κλάδους της βιομηχανίας, αυτή ή τελευταία ξεχνά και κάνει και την κοινωνία νά ξεχάσει τó γεγονός, πώς ή παραγωγή έγινε, σ' έκταση άκόμη μεγαλύτερη άπ' ό,τι άρχικά, ένα εργαλειό πάλης για την έξουσία. Η πολιτική τών οικονομικών άρχηγών, από την όποία στη σημερινή φάση ή κοινωνία έξαρτάται όλο και πιο άμεσα, στρέφεται με πεισματική ένταση στην επιδίωξη έγωϊστικών σκοπών, κι έπομένως είναι ίσως άκόμα πιο τυφλή άπέναντι στις πραγματικές άνάγκες της κοινωνίας άπ' όσο υπήρξαν οί αυτόματες τάσεις που ένα καιρό καθόριζαν τις κινήσεις της άγοράς. Ο άνορθολογισμός σφυρηλατεί άκόμα τó πεπρωμένο του ανθρώπου.

Ἡ ἐποχὴ τῶν γιγαντιαίων βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, μὲ τὴν ἐξαφάνιση τῶν προοπτικῶν σταθερότητας, περασμένης ἢ μελλοντικῆς, ποὺ καθορίζονταν ἀπὸ λιγότερο ἢ περισσότερο διαρκεῖς σχέσεις ιδιοκτησίας, ἐκμηδενίζει τὸ ἄτομο. Ἐνα παράδειγμα θὰ σχεδιάσει ἴσως καλύτερα ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο τὴ χειροτέρευση τῆς κατάστασης τοῦ ατόμου: ἡ ἀπόλυτη ἀπουσία ἀσφαλείας γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς προσωπικὲς ἐπενδύσεις του. Μέχρις οὗτοῦ ἡ ἀξία ἦταν στενὰ δεμένη μὲ τὸν χρυσὸ καὶ ὁ χρυσὸς μποροῦσε νὰ διαβαίνει ἐλεύθερα τὰ σύνορα, ἡ ἀξία του μποροῦσε νὰ παραλλάσσει μόνον μέσα σὲ περιορισμένα ὅρια. Στὶς σημερινὲς συνθήκες, ἀντίθετα, στὴν κεφαλὴ τοῦ ἀνθρώπου πέφτει σάν τὴ σπάθα τοῦ Δαμοκλῆ ὁ κίνδυνος τοῦ πληθωρισμοῦ, ὁ κίνδυνος πῶς οἱ ἐπενδύσεις του θὰ χάσουν μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ἀξία τους ἢ ὅτι μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουν πιά καμιὰ ἀξία. Ἡ ιδιωτικὴ κατοχὴ τοῦ χρυσοῦ ἦταν τὸ σύμβολο τῆς ἀστυκῆς ὑπεροχῆς· αὐτὴ ἔκανε τὸν ἀστὸ διάδοχο τοῦ ἀριστοκράτη. Χάρη στὸ χρυσὸ ὁ ἀστὸς μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίζει τὸ μέλλον του κι ἀκόμα νὰ ἐξασφαλίσῃ ὅτι μετὰ τὸ θάνατό του οἱ συγγενεῖς του δὲ θὰ ἔμεναν στὸ δρόμο. Ἡ λιγότερο ἢ περισσότερο ἀνεξάρτητη θέση, θεμελιωμένη στὸ δίκαιο ν' ἀνταλλάσσει μὲ χρυσὸ ἐμπορεύματα καὶ χρήμα, κι ἐπομένως σὲ σχετικὰ σταθερὲς ιδιοκτησίες, ἐκφράστηκε μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ καλλιεργήσῃ τὴν προσωπικότητά του: ὄχι, ὅπως σήμερα, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ κάμῃ μιὰ καλύτερη καριέρα οὔτε γι' ἄλλους ἐπαγγελματικούς λόγους, ἀλλὰ βασικά μόνον ἐπειδὴ ἀγαποῦσε τὴν ἀτομικὴ ὑπαρξή του. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ εἶχε μιὰ σημασία ἐπειδὴ ἡ ὑλικὴ θάση τῆς ἀτομικότητος δὲν ἦταν ἐντελῶς ἀσταθής. Μολονότι οἱ μάζες δὲ μπόρεσαν νὰ ἐμπνευστοῦν ἀπὸ τὴ θέση τοῦ αἰσίου, ἡ παρουσία μιᾶς ἀρκετὰ πολυάριθμης τάξεως ατόμων ποὺ ἔτρεφαν ἕνα γνήσιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες δημιούργησε τὸν πυθμένα στὸν ὁποῖο μπόρεσαν νὰ εὐδοκιμήσουν ἐκεῖνος ὁ τύπος θεωρητικῆς σκέψης κι ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῶν καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων ποὺ ἐκφράζουν τὶς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας στὸ σύνολό της.

Οἱ περιορισμοὶ ποὺ τέθηκαν ἀπὸ τὸ κράτος στὸ δικαίωμα κατοχῆς χρυσοῦ ἀποτελοῦν τὸ σύμβολο μιᾶς ὀλικῆς μεταβολῆς. Καὶ τὰ μέλη ἐπίσης τῆς ἀστυκῆς τάξεως πρέπει νὰ ὑποταχθοῦν στὴν ἀνασφάλεια. Τὸ ἄτομο χαρτοποιεῖται μὲ τὴ σκέψη πῶς ἡ κυβέρνησή του, ἡ ἐπιχείρησή του, ἡ ὁποία ἐργάστηκε, τὸ συνδικάτο ἢ ἡ ἀσφαλιστικὴ ἐταιρεία θὰ φροντίσουν γι' αὐτὸ ὅταν θὰ ἀρρωστήσῃ ἢ θὰ φθάσῃ στὴν ἡλικία τῆς σύνταξης. Οἱ νόμοι ποὺ ἀπαγορεύουν τὴν ιδιωτικὴν κατοχὴ τοῦ χρυ-

σοῦ εἶναι ὅπως τὸ σύμβολο τῆς ἀκμῆς ποὺ ἀρνιέται ἀνεξαρτησία στὸ οἰκονομικὸ ἄτομο. Σὲ φιλελεύθερο καθεστῶς, ὁ ζητιάνος ἦταν ἕνα εἶδος ζωντανῆς νοθεσίας γιὰ κεῖνον ποὺ ζοῦσε ἀπὸ ἔσοδα· στὴν ἐποχὴ τοῦ big business ζητιάνοι καὶ rentiers ἐξαφανίστηκαν. Δὲν ὑπάρχουν ζῶνες ἀνάπαυλας στοὺς μεγάλους δρόμους τοῦ πολιτισμοῦ μας: ὅλοι ὀφείλουν διαρκῶς νὰ τρέχουν. Ὁ ἐργοδότης ἔγινε ἕνας λειτουργός, ὁ μελετητὴς ἕνας ἐπαγγελματίας «εἰδικός». Ἡ λατινικὴ παροιμία Bene qui latuit, bene vixit, εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τοὺς σύγχρονους κύκλους οἰκονομικῆς δραστηριότητος· καθένας θρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ μαστίγιο ἐνὸς ἀνώτερου ὀργανισμοῦ, καὶ κεῖνοι ποὺ κατέχουν τὶς θέσεις τῆς διεύθυνσης δὲν κατέχουν πολὺ μεγαλύτερη αὐτονομία ἀπὸ τοὺς ὑφισταμένους τους· εἶναι αἰχμάλωτοι τῆς ἐξουσίας ποὺ ἀσκοῦν.

Ἡ λειτουργικότητά τῆς μαζικῆς κουλτούρας χρησιμεύει γιὰ νὰ δυναμώνει τὴν πίεση τῆς κοινωνίας πᾶν ὅπου ἄτομο, προαποκλείοντάς του κάθε ἐλπίδα νὰ διαφυλάξῃ τὴν ἀτομικότητά του, νὰ τὴν σώσῃ ἀπὸ τὸν ἐκφυλισμό. Τὸ γεγονὸς πῶς λαϊκὲς βιογραφίες, ρομάντζα καὶ ψευτορομαντικὰ φιλμς ἐξυμνοῦν τὸν προσωπικὸ ἥρωϊσμό καὶ τὸ self-made man δὲν μειώνει τὴν ἀξία τῆς παρατήρησης· αὐτὰ τὰ κίνητρα γιὰ αὐτοσυντήρηση ἐπιταχύνουν ἀντίθετα τὴ διάλυση τῆς ἀτομικότητος. Ὅπως τὰ σλόγκαν γιὰ «ρωμαλέο ἰντιβιτουαλισμό» χρησιμεύουν στὰ μεγάλα τράστ γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ κοινωνικοὺς ἐλέγχους, ἔτσι καὶ ἡ ρητορικὴ τοῦ ἰντιβιτουαλισμοῦ, ἐπιβάλλοντα μοντέλα συλλογικῆς μίμησης, ἀρνεῖται ἐκεῖνη τὴν ἴδια ἀρχὴ ποὺ ἐκθειάζει μὲ τὰ λόγια. Ἄν, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ λόγια τοῦ Huey Longa, κάθε ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνας βασιλιάς, γιὰτὶ κάθε κοπέλλα δὲ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι μιὰ βασίλισσα στὸν κινηματογράφου, ἢ μοναδικότητα τῆς ὁποίας συνίσταται στὸ ὅτι εἶναι τυπικὴ;

Τὸ ἄτομο δὲν ἔχει μιὰ προσωπικὴ ἱστορία. Ἀφοῦ ὅλα ἀλλάζουν, τίποτα δὲν κινεῖται. Δὲν χρειάζεται ἕνας Zenone οὔτε ἕνας Cocteau, οὔτε ἕνας Ἑλεάτης διαλεκτικός οὔτε ἕνας παρισινὸς σουρρεαλιστὴς γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τί ἐννοεῖ ἡ Βασίλισσα στὸ Attraverso lo specchio δὲν λέει: «Πρέπει νὰ τρέχεις ὅσο περισσότερο μπορεῖς γιὰ νὰ παραμείνεις στὴν ἴδια θέση», ἢ γιὰ νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὴ σημασία τῶν καλῶν πλευρῶν τοῦ λαμπροσιανοῦ τρελλοῦ:

Καρφωμένοι ἀπὸ τὴν ἀλαζονεία μας
Σὰν τροχοὶ μὲ σιδερένιους ἄξονες
Κουραζόμαστε σ' αἰώνιες στροφές
Πάντοτε περιπλανώμενοι καὶ πάντοτε ἐδῶ!

Ἡ ἀντίρρηση ὅτι παρ' ὅλ' αὐτὰ τὸ ἄτομο

δέν ξεαφανίζεται έντελώς στούς νέους ύπερ-προσωπικούς θεσμούς, καί πώς στή σύγχρονη κοινωνία ό ίντιβιντουαλισμός είναι ρωμαιο-λέος κι επιθετικός όπως πάντοτε ύπηρεξε, δέν είναι πολύ πρέπουσα. Περιέχει φυσικά ένα στοιχείο αλήθειας, την παρατήρηση ότι ό άνθρωπος είναι ακόμα καλύτερος του κόσμου στόν όποιο ζεί. Έν τούτοις, ή ζωή του ατόμου φαίνεται ν' ακολουθεί τέτοιου είδους σχεδιάσματα σά νά κοιτάζει μέ κάποιο έρωτηματολόγιο πού αναζητά νά συμπληρώσει' ή πνευματική ζωή του έξαντλείται στίς έρευνες της δημόσιας γνώμης. Ειδικά τά άποκαλούμενα μεγάλα άτομα τών ήμερών μας, τά είδωλα τών μαζών, δέν είναι γνήσια άτομα αλλά άπλως δημιουργήματα τών ίδιων τών διαφημιστών πρακτόρων τους, μεγενθύνσεις τών φωτογραφιών τους, λειτουργίες του κοινωνικού προτσέσου. Ό αυθεντικός υπεράνθρωπος — ένάντια στόν όποιο κανείς δέν έθεσε την προσοχή της ανθρωπότητας μέ περισσότερη ανησυχία άπ' όση ό Νίτσε — είναι μιá προβολή τών καταπιεσμένων μαζών, Κίνγκ Κόνγκ περισσότερο παρά Καίσαρας Βοργίας. Η υπνωτική μαγεία πού παραχαράσσει υπερανθρώπους όπως ό Χίτλερ προκάλεσε έκκλιση πορείας' όχι τόσο για όσα πίστευαν, έλεγαν ή έκαναν όσο για τίς κωμικότητες τους, πού δημιουργούν ένα στυλ συμπεριφοράς για ανθρώπους πού, στερημένοι κάθε αυθορμητισμού, έχουν ανάγκη νά τους έξηγοούν πώς γίνονται οί άλλοι καί πώς άσκειται μιá επίδραση πάνω στούς άλλους.

Οί τάσεις πού ήδη περιγράψαμε οδήγησαν στην πιό μεγάλη καταστροφή της ευρωπαϊκής ιστορίας. Μερικές άπό τίς αίτίες της υπήρξαν ειδικά ευρωπαϊκές, άλλες αντίθετα πού έγιναν στο χάραχτήρα του ανθρώπου κάτω άπό την επίδραση παγκοσμίων τάσεων. Κανείς δέν είναι σέ θέση νά προφητεύσει μέ βεβαιότητα πώς στο άμεσο μέλλον οί καταστροφικές αυτές τάσεις θα σταματήσουν. Αύξάνει όμως ή γνώση πώς ή άφόρητη πίεση πού άσκειται άπό την κοινωνία πάνω στόν άνθρωπο δέν είναι αναπόφευχτη, καί ύπάρχει έλπίδα ότι οί άνθρωποι θα καταλάβουν πώς αυτή δέν είναι ή άμεση συνέπεια τών καθαρά τεχνικών αιτιάσεων της παραγωγής, αλλά έχουν τή ρίζα τους στην κοινωνική δομή. Αν-

τίθετα, ή έντατικοποίηση της καταστολής σε πολλά μέρη του κόσμου μαρτυρά τó φόβο πού προκαλείται άπό την ένυπάρχουσα δυνατότητα για μιá αλλαγή στή βάση της ύπάρχουσας ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων. Η βιομηχανική πειθαρχία, ή τεχνική πρόοδος, ή έπιστημονική εκπαίδευση, δηλαδή τά ίδια τά οικονομικά καί πολιτιστικά προτσέσσα πού οδήγησαν στην έλαχιστοποίηση της ατομικότητας, ύπόσχονται — αλλά για την ώρα δέν μπορούμε νά έλπίζουμε πώς ή ύπόσχεση θα συντελεστεί τόσο γρήγορα — νά δώσουν ζωή σ' ένα νέο κόσμο στόν όποιο ή ατομικότητα θα μπορεί νά επιβεβαιώνεται σά στοιχείο μιáς μορφής ύπαρξης πού θα είναι λιγότερο ιδεολογική καί περισσότερο ανθρώπινη.

Ό φασισμός καταφεύγει σε τρομοκρατικές μεθόδους στην προσπάθεια νά περιορίσει τίς ανθρώπινες ύπάρξεις σε κοινωνικά άτομα, έπειδή φοβόταν ότι, αποκτώντας μεγαλύτερη συνείδηση για την άνύπαρκτη αξία τών ιδεολογιών, οί άνθρωποι θα μπορούσαν νά ξεκινήσουν για νά πραγματοποιούν τίς βαθύτερες δυνατότητές τους καθώς καί κείνες της κοινωνίας' κι είναι αλήθεια τελικά πώς σε μερικές περιπτώσεις ή κοινωνική πίεση κι ό πολιτικός τρομορισμός χαλύβδωσαν τή θέληση, βαθύτατα ανθρώπινη, για την πάλη ένάντια στόν άνορθολογισμό' καί ή αντίσταση ένάντια στόν άνορθολογισμό άποτελεί πάντα τή ρίζα της γνήσιας ατομικότητας.

Τά αληθινά άτομα της εποχής μας είναι οί μάρτυρες πού πέρασαν άπό τίς κολάσεις της δυστυχίας καί της ταπείνωσης στην πάλη τους ένάντια στην κατάκτηση καί στην κατοστολή' όχι θέβαια οί προσωπικότητες, μεγενθυμένες άπό τή διαφήμιση, για τή λαϊκή κουλτούρα. Έκείνοι οί μάρτυρες, πού κανείς δέ τραγούδησε, εξέθεσαν συνειδητά την ατομική ύπαρξή τους στην καταστροφή πού άλλοι ύπέμεναν δίχως νά έχουν συνείδησή της, θύματα τών κοινωνικών προτσέσων. Οί άνώνυμοι μάρτυρες τών στρατοπέδων συγκέντρωσης είναι τά σύμβολα της ανθρωπότητας πού αγωνίζεται για νά βγει στο φώς. Τό καθήκον της φιλοσοφίας συνίσταται στο νά μεταφράσει αυτό πού αυτοί έπραξαν μέ λόγια πού νά μπορούν οί άνθρωποι νά τ' άκούσουν, μολονότι οί θανάσιμες φωνές τους περιορίστηκαν στή σιωπή άπό τή τυραννία.

